มังคลัตถทีปนี แปล

เล่ม ๓

พรรณาความแห่งคาถาที่* ๕

[๑] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕. เจตนาเป็นเหตุให้ ชื่อว่าทาน. ความประพฤติ คือการทำซึ่งธรรม ชื่อว่าธรรมจริยา.

บทว่า **ญาตกานํ** ความว่า การสงเคราะห์ซึ่งญาติทั้งหลายของตน.

บทว่า **อนวชฺชานิ** ได้แก่ กรรมทั้งหลายมีอุโบสถกรรมเป็นต้น ไม่มีโทษ คือบัณฑิตไม่นินทา ไม่ติเตียน.

บทว่า **เอตํ** ความว่า เทพดา ท่านจงถือว่า "ทาน ๑ การประพฤติธรรม ๑ การสงเคราะห์ญาติ ๑ กรรมอันไม่มีโทษ ๑ กรรม ๔ อย่างมีทานเป็นต้นนี้ เป็นมงคลอย่างสูงสุด."

ความสังเขปในคาถาที่ ๔ นี้ เท่านี้.

ส่วนความพิสดารในคาถาที่ ๕ นี้ ดังต่อไปนี้ :-

* พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ป. ธ. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล. (บัดนี้เป็นสมเด็จพระญาณสังวร ป. ธ. ๙)

กถาว่าด้วยทาน

[ทาน ๓ อย่าง]

[๒] ชื่อว่าทาน มี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจจาคเจตนา วิรัติและไทยธรรม.

จริงอย่างนั้น จาคเจตนา ชื่อว่าทาน ในทาน๑สูตรในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " สัทธา ๑ ความมีหิริ ๑ ทานอันเป็นกุศล ๑ ดังนี้เป็นต้น.

อรรถกถา๒ทานสูตรนั้นว่า "อริยสาวก ย่อมให้ทานด้วยสัทธาใด สัทธานั้น พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ว่า **สทฺธา** ในคาถานั้น.

อริยสาวกย่อมให้ทานด้วยหิริใด หิรินั้นแล ทรงประสงค์ว่า หิริยํ.

ทานอันไม่มีโทษ ชื่อว่าทานอันเป็นกุศล.

วิรัติ ชื่อว่าทาน ในอาคตสถาน (ที่มาแห่งทาน) ว่า "อริยาสาวก ย่อมให้อภัย."

ในคำว่า **อภยํ เทติ** นั้น มีอธิบายว่า ย่อมทำอภัยทาน คือ สมาทานวิรัติ กล่าวคือ เบญจศีล.

วิรัติทานนี้ จักมีแจ้งในมงคลข้อว่า **อารตี วิรตี วิรตี ปาปา** (การงดเว้นจากบาป) นั้น.

ไทยธรรม ชื่อว่าทาน ในอาคตสถาน (ที่มาแห่งทาน) ว่า "อริยสาวก ย่อมให้ทาน คือข้าวและน้ำ" ดังนี้เป็นต้น.

๑. องฺ อฏฺจก ๒๓/๒๔๐. ๒. มโน. ปู. ๓/๒๘๘.

[วิเคราะห์ทาน]

[๓] แม้ในอรรถกถา๑กถาวัตถุ ท่านก็กล่าวว่า "บรรดาทาน ๓ อย่างนั้น จาคเจตนาชื่อว่าทาน เพราะวิเคราะห์ว่า จาคเจตนาย่อมให้ไทยธรรม, อีกอย่างหนึ่ง ชนทั้งหลายย่อมให้ไทยธรรมด้วยเจตนานั่น. วิรัติชื่อว่าทาน เพราะอรรถว่าบั่นรอน และเพราะอรรถว่าตัด. แท้จริง วิรัตินั้นเมื่อเกิดขึ้น ย่อมบั่นรอนและตัดเจตนาแห่งผู้ทุศีล กล่าวคือ ความกลัวและความขลาดเป็นต้น เหตุนั้น จึงชื่อว่าทาน. ไทยธรรมชื่อว่าทาน เพราะอรรถว่า อันเขาให้ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า " ทานนี้ถึงมี ๓ อย่างดังกล่าวมา โดยความก็มี ๒ อย่าง คือ ธรรมอันเป็นไปทางใจ ๑ ไทยธรรม ๑" ดังนี้.

บรรดาทาน ๒ อย่างนั่น ความที่ทานเป็นมงคล ในทานอันเป็นไปทางใจ จึงจะชอบ ในทานที่ไม่เป็นไปทางใจ ไม่ชอบ เพราะฉะนั้น ทานคือไทยธรรม อันไม่เป็นไปทางใจ จึงไม่ได้ในมงคลข้อว่าทานนี้. วิรัติแม้นั้นก็ไม่ได้ในมงคลข้อนี้ เพราะวิรัติแม้ในทานอันเป็นไปทางใจ พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาด้วยการเว้นจากบาปและความสำรวมจากการดื่มน้ำเมาข้างหน้า เพราะฉะนั้น พึงเห็นสันนิษฐานโดยปาริเสสนัย๒ว่า จาคเจตนา ชื่อว่าทาน. ก็คำว่า เจตนา ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจคำเป็นประธาน. แม้ความไม่โลภที่ประกอบด้วยจาคเจตนานั้น ก็ชื่อง่าทาน เพราะมีจาคเจตนานั้นเป็นคติ.

๑. ป. ที. ๒๕๔. ๒. นัยที่แสดงอรรถยังเหลือ คือ คำบางคำ เช่น ทาน มีความหายหลายอย่าง แต่ในบางแห่งแสดงจำกัดความหมายเพียงเดียว ฯลฯ ความหมายอื่นที่มิได้มุ่งไว้ไม่กล่าวถึง นี้ชื่อว่าแสดงโดยปาริเสสนัย.

ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[๑] ท่านจึงกล่าวว่า "เจตนาเป็นเหตุบริจาคทาน อันมีวัตถุ ๑๐ มีข้าวเป็นต้น ซึ่งมีปัญญาเครื่องรู้ดีเป็นเบื้องหน้า เฉพาะบุคคลอื่น ชื่อว่าทาน อีกอย่างหนึ่ง ความไม่โลภอันประกอบกับจาคเจตนานั้น ก็ชื่อว่าทาน."

[๔] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุพุทฺธิปุพฺพิกา** ความว่า มีสัมมาทิฏฐิไปในเบื้องหน้า. จริงอยู่ สัมมาทิฏฐิอันเป็นไปโดยนัยว่า ทานที่ทายกให้แล้วย่อมมีผลดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าปัญญาเครื่องรู้ดีในบทว่า **สุพุทฺธิปุพฺพิกา** นี้.

สัมมาทิฏฐิก์ผู้เดียวเท่านั้น เป็นผู้มีลัทธิชอบว่า "ทานที่ทายกให้แล้วย่อมมีผล" เชื่อว่า "ธรรมดาว่าทานเป็นความดี พุทธาทิบัณฑิตสรรเสริญ บัณฑิตบัญญัติไว้" ย่อมให้ทานด้วยตนบ้าง ชักชวนผู้อื่นในทานนั้นบ้าง. มิจฉาทิฏฐิก์หาเป็นเช่นนั้นไม่. จริงอย่างนั้น เจ้าลัทธิ ชื่ออชิต ผู้มีลัทธิผิดว่า "ทานที่ทายกให้แล้วย่อมไม่มีผล" กล่าวอย่างนี้ว่า "การบูชาทั้งหลาย มีเถ้าเป็นที่สุด, ทานอันคนเซอะบัญญัติไว้" ดังนี้.

อรรถกถา[๒]สามัญญผลสูตร และอรรถกถาทิฏฐิสังยุต[๓] ในขันกวรรคว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภสฺมนฺตา** แปลว่า มีเถ้าเป็นที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **หุติโย** ความว่า ทานที่ให้ ต่างกันโดยเป็นสักการะเพื่อแขกเป็นต้น ทุกอย่าง มีเถ้าเป็นที่สุดทั้งนั้น. อธิบายว่า ทานนั้นหาให้ผลอื่นไปจากความเป็น

๑. ป. โช. ขุ. ขุ. ๑๕๔. ๒. สุ. วิ. ๑/๒๐๗. ๓. สา. ป. ๒/๔๑๑

เถ้านั้นไม่. บทว่า **ทตฺตุปฺปญฺญตฺตํ** ได้แก่ อันคนเซอะคือมนุษย์โง่ ๆ บัญญัติไว้. มีคำที่เจ้าลัทธิอชิตกล่าวไว้ว่า "ทานนี้ พวกคนพาลคือคนไม่รู้บัญญัติไว้ หาใช่บัณฑิตบัญญัติไม่ คนโง่ให้ (ทาน) คนฉลาดรับ (ทาน)."

ฎีกาสามัญผลสูตรว่า "ชนเหล่าใด เซอะคือหลง เหตุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า คนเซอะ คือบุคคลผู้หลง."

[ทานวัตถุ ๑๐]

[๕] บทว่า **อนฺนาทิทสวตฺถุกา** ความว่า มีไทยธรรมวัตถุ (พัสดุคือสิ่งที่พึงให้) ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า :-

ทานวัตถุ ๑๐ เหล่านี้ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน
ดอกไม้ ของหอม ของลูบไล้ ที่นอน ที่พัก
เครื่องประทีป.

อรรถกถา[๑]อวุฏฐิกสูตรในตติยวรรค ติกนิบาตอิติวุตตกะว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺนํ** ได้แก่ ของเคี้ยว ของกิน ทุกอย่าง. บทว่า **ปานํ** ได้แก่ น้ำดื่มมีน้ำมะม่วงเป็นต้น. บทว่า **วตฺถํ** ได้แก่ เครื่องปกปิดมีผ้านุ่งและผ้าห่มเป็นต้น. บทว่า **ยานํ** ได้แก่ สิ่งที่ช่วยให้ไปได้สำเร็จมีรถและคานหามเป็นต้น ที่สุดกระทั่งรองเท้า. บทว่า มาลา[๒] ได้แก่ ดอกไม้ทั้งปวง ต่างโดยเป็นดอกไม้ที่ร้อยแล้ว และที่มิได้ร้อย. บทว่า **คนฺธํ** ได้แก่ ของหอมทุกอย่างและเครื่องอุปกรณ์

๑. ป. ที. ๓๐๐. ๒. ศัพท์นี้ในบาลีสมาสกับศัพท์ว่า คนฺธํ เป็น มาลาคนฺธํ.

ของหอมที่บดแล้วและที่มิได้บด. บทว่า **วิเลปนํ** ได้แก่เครื่องทำการย้อมผิว. บทว่า **เสยฺยา**[๑] ได้แก่ สิ่งที่พึงใช้นอน มีเตียวและตั่งเป็นต้น และมีผ้าปาวารและผ้าโกเชาว์เป็นต้น. ก็ด้วยเสยยาศัพท์ ในบทว่า **เสยฺยาวสถํนี้** พึงเห็นว่า ท่านถือไปถึงอาสนะด้วย. บทว่า **อาวสถํ** ได้แก่ ที่อาศัยสำหรับบำบัดอันตรายมีลมและแดดเป็นต้น. บทว่า **ปทีเปยฺยํ** ได้แก่ เครื่องอุปกรณ์แก่ประทีปมีเรือน (คือตัว) ประทีปเป็นต้น."

[๖] อรรถกถา[๒]นาคสังยุตในขันธวรรคว่า "บทว่า **อนฺนํ** ได้แก่ของเคี้ยวและของกิน. บทว่า **ปานํ** ได้แก่ ของลิ้มทุกอย่าง. บทว่า **วตฺถํ** ได้แก่ ผ้านุ่งและผ้าห่ม. บทว่า **ยานํ** ได้แก่ ปัจจัยแห่งการไปทุกอย่าง ตั้งแต่ร่มและรองเท้าเป็นต้นไป. บทว่า **มาลํ** ได้แก่ดอกไม้ทุกอย่างมีระเบียบดอกมะลิเป็นต้น. บทว่า **คนฺธํ** ได้แก่ ของลูบไล้ทุกอย่างมีจันทน์เป็นต้น. สองบทว่า **เสยฺยาวสถํ ปทีเปยฺยํ** ได้แก่ ที่นอนมีเตียงตั่งเป็นต้น ที่พักมีเรือนชั้นเดียวเป็นต้น เครื่องอุปกรณ์แห่งประทีปมีไส้และน้ำมันเป็นต้น."

[๗] ฎีกานาคสังยุตนั้นว่า "ชื่อว่า อันนะ เพราะเป็นของสำหรับกิน. ชื่อว่าขัชชะ เพราะเป็นของสำหรับเคี้ยว. ชื่อว่าปานะ เพราะเป็นของสำหรับดื่ม. ชื่อว่าสายนะ เพราะเป็นของสำหรับลิ้มคือน้ำดื่มมีรสมะม่วงเป็นต้น. ชื่อว่านิวาสนะ เพราะเป็นของที่พึงนุ่ง. ชื่อว่า ปารุปนะ เพราะเป็นของที่พึงห่ม. ชื่อว่ายานะ เพราะเป็นเครื่อง

๑. ศัพท์นี้ในบาลีสมาสกับศัพท์ อาวสถํ เป็น เสยฺยาวสถํ. ๒. สา.ป. ๒/๔๒๒.

ไป คือยานมีรองเท้าเป็นต้น. ก็ต้องอาทิศัพท์ ในบทว่า **อุปาหนาทิ** นี้ สงเคราะห์คานหามและวอเป็นต้นเข้าด้วย พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **ฉตฺตุปาหนํ** เพราะทำอธิบายว่า ถึงร่ม ก็ชื่อว่าเป็นเหตุให้สำเร็จการเดินทาง เพราะเป็นเครื่องป้องกันทุกข์เพราะฝนและแดด ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **ยงฺกิญฺจิ คมนปจฺจยํ.**"

ฎีกาจตุตถวรรค แห่งทุติยปัณณาสก์ จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "วัตถุใด อันวรรคพึงใส่ คือพึงนำไปในประทีป คือวัตถุสำหรับส่องแสง เหตุนั้น วัตถุนั้นชื่อว่า **ปทีเปยฺย** (วัตถุที่พึงใส่ในประทีป) ได้แก่ เครื่องอุปกรณ์มีน้ำมันเป็นต้น.

[ปานะ ๑๖ อย่าง]

[๘] โดยนิทเทสนัย (คือบรรยายหรือจำแนก) คำว่าปานะมี ๑๖ อย่าง. ด้วยเหตุนั้น พระธรรมเสนบดีจึงกล่าวว่า "ปานะ ๘ คือ น้ำมะม่วง น้ำหว้า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะซาง น้ำผลจันทน์ น้ำเง่าอุบล น้ำมะปราง. ปานะ ๘ แม้อีกประเภท ๑ คือน้ำผลเล็บเหยี่ยว น้ำพุทราเล็ก น้ำพุทราใหญ่ น้ำเปรียง น้ำมัน น้ำนม น้ำยาคู น้ำรส."

บาลีในนิทเทสแห่งตุวัฏฏกสูตร.[๑]

[๙] อรรถกถาตุ[๒]วัฏฏกสูตรนั้นว่า "น้ำที่ทำจากมะม่วงดิบหรือสุก ชื่อว่าน้ำมะม่วง. บรรดามะม่วงดิบและสุกทั้ง ๒ นั้น ภิกษุเมื่อทำจากมะม่วงดิบ พึงทุบมะม่วงอ่อน ๆ แช่ไว้ในน้ำ ตากแดดให้สุก

๑. ขุ. มหา. ๒๙/๔๕๐ ๒. สา. ป. ๒/๑๐๙.

เพราะพระอาทิตย์ แล้วกรองปรุงทำด้วยน้ำผึ้งตาลกรวดและการบูร เป็นต้น ที่รับประเคนไว้ในวันนั้น. น้ำที่ทำจากผลหว้า ชื่อว่า น้ำหว้า. น้ำที่ทำจากผลกล้วยมีเมล็ด ชื่อว่าน้ำกล้วยมีเมล็ด. น้ำที่ทำจากผลกล้วยไม่มีเมล็ด ชื่อว่าน้ำกล้วยไม่มีเมล็ด. น้ำที่ทำจากรสชาติแห่งมะซาง ชื่อว่าน้ำมะซาง. ก็น้ำมะซางนั้น เจือน้ำ จึงควร ล้วน ๆ ไม่ควร. น้ำที่ขยำผลจันทร์ในน้ำทำเหมือนน้ำมะม่วง ชื่อว่า น้ำผลจันทร์ น้ำที่คั้นเง่าแห่งอุบลแห่งอุบลแดงและอุบลเขียวเป็นต้นทำ ชื่อว่า น้ำเง่าอุบล. น้ำที่ทำจากมะปรางเหมือนน้ำมะม่วง ชื่อว่าน้ำมะปราง น้ำที่ทำจากผลเล็บเหยี่ยว ชื่อว่าน้ำผลเล็บเหยี่ยว. น้ำที่ทำจากผลพุทรา เล็ก ชื่อว่าน้ำพุทราเล็ก. น้ำที่ทำจากผลพุทราใหญ่ เหมือนน้ำมะม่วง ชื่อว่าน้ำพุทราใหญ่. ปานะ ๑๑ อย่างนี้ เย็นก็ดี สุกเพราะพระอาทิตย์ก็ดี ย่อมควร. น้ำเนยใส ชื่อว่าน้ำเปรียง. น้ำมันทำจากงา เป็นต้น ชื่อว่าน้ำมัน. น้ำนม ชื่อว่าน้ำนม. น้ำข้าวยาคุมีรสเปรี้ยว เป็นต้นชื่อว่าน้ำยาคู. น้ำปรุงด้วยรสมีผักดองเป็นต้น ชื่อว่า น้ำรส."

เจตนาเป็นเหตุให้มีวัตถุ ๒๐ มีข้าวเป็นต้น ประกอบด้วยอโลภะ ดังพรรณนามาฉะนั้น ชื่อว่าทานในมงคลข้อว่าทานนี้. ด้วยว่าบุคคล มอบให้วัตถุของตน แม้ด้วยอโลภะ (ก็ชื่อว่าทาน). ด้วยเหตุนั้น ใน อรรถกถา ท่านหมายเอาทานเจตนาและอโลภะทั้ง ๒ นั้นจึงกล่าวว่า " ทานเจตนา ชื่อว่าทาน ด้วยอรรถว่า เป็นเหตุอันเขาให้, อโลภะ ชื่อว่าทาน ด้วยอรรถว่า มอบให้วัตถุของตนแก่บุคคลอื่น."

[ทานประกอบด้วยองค์ ๖]

[๑๐] ก็ทานนี้นั้นประกอบด้วยองค์ ๖ เท่านั้น จึงมีผลมาก. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็ทักษิณาประกอบด้วยองค์ ๖ อย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ องค์ของทายกมี ๓. องค์ของปฏิคาหกมี ๓. องค์ ๓ ของทายกอะไรบ้าง ? ภิกษุทั้งหลาย ทายกในพระศาสนานี้ ก่อนแต่ให้ ย่อมมีใจดี, กำลังให้ ย่อมทำจิตให้ผ่องใส, ครั้นให้แล้ว ย่อมมีใจชื่นบาน. องค์ ๓ ของทายกเหล่านี้. องค์ ๓ ของปฏิคาหกอะไรบ้าง ? ภิกษุทั้งหลาย ปฏิคาหกในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ปราศราคะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ, ย่อมเป็นผู้ปราศโทสะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ, ย่อมเป็นผู้ปราศโมหะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ. องค์ ๓ ของปฏิคาหกเหล่านี้. องค์ของทายกมี ๓ องค์ของปฏิคาหกมี ๓ ดังพรรณนามาฉะนี้. ภิกษุทั้งหลาย ทักษิณาประกอบด้วยองค์ ๖ อย่างนี้แล. ภิกษุทั้งหลาย การทำประมาณบุญในทักษิณาอันประกอบด้วยองค์ ๖ อย่างนี้ว่า 'ความหลั่งไหลแห่งบุญ ความหลั่งไหลแห่งกุศลมีประมาณเท่านี้ นำสุขมา ให้อารมณ์เลิศด้วยดี มีวิบากเป็นสุข เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดขึ้นในสวรรค์ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ' มิใช่ทำได้ง่าย, ที่แท้บุญนั้น ถึงการนับว่ากองบุญใหญ่ พึงนับไม่ได้ พึงประมาณไม่ได้เลยทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย การถือเอาประมาณน้ำในมหาสมุทรว่า 'น้ำประมาณเท่านี้อาฬหกะ' ก็ดี 'น้ำประมาณเท่านี้ร้อยอาฬหกะ' ก็ดี 'น้ำประมาณเท่านี้พันอาฬหกะ'

ก็ดี ' น้ำประมาณเท่านี้เสนอะพหกะ' ก็ดี มิใช่ทำได้ง่าย ที่แท้น้ำนั้น ถึงการนับว่า กองน้ำใหญ่ พึงนับไม่ได้ พึงประมาณไม่ได้เลยทีเดียว แม้ฉันใด. ภิกษุทั้งหลาย การทำประมาณบุญในทักษิณาประกอบด้วยองค์ ๖ อย่างนี้ว่า ' ความหลั่งไหลแห่งบุญ ความหลั่งไหลแห่งกุศลมีประมาณเท่านี้ นำสุขมา ให้อารมณ์เลิศด้วยดี มีวิบากเป็นสุข เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดขึ้นในสวรรค์ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ' มิใช่ทำได้ง่าย, ที่แท้ บุญนั้นถึงการนับว่ากองบุญใหญ่ พึงนับไม่ได้ พึงประมาณไม่ได้เลยทีเดียว ฉันนั้นเหมือนกัน." พระผู้มีพระภาคผู้พระสุคตศาสดาได้ตรัสไวยากรณ์นี้ ครั้นแล้วได้ตรัสคำนิคมอื่นอีกต่อไปว่า

[๑๑] " ทายกก่อนแต่ให้ ก็มีใจดี, กำลังให้พึงทำ
จิตให้เลื่อมใส, ครั้นให้แล้ว ก็เป็นผู้มีใจชื่นบาน,
ความบริบูรณ์แห่งเจตนานี้เป็นความถึงพร้อมแห่งยัญ.
ปฏิคาหกปราศราคะ ปราศโทสะ ปราศโมหะ ไม่
มีอาสวะ ปฏิคาหกทั้งหลายสำรวมแล้ว ประพฤติ
พรหมจรรย์ เป็นเขตที่ถึงพร้อมแห่งบุญ. ยัญนี้ย่อม
มีผลมาก ทั้งฝ่ายตนทั้งฝ่ายผู้อื่น เพราะชำระเอง
เพราะให้ด้วยมือของตน, บัณฑิตผู้มีปัญญามีศรัทธา
มีใจพ้น (จากตระหนี่) บูชาอย่างนั้น ย่อมเข้า
ถึงโลกไม่มีความเบียดเบียนเป็นสุข ดังนี้."

ฉฬังคทานสูตร[๑] มาในจตุตถวรรคแห่งปฐมปัณณาสก์ ฉักกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

[๑๒] อรรถกถา[๒]ฉฬังคสูตรว่า "บทว่า **ฉฬงฺคสมนฺนาคตา** แปลว่า ประกอบด้วยองคคุณ ๖. ทานชื่อว่าทักษิณา. หลายบทว่า **ปุพฺเพว ทานา สุมโน** ความว่า ย่อมเป็นผู้ถึงโสมนัสจำเดิมตั้งแต่เดือน ๑ และกึ่งเดือนว่า 'เราจักให้ทาน.' ก็บรรดาเจตนา ๓ นี้ บุพพเจตนา ได้แก่ทายกผู้คิดมาตั้งต้นแต่จับจองนาว่า 'เราจักให้ทานด้วยผลที่เผล็ดจากนานี้' ดังนี้ จำเดิมแต่เวลาที่เกิดความคิดขึ้นว่า 'จักให้.' ส่วนมุญจนเจตนาที่พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ว่า 'กำลังให้ ย่อมทำจิตให้เลื่อมใส' ได้ในเวลาที่ให้เท่านั้น. ส่วนอปราปรเจตนานี้ว่า ' ครั้นให้แล้ว ย่อมมีใจชื่นบาน' ได้แก่ทายกผู้ระลึกถึงต่อ ๆ มา. บทว่า **วีตราคา** คือ มีราคะไปปราศแล้ว ได้แก่ทายกผู้ระลึกถึงต่อ ๆ มา. บทว่า **ราควินยาย วา ปฏิปนฺนา** ความว่า ปฏิบัติปฏิปทาเครื่องกำจัดราคะ. ก็เทศนานี้แสดงปฏิคาหกอย่างอุกฤษฏ์ ก็ทักษิณาที่ให้แก่พระขีณาสพพวกเดียว จึงประกอบด้วยองค์ ๖ ก็หามิได้ ทักษิณาที่ให้แม้แก่พระอนาคามี พระสกทาคามีและพระโสดาบัน โดยที่สุดแม้แก่สามเณรผู้ถือภัณฑะ ซึ่งบวชในวันนั้น ก็ประกอบด้วยองค์ ๖ เหมือนกัน เพราะว่า สามาเณรแม้นั้น ชื่อว่าบวชเพื่อโสดาปัตติมรรคโดยแท้."

[๑๓] ฎีกาฉฬังคสูตรนั้นว่า "สมบัติทั้งหลายย่อมพอกพูน คือย่อมเจริญด้วยคุณชาตินี้ เหตุนั้น คุณชาตินี้ ชื่อว่าทักษิณา (เป็น

๑. องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๒๗๔. ๒. มโน. ปู. ๓/๑๓๑.

เครื่องเจริญแห่งสมบัติ) คือบุญที่สำเร็จด้วยการบริจาคและไทยธรรม อันเป็นเครื่องอุปกรณ์บุญนั้น. แต่ในบทว่า **ทกฺขิณา** นี้ ประสงค์เอาไทยธรรม สองบทว่า **อิโต อุฎฺฐิเตน** ความว่า เกิดขึ้นจากนานี้. ราคะอันปฏิคาหกย่อมกำจัดด้วยธรรมนั่น เหตุนั้น ธรรมนั่นชื่อว่าราควินยะ (เป็นเครื่องกำจัดราคะ) คือปฏิปทาเป็นเหตุกำจัดราคะ. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **ราควินยปฺปฏิปทํ ปฏิปนฺนา** ดังนี้.

[๑๔] อรรถกถา[๑]ปฐมวรรคแห่งทุติยปัณณาสก์ จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ความหลั่งไหลแห่งบุญ ชื่อว่าปุญญาภิสันทา อธิบายว่า ความเข้าถึงแห่งบุญ. คำว่า **กุสลาภิสนฺทา** เป็นไวพจน์ของคำว่า **ปุญฺญาภิสนฺทา** นั้น. ก็ความหลั่งไหลแห่งบุญเหล่านั้น ชื่อว่า **สุขสฺสาหารา** เพราะอรรถว่า นำสุขมา. ชื่อว่า **โสวคฺคิกา** เพราะอรรถว่า ให้อารมณ์มีรูปเป็นต้นอันเลิศด้วยดี. ชื่อว่า **สุข-วิปากา** เพราะอรรถว่า มีวิบากเป็นสุข. ความเกิดขึ้น ในสวรรค์ชื่อว่าสัคคะ. ความหลั่งไหลแห่งบุญ ชื่อว่า **สคฺคสํวตฺตนิกา** เพราะอรรถว่า เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดขึ้นในสวรรค์."

ฎีกาปฐมวรรคนั้นว่า "แม่น้ำคือบุญ ชื่อว่าปุญญาภิสันทา ก็บุญทั้งหลายที่บุคคลให้เป็นไปเป็นนิตย์โดยไม่ขาด เรียกว่า **ปุญฺญาภิสนฺทา** เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องหลั่งไหล."

[๑๕] อรรถกถา[๒]ฉฬังคสูตรว่า "สองบทว่า **ยญฺญสฺส สมฺปทา** คือ ความบริบูรณ์แห่งทาน. บทว่า **สญฺญตา** คือ ชื่อว่า สำรวมแล้ว

๑. มโน. ปู. ๒/๔๐๒. ๒. มโน. ๓/๑๓๒.

เพราะสำรวมศีล. บาทคาถาว่า **สยํ อาจมยิตฺวาน** ความว่า เพราะล้างมือและเท้าแล้วให้บ้วนปากด้วยตนเอง. สองบทว่า **สเยหิ ปาณิภิ** แปลว่า ด้วยมือ (ทั้งสอง) ของตน, บาลีว่า **สเกหิ** ก็มี. บทว่า **สทฺโธ** ได้แก่ เชื่อคุณพระรัตนตรัย. สองบทว่า **มุตฺเตน เจตสา** ได้แก่ มีจิตพ้นขาดจากโลภะและมัจฉริยะเป็นต้น. บาทคาถาว่า **อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลกํ** ได้แก่ เทวโลกอันไร้ทุกข์ มีแต่สุขและโสมนัสอันโอฬาร."

[๑๖] ฎีกาฉฬังคสูตรนั้นว่า "สองบทว่า **ปุพฺเพว ทานา** ความว่า ในกาลก่อนแต่มุญจนเจตนา คือจำเดิมแต่จัดแจงเครื่องอุปกรณ์ทาน. บทว่า **สุมโน** ความว่า พึงเป็นผู้ถึงโสมนัสว่า 'เราจักฝังขุมทรัพย์อันเป็นเหตุแห่งสมบัติ ติดตาม (ตน) ไปได้.' บาทคาถาว่า **ททํ จิตฺตํ ปสาทเย** ความว่า ทายกกำลังให้ บรรจงวางไทยธรรมในมือของทักขิไณยบุคคล พึงทำจิตของตนให้เลื่อมใสว่า 'เรากำลังทำการถือเอาสาระจากทรัพย์ที่ไม่มีสาระ.' บาทคาถาว่า **ทตฺวา อตฺตมโน โหติ** ความว่า บริจาคไทยธรรมแก่ทักขิไณยบุคคลทั้งหลายแล้ว ย่อมมีใจชื่นบานบันเทิง คือเกิดปีติโสมนัสว่า 'ทานที่ชื่อว่าบัณฑิตบัญญัติไว้ เราก็ได้ดำรงตามแล้ว. แหม ! ทานของเราสำเร็จประโยชน์ด้วยดี.' บทว่า **เอสา** ความว่า ความบริบูรณ์แห่งเจตนา ๓ อย่าง ซึ่งไปตามความเชื่อกรรมและผล อันโสมนัสกำกับเหล่านี้ คือ บุพพเจตนา มุญจนเจตนา อปราปรเจตนา นี้ใด, ความบริบูรณ์แห่งเจตนานี้. บทว่า **สีลสญฺญเมน** ความว่า เพราะความสำรวมอันเป็นไปทางกายและทางวาจา. บทว่า **หตฺถปาเท** คือ มือและเท้าของทักขิไณย-

บุคคลทั้งหลาย. สองบทว่า **มุขํ วิกฺขาเลตฺวา** ความว่า พระทักขิไฌย บุคคลเหล่านั้นนั่นแหละบ้วนปาก. อธิบายว่า เพราะให้น้ำบ้วนปาก ด้วยตนเอง."

[๑๗] ในอธิการแห่งเจตนานี้ อาจารย์ผู้โจทก์กล่าวว่า เจตนา แม้ทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมให้ปฏิสนธิหรือ ? อาจารย์ผู้เฉลยกล่าวว่าขอรับ เจตนาแม้ทั้ง ๓ ย่อมให้ปฏิสนธินั้นแท้. ก็ในข้อนี้ มีเจตนาทั้งหลาย ของเศรษฐีผู้ไม่มีบุตรเป็นอุทาหรณ์.

[เรื่องเศรษฐีผู้ไม่มีบุตร]

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล เศรษฐีผู้ไม่มีบุตรนั้น เป็นเศรษฐี ในกรุงพาราณสี วันหนึ่ง ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ บริโภคอาหารแล้วไปราช- สำนัก เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าตครสิขี จึงสั่งให้ถวายบิณฑบาต แก่ท่านแล้วหลีกไป. ความสังเขปในมังคลัตถทีปนีนี้เท่านั้น' ส่วน ความพิสดาร พึงตรวจดูในอรรถกถามัยหกสกุณชาดก* ในทุติยวรรค ฉักกนิบาต และในอรรถกถาทุติยวรรคโกสลสังยุต,

อปุตตกเศรษฐีนั้น เข้าถึงสุคติเท่านั้น ๑๔ ครั้ง ด้วยกรรมนั้น. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่พระเจ้าโกศลว่า "มหาบพิตร เศรษฐีคฤหบดีนั้น เลี้ยงพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าตครสิขี ด้วยบิณฑ- บาตอันใดเล่า เพราะวิบากแห่งกรรมนั้น เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง, เพราะเศษวิบากแห่งกรรมนั้นนั่นเอง เขาครองความเป็น เศรษฐี ๗ ครั้ง ในกรุงสาวัตถีนี้นี่แล."

* ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๙๔.

[๑๘] อรรถกถา[๑] โกศลสังยุตนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิปาเทสิ** ความว่า เลี้ยงดูด้วยบิณฑบาต, อธิบายว่า ได้ถวายบิณฑบาต. บทว่า **สตฺตกฺขตฺตุํ** คือ ๗ ครั้ง. ก็ในคำว่า **สตฺตกฺขตฺตุํ** นี้ พึงทราบความด้วยอำนาจบุพพเจตนาและปัจฉิมเจตนา. แท้จริง ในกาลถวายบิณฑบาตครั้งเดียว เจตนาดวงเดียวเท่านั้นจะให้ปฏิสนธิ ๒ ครั้งไม่ได้. ก็เศรษฐีผู้ไม่มีบุตรนั่นบังเกิดในสวรรค์ ๗ ครั้ง, ในสกุลเศรษฐี ๗ ครั้ง เพราะบุพพเจตนาและปัจฉิมเจตนา."

ฎีกาโกศลสังยุตนั้นว่า "เมื่อเศรษฐีกล่าวว่า 'ท่านจงถวายบิณฑบาตแก่สมณะนี้' ความสำเร็จประโยชน์มีได้ด้วยสามารถชวนวิถีเดียวเท่านั้น, ที่แท้ ในกาลถวายบิณฑบาตครั้งเดียวนั้น วาระแห่งชวนะอันเป็นไปในเบื้องต้นก็ดี วาระแห่งชวนะอันเป็นไปในท่ามกลางในภายหลังก็ดี มีอยู่, พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมายเอาชวนะทั้ง ๒ นั้นว่า **ปุพฺพปจฺฉิมเจตนา** ดังนี้."

[๑๙] เพราะฉะนั้น เจตนาแม้ทั้ง ๓ พึงทำให้บริบูรณ์. ด้วยว่า เมื่อบุคคลทำอย่างนั้น ทานย่อมมีผลมาก. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถามัยหกสกุณชาดก ท่านจึงกล่าวว่า "ก็ธรรมดาว่าทาน ย่อมมีผลมากแก่บุคคลผู้อาจทำเจตนาทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์เท่านั้น" ดังนี้.

[๒๐] อีกอย่างหนึ่ง ความที่ทานนั้นมีผลมาก พึงทราบแม้ด้วยสามารถเวลามสูตรและทักขิณาวิภังคสูตร.

จริงอยู่ ในเวลามสูตรในนวกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๒] พระผู้มีพระภาคตรัสทานไว้ ๑๔ อย่าง โดยประเภทแห่งปฏิคาหก. ความว่า

๑. สา. ป. สํ. ส. ๑/๑๘๘. ๒. องฺ. นวก. ๗๓/๔๐๖.

เวลามพราหมณ์ ให้อาหารต่างโดยของเคี้ยวของกินเป็นต้น ไม่มีประมาณ แก่โลกิยมหาชน ตลอด ๗ ปี ๗ เดือน ในวันที่สุดได้ให้ถาดทองถาดรูปิยะและถาดสำเริด อันเต็มด้วยรูปิยะทองและเงินตามลำดับ นับได้อย่างละ ๘๔,๐๐๐ และช้าง รถ หญิงสาว บัลลังก์ อันประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง นับได้อย่างละ ๘๔,๐๐๐ โคนมและผ้าคู่* นับได้อย่างละ ๘๔,๐๐๐. ทานนั้นได้ชื่อว่ามหาทานแล้ว. การถวายข้าวแก่พระโสดาบันองค์เดียว มีผลมากกว่าถวายข้าวแก่พระโสดาบันทั้งหลายตั้งร้อย. ถวายข้าวแก่พระอนาคามีองค์เดียว มีผลมากกว่าถวายข้าวแก่พระสกทาคามีทั้งหลายตั้งร้อย. ถวายข้าวแก่พระอรหันต์องค์เดียว มีผลมากกว่าถวายข้าวแก่พระอนาคามีทั้งหลายตั้งร้อย. ถวายข้าวแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์เดียว มีผลมากกว่าถวายข้าวแก่พระอรหันต์ทั้งหลายตั้งร้อย. ถวายข้าวแก่พระเจ้าทั้งหลายตั้งร้อย. ถวายข้าวแก่สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข มีผลมากกว่าถวายข้าวแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น. ถวายวิหารแก่สงฆ์ผู้มาจาก ๔ ทิศ มีผลมากกว่าถวายข้าวแก่สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขนั้น ดังนี้.

[๒๑] ก็ในทักขิณาวิภังคสูตร ในจตุตถวรรค อุปริปัณณาสก์ พระผู้มีพระภาคตรัสทานไว้ ๒๑ อย่าง. ก็บรรดาทาน ๒๑ อย่างเหล่านั้น ทานใด บุคคลให้แก่สัตว์ดิรัจฉานเพื่อเลี้ยง ด้วยอำนาจคุณ มีความถึง

* วตฺถโกฏิ เคยแปลว่า ผ้าคู่ แต่ นโม. ปู. ๓/๓๔๗ อธิบายว่า ทส ทส สาฏกา เอกโกฏิ.

พร้อมด้วยลักษณะเป็นต้น และด้วยอำนาจอุปาการะมีการได้น้ำนมและการเฝ้าเป็นต้น ทานนั้นไม่ทรงถือเอา เพราะไม่ประกอบด้วยลักษณะแห่งทาน. จริงอยู่ การบริจาควัตถุที่พึงให้ของตน ด้วยอำนาจความปรารถนาเพื่ออนุเคราะห์และบูชา ชื่อว่าทาน. การบริจาควัตถุที่พึงให้ด้วยอำนาจความกลัว ความรัก และความประสงค์สินบนเป็นต้น หาชื่อว่าทานไม่ เพราะเป็นทานที่มีโทษ. วัตถุ (ของกิน) แม้เพียงคำครึ่งคำที่บุคคลให้แล้ว ก็ไม่ทรงถือเอา เพราะไม่สามารถในอันให้ผลตามมุ่งหมาย เหตุความที่ทานที่พอแก่ความต้องการยังไม่บริบูรณ์. ก็ทานใด บุคคลหวังเฉพาะผลโดยนัยเป็นต้นว่า บุญอันสำเร็จด้วยทานนี้นี่แหละ จงเป็นไปเพื่อความเจริญประโยชนสุขต่อไป แล้วให้แก่บรรดาสัตว์ดิรัจฉาน มีสุนัขสุกรไก่และกาเป็นต้น ชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งประสบเข้าแล้ว พอแก่ความต้องการ ทานนั้น ทรงถือเอาว่าทานในสัตว์ดิรัจฉาน. ดิรัจฉานทานนั้น ชื่อว่ามีอานิสงส์ ๑๐๐ เท่า เพราะให้อานิสงส์ ๕๐๐ คือให้อายุใน ๑๐๐ อัตภาพ. ให้วรรณะ ให้สุขะ ให้พละ ให้ปฏิภาณใน ๑๐๐ อัตภาพ. พึงทราบนัยในทานแม้สูงขึ้นไปอย่างนั้น. อนึ่ง บุคคลมีชาวประมง คนดักปลา เป็นต้น ผู้เลี้ยงชีวิตด้วยการเบียดเบียนสัตว์อื่น ชื่อว่าปุถุนชนผู้ทุศีล ทานที่ให้แก่ปุถุชนผู้ทุศีลผู้นั้น มีอานิสงส์พันเท่า. อนึ่ง บุคคลผู้มีศีลเหมือนผู้มีศีลไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น เลี้ยงชีวิตด้วยกสิกรรมหรือด้วยพาณิชกรรมโดยธรรมสม่ำเสมอชื่อว่าปุถุชนผู้มีศีล. ทานที่ให้แก่ปุถุชนผู้มีศีลนั้น มีอานิสงส์แสนเท่า. อนึ่ง ดาบสผู้ได้อภิญญา ๕ อัน

เป็นโลกิยะ ผู้มีปกติกล่าวกรรม ผู้เป็นคนภายนอก (จากพระพุทธ-ศาสนา) ชื่อว่าผู้มีราคะในกามทั้งหลายไปปราศแล้ว ทานที่ให้แก่ดาบสผู้มีราคะในกามทั้งหลายไปปราศแล้วนั้น มีอานิสงส์แสนโกฏิเท่า. ทานที่ให้แก่ปฏิคาหก ๑๐ จำพวกเหล่านี้ คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการโสดาปัตติผล พระโสดาบัน ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการสกทาคามิผล พระสกทาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการอนาคามิผล พระอนาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการอรหัตตผล พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับไม่ได้โดยผล.

ถามว่า* "ความว่าแปลกกันแห่งทานที่ให้แก่ปฏิคาหก ๑๐ จำพวกเหล่านั้นอย่างไร ?" ตอบว่า "ความที่ทานที่ให้ในบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการโสดาปัตติผล มีผลนับไม่ได้ พึงทราบเหมือนน้ำในรางเป็นของนับไม่ได้. ความที่ทานที่ให้ในพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น เป็นของนับไม่ได้ ด้วยอำนาจแห่งคุณอันยิ่งยวดกว่ากัน พึงทราบเหมือนน้ำในมหานทีและมหาสมุทรนั้น ๆ เป็นของนับไม่ได้ ความข้อนี้ พึงทราบแม้ในความที่ฝุ่น ตั้งต้นแต่ฝุ่นในประเทศ มีประมาณเท่ามณฑลลาน แห่งแผ่นดิน จนถึงฝุ่นทั่วแผ่นดินประมาณไม่ได้. จริงอยู่ เมื่อความที่ทานเหล่านั้นเป็นของเสมอกันโดยความเป็นทานมีผลนับไม่ได้แม้มีอยู่ ความที่ทานเป็นของน้อยและมาก ย่อมมีเหมือนกัน พึงทราบเหมือนความที่สังวัฏฏกัปเป็นต้นก็นับไม่ได้ และความที่มหากัปก็นับไม่ได้ ดังนี้. บรรดาปฏิคาหกเหล่านั้นปฏิคาหก ๘

* พระมหามานิต มานิโต ป. ธ. ๖. วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

จำพวกนี้ คือ อุบาสกผู้ถึงไตรสรณะ อุบาสกผู้ตั้งอยู่ในศีล ๕ อุบาสกผู้ตั้งอยู่ในศีล ๑๐ สามเณรผู้บวชวันนั้น ภิกษุผู้พอบวชเสร็จ ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร ภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค ชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการโสดาปัตติผล. จริงอยู่ การหยั่งลงสู่พระศาสนา ก็เพียงเพื่อถอนทุกข์ในวัฏฏะ และเพื่อแทงตลอดซึ่งมรรคเท่านั้น, เพราะฉะนั้น การถึงสรณะ การสมาทานสิกขาบท การบรรพชา การอุปสมบท การทำศีลให้บริบูรณ์ การประกอบเนือง ๆ ในอธิจิตต-สิกขา วิปัสสนา อันเป็นส่วนแห่งการตรัสรู้ ตกว่า ปฏิปทานี้ แม้ทั้งปวง ย่อมเป็นข้อปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผลโดยแท้. เหมือนอย่างว่า สมาธิภาวนา อันเป็นส่วนแห่งการตรัสรู้ ย่อมเป็นอุปนิสัยโดยความเป็นปัจจัยแห่งการบรรลุอริยมรรคต่อ ๆ ไป ฉันใด, การทำศีลให้บริบูรณ์ การอุปสมบท การบรรพชา การตั้งอยู่ในศีล ๑๐ หรือศีล ๕ แห่งอุบาสก อันเป็นส่วนแห่งการตรัสรู้ โดยที่สุด แม้การถึงสรณะ อันเป็นส่วนแห่งการตรัสรู้ ย่อมเป็นอุปนิสัยแห่งการบรรลุอริยมรรค, ฉันนั้นเหมือนกัน เหตุนั้น ปฏิปทานี้แม้ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เป็นข้อปฏิบัติเพื่อต้องการโสดาปัตติผล." บรรดาปฏิคาหก ๘ จำพวกเหล่านั้น แม้ทานที่ให้แก่อุบาสกผู้ถึงไตรสรณะ มีผลนับไม่ได้. ก็ความเลื่อมใสอันญาณชำระแล้ว ที่สงเคราะห์ด้วยความนับถือและความเคารพมากในพระผู้มีพระภาค ในพระสัทธรรม ในพระอริยสงฆ์ โดยอาการโอฬารยิ่ง เป็นไปแล้วโดยอาการเป็นต้นว่า ความเป็นผู้มีพระรัตนตรัยนั้นเป็นเบื้องหน้าว่า "พระผู้มีพระภาคตรัสรู้โดยชอบเอง

พระธรรมอันพระผู้มีพระภาค ตรัสดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้ว" ชื่อว่าสรณคมน์. บุญที่ทำในสันดานอันถูกอบรมด้วยความเลื่อมใส อันเป็นไปในวัตถุ (รันตะ) นั้น ย่อมเป็นบุญมีผลมาก เพราะความถึงพร้อมแห่งเขตแล. ทานที่ให้แก่อุบาสกผู้มีศีล ๕ มีผลมากยิ่งกว่านั้น. ด้วยว่าสรณคมน์ เป็นความถึงพร้อมแห่งอัธยาศัย เพราะเป็นความเลื่อมใสในวัตถุทั้ง ๓ ตกว่า ศีล ๕ ของอุบาสกเช่นนั้น ๆ ก็คือ ความสำรวมกายวาจาอันอัชฌาสยสมบัติ (สรณคมน์) สนับสนุนแล้ว เหตุนั้น ทานที่ให้ในอุบาสกผู้มีศีล ๕ นั้นจึงผลมากกว่าแล. ทานที่ให้แก่อุบาสกผู้มีศีล ๑๐ มีผลมากกว่านั้น. จริงอยู่ ศีล ๑๐ ชื่อว่าศีลของอุบาสกอย่างบริบูรณ์ เหตุนั้น ทานที่ให้ในอุบาสกผู้มีศีล ๑๐ นั้นจึงมีผลมากกว่าแล. ทานที่ให้แก่สามเณรมีผลมากกว่านั้น. แก่ภิกษุผู้พออุปสมบทเสร็จ มีผลมากกว่านั้น. แก่ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร มีผลมากกว่านั้น. ทานที่ให้แก่ภิกษุปรารภวิปัสสนา มีผลมากกว่านั้น. ก็ความที่ทานซึ่งให้ในปฏิคาหกนั้น ๆ มีผลมากต่าง ๆ กัน เพราะความที่คุณมีศีลของสามเณรเป็นต้น ประเสริฐกว่ากันในเพราะคุณอันยิ่งยวดกว่ากัน ดังนี้แล. อันความที่พระผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ชื่อว่าเป็นผู้มีคุณยังไม่บริบูรณ์ ก็เพราะท่านยังไม่เสร็จกิจ เหตุสังกิเลสธรรมอันท่านยังละอยู่ และเหตุโวทานธรรมอันท่านยังเจริญอยู่โดยส่วนนั้น ๆ ความที่พระผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ชื่อว่าเป็นผู้มีคุณบริบูรณ์ ก็เพราะท่านเสร็จกิจแล้ว เหตุนั้น พึงทราบความที่พระผู้ตั้งอยู่ในผล เป็นของดียิ่ง กว่าพระผู้ตั้งอยู่ในมรรคนั้น ๆ. อนึ่ง ความที่พระผู้ตั้งอยู่ในมรรค

เบื้องบน เป็นผู้มีคุณยิ่งกว่าพระผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องต่ำ และความที่พระผู้ตั้งอยู่ในผลเบื้องบน เป็นผู้มีคุณยิ่งกว่าพระผู้ตั้งอยู่ในผลเบื้องต่ำปรากฏแล้วทั้งนั้น. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสความที่ทานที่ให้แก่พระอริยบุคคลเบื้องบนมีผลมากไว้แล้ว. ถามว่า "ชื่อว่าความที่พระผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค อันธรรมดากำหนดแล้ว ด้วยขณะแห่งมรรคจิต ก็ในขณะนั้น การให้ทานก็ดี การรับประทานก็ดี จะมีได้อย่างไร ?" ตอบว่า "ภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา ยืนอยู่ที่ประตูเรือนหรือนั่งอยู่ในวิหารและโรงฉัน ทายกรับบาตรของท่านแล้ว ใส่ของเคี้ยวของฉันเข้า ขณะนั้น การออก (จากกิเลส) ด้วยมรรค ย่อมมีแก่ภิกษุ, ทานนี้ย่อมเป็นอันชื่อว่าให้แก่พระผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค. ทาน ๑๔ อย่างนี้ชื่อว่าปาฏิปุคคลิกทาน เพราะทำวิเคราะห์ว่า "บุคคลเฉพาะ คือเจาะจงผู้เดียว ชื่อว่าบุคคลเฉพาะ ทานชื่อว่าปาฏิปุคคลิก เพราะอันเขาให้แก่บุคคลเฉพาะนั้น."

ก็ทานที่ให้แก่ปฏิคาหก ๗ จำพวกเหล่านี้ คือ สงฆ์ ๒ ฝ่ายมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สงฆ์ ๒ ฝ่ายล้วน ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ ปฏิคาหกที่ทายกนิมนต์เจาะจงจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย ปฏิคาหกที่ทายกนิมนต์เจาะจงจากภิกษุสงฆ์ ปฏิคาหกที่ทายกนิมนต์เจาะจงจากภิกษุณีสงฆ์ ชื่อว่า (ทาน) ไปในสงฆ์. ทานที่ไปในสงฆ์นั้นแม้ทั้งหมดมีผลนับไม่ได้. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถาทักขิณาวิภังคสูตรว่า "แม้ทักษิณาที่ถวายในสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'ชื่อว่ามีผลนับไม่ได้' เพราะการนับด้วยคุณ." แท้จริง ทักษิณา

ที่ไปในสงฆ์ ย่อมมีแก่ผู้ทำความยำเกรงในสงฆ์. แต่การทำความยำเกรงในสงฆ์เป็นการที่ทำได้ยาก. ก็ผู้ใดตกแต่งไทยธรรมด้วยคิดว่า "เราจักถวายทักษิณาไปในสงฆ์" ไปยังวิหารแล้วเผดียงว่า "ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงให้พระเถระรูปหนึ่งเจาะจงจากสงฆ์" ครั้นได้สามเณรจากสงฆ์ ย่อมถึงความเป็นอื่น (น้อยใจ) ว่า "เราได้สามเณร" ดังนี้, ทักษิณาของผู้นั้นย่อมไม่ชื่อว่าไปในสงฆ์ แม้เมื่อได้พระมหาเถระแล้วทำโสมนัสให้เกิดขึ้นว่า "เราได้พระมหาเถระ" ทักษิณา (ก็) ไม่ชื่อว่าไปในสงฆ์เหมือนกัน. ส่วนผู้ใดได้ปฏิคาหกเป็นสามเณร หรืออุปสัมบัน หนุ่ม หรือผู้ใหญ่ พาล หรือบัณฑิต รูปใดรูปหนึ่งจากสงฆ์เป็นผู้ไม่เคลือบแคลง อาจทำความยำเกรงในสงฆ์ว่า "เราถวายแก่สงฆ์," ทักษิณาของผู้นั้นชื่อว่าไปในสงฆ์. สมณะที่นิมนต์เจาะจงจากสงฆ์เป็นปุถุชน ปาฏิปุคคลิกเป็นพระโสดาบัน, เมื่อบุคคลอาจทำความยำเกรงในสงฆ์ ทานที่ให้ในสมณะผู้เป็นปุถุชน (ก็) เป็นทานมีผลมากกว่า แม้ในคำเป็นต้นว่า สมณะที่นิมนต์เจาะจง (จากสงฆ์) เป็นพระโสดาบัน, ปาฏิปุคคลิกเป็นพระสกทาคามี ก็มีนัยเช่นเดียว. แท้จริง เมื่อบุคคลอาจทำความยำเกรงในสงฆ์ ทานที่ถวายแม้ในสมณะทุศีลซึ่งนิมนต์เจาะจง (จากสงฆ์) มีผลมากกว่าทานที่ถวายในพระขีณาสพโดยแท้. ก็คำใด พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "มหาบพิตร ทานที่ถวายแก่ผู้มีศีลแล มีผลมาก ที่ถวายแก่ผู้ทุศีล หามีผลมากอย่างนั้นไม่" คำนั้น พระองค์ตรัสละนัยนี้เสีย.

[๒๒] ฎีกาทักขิณาวิภังคสูตรนั้นว่า "บทว่า **คุณสงฺขาย** ความ

ว่า เพราะการคำนวณด้วยคุณ คือ เพราะความเป็นทักษิณามีผลมาก. ทักษิณาพระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีผลพึงนับไม่ได้ ก็เพราะความที่ทักษิณานั้นบุคคลถวายเฉพาะสงฆ์. ก็การถวายเฉพาะสงฆ์มีด้วยวิธีใด เพื่อแสดงวิธีนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **'สงฺฆคตา ทกฺขิณา หิ'** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิตฺติการํ** ได้แก่ความเคารพ. จากสงฆ์ ไม่ใช่จากบุคคล. บทว่า **อญฺญถตฺตํ** ความว่า ไม่ให้เกิดความคิดขึ้นอย่างนี้ว่า 'ทานเป็นอันเราถวายแก่สงฆ์' แล้วตกแต่งไทยธรรมด้วยคิดว่า 'เราจักถวายแก่สงฆ์' ย่อมถึงความเป็นอื่นว่า 'ทานเป็นอันชื่อว่าเราพึงให้แก่สามเณร.' เพราะฉะนั้น ทักษิณาของผู้นั้นย่อมชื่อว่าไม่ไปในสงฆ์, ทักษิณาย่อมไม่ชื่อว่าไปในสงฆ์ได้ เพราะทำจิตให้แปรแปรวนไป ด้วยอำนาจบุคคล. สองบทว่า **นิพฺเพมติโก หุตฺวา** ความว่า ไม่ทำความสงสัยให้เกิดขึ้นว่า 'ทานเป็นอันเราได้แก่บุคคลนี้หรือไม่หนอ ?.' สองบทว่า **สงฺเฆ จิตฺติการํ** ความว่า เมื่อบุคคลระลึกสังฆคุณ มีความที่ท่านเป็นผู้ปฏิบัติดีเป็นต้น ให้ด้วยอำนาจความเคารพอันเกิดในบุคคลนั้น เหมือนให้พร้อมหน้าสงฆ์ ด้วยความเลื่อมใสในสังฆคุณ ทานที่ให้ในสมณปุถุชน ก็ยังมีผลมากกว่า. ทานที่ให้ในสมณะทุศีล ย่อมมีผลมากกว่า (ทานที่ให้ในพระขีณาสพ) โดยแท้ เพราะสมณะนั้น นิมนต์เจาะจงจากสงฆ์ และเพราะให้ (ด้วยคิด) อย่างนี้ว่า 'เราถวายแก่สงฆ์.' ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า 'อานนท์ เราไม่กล่าวปาฏิปุคคลิกทานว่า มีผลมากกว่าทักษิณาที่ไปในสงฆ์ โดยปริยายไร ๆ, พระอรรถกถาจารย์ใส่ใจ

ถึงคำซักถามว่า 'ถ้าทานที่ให้แม้ในสมณะผู้ทุศีลที่นิมนต์เจาะจงจากสงฆ์ ยังมีผลมากกว่าทานที่ให้ในพระขีณาสพ, เมื่อเป็นเช่นนี้ คำว่า 'มหาบพิตร ทานที่ให้แก่ผู้มีศีลแล มีผลมาก, ที่ให้แก่ผู้ทุศีล หามีผลมากอย่างนั่นไม่' นี้ดูกระไรอยู่ ?. ดังนี้แล้วจึงกล่าวว่า 'คำนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสละนัยนี้.' คำนั้นพระองค์ทรงละวิธีนิมนต์เจาะจงจากสงฆ์ ตรัสด้วยอำนาจนิมนต์สมณะผู้ทุศีลอย่างเดียว."

[๒๓] ทานนั้นชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุผลพิเศษอันเป็นไปในทิฏฐธรรมและสัมปรายภพ มีความเป็นผู้เป็นที่รักแห่งชนมากเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่เสนาบดีชื่อสีหะ จึงตรัสไว้ในปัญจกนิบาต[๑] อังคุตตรนิกายว่า "สีหะ ทายกทานบดี ย่อมเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของชนมาก, สีหะ ข้อที่ทายกทานบดี เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนมาก แม้นี้ เป็นผลแห่งทานที่เห็นได้เอง. สีหะ ข้ออื่นยังมีอีก สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบระงับ ย่อมคบทายกทานบดี, สีหะ ข้อที่สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบระงับคบทายกทานบดี แม้นี้ เป็นผลแห่งทานที่เห็นได้เอง. สีหะ ข้ออื่นยังมีอีก ชื่อเสียงอันงามของทากยกทานบดี ย่อมขจรไป. สีหะ ข้อที่ชื่อเสียงอันงามของทายกทานบดีขจรไป แม้นี้ เป็นผลแห่งทานที่เห็นได้เอง. สีหะ ข้ออื่นยังมีอีก ทายกทานบดีจะเข้าไปยังบริษัทอื่นใด กษัตริย์ก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม คฤหบดีก็ตาม สมณะก็ตาม เป็นผู้แกล้วกล้าไม่เก้อเขิน เข้าไปยังบริษัทนั้น, สีหะ ข้อที่ทายก

๑. องฺ ปญฺจก. ๒๒/๔๑.

ทานดีเข้าไปยังบริษัทอื่นใด กษัตริย์ก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม คฤหบดีก็ตาม สมณะก็ตาม เป็นผู้แกล้วกล้าไม่เก้อเขิน เข้าไปยังบริษัท แม้นี้ (ก็) เป็นผลแห่งทานที่เห็นได้เอง. สีหะ ข้ออื่นยังมีอีก ทายกทานบดีเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึง สุคติโลกสวรรค์. สีหะ ข้อที่ทายกทานบดีเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกเป็นผู้เข้าถึง สุคติโลกสวรรค์ แม้นี้ (ก็) เป็นผลแห่งทานที่เป็นไปในสัมปรายภพ."

ก็แล พระผู้มีภาค ครั้นตรัสอย่างนี้ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า :-

"ทายกผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก ชนเป็นอันมากย่อมคบหาทายกนั้น. อนึ่ง ทายกนั้นย่อมได้เกียรติ, ยศของทายกนั้นย่อมเจริญ. นระผู้ไม่ตระหนี่ย่อมเป็นผู้แกล้วกล้าไม่เก้อเขิน เข้าไปยังบริษัท. เพราะฉะนั้นแล บัณฑิตทั้งหลายผู้แสวงหาความสุข นำมลทิน คือ ความตระหนี่ออกแล้ว ให้ทาน. บัณฑิตเหล่านั้นดำรงอยู่ในไตรทิพย์สิ้นกาลนาน ถึงความเป็นสหายแห่งเทพดาทั้งหลาย ย่อมยินดี. ท่านมีโอกาสอันทำแล้ว มีกุศลได้ทำแล้ว จุติจากภพนี้ มีรัศมีเอง เที่ยวไปในนันทวัน เอิบอิ่มด้วยกามคุณ ๕ เพลิดเพลิน รื่นเริง บันเทิงในนันทวันนั้น สาวกแห่งพระสุคตทั้งปวง

ทำถ้อยคำของพระสุคต ผู้อันตัณหาไม่อาศัยแล้ว
ผู้คงที่ ย่อมยินดี."

สีหสูตร ในสุมนวรรคที่ ๔ จบ.

[๒๔] ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[1]อัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า 'คำว่า **'สีโห เสนาปติ'** ได้แก่พระราชกุมารมีพระนามอย่างนั้น ผู้เป็นนายทัพ. แท้จริง ในกรุงเวสาลี มีเจ้า ๗๗๐๗ (เจ็ดพันเจ็ดร้อยเจ็ด) พระองค์ เจ้าเหล่านั้นทั้งหมด ประชุมกันปรึกษาว่า 'ท่านทั้งหลายจงเลือกบุคคลผู้หนึ่ง ที่สามารถจะยึดเหนี่ยวใจของปวงชนแล้วจัดการแว่นแคว้นได้' เลือกกันอยู่ เห็นสีหราชกุมาร ทำความตกลงกันว่า 'ผู้นี้จักสามารถ' ได้ให้ฉัตรแห่ง (ตำแหน่ง) เสนาบดีมีสีดังมณีแดง อันบุด้วยผ้ากัมพลแก่เธอ."

[๒๕] อรรถกถา[2]สีหสูตรนั้นว่า "บทว่า **สนฺทิฏฺฐิกํ** ได้แก่อันบุคคลพึงเห็นเอง. บทว่า **ทายโก** ได้แก่ ผู้กล้าในการให้. อธิบายว่า ผู้ไม่หยุดอยู่ด้วยเพียงความเชื่อว่า 'ทานยังประโยชน์ให้สำเร็จ' เท่านั้น อาจแม้เพื่อสละด้วย. บทว่า **ทานปติ** ความว่า บุคคลให้ทานใด เป็นนายแห่งทานนั้นให้ มิใช่เป็นทาส (แห่งทาน) มิใช่เป็นสหาย (แห่งทาน). จริงอยู่ ผู้ใดบริโภคของอร่อยด้วยตน ให้ของไม่อร่อยแก่ชนเหล่าอื่น ผู้นั้นชื่อว่าเป็นทาสแห่งไทยธรรม กล่าวคือทานให้. ผู้ใดบริโภคสิ่งใดด้วยตนเอง ให้สิ่งนั้นแหละ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นสหาย (แห่งทาน) ให้. ส่วนผู้ใดตนเองยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยสิ่ง

๑. มโน. ป. ๓/๒๖. ๒. มโน. ป. ๓/๒๖.

ของอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมให้ของอร่อยแก่ชนเหล่าอื่น ผู้นั้นชื่อว่าเป็นนาย เป็นหัวหน้า เป็นเจ้า (แห่งทาน) ให้. พระผู้มีพระภาคตรัสคำว่า **'ทานปติ'** ทรงหมายเอาผู้เช่นนั้น, บทว่า **อมงฺกุภูโต** คือมิใช่เป็นผู้ปราศจากเดช. บทว่า **วิสารโท** คือเป็นผู้ถึงซึ่งโสมนัสอันสัมปยุตด้วยญาณ. สองบทว่า **สหพฺยตํ คตา** ความว่า ถึงความเป็นผู้ร่วมกัน คือความเป็นพวกเดียวกัน. บทว่า **กตาวกาสา** ความว่า ชื่อว่าผู้มีโอกาสอันทำแล้ว เพระเป็นผู้ทำกรรมเป็นเหตุมีโอกาสในนันทวันนั้น. และเพราะกรรมนั้นเป็นกุศลอย่างเดียว ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า 'ผู้มีกุศลอันทำแล้ว.' บทว่า **โมทเร** แปลว่า ย่อมบันเทิง คือ เบิกบาน. บทว่า **อสิตสฺส** ความว่า ของตถาคต ผู้อันตัณหาไม่อาศัยแล้ว. บทว่า **ตาทิโน** ได้แก่ผู้ถึงลักษณะแห่งผู้คงที่."

[๒๖] ฎีกาสีหสูตรนั้นว่า "บทว่า **สนฺทิฏฺฐิกํ** ความว่า ชื่อว่าอันบุคคลพึงเห็น เพราะเป็นผลอันไม่เป็นไปในสัมปรายภพ คือ อันบุคคลพึงเสวยเอง เป็นของประจักษ์เฉพาะตัว คือเป็นไปในทิฏฐธรรม. หลายบทว่า **สาหุ ทานนฺติ สทฺธามตฺตเกเนว ติฏฺฐติ** ความว่า ทายกย่อม (ไม่) หยุดอยู่ด้วยเหตุเพียงความชื่ออย่างนี้ว่าขึ้นชื่อว่าทาน ยังประโยชน์ให้สำเร็จ เป็นของดี อันบัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญ.' หลายบทว่า **ยํ ทานํ เทติ** ความว่าบุคคลให้ไทยธรรมใดแก่ผู้อื่น. หลายบทว่า **ตสฺส อธิปติ หุตฺวา เทติ** ความว่า ทายกครอบงำความโลภเสียด้วยดี ชื่อว่าเป็นเจ้าแห่งทาน

นั้นให้ เพราะความโลภนั้นครอบงำไม่ได้. พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **โย หิ** ดังนี้เป็นต้น เพื่อแสดงคำทั้งสองนั้น คือ **น ทาโส น สหาโย** โดยนัยอันคล้อยตาม และโดยนัยอันตรงกันข้าม. ทายกชื่อว่าเป็นทาส (แห่งทาน) ให้ เพราะเป็นผู้เข้าไปใกล้ต่อความเป็นทาสแห่งตัณหา. ทายกชื่อว่า เป็นสหายแห่งทานให้ เพราะสละความเป็นของไม่เป็นที่รักแห่งไทยธรรมนั้น. ทายกชื่อว่า เป็นนายให้ เพราะเปลื้องตนจากความเป็นทาสแห่งตัณหาในไทยธรรมนั้นครอบงำเป็นไป. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใดชื่อว่าเป็นทายก เพราะให้เป็นปกติ ผู้นั้น โดยประเภทแห่งความเป็นไปในทาน มีประการเป็น ๓ คือ ทาสแห่งทาน สหายแห่งทาน นายแห่งทาน เพื่อจะแสดงจำแนกความที่ทายกมีประการเป็น ๓ นั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'โย หิ'** เป็นต้น. ข้าวและน้ำเป็นต้น ชื่อว่าทาน เพราะอรรถว่าเป็นของควรให้, บรรดาทายกทั้ง ๓ จำพวกนั้น บุคคลชื่อว่าเป็นดุจทาส เพราะเป็นไปในอำนาจวัตถุที่ตนบริโภคเอง เหตุที่ตนถูกตัณหาครอบงำ, ชื่อว่าเป็นดุจทาส เพราะเป็นไปในอำนาจ แห่งวัตถุที่ตนไม่ให้แก่ชนเหล่าอื่น. แม้เช่นนั้น พระอรรถกถาจารย์ กล่าวคำว่า **'ทานสงฺขาตสฺส เทยฺยธมฺมสฺส ทาโส หุตฺวา'** นี้ ก็ด้วยความที่ข้าวและน้ำเสมอกัน. ทายกชื่อว่าเป็นสหายให้ เพราะตั้งของที่ตนพึงบริโภค และขอที่พึงให้แก่ชนอื่นไว้โดยเสมอ ๆ กัน. ทายกชื่อว่าเป็นนายให้ เพราะไม่เป็นไปในอำนาจแห่งไทยธรรมเอง. [แต่] ทำไทยธรรมนั้นให้เป็นไปในอำนาจของตน. อีกนัยหนึ่ง ผู้ใดบริโภคของประณีตด้วยตน ให้ของเลวแก่ผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่าทาสแห่ง

ทาน เพราะถึงความเป็นคนเลว มีการให้ของเลวนั้นเป็นนิมิต. ผู้ใด บริโภคของเช่นใดด้วยตน ให้ของเช่นนั้นนั่นแลแก่ผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่า สหายแห่งทาน เพราะถึงความเป็นผู้เสมอกัน ด้วยอันสละภาวะคือ ความเป็นคนเลวและคนยิ่ง มีการให้ของเสมอกันนั้นเป็นนิมิต. ผู้ใด บริโภคของเลวด้วยตน ให้ของประณีตแก่ชนเหล่าอื่น ผู้นั้นชื่อว่า นายแห่งทาน เพราะถึงความเป็นผู้ประเสริฐ มีการให้ของประณีต นั้นเป็นนิมิต. มิใช่เป็นผู้ปราศจากเดช เพราะความสำเร็จแห่งเดช. ทายกชื่อว่าเที่ยวไปร่วมกัน คือเป็นไปด้วยกัน เพราะไป คือ เที่ยว ร่วมกัน ภาวะแห่งผู้เที่ยวไปร่วมกันนั้นชื่อ **สหพฺยตา** คือเป็นไป ด้วยกัน เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า '**สหภาวํ เอกีภาวํ คตา.**' อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อสิตสฺส** ได้แก่ ผู้อันเครื่องผูกคือ ตัณหาผูกไม่ได้."

[๒๗] อรรถกถามาฆสูตร ในสุตตนิบาตว่า "สองบทว่า **ทายโก ทานปติ** แปลว่า ทายกด้วย ทานบดีด้วย. จริงอยู่ ผู้ใด ถูกเขาบังคับ ย่อมให้ของ ๆ ผู้อื่น แม้ผู้นั้นก็เป็นทายก แต่ไม่เป็น ทานบดี เพราะไม่มีอิสระในทานนั้น. ก็มาฆมาณพนี้ให้ของ ๆ ตน เท่านั้น ด้วยเหตุนั้น เขาจึงทูลว่า 'พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์แล เป็นทายก เป็นทานบดี' เป็นต้น. ความในมาฆสูตรนี้เพียงเท่านี้ ส่วนในที่อื่น จะกล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า 'ผู้อันความตระหนี่ ครอบงำ

๑. ป. โช. ขุ. สุ. ๒/๒๗๓.

ในระหว่าง ๆ ได้ชื่อว่าทายก ผู้อันความตระหนี่ครอบงำไม่ได้ ชื่อว่าทานบดี ดังนี้ ก็ควร."

ปฐมนัย จบ.

[๒๘] อีกนัยหนึ่ง. ชื่อว่าทานมี ๒ อย่าง ด้วยสามารถธรรมทานและอามิสทาน. สมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในตติยวรรค ตติยปัณณาสก์ ทุกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า[๑] "ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้. ทาน ๒ อย่างนี้เป็นไฉน ? ทาน ๒ อย่าง คือ อามิสทาน ๑ ธรรมทาน ๑. ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างเหล่านี้แล. ภิกษุทั้งหลาย บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ."

ทานสูตร จบ.

[๒๙] อรรถกถา[๒]ทานสูตรนั้นว่า "ทานวัตถุ ด้วยสามารถเป็นของอันบุคคลพึงให้ ชื่อว่าทาน. นั่นเป็นชื่อแห่งไทยธรรม. อีกอย่างหนึ่ง เจตนามีวัตถุ ชื่อว่าทาน นั่นเป็นชื่อแห่งการบริจาคสมบัติ."

ฎีกาทานสูตรนั้นว่า "วัตถุนั้น ชื่อว่าทาน เพราะอันเขาให้. นั่นเป็นชื่อแห่งไทยธรรม. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าทาน เพราะเป็นเครื่องอันเขาให้. นั่นเป็นชื่อแห่งเจตนาเครื่องบริจาค. ความทั้ง ๒ อย่างนี้ ท่านประสงค์เอาในบทว่า 'ทาน' นี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า **'ทิยฺยนกวเสน ทานานิ'** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า **ทิยฺยนกวเสน** ความว่า ด้วยสามารถเป็นวัตถุอันบุคคลพึงให้."

๑. องฺ. ทุก. ๒๐/๑๑๔. ๒. มโน. ปู. ๒/๗๖.

[๓๐] อรรถกถาปัญจมวรรค ติกนิบาต อิติวุตตกะว่า "บทว่า **อามิสทานํ** ความว่า ปัจจัย ๔ ชื่ออามิสทาน ด้วยสามารถเป็นวัตถุอันบุคคลพึงให้. จริงอยู่ ปัจจัยเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าอามิส เพราะเป็นของพึงถูกต้องด้วยกิเลสมีตัณหาเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เจตนาเครื่องบริจาคปัจจัย ๔ เหล่านั้น ชื่ออามิสทาน."

[๓๑] ความที่อามิสทานนั้นเป็นมงคล มีประการดังกล่าวแล้วแล. อีกอย่างหนึ่ง อามิสทานชื่อว่าเป็นมงคล แม้เพราะเป็นเหตุแห่งการได้หิตสุข. เพราะผู้ให้ปัจจัย ๔ ย่อยได้หิตสุข. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ [เป็นอุทาหรณ์] :-

[เรื่องพระเจ้านันทะ]

ในอดีตกาล กุฎุมพีชาวกรุงพาราณสีผู้หนึ่งเที่ยวไปในป่า เห็นผ้าอนุวาตของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ทำจีวรอยู่ไม่พอ จึงได้ถวายผ้าห่มของตน. เขาบังเกิดในดาวดึงส์เพราะกรรมนั้น เสวยทิพยสมบัติ จุติจากนั้น บังเกิดในสกุลอมาตย์ ในที่ประมาณโยชน์หนึ่งจากกรุงพาราณสี เจริญวัยแล้ว ในวันนักขัตฤกษ์กล่าวว่า "แม่ จงให้ผ้าสาฎกแก่ฉัน ฉันจักเล่นนักษัตร." มารดาให้ผ้าขาว (แต่) เมื่อบุตรกล่าวว่า "ผ้านี้หยาบ" ได้ให้ผ้าอื่น. บุตรนั้นห้ามผ้าแม้นั้นแล้ว.

มารดานั้นกล่าวว่า "ในเรือนของเรา ไม่มีผ้าเนื้อละเอียดกว่านี้."

บุตร. แม่ ฉันจะไปที่ ๆ จะได้.

มารดา. ลูก แม่ปรารถนาจะให้เจ้าให้ได้ราชสมบัติในกรุง

๑. ป. ที. ขุ. อิติ. ๔๐๕.

พาราณสี ในวันนี้ด้วยซ้ำไป.

บุตรกล่าวรับว่า "ดีละ แม่" แล้วไหว้มารดา ผู้อันนิยามแห่งบุญเตือนแล้วไปยังกรุงพาราณสี คลุมอวัยวะทั้งศีรษะนอนลงบนแผ่นศิลาอันเป็นมงคล ในอุทยาน. ก็วันนั้นเป็นวันที่ ๗ (หลังจาก) พระเจ้าพาราณสีสวรรคตแล้ว. ชนทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นต้น ทำสรีรกิจของพระราชาเสร็จแล้ว ปรึกษากันว่า "พระราชามีธิดาพระองค์หนึ่ง, โอรสไม่มี, ราชสมบัติที่ปราศจากพระราชาจะตั้งอยู่ไม่ได้" เมื่อปล่อยรถมีสีขาว เทียมม้าสินธพมีสีดังดอกโกมุท ๔ ตัว วางราชกกุธภัณฑ์[๑] ๕ อย่างไว้ในรถแล้ว ปล่อยรถไป. รถออกไปทางประตูด้านทิศปราจีนเข้าไปยังอุทยานทำปทักษิณ (เวียนขวา) กุมาร เตรียมที่จะเกยแล้วหยุดอยู่. ปุโรหิตเปิดชายผ้าห่มออกแลดูพื้นเท้ากล่าวว่า "กุมารนี้ควรจะครองราชสมบัติ" แล้วให้ประโคมดนตรี ๓ ครั้ง. ครั้งนั้น กุมารเปิดหน้ากล่าวว่า "อะไร ? พ่อ."

ปุโรหิต. ข้าแต่สมมติเทพ ราชสมบัติย่อมถึงแก่ท่าน.

กุมาร. พระราชาของท่านเสด็จไปไหนเล่า ?

ปุโรหิต. พระองค์ทิวงคตแล้ว นาย.

กุมาร. ล่วงมาแล้วกี่วัน ?

ปุโรหิต. วันนี้เป็นวันที่ ๗.

กุมาร. โอรสหรือธิดา (ของพระราชา) ไม่มีหรือ ?

๑. สมตามที่กล่าวไว้ในอภิธานัปปทีปิกาว่า "กกุธภัณฑ์ ๕ อย่างเหล่านี้ คือ พระขรรค์ ฉัตร อุณาโลม รองเท้า พัดวาลวีชนี ย่อมมีแก่พระราชาทั้งหลาย" ญ. ว.

ปุโรหิต. ข้าแต่สมมติเทพ ธิดามีอยู่ (แต่) โอรสไม่มี.

กุมาร. ถ้าอย่างนั้น ฉันจักครองราชสมบัติ.

อมาตย์เหล่านั้นทำปะรำอภิเษกในทันทีนั้นแล้ว อภิเษกในปะรำนั้น น้อมผ้ามีค่าพันหนึ่งถวาย. พระราชาตรัสว่า "ผ้านี้หยาบ ท่านทั้งหลายจงนำพระเต้าทองมา, เราจักได้ผ้า" ดังนี้ เสด็จลุกขึ้นแล้ว เอาพระหัตถ์วักน้ำทรงสาดไปทางปุรัตถิมทิศ (ตะวันออก). ไม้กัสปพฤกษ์ ๘ ต้น ผุดขึ้นทางทักษิณทิศ (ใต้), ๘ ต้น ผุดขึ้นทางปัจฉิมทิศ (ตะวันตก), ๘ ต้น ผุดขึ้นทางอุตตรทิศ (เหนือ), ไม้กัลปพฤกษ์ทั้งหมด ๓๒ ต้น ผุดขึ้นแล้ว ด้วยประการฉะนี้. พระราชานั้น ทรงนุ่งผ้าทิพย์ผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง ให้พวกราชบุรุษตีกลองโฆษณาในแว่นแคว้นแห่งพระเจ้านันทะว่า "หญิงทั้งหลายอย่ากรอด้าย" แล้วให้ยกฉัตรขึ้น เสด็จขึ้นคอช้างตัวประเสริฐเข้าไปสู่พระนคร เสด็จขึ้นสู่ปราสาท เสวยมหาสมบัติปกครองแว่นแคว้นของพระองค์ทั้งสิ้น เช่นอุตตรกุรุทวีป ประทานผ้าทิพย์แก่มนุษย์ผู้มาแล้วและมาแล้ว ภายหลังทรงผนวชพร้อมกับพระเทวีอยู่ในอุทยาน ทำฌานให้บังเกิดขึ้น (ครั้น) มีฌานไม่เสื่อมแล้ว ได้เข้าถึงพรหมโลก. ในกาลนี้ พระราชานั้นเกิดเป็นพระมหากัสสปเถระ; พระเทวีเป็นนางภัททกาปิลานี แล.

เรื่องพระเจ้านันทะ มาในอรรถกถาสังสารโมจกเปตวัตถุ.

[เรื่องหญิงยากจน]

[๓๒] ในอดีตกาล หญิงยากจนคนหนึ่งในกรุงพาราณสี เห็นหญิงทั้งหลายผู้สมบูรณ์ด้วยบุญ ผู้นุ่งผ้าย้อมด้วยดอกคำ เล่นอยู่ในวันมหรสพ ใคร่เพื่อจะนุ่งผ้าเช่นนั้นเล่น (บ้าง) บอกแก่มารดาบิดา เมื่อท่านกล่าวว่า "ลูก เราเป็นคนจน, ผ้าเช่นนี้จักมีแก่เราที่ไหน ?" (ก็) กล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น ฉันจักทำการรับจ้างในตระกูลมั่งคั่งตระกูลหนึ่ง, พวกเขารู้คุณของฉันจักให้" แล้วเข้าไปยังตระกูลหนึ่งกล่าวว่า "ฉันจะทำการรับจ้างเพราะผ้าที่ย้อมด้วยดอกคำ." ชนในตระกูลเหล่านั้นกล่าวว่า "เมื่อเธอทำงานตลอด ๓ ปี เราจักให้แก่เธอ." นางรับว่า "ดีละ" แล้วได้ทำ. ๓ ปียังไม่เต็มบริบูรณ์ ชนเหล่านั้นรู้คุณของนาง ได้ให้ผ้าอื่นพร้อมกับผ้าที่ย้อมด้วยดอกคำเนื้อแน่นแก่นาง. นางไปวางผ้าแดงไว้ที่ฝั่งแม่น้ำแล้ว ลงอาบ. ขณะนั้นสาวกพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสป องค์หนึ่ง มีจีวรถูกโจรชิงเอาไป นุ่งและห่มกิ่งไม้ที่หักได้ มาถึงประเทศนั้น. นางคิดว่า "ภิกษุรูปนี้ จักเป็นผู้มีจีวรอันโจรชิงไปแล้ว ผ้านุ่งของเราเป็นของหายาก เพราะไม่ได้ให้ในกาลก่อน" ดังนี้ แล้วฉีกผ้านั้นในท่ามกลาง ได้ถวายส่วนหนึ่งแก่พระเถระ. พระเถระยืนอยู่ในที่กำบัง ทิ้งกิ่งไม้ที่หักได้เสีย นุ่งผ้านั้นชายหนึ่ง ห่มชายหนึ่ง ออกไป. ครั้งนั้น สรีระทั้งสิ้นของพระเถระ ได้มีโอภาสเป็นอันเดียวดังพระอาทิตย์อ่อนเพราะรัศมีแห่งผ้า. นางเห็นพระเถระนั้น คิดว่า "ทีแรกพระผู้เป็นเจ้าของเราไม่งาม, บัดนี้รุ่งโรจน์ดุจพระอาทิตย์อ่อน ๆ, เราจักถวายแม้ผ้าท่อนนี้แก่พระผู้

เป็นเจ้านี้แหละ" แล้วถวายส่วนที่สอง ได้ทำความปรารถนาว่า "ท่านผู้เจริญ ดิฉันเที่ยวไปในภพ พึงเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งรูปอันงดงาม, บุรุษไร ๆ เห็นดิฉันแล้วอย่าได้อาจดำรงอยู่โดยภาวะของตนได้, หญิงอื่นชื่อว่าผู้มีรูปสวยกว่าดิฉัน จงอย่ามี." แม้พระเถระทำอนุโมทนาแล้วหลีกไป. นางท่องเที่ยวไปยังเทวโลก จุติจากนั้นเกิดเป็นธิดาแห่งเศรษฐีมีโภคะ ๘๐ โกฏิ ชื่อว่าติริฏิวัจฉะ ในอริฏฐบุรีในสีวิรัฐ. นางทรงไว้ซึ่งรูปอันงดงาม ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยความงาม ทำบุรุษผู้เห็นตนให้ลุ่มหลง และไม่ให้เขาตั้งสติไว้ได้. ฉะนั้น ชนทั้งหลายจึงตั้งชื่อนางว่า 'อุมมาทันตี' นางในเวลามีอายุ ๑๖ ปี มีผิวพรรณงามล่วงมนุษย์ ดุจเทพอัปสร. ปุถุชนที่เห็นนางนั้นไม่อาจจะดำรงอยู่โดยภาวะของตนได้ เป็นผู้มัวเมาด้วยความเมาเพราะกิเลส ดังเมาเพราะน้ำเมา...ไม่สามารถจะตั้งสติไว้ได้เลย. ท่านติริฏิวัจฉเศรษฐีเข้าไปเฝ้าพระเจ้าสีวี กราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ อิตถีรัตนะ." บังเกิดขึ้นในเรือนของข้าพระพุทธเจ้า สมควรแด่พระราชาเท่านั้น, ขอพระองค์ทรงส่งผู้ทำนายลักษณะไป ให้พิจารณาอิตถีรัตนะนั้น." พระราชทางส่งพราหมณ์ทั้งหลายไป. พราหมณ์เหล่านั้นไปแล้ว อันเศรษฐีทำสักการะสัมมานะแล้ว บริโภคอยู่. ขณะนั้นนางอุมมาทันตีไปยังสำนักพราหมณ์เหล่านั้น. พราหมณ์เห็นนางแล้วไม่อาจดำรงสติไว้ได้ เป็นผู้เมาด้วยความเมาเพราะกิเลส ไม่รู้การบริโภคอันผิดปกติของตน. บางพวกถือเอาคำข้าววางไว้ที่ศีรษะ ด้วยสำคัญว่า "จะบริโภค." บางพวกตีฝา. บางพวกใส่ข้าวในระหว่างรักแร้. พวก

พราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้หลงใหลแล้ว. นางเห็นพราหมณ์เหล่านั้นแล้วให้ไล่ออกไปว่า "ทราบว่าพราหมณ์เหล่านี้จักพิจารณาลักษณะของเรา, ท่านทั้งหลายจงจับพราหมณ์เหล่านั้นที่คอ ไล่ออกไป." พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้เก้อโกรธต่อนาง ทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ หญิงนั้นเป็นคนกาฬกัณณี ไม่สมควรแก่พระองค์." แม้พระราชาไม่ให้นำนางมาด้วยทรงสำคัญว่า 'กาฬกัณณี.' แม้นางฟังเรื่องแล้วผูกอาฆาตในพระราชานั้นว่า "ช่างเถิด, ถ้าเราเฝ้าพระราชานั้นจักรู้." ครั้งนั้น ท่านเศรษฐีได้ให้นางนั้นแก่เสนาบดี ชื่ออภิปารกะผู้เป็นสหายของพระราชา. นางได้เป็นที่รักที่พอใจของท่านเสนาบดีนั้น ภายหลังวันหนึ่ง ท่านเสนาบดีเมื่อไปยังที่รักษาของตน กล่าวว่า "นางผู้เจริญ วันนี้เป็นวันมหรสพประจำวันเพ็ญเดือนกัตติกา พระราชาทรงทำประทักษิณพระนคร (เลียบเมือง) จักเสด็จมายังประตูเรือนนี้ก่อน, น้องอย่าแสดงตนแก่พระองค์, เพราะพระองค์เห็นน้องแล้วจักไม่อาจเพื่อดำรงพระสติไว้ได้." ดังนี้ แล้วหลีกไป. แม้พระราชาเมื่อพระอาทิตย์อัสดงคต เมื่อพระจันทร์เต็มดวงขึ้นไปแล้ว ทรงทำประทักษิณพระนครด้วยยศใหญ่ เสด็จไปถึงประตูเรือนของเสนาบดีก่อน ทอดพระเนตรเห็นนางอุมมาทันตีซึ่งยืนอยู่ใกล้หน้าต่าง เป็นผู้มัวเมาเพราะกิเลส ไม่อาจจะดำรงพระสติไว้ได้ ไม่ทรงยังจิตในการทำประทักษิณพระนครให้บังเกิดขึ้น เสด็จกลับจากที่นั้นขึ้นสู่ปราสาท บรรทมแล้ว ทรงบ่นเพ้อปรารถนางอุมมาทันตีด้วยประการต่างๆ. เสนาบดีรู้เรื่องนั้นแล้วคิดว่า "พระราชานี้ มีพระหฤทัย

ปฏิพัทธ์ในนางอุมมาทันตี เมื่อไม่ได้นาง จักสวรรคต, เราควรถวาย ชีวิตพระองค์" ดังนี้ แล้วสั่งบังคับอุปัฏฐากคนหนึ่งว่า "ท่านจงไป, รุกขเจดีย์อันเป็นโพรงมีอยู่ในที่โน้น เจ้าอย่าให้ใครรู้ จงนั่งภายใน ต้นไม้, เราไปในที่นั้นทำพลีกรรมแล้วจักกล่าวอย่างนี้, ทีนั้นเจ้าจง กล่าวอย่างนี้." อุปัฏฐากนั้นกล่าวว่า "ดีละ" แล้วได้ไปในที่นั้น. แม้เสนาบดี (ก็) ไป ณ ที่นั้นในวันรุ่งขึ้น ทำพลีกรรมแล้วกล่าวว่า "ข้าแต่เทพเจ้า พระราชาของพวกข้าพเจ้า เมื่อมหรสพกำลังเป็นไป ไม่ ทรงเล่น เข้าไปยังห้องอันเป็นสิริ บ่นเพ้อบรรทมแล้ว, พระองค์ทรง บ่นเพ้อ อาศัยอะไร ?" อุปัฏฐากนั้นเปลี่ยนเสียงแล้วกล่าวว่า "เสนาบดี พระราชาของพวกท่าน เป็นผู้มีพระหฤทัยปฏิพัทธ์ในนางอุมมาทันตี ภรรยาของท่าน, ถ้าพระองค์จักได้นาง จักไม่สวรรคต, ถ้าไม่ได้ จัก สวรรคต; เพราะฉะนั้น ท่านจงถวายนางแก่พระราชานั้น." เสนาบดีรับ ว่า "ดีละ" แล้วเข้าไปเฝ้าพระราชา ทูลเรื่องนั้นแล้วกราบทูลว่า "พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ถวายนางอุมมาทันตีแด่พระองค์" พระราชตรัส ถามว่า "อภิปารกะ ผู้สหาย แม้พวกยักษ์ย่อมรู้ความที่เราเพ้อ เพราะ มีจิตปฏิพัทธ์ในนางอุมมาทันตีหรือ ?" เสนาบดีทูลว่า "ข้าแต่สมมติ-เทพ พระเจ้าข้า." พระราชาทรงดำริว่า "ทราบว่า ความที่เราลามก ชาวโลกทั้งปวงรู้แล้ว" ทรงละอายพระหฤทัย ดำรงอยู่ในธรรม บรรเทาจิตปฏิพัทธ์ในนางอุมมาทันตีเสียได้ จึงมิได้ทรงรับนางไว้แล.

เรื่องหญิงยากจน มาในอรรถกถาอุมมาทันตีชาดกปัญญาสนิบาต.

เรื่องแม้มีอาทิอย่างนี้ว่า เรื่องพราหมณ์จูเฬกสาฎกในปาปวรรค

ธรรมบท เรื่องพราหมณ์มเหกสาฏก ในอรรถกถาเอกนิบาต อังคุตตร-นิกาย ก็พึงรวมเข้าในจีวรทาน.

[เรื่องพระเทวีชื่อโคปาลมารดา]

[๓๓] ในระหว่างทางไปยังนครอุชเชนี มีนิคมชื่อเตลนาฬี นิคมหนึ่ง. ในนิคมนั้น มีธิดาเศรษฐี ๒ คน. คนหนึ่งเป็นคนตกยาก โดยกาลล่วงไปแห่งมารดาบิดา อาศัยพี่เลี้ยงเป็นอยู่ มีอัตภาพงดงาม มีผมยาวกว่าหญิงอื่น. คนหนึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง (แต่) ไม่มีผม. ครั้งนั้น พระมหากัจจายนเถระกับภิกษุ ๗ รูป ใคร่จะบอกการเกิดขึ้นแห่งพระ-พุทธเจ้าแก่พระเจ้าจัณฑปโชต ไปยังกรุงอุชเชนี ถึงนิคมนั้นแล้ว เที่ยวไปบิณฑบาตในที่นั้น (แต่) ไม่ได้อะไร. ธิดาเศรษฐีผมยาว รู้เรื่องนั้น ส่งพี่เลี้ยงไปด้วยสั่งว่า "จงนิมนต์พระเถระแล้วให้นั่งภาย ในเรือน." นางได้ทำอย่างนั้น. ธิดาเศรษฐีเข้าไปสู่ห้อง ให้พี่เลี้ยง ตัดผมของตนส่งไป ด้วยคำว่า "แน่ะแม่ ท่านให้ผมเหล่านี้แก่ธิดา เศรษฐีชื่อโน้นผู้ไม่มีผม นางให้สิ่งใด จงเอาสิ่งนั้นมา, เราจักถวาย บิณฑบาตแก่พระผู้เจ้าด้วยสิ่งนั้น." นางพี่เลี้ยงนั้นทำอย่างนั้น ได้ ถือเอาทรัพย์ ๘ กหาปณะมาให้แก่ธิดาเศรษฐีผู้มีผม. ธิดาเศรษฐีทำ บิณฑบาตให้เป็นส่วนละ ๑ กหาปณะแล้ว ให้ถวายพระเถระทั้งหลาย ตนเองอยู่ในห้อง. พระมหากัจจายนเถระรู้เหตุนั้นแล้ว สั่งให้ เรียกนางมา. นางมาเพราะความเคารพในพระเถระ ไหว้พระเถระ ทั้งหลายแล้ว ยังศรัทธาแก่กล้าให้เกิดขึ้น. ชื่อว่าทานที่ถวายในเขต อันดี ย่อมให้วิบากในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน ทันตาเห็น) เหตุนั้น ผม

ของนางได้งอกขึ้นในภาวะปกติเทียว พร้อมกับการไหว้พระเถระ. พระ-เถระรับบิณฑบาตแล้ว เมื่อนางเห็นอยู่นั่นเอง เหาะขึ้นสู่เวหาสลงในอุทยานชื่อกาญจนวันทำภัตกิจแล้ว. คนเฝ้าสวนเห็นพระเถระทั้งหลายแล้ว กราบทูลแด่พระราชา. พระราชเสด็จไปสู่อุทยาน ทอดพระเนตรเห็นพระเถระทั้งหลายแล้ว ตรัสถามว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย วันนี้ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายได้ภิกษาที่ไหน ?" ทรงสดับเรื่องนั้น เสด็จ (กลับ) นิเวศน์แล้ว ให้นำธิดาเศรษฐีนั้นมาในทันทีนั้นได้กระทำ (อภิเษก) ให้เป็นอัครมเหสีแล้ว. ในกาลต่อมา พระนางประสูติพระโอรส ถือเอานามเศรษฐีเป็นอัยยกาของพระโอรสขนานนามว่า 'โคบาล' (ส่วนพระนาง) ปรากฏพระนามว่า 'โคปาล-มารดาเทวี' ด้วยอำนาจพระนามของพระโอรส ทรงเลื่อมใสในพระเถระเป็นอย่างยิ่ง ให้สร้างวิหารถวายพระเถระในอุทยานชื่อกาญจนวันแล้วแล.

เรื่องพระเทวีพระนามว่าโคปาลมารดา มาในอรรถกถาเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย.

[เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี]

[๓๔] ในกรุงสาวัตถี ได้มีธิดาของหัวหน้านายมาลาการคนหนึ่งเป็นผู้มีรูปโฉมเป็นชั้นเยี่ยม มีบุญมาก มีอายุ ๑๖ ปี. วันหนึ่ง นางวางขนมกุมมาส ๓ ปั้นไว้ในกระเช้าดอกไม้แล้วไปสวนดอกไม้ พบพระศาสดาพร้อมทั้งพระสงฆ์ กำลังเสด็จเข้าไปยังนครเพื่อบิณฑบาต มีจิตยินดี ใส่ขนมเหล่านั้นในบาตรของพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว

ให้ปีติปรารภพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาทอดพระเนตรดูนางพลาง ทรงแย้มพระโอษฐ์ ถูกพระอานนทเถระทูลถามถึงเหตุที่ทรงยิ้มแย้ม ตรัสว่า "อานนท์ กุมาริกานี้ จักเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าโกศลในวันนี้เอง เพราะผลแห่งการถวายขนมกุมมาส" แล้วเสด็จหลีกไป. แม้นางไปถึงสวนดอกไม้แล้ว ร้องเพลงพลางเลือกดอกไม้. ในวันนั้นนั่นเอง พระเจ้าโกศลรบกับพระเจ้าอชาตศัตรูพ่ายแพ้หนีทรงม้าไป สดับเสียงเพลงขับของนางแล้วเกิดมีจิตปฏิพัทธ์ เสด็จไปสู่สวนดอกไม้ ทรงทราบว่านางยังไม่มีสามี จึงให้นางนั่งบนหลังม้า มีหมู่พลห้อมล้อม เสด็จเข้าไปสู่นครทรงส่งนางไปสู่เรือนแห่งสกุลแล้ว เวลาเย็นรับสั่งให้นำมาจากที่นั้นด้วยสักการะเป็นอันมาก ได้ทรงอภิเษกเหนือกองรัตนะ ตั้งให้เป็นอัครมเหสีแล้ว. พระนางเป็นที่รัก เป็นที่พอพระหฤทัยของพระราชา ทรงเป็นที่คุ้นเคยแม้แห่งพระพุทธเจ้าเป็นต้น จึงปรากฏ (พระนาม) ว่าพระนาง "มัลลิกาเทวี."

เรื่องพระนางมัลลิกา มาในอรรถกถากุมมาสปิณฑิยชาดก ในสัตตกนิบาต.[๑]

เรื่อง ๒ เรื่องในสัตตกนิบาตนั้นเอง คือ เรื่องพระราชาผู้ถวายขนมกุมมาส เรื่องพระเทวีผู้ถวายภิกษา (และ) เรื่องมีอาทิอย่างนี้ คือ เรื่องมหาทุคคตเศรษฐี ๒ เรื่อง ในอรรถกถากุณฑกปูวชาดกในเอกาทสมวรรค เอกนิบาต ก็พึงรวมมา (สาธก) ในปิณฑบาตทาน.

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๒๓๗.

[เรื่องนันทิยอุบาสก]

[๓๕] ในกรุงพาราณสี มีอุบาสกคนหนึ่งชื่อนันทิยะ เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส. อุบาสกนั้น ฟังอานิสังสกถาแห่งอาวาสทานของพระศาสดาแล้ว ให้สร้างศาลา ๔ มุขประดับด้วยห้อง ๔ ห้องใกล้มหาวิหารในป่าอิสิปตนะ ให้ลาดเตียงและตั่งเป็นต้น เมื่อจะมอบถวายที่อยู่นั้น ได้ถวายโภชนทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข หลั่งน้ำลงที่พระหัตถ์พระศาสดา มอบถวายแล้ว. ปราสาททิพย์ยาวและกว้างประมาณ ๑๐ โยชน์ สูง ๑๐๐ โยชน์ แล้วด้วยรัตนะ ๗ ประการสมบูรณ์ด้วยคณะนารี บังเกิดขึ้นในดาวดึงสพิภพ พร้อมกับ (เวลา) น้ำตกลงในพระหัตถ์ของพระศาสดา. ภายหลังวันหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานเถระ เที่ยวจาริกไปในเทวโลก เห็นปราสาทนั้น กลับมากราบทูลพระศาสดา. แม้นันทิยอุบาสก ทราบว่าปราสาทบังเกิด (คอยท่า) ตน จึงทำบุญมีทานเป็นต้นโดยประมาณโดยยิ่ง ในเวลาสิ้นอายุ ก็ได้บังเกิดในปราสาทนั้นนั่นเอง.

เรื่องนันทิยอุบาสก มาในอรรถกถาปิยวรรค ธรรมบท และอรรถกถาเรวดีวิมาน ในวิมานวัตถุ.

เรื่องกุฎุมพีชื่ออปราชิต ผู้สร้างคันธกุฎีถวายพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี ในอรรถกถาพราหมณวรรค ธรรมบท เรื่องคฤหบดีคนหนึ่ง ซึ่งสร้างบรรณศาลาถวายภิกษุผู้อยู่ป่า ในอรรถกถามหาสุทัสสนสูตร และแม้เรื่องอื่นจากนั้น ก็พึงรวมมา (สาธก) ในเสนาสนทาน.

[เรื่องพระเจ้าอโศก]

[๓๖] ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี พ่อค้าน้ำผึ้งคนหนึ่ง ขายน้ำผึ้งในตลาด. ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เป็นวัณโรค. ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น เมื่อเที่ยวบิณฑบาตน้ำผึ้ง เพื่อทำยาแก่ท่าน ลงจากภูเขาคันธมาทน์เข้าไปยังกรุงพราราณสี. กุมภทาสีผู้ไปท่าน้ำ เห็นท่านเข้ามาก็ถาม ทราบความนั้นแล้ว เหยียดมือออกชี้ตลาดน้ำผึ้งว่า "ท่านเจ้าข้า พ่อค้าน้ำผึ้งอยู่ที่นั้น พระผู้เป็นเจ้าจงเข้าไปที่นั้นเถิด" พลางคิดว่า "ถ้าพ่อค้าจะไม่ถวายน้ำผึ้งแก่พระผู้เป็นเจ้า, เราไปที่นั้นเอาน้ำผึ้งถวายพระผู้เจ้าแล้ว ภายหลังจึงแสวงหาทรัพย์ใช้ค่า (น้ำผึ้ง)" ดังนี้แล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง. พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ไปที่ตลาดน้ำผึ้งนั้น. พ่อค้าเห็นท่านแล้วมีจิตยินดี ถวายน้ำผึ้งเต็มบาตร เห็นน้ำผึ้ง (ไหล) ลงจากปากบาตรหยดลงที่พื้นดิน เลื่อมใสยิ่งนัก จึงปรารถนาว่า "ท่านเจ้าข้าข้าพเจ้าพึงครองเอกราชในชมพูทวีปเพราะบุญกรรมนี้, และขออาชญาข้าพเจ้าจงแผ่ไปในที่ประมาณ ๑ โยชน์ (ทั้ง) ในอากาศและแผ่นดิน." พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวว่า "จงเป็นอย่างนั้นอุบาสก" แล้วกลับมา. นางกุมภทาสีเห็นท่านแล้ว ถามว่า "ท่านเจ้าข้า ท่านได้น้ำผึ้งแล้วหรือ ?" พระปัจเจกพุทธเจ้า ตอบว่า "ได้ น้องหญิง พ่อค้านั้นให้น้ำผึ้งแก่เราแล้วปรารถนาอย่างนี้." นางฟังเรื่องนั้นแล้วปรารถนาเป็นอัครมเหสีของเขา. บรรดาคนนั้นสองนั้น พ่อค้าน้ำผึ้ง (เกิด) เป็นอโสกกุมารผู้เป็นพี่กว่าบรรดาบุตร ๑๐๑ คนทั้งหมด ของพระเจ้า-

พินทุสารในนครปาตลีบุตร ฆ่าน้องอื่นนั้น ๆ เสีย เว้นติสสกุมารผู้มารดาเดียวกัน โดยล่วงไปแห่งบิดา ยังไม่ทันอภิเษกเลย ครองราชสมบัติตลอด ๔ ปี โดย ๔ ปีล่วงไป จึงถึงการอภิเษกเป็นพระราชาผู้เดียวในสกลชมพูทวีป ในปีที่ ๑๘ อันเป็นปีที่สุดแห่งศตวรรษที่ ๒ (๒๑๘) แต่การปรินิพพานแห่งพระศาสดา. และพระราชฤทธิ์ทั้งหลายเหล่านี้มาแล้วแก่ท้าวเธอด้วยอานุภาพการอภิเษก. จริงอยู่ ราชฤทธิ์ทั้งหลายแม้อันบุคคลจะพึงถึงด้วยอำนาจแห่งบุญ ย่อมมาด้วยอานุภาพการอภิเษกซึ่งเกิดแต่ประโยคสมบัตินั่นแล ดุจคุณวิเศษที่เหลือมีปฏิสัมภิทาเป็นต้นที่มาด้วยอรหัตตมรรค. ในภายใต้แผ่นดิน อาชญาเป็นไปในที่ประมาณ ๑ โยชน์. ในเบื้องบนอากาศก็เช่นกัน. เทพดาทั้งหลายย่อมนำน้ำดื่มมาจากสระอโนดาต วันละ ๑๖ หม้อ (และนำ) ไม้ชำระฟันชื่ออนาคลดามีรสอ่อนสนิท ผลมะขามป้อมอันเป็นยา ผลสมออันเป็นยา และผลมะม่วงสุกสมบูรณ์ด้วยกลิ่นและรส มีสีดังทองมาจากป่าหิมวันต์ทุกวัน. มะขามป้อมที่เป็นโอสถ อันนำสิ่งเป็นโทษทั้งปวงออก สามารถชำระสรีระเป็นต้นด้วยการบริโภคเล็กน้อยเท่านั้นชื่อว่ามะขามป้อมอันเป็นยา. แม้สมออันเป็นยาก็เช่นนั้นเหมือนกัน. ได้ยินว่า พระราชย่อมเสวยอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนั้น ตามพระราชประสงค์. เทพดาทั้งหลายนั่นเอง นำผ้านุ่งและผ้าห่ม ๕ สี ผ้าสีเหลือง ผ้าเช็ดมือและน้ำทิพย์ มาจากเทพวิมานอันตั้งอยู่ในที่ใกล้สระ ชื่อฉัททันต์ทุกวัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "ย่อมนำมา จากไม้กัลปพฤกษ์อันมีอยู่ใกล้สระชื่อฉัททันต์นั้น ดังนี้ก็มี." นาคราชทั้งหลายย่อม

นำน้ำหอมสำหรับสนาน ของหอมสำหรับไล้ทา ผ้าดอกมะลิอันมิได้ทอด้วยด้ายเพื่อประโยชน์สำหรับห่ม และยาหยอดตาอันมีค่ามากมาจากนาคภพทุกวัน. ผ้าทิพย์ที่สำเร็จจากไม้กัลปพฤกษ์ มิได้ทอด้วยด้าย ชื่ออสุตตมยิกะ ผ้านั้นละเอียดอ่อนทุก ๆ ส่วน ชื่อว่าผ้าดอกมะลิ เพราะมีดอกนูนขึ้น. นกแขกเต้าทั้งหลายนำข้าวสาลี ๙,๐๐๐ เกวียนอันเกิดใกล้สระชื่อฉัททันต์มาทุกวัน. และพึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **"วาหสหสฺสานิ"** นี้ ๔ กำมือเป็น ๑ กุฑวะ ๔ กุฑวะ เป็น ๑ ปัตถะ ๔ ปัตถะ เป็น ๑ อาฬหกะ ๔ อาฬหกะ เป็น ๑ โทณะ ๔ โทณะ เป็น ๑ มานิกา ๔ มานิกา เป็น ๑ ขารี ๒๐ ขารี เป็น ๑ ปัตถะ วาหะนั้นเองคือเกวียน. หนูทั้งหลาย ย่อมเกล็ดข้าวสารให้ปราศจากแกลบและรำ. ข้าวสารหักแม้เมล็ดหนึ่งมิได้มี. แมลงผึ้งมาทำน้ำผึ้งในที่ใกล้. หมีผ่าฟืนอยู่ที่โรงช่างทอง. นกการะเวกทั้งหลายมาเปล่งเสียงอันไพเราะ ทำพลีกรรมแด่พระราชา ดุจชาวแว่นแคว้นผู้ทำพลีกรรมในวาระอันมาถึงเข้า. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "มาทำเสียง (ร้อง) ในอากาศ ไม่ให้ใคร ๆ รู้จักตนแล้วไป" ดังนี้ก็มี. พ่อค้าน้ำผึ้งนั้นได้เป็นพระธรรมราชา ทรงพระนามว่าอโสก ประกอบด้วยราชฤทธิ์เหล่านี้ เพราะการถวายน้ำผึ้งเพื่อเภสัช ดังพรรณนามาฉะนั้น. นางกุมภทาสีแม้นั้น ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอโสกนั้น พระนามว่าอสันธิมิตตา. ได้ยินว่า ข้อพระหัตถ์และพระบาท ของพระนางเกลี้ยงเกลา ไม่ปรากฏในการอื่น นอกจากการคู้เข้า เพราะผลแห่งเวยยวัจจมัยบุญกิริยาวัตถุคือการชี้ตลาด เพราะฉะนั้น พระนางจึงทรงพระนามอสันธิมิตตา.

เรื่องพระเจ้าอโสก มาในคัมภีร์มหาวงศ์เป็นต้น.

อปทานของพระพักกุลเถระ ในจัตตาฬีสมวรรคก็ดี อปทานของพระสัปปิทายกเถระ ในสัตรสมวรรคก็ดี และแม้เรื่องอื่นจากนั้นก็ดี พึงนำมารวม (สาธก) ในเภสัชชทาน.

[๓๗] ผู้ถวายปัจจัย ๔ ย่อมได้สุขอย่างนี้ เหตุนั้น ทาน บุคคลพึงให้เป็นไปแม้เอง, แม้ยัญตามสกุล (ก็) ไม่พึงตัดเสีย. เพราะแม้ยัญนั้นก็มีผลมากเหมือนกัน. เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่กูฏทันตพราหมณ์ จึงตรัสว่า "พราหมณ์ ทานอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ นิจจทาน ยัญตามสกุล อันกุลบุตรย่อมถวายเฉพาะบรรพชิตผู้มีศีล, พราหมณ์ ยัญนี้แล ฯลฯ มีผลมากกว่า แลมีอานิสงส์มากกว่า[๑] ดังนี้.

[๓๘] อรรถกถา[๒]กูฏทันตสูตรว่า "ทานยั่งยืน คือ นิจจภัตทั้งหลาย ชื่อนิจจทาน ในสูตรนั้น. ยัญอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้อันกุลทายาทผู้เป็นบุรุษตกยากในภายหลัง ทำมนสิการว่า "นิจจทานทั้งหลาย บิดาและปู่ของเราเป็นต้นให้เป็นไปแล้ว" ดังนี้ พึงให้เป็นไปตามลำดับวงศ์ ชื่ออนุกุลยัญ. ได้ยินว่า คนในสกุลเหล่านั้นแม้ยากจน ย่อมไม่ตัดทานประจำอุทิศผู้มีศีลทั้งหลายเห็นปานนี้. ในข้อนั้นมีเรื่องนี้ [เป็นอุทาหรณ์].

[เรื่องอนาถปิณฑิกเศรษฐี]

ได้ยินว่า ในเรือนของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขาถวายนิจจภัต

๑. สี. ที. ๙/๑๘๖. ๒. สุ. วิ. ๑/๓๗๔.

(วันละ) ๕๐๐. ได้มีสลากที่ทำด้วยงา ๕๐๐ ในกาลต่อมา สกุลนั้นถูกความจนครอบงำโดยลำดับ. ทาริกาคนหนึ่งในสกุลนั้น ไม่อาจให้เกินกว่า ๑ สลากได้. ฝ่ายนาง ภายหลังไปสู่เสตวาหนรัฐ ได้ให้สลากนั้นด้วยข้าวเปลือกที่ตนกวาดลานได้. พระเถระรูปหนึ่งทูลแด่พระ-ราชาแล้ว. พระราชาทรงนำนางมาตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี. จำเดิมแต่นั้นมา พระนางได้ให้สลาก ๕๐๐ ดำเนินต่อไปอีก.

[๓๙] ฎีกากูฏทันตสูตรนั้นว่า "ทานที่บุคคลทำให้ยั่งยืน คือให้มั่งคง ไม่ขาดสายแล้วพึงให้ ชื่อว่าธุวทาน. ทานที่บุคคลอาศัยลำดับสกุล คือคล้อยตามแล้วพึงให้ ชื่อว่ายัญตามสกุล. เหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **'อมฺหากํ'** เป็นต้น. ทานที่กำหนด คือนิยมให้เป็นไปด้วยสามารถประเพณี ชื่อว่านิพันธทาน. สลากเป็นที่จดชื่อทายกทั้งหลายที่ให้เป็นไปด้วยงาช้าง ชื่อว่าสลากงา. บทว่า **รญฺโญ** คือ แด่พระเจ้าเสตวาหนะ."

กถาว่าด้วยอามิสทาน จบ.

[๔๐] อรรถกถา[๑]ทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "บทว่า **ธมฺมทานํ** ความว่า พระธรรมกถึกบางรูปในศาสนานี้ กล่าวปฏิปทาเป็นเหตุให้ถึงอมตะแล้วให้ นี้ชื่อธรรมทาน."

ฎีกาทุกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า "บทว่า **อมตปฺปตฺติปฺ-ปฏิปทํ** ได้แก่ ปฏิปาอันชอบซึ่งเป็นเหตุถึงอมตะ."

[๔๑] อรรถกถา[๒]อิติวุตตกะว่า "พระธรรมถกถึกบางรูปในศาสนา

๑. มโน. ปู. ๒/๗๖ ๒. ป. ที. ๔๐๕.

นี้ จำแนกกรรมบถทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลว่า 'ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ เหล่านี้วิญญูชนติเตียน เหล่านี้วิญญูชนสรรเสริญ เหล่านี้บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ เหล่านี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข' ดังนี้ ทำกรรมและวิบากแห่งกรรมให้ปรากฏ ราวกะแสดงโลกนี้และโลกหน้าโดยประจักษ์ ยังผู้สดับให้กลับ (ใจ) จากอกุศลธรรมทั้งหลาย ให้ดำรงอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย แสดงธรรม, นี้ชื่อว่าธรรมทาน. แต่ธรรมกถึกใดประกาศสัจจะทั้งหลายว่า 'ธรรมเหล่านี้พึงรู้ยิ่ง เหล่านี้พึงกำหนดรู้ เหล่านี้พึงละ เหล่านี้พึงทำให้แจ้ง เหล่านี้พึงเจริญ' ดังนี้ แสดงปฏิปัตติธรรม เพื่อบรรลุอมตะ, นี้ชื่อธรรมทานที่ถึงความเป็นยอด. บทว่า **เอตทคฺคํ** ตัดบท เป็น **เอตํ อคฺคํ.** บทว่า **ยทิทํ** ความว่า บรรดาทานทั้ง ๒ นี้ ธรรมทานที่พระธรรมกถึกนั้นแสดง นั่นเป็นยอด คือประเสริฐ ได้แก่สูงสุด. จริงอยู่ บุคคลอาศัยธรรมทานอันเป็นวิวัฏฏคามี (มีปกติทำสัตว์ให้ถึงวิวัฏฏะ) ย่อมพ้นจากความฉิบหายทั้งปวง, ย่อมล่วงวัฏฏทุกข์ทั้งสิ้น. ก็ธรรมทานที่เป็นโลกิยะ เป็นเหตุแห่งทานทั้งปวง เป็นมูลแห่งทรัพย์สมบัติทุกอย่าง. แม้อภัยทานก็พึงเห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ด้วยธรรมทาน ในทานทั้ง ๒ นี้เหมือนกัน."

ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า "ก็การแสดงธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศแล้ว อันเป็นเหตุทุกข์และนำสุขมา

ให้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพื่อความเป็นผู้ใคร่ประโยชน์แก่ชนเหล่าอื่น ชื่อธรรมทาน."

[๔๒] จริงอยู่ ธรรมทานจัดเป็นเลิศ ประเสริฐ ก็เพราะชำนะอามิสทานทั้งปวง. เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพดา จึงตรัสไว้ในตัณหาวรรค ธรรมบทว่า :-

"ธรรมทาน ย่อมชำนะทานทั้งปวง, รสแห่งธรรม
ย่อมชำนะรสทั้งปวง, ความยินดีในธรรม ย่อม
ชำนะความยินดีทั้งปวง, ความสิ้นไปแห่งตัณหา
ย่อมชำนะทุกข์ทั้งปวง."

ฎีกาเทวตาสังยุตในสคาถวรรคว่า "อามิสทาน อภัยทานตามที่กล่าวแล้ว ชื่อว่าทานทั้งปวง. บทว่า **ธมฺมทานํ** ได้แก่ การแสดงธรรม."

[๔๓] อรรถกถาธรรมบทว่า "ก็แม้ถ้าบุคคลพึงถวายจีวรเช่นกับปลีกล้วยแด่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระขีณาสพทั้งหลายผู้นั่งติด ๆ กัน ในห้องจักรวาลตลอดถึงพรหมโลก การอนุโมทนาที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นทำด้วยพระคาถา ๔ บาท ในสมาคมนั้นนั่นแลประเสริฐ; เพราะทานนั้น หามีค่าถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งพระคาถานั้นไม่. การแสดงก็ดี การบอกก็ดี การสดับก็ดี ซึ่งธรรม เป็นการใหญ่อย่างนี้. อนึ่ง บุคคลใด ให้ทำการฟังธรรมนั้น, อานิสงส์เป็นอันมาก ย่อมมีแก่บุคคลนั้นแท้. ธรรมทานที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นให้เป็นไปแล้ว แม้ด้วยอำนาจอนุโมทนา โดยที่สุดด้วยพระคาถา

๔ บาทเท่านั้น ประเสริฐแม้กว่าทานที่ทายกบรรจุบาตรให้เต็มด้วยบิณฑบาตอันประณีตแล้ว ถวายแก่บริษัทเห็นปานนั้น แม้กว่าเภสัชทานที่ทายกบรรจุบาตรให้เต็มด้วยเนยใสและน้ำมันเป็นต้นแล้วถวาย แม้กว่าเสนาสนทานที่ทายกให้สร้างวิหารเช่นกับมหาวิหารและปราสาท เช่นกับโลหปราสาทตั้งหลายแสนแล้วถวายบ้าง แม้กว่าการบริจาคที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีปรารภวิหารทำ. เพราะเหตุไร ? เพราะว่า ชนทั้งหลาย เมื่อจะทำบุญเห็นปานนั้น ต่อฟังธรรมแล้วจึงทำได้, ไม่ได้ฟัง ก็หาทำไม่. ก็ถ้าว่าสัตว์เหล่านี้ไม่พึงฟังธรรมไซร้ ก็ไม่พึงถวายแม้ข้าวต้มสักกระบวยหนึ่ง แม้ข้าวสวยสักทัพพีหนึ่ง. เพราะเหตุนี้ ธรรมทานนั่นแหละจึงประเสริฐที่สุดกว่าทานทุกชนิด. อีกอย่างหนึ่ง เว้นพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าเสีย แม้พระสาวกทั้งหลาย มีพระสารีบุตรเป็นต้น ผู้ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งสามารถนับหยาดน้ำได้ ในเมื่อฝนตกอยู่ตลอดกัปทั้งสิ้น ก็ยังไม่สามารถจะบรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้น โดยธรรมดาของตนได้; ต่อฟังธรรมที่พระอัสสชิเถระเป็นต้นแสดงแล้ว จึงทำให้แจ้งซึ่งโสดา-ปัตติผล, (และ) ทำให้แจ้งซึ่งสาวกบารมีญาณ ด้วยพระธรรมเทศนาของพระศาสดา. เพราะเหตุแม้นี้ มหาบพิตร ธรรมทานนั่นแหละจึงประเสริฐ. เหตุนั้น พระศาสดาจึงตรัสว่า '**สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ.**' อนึ่ง รสทุกชนิด มีรสเกิดแต่ลำต้นเป็นต้น โดยอุกฤษฏ์ แม้รสแห่งสุธาโภชน์ ของเทพดาทั้งหลาย ย่อมเป็นปัจจัยแห่งการยังสัตว์ให้ตกไปในสังสารวัฏฏ์แล้วเสวยทุกข์โดยแท้. ส่วนรสพระ

ธรรม กล่าวคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการก็ดี กล่าวคือโลกุตร-ธรรม ๙ ประการก็ดี นี้แหละประเสริฐกว่ารสทั้งปวง. เหตุนั้น พระศาสดาจึงตรัสว่า **"สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ."**

ฎีกาสคาถวรรคว่า "ปีติและปราโมทย์อันสัทธรรมสั่งสมขึ้น ชื่อว่ารสพระธรรม."

[๔๔] อรรถกถาธรรมบทว่า "อนึ่ง แม้ความยินดีในบุตร ความยินดีในธิดา ความยินดีในสตรี และความยินดีประเภทเป็นอเนก ต่างด้วยความยินดีในการเล่น มีการฟ้อน การขับและประโคมเป็นต้น ย่อมเป็นปัจจัยแห่งการยังสัตว์ให้ตกไปในวัฏฏะแล้วเสวยทุกข์นั่นแล. ส่วนความอิ่มใจ ซึ่งเกิดขึ้นภายในของผู้แสดงก็ดี ผู้ฟังก็ดี ซึ่งธรรม ย่อมให้เกิดความเบิกบานใจ ให้น้ำตาไหล ให้เกิดขนชูชัน, ความอิ่มใจนี้นั้น ย่อมทำที่สุดแห่งสังสารวัฏฏ์ มีพระอรหัตเป็นที่สุด; เพราะฉะนั้น ความยินดีในธรรมเห็นปานนี้แหละประเสริฐกว่าความยินดีทั้งปวง. เหตุนั้น พระศาสดาจึงตรัสว่า **"สพฺพรตึ ธมฺมรติ ชินาติ."**

ฎีกาสคาถวรรคว่า "ความยินดีในธรรมคือสมถะและวิปัสสนา ชื่อว่าความยินดีในธรรม."

อรรถกถาสคาวรรคว่า "ส่วนความสิ้นตัณหา คือพระอรหัต ซึ่งเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นตัณหา, พระอรหัตนั้นประเสริฐกว่าทุกอย่างแท้ เพราะครอบงำวัฏฏทุกข์แม้ทั้งสิ้น. เหตุนั้น พระศาสดาจึงตรัสว่า **'ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ."**

[๔๕] พระธรรมกถึก แม้เมื่อจะแสดงธรรม พึงเป็นผู้มีจิตอ่อนแผ่ไปเพื่อประโยชน์ ไม่พึงเป็นผู้หนักในลาภ. เพราะธรรมทานของผู้หนักในลาภ ไม่มีผลมาก. เพราะฉะนั้น ในอรรถกถาสังคีติสูตร[๑] ท่านจึงกล่าวว่า "พระธรรมกถึกรูปหนึ่งตั้งอยู่ในความปรารถนาว่า 'ชนทั้งหลายจักรู้เราว่า 'เป็นธรรมกถึกด้วยอาการอย่างนี้' เป็นผู้หนักในลาภ แสดง (ธรรม), ธรรมทานนั้นไม่มีผลมาก. พระธรรมกถึกรูปหนึ่ง ไม่หวัง (ลาภอย่างนั้น) แสดงธรรมที่ตนคล่องแคล่วแก่ชนเหล่าอื่น, ธรรมทานนั้น ชื่อเทศนามัยบุญกิริยาวัตถุ."

ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า "ธรรมทานนั้น ชื่อว่าไม่มีผลมาก. เพราะอันตัณหาลูบคลำ. บัณฑิตพึงนำคำว่า **'ปเรสํ เทเสติ หิตผรเณน มุทุจิตฺเตน'** มาเชื่อมกันเข้า."

[๔๖] จริงอยู่ พระธรรมกถึกเมื่อจะแสดงธรรม พึงตั้งธรรม ๕ ข้อไว้ในตน. สมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในปฐมวรรค จตุตถปัณณาสก์ ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "อานนท์ การแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น เป็นการที่ทำง่ายหามิได้. อานนท์ พระธรรมกถึกเมื่อจะแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น พึงตั้งธรรม ๕ ข้อไว้ในตน แล้วจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ๕ ข้อเหล่าไหน ? คือ พระธรรมกถึกพึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นด้วยคิดว่า 'จักกล่าวถ้อยคำตามลำดับ' ... 'จักแสดงปริยาย กล่าวถ้อยคำ' ... 'จักอาศัยความเอ็นดูกล่าวถ้อยคำ' ... 'จักไม่มีอามิสเป็นเหตุ กล่าวถ้อยคำ' พระ

๑. สุ. วิ. ๓/๒๔๗.

ธรรมกถึกพึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นด้วยคิดว่า 'จักกล่าวถ้อยคำไม่กระทบตนและผู้อื่น.' อานนท์ การแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นเป็นการทำได้ง่ายหามิได้. อานนท์ พระธรรมกถึกเมื่อจะแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น พึงตั้งธรรม ๕ ข้อเหล่านี้ไว้ในตนแล้วจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ฉะนี้แล."

อุทายีสูตร[๑] จบ.

[๔๗] อรรถกถา[๒]อุทายีสูตรนั้นว่า "บทว่า **อนุปุพฺพีกถํ** ความว่า พระธรรมกถึกพึงยังจิตให้ตั้งไว้ว่า 'เราจักกล่าวเทศนาอนุปุพพีกถาอย่างนี้ คือ ศีลในลำดับแห่งทาน สวรรค์ในลำดับแห่งศีล ดังนี้เป็นต้น หรือว่าบทพระสูตรหรือบทคาถาใด ๆ เป็นบทที่ตั้งไว้ (จักกล่าว) กถาอันสมควรแก่บทนั้น ๆ' ดังนี้แล้ว จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น. บทว่า **ปริยายทสฺสาวี** ความว่า แสดงเหตุนั้น ๆ แห่งผลนั้น ๆ. ก็เหตุท่านกล่าวว่า ปริยายในบทว่า **ปริยาย-ทสฺสาวี** นี้. สองบทว่า **อนุทฺทยตํ ปฏิจฺจ** ความว่า อาศัยความอนุเคราะห์ว่า 'เราจักเปลื้องสัตว์ผู้ถึงความคับแคบมาก จากความคับแคบ." บทว่า **น อามิสนฺตโร** ได้แก่ไม่มีอามิสเป็นเหตุ อธิบายว่า ไม่หวังการได้ปัจจัย ๔ เพื่อตนเลย. บทว่า. **อนุปหจฺจ** ความว่า ไม่เข้าไปกระทบตนและผู้อื่น ด้วยสามารถการยกตนและข่มผู้อื่นเป็นต้น ด้วยการกระทบคุณ."

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๐๗. ๒. มโน. ปู. ๓/ ๖๕.

ก็อนุปุพพีกถา ผู้ปรารถนาจะทราบข้อความนั้นโดยพิสดาร พึงถือเอาจากอรรถกถาอัมพัฏฐสูตรในสีลขันธวรรค จากอรรถกถอุปาลิสูตร ในปฐมวรรค มัชฌิมปัณณาสก์ และจากอรรถกถาทุติสูตร ในทุติยวรรค อัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

พระธรรมกถึก ตั้งธรรม ๕ ข้อไว้ในตนอย่างนี้แล้ว ควรแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นแท้.

จริงอยู่ การแสดงก็ดี การบอกก็ดี (ซึ่งธรรม) แก่ชนเหล่าอื่น ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระศาสนา.

[๔๘] แต่การไม่แสดงเป็นต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมศูนย์แห่งพระศาสนานั้น. เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในปัญจกนิบาต อังคุตตนิกาย[๑]นั้นแลว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเลอะเลือนเสื่อมศูนย์แห่งสัทธรรม ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน ? คือ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติอุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ. ภิกษุทั้งหลาย นี้ธรรมประการแรก เป็นไปเพื่อเลอะเลือนเสื่อมศูนย์แห่งสัทธรรม. ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่แสดงธรรมตามที่ฟัง ตามที่เรียนมาแล้วแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร. ภิกษุทั้งหลาย นี้ธรรมประการที่ ๒ ... ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่บอกธรรมตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาแล้วแก่ชนเหล่า

๑. องฺ. ฉกฺก. ปญฺจก. ๒๒/๑๘๗.

อื่นโดยพิสดาร ภิกษุทั้งหลาย นี้ธรรมประการที่ ๓ ... ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่ทำการสาธยายธรรมตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาแล้วโดยพิสดาร ภิกษุทั้งหลาย นี้ธรรมประการที่ ๔ ... ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่ตรึกตรอง ไม่พิจารณาธรรมตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาแล้วด้วยใจ ไม่เพ่งด้วยใจ. ภิกษุทั้งหลาย นี้ธรรมประการที่ ๕ ย่อมเป็นไปเพื่อ ... ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อเลอะเลือนเสื่อมศูนย์แห่งสัทธรรม. ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมศูนย์แห่งสัทธรรม. ธรรม ๕ ประการเป็นอย่างไร ? คือ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ... เวทัลละ. ภิกษุทั้งหลาย นี้ธรรมประการแรก ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมศูนย์แห่งสัทธรรม. ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุทั้งหลายย่อมแสดงธรรมตามที่ได้ฟังแล้ว ตามที่ได้เรียนแล้วแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร บอกธรรม... แก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร ทำการสาธยายธรรม ... โดยพิสดาร ตรึกตรองพิจารณาธรรม ... ด้วยใจ เพ่งด้วยใจ. ภิกษุทั้งหลาย นี้ธรรมประการที่ ๕ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ... แห่งสัทธรรม. ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ... แห่งสัทธรรม."

สูตรที่ ๕ จบ.

[๔๙] อรรถกถาทสมวรรค เอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า" บทว่า **สทฺธมฺมสฺส** ได้แก่ ธรรมดี อธิบายว่า ศาสนา. บทว่า **สมฺโมสาย** ได้แก่ เพื่อความพินาศ. บทว่า **อนฺตรธานาย** ได้แก่ เพื่อไม่ให้ปรากฏ."

อรรถกถาสูตรและแต่ปัญจมสูตรนั้น ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "บทว่า **น ปริยาปุณนฺติ** ได้แก่ ไม่สำเหนียก."

[๕๐] ก็เพราะธรรมทานเป็นปทัฏฐานแห่งคุณ มีความรู้แจ้งอรรถเป็นต้น, ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าเป็นมงคล. สมตามที่พระองค์ตรัสไว้ในตติยวรรค ปฐมปัณณาสก์ ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า[๒] "ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้เป็นครุฐานิยะอื่น ย่อมไม่แสดงธรรมแก่ภิกษุเลย, ก็แต่ว่า เธอย่อมแสดงธรรมตามที่ได้ฟัง ที่ได้เรียนมาแก่บุคคลเหล่าอื่นโดยพิสดาร; ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมแสดงธรรมตามที่ได้ฟัง ที่ได้เรียนมาแก่บุคคลเหล่าอื่นโดยพิสดารด้วยประการใด ๆ, เธอย่อมเป็นผู้รู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ด้วยประการนั้นๆ, ปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอผู้รู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม, ปีติย่อมเกิดแก่ผู้มีใจบันเทิง, กายของผู้มีใจเต็มไปด้วยปีติย่อมสงบ, ผู้มีกายสงบย่อมเสวยสุข, จิตของผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น. ภิกษุทั้งหลาย วิมุตตายตนะอันเป็นเหตุให้จิตของภิกษุไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปอยู่ซึ่งยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น, หรืออาสนะทั้งหลายยังไม่สิ้นย่อมถึง

๑. มโน. ปู ๑/๘๘. ๒. องฺ ปญฺจก ๒๒/๒๔.

ความสิ้นไป. หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะอันเยี่ยมยอดที่ยังไม่บรรลุ นี้ เป็นวิมุตตายตนะที่ ๒."

บาลีวิมุตติสูตร[๑] จบ

[๕๑] อรรถกถา[๒]วิมุตติสูตรนั้นว่า "บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ ย่อมแสดงธรรม คือ สัจจะ ๔. บทว่า **อตฺถปฺปฏิสํเวทิโน** ได้แก่ ผู้รู้อรรถแห่งบาลีทั่วถึง. บทว่า **ธมฺมปฺปฏิสํเวทิโน** ได้แก่ ผู้รู้ทั้งถึงพระบาลี. ปีติอย่างอ่อน ชื่อว่าปราโมทย์. ปีติอย่างแรง มีอาการยินดี ชื่อว่าปีติ. นามกาย ชื่อว่ากาย. บทว่า **ปสฺสมฺภติ** แปลว่า ย่อมงบ. สองบทว่า **สุขํ เวเทติ** ความว่า ย่อมได้สุข. บทว่า **สมาธิยติ** ความว่า จิตย่อมตั้งมั่นด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัตตผล. จริงอยู่ ภิกษุนี้ เมื่อฟังธรรมนั้น ย่อมรู้ฌานวิปัสสนามรรคและผลในฐานะที่มาแล้ว ๆ เมื่อเธอรู้อย่างนี้ ปีติย่อมเกิด, เธอไม่ (ยอม) ให้ย่อหย่อนในระหว่างปีตินั้น เป็นผู้ประกอบด้วยอุปจารกัมมัฏฐาน ยังวิปัสสนาให้เจริญแล้ว ย่อมบรรลุพระอรหัต; พระผู้มีพระภาคตรัสคำว่า '**จิตฺตํ สมาธิยติ**' หมายเอาพระอรหัตนั้น."

[๕๒] นัยอรรถกถาแห่งวิมุตติสูตรนั้นว่า "บทว่า **วิมุตฺตายตนํ** ได้แก่ เหตุแห่งวิมุติ. บทว่า **ยตฺถ** ความว่า ในเหตุแห่งวิมุติใด."

ฎีกาวิมุตติสูตรนั้นว่า "สองบทว่า **ปาลิอตฺถํ อาชานนฺตสฺส** ความว่า ผู้รู้อรรถแห่งพระบาลีนั้น ๆ ตามความเป็นจริง โดยนัยเป็นต้นว่า 'ศีลมาในบาลีประเทศนี้ สมาธิมาในบาลีประเทศนี้ ปัญญา

๑. องฺ ปญฺจก. ๒๒/๒๔. ๒. มโน. ปู. ๓/๘.

มาในบาลีประเทศนี้' ชื่อว่ารู้ทั่วถึงพระบาลี เพราะพระบาลีเป็นเครื่อง (ให้) รู้อรรถแห่งพระบาลีนั้น. สองบทว่า **ตรุณา ปีติ** ความว่า ปีติอย่างอ่อนเพียงรู้สึก (อิ่มใจ) ย่อมเกิด. ถามว่า 'เกิดอย่างไร ?. แก้ว่า ' ความปราโมทย์มีความบันเทิงเป็นลักษณะย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ใคร่ครวญธรรม ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงผู้ถือสมาจารทางกายวาจาใจของตน อันสมควรแก่ธรรมนั้นนั่นแลและถึงโสมนัส.' สองบทว่า **ตุฏฺฐาการภูตา พลวปฺปีติ** ความว่า ปีติอันมีกำลัง ชื่อว่ามีอาการยินดียิ่งนัก เพราะความเป็นปีติมีอาเสวนะอันได้แล้วด้วยสามารถแห่งปีติที่เกิดก่อน ชื่อว่าสามารถ เพื่อเป็นปัจจัยแห่งปัสสัทธิ เพราะสามารถระงับความกระวนกระวายกายและจิตได้. เพราะเมื่อนามกายสงบ แม้รูปกายก็ย่อมสงบด้วย เหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวอย่างนี้ว่า **' นามกาโย ปสฺสมฺภติ '** ดังนี้. สองบทว่า **สุขํ ปฏิลติ** ความว่า ย่อมได้นิรามิสสุขทางใจอันสามารถเป็นปัจจัยแห่งความตั้งมั่นแห่งจิตที่กำลังกล่าวอยู่. ในบทว่า **สมาธิยติ** นี้ พระอรรถกถาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ' พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงประสงค์สมาธิทั่ว ๆ ไป ที่แท้ทรงประสงค์เอาสมาธิอย่างเยี่ยม' จึงกล่าวว่า **' อรหตฺตผลสมาธินา สมาธิยติ.'** คำว่า **อยญฺหิ** เป็นต้น เป็นเครื่องประกาศความที่เทศนาของภิกษุนั้นเป็นเหตุให้บุคคลเช่นนั้นได้สมาธิตามที่กล่าวแล้ว, เพราะเทศนานั้นเป็นเหตุแห่งวิมุติ. บทว่า **โอสกฺกิตุํ** ได้แก่ เพื่อเสื่อมเสีย."

[๕๓] นัยฎีกาแห่งวิมุตติสูตรนั้นว่า " บ่อเกิด คือ เหตุแห่ง

วิมุติ คือ การพ้นจากวัฏฏทุกข์ ชื่อวิมุตตายตนะ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **"วิมุจฺจนการณํ."**

พึงเห็นสันนิษฐานว่า "การฟังธรรมและอภัยทาน พระผู้มีพระภาคทางสงเคราะห์เข้าด้วยธรรมทานเหมือนกันก็จริง ถึงกระนั้น ธัมมัสสวนะและอภัยทานทั้ง ๒ นั้น ย่อมไม่ได้ในมงคลนี้ เพราะบรรดาธัมมัสสวนะและอภัยทานทั้ง ๒ นั้น อภัยทาน ข้าพเจ้าจะถือเอาในมงคลข้อว่า **' อารตี วิรตี ปาปา'** นี้ และธัมมัสสวนะนอกนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวในมงคลข้อว่า **"กาเลน ธมฺมสฺสวนํ"** ดังนี้แล.

กถาว่าด้วยบทว่าทาน จบ.

กถาว่าด้วยการประพฤติธรรม*

[๕๔] พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งมงคลสูตร[๑] นี้ว่า "การประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ชื่อว่าธรรมจริยา."

วรรณนาแห่งฉัฏฐสูตร[๒] ในทุติวรรคแห่งทุกนิบาต อังคุตตร-นิกายว่า "กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ชื่อว่าความประพฤติธรรมและความประพฤติเสมอ."

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ในอรรถกถาทั้ง ๒ นั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในอาคาริยวินัยในตอนหลังแล้วแล.

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำแม้นี้ไว้ในอรรถกถามงคลสูตร[๓]นี้ ข้าพเจ้า " ความประพฤติธรรม หรือความประพฤติไม่ปราศจากธรรม ชื่อว่าธรรมจริยา."

นัยอันมาในวรรณนาแห่งสาเลยยกสูตร[๔]ว่า "ความประพฤติธรรมชื่อว่าธรรมจริยา คือ กระทำตามธรรม."

นัยอันมาในฎีกาแห่งสาเลยยกสูตรนั้นว่า "เจตนาอันเป็นไปแล้วอย่างนั้น ชื่อว่าธรรมจริยา เพราะวิเคราะห์ว่า บุคคลย่อมประพฤติธรรมด้วยเจตนานั่น. อนึ่ง ประโยคอันมีเจตนานั้นเป็นสมุฏฐาน บัณฑิตถึงเห็นว่า 'เป็นธรรม.' อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติใดไม่ปราศจากธรรม เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าธรรม. ธรรมและความประพฤตินั้น เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าธรรมจริยา."

* กรรมการวัดบวรนิเวศวิหาร แปล. ๑. ป. โช. ขุ. ๑๕๕.
๒. มโน. ปู. องฺ. ทุก. ๒/๑๘. ๓. ป. โช. ขุ. ขุ. ๑๕๔. ๔. ป. สู. ๒/๔๔๔

[๕๕] การประพฤติธรรมนั้น บัณฑิตพึงทราบว่า 'เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งอิฏฐผล มีความเกิดในสวรรค์เป็นต้น.

[บาลีแห่งสาเลยยกสูตร]

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ผู้ชื่อว่าสาเลยยกะ เพราะเป็นผู้อาศัยอยู่ในสาลคามแคว้นโกศล จึงได้ตรัสไว้ในสาเลยยกสูตร ในปัญจมวรรคแห่งมูลปัณณาสก์ว่า[๑] "ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์อย่างนี้ เพราะธรรมจริยสมจริยาเป็นเหตุแล. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจริยสมจริยาทางกายมี ๓ อย่าง ทางวาจามี ๔ อย่าง. ธรรมจริยาทางใจมี ๓ อย่างแล. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็ธรรมจริยสมจริยาทางกายมี ๓ อย่างเป็นไฉน ? ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางพวกในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้ละการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป เว้นขาดจาดการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป, เป็นผู้มีท่อนไม้มีศัสตราอันวางแล้ว มีความละอาย ประกอบด้วยความเอ็นดู เป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์สรรพสัตว์ที่มีชีวิตอยู่; เป็นผู้ละอทินนาทาน เว้นขาดจากอทินนาทาน, ทรัพย์เป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของบุคคลอื่นนั้นใด ที่อยู่ในบ้านหรือในป่า, ย่อมเป็นผู้ไม่ถือเอาทรัพย์นั้นที่เขาไม่ให้แล้ว โดยส่วนแห่งจิตเป็นเหตุขโมย; เป็นผู้ละกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร,

๑. ม. มู. ๑๒/๕๑๙.

หญิงเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่มารดารักษา บิดารักษา พี่น้องชาย รักษา พี่น้องหญิงรักษา ญาติรักษา เป็นหญิงมีสามี เป็นหญิงมีอาชญา (ในตัว) โดยที่สุดแม้หญิงอันบุรุษคล้องแล้วด้วยกลุ่มดอกไม้, ย่อมเป็นผู้ไม่ถึงความล่วงละเมิดหญิงเห็นปานนั้น. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจริยสมจริงทางกายมี ๓ อย่าง ๆ นี้แล. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็ธรรมจริยสมจริยาทางวาจามี ๔ อย่างเป็นไฉน ? ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางพวกในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท, ไปในสภาก็ดี ในบริษัทก็ดี ในท่ามกลางหมู่ญาติก็ดี ในท่ามกลางเสนาก็ดี ไปในท่ามกลางแห่งราชตระกูลก็ดี ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า 'แน่ะพ่อชาย ท่านจงมา, ท่านรู้อย่างใด จงเบิกอย่างนั้น, บุคคลนั้น เมื่อไม่รู้ก็บอกว่า 'ข้าพเจ้าไม่รู้' หรือเห็นก็บอกว่า 'ข้าพเจ้ารู้' เมื่อไม่เห็นก็บอกว่า 'ข้าพเจ้าไม่เห็น' หรือเห็นก็บอกว่า 'ข้าพเจ้าเห็น' ย่อมเป็นผู้ไม่กล่าวสัมปชานมุสาวาท เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งความอื่น หรือเพราะเหตุแห่งอามิสเล็กน้อย ด้วยประการฉะนี้; เป็นผู้ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากกล่าวส่อเสียด, ฟังข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายชนหมู่นี้, หรือฟังข้างโน้นแล้วไม่มาบอกแก่ชนหมู่นี้ เพื่อทำลายชนข้างโน้น, เป็นผู้สมานชนทั้งหลายที่แตกกันแล้ว หรือสนับสนุนหมู่ชนที่พรักพร้อมกันอยู่แล้ว เป็นผู้มีชนผู้สามัคคีเป็นยิ่ง ยินดีแล้วในชนผู้สามัคคี ชื่นชมในชนผู้พร้อมเพรียง ย่อมเป็นผู้กล่าววาจาเป็นเครื่องทำชนให้สามัคคี ด้วยประการ

ฉะนี้. เป็นผู้ละคำหยาบ เว้นขาดจากการกล่าวคำหยาบ, เป็นผู้กล่าววาจาไม่มีโทษ เสนาะโสต เป็นที่รัก จับใจ เป็นสำนวนชาวเมือง เป็นถ้อยคำที่พอใจของชนเป็นอันมาก ชอบใจของชนเป็นอันมาก; เป็นผู้ละการกล่าวเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากการกล่าวเพ้อเจ้อ เป็นผู้มีปกติกล่าวในเวลาที่สมควร กล่าวคำจริง กล่าวอาศัยอรรถ อาศัยธรรม อาศัยวินัย เป็นผู้กล่าววาจามีหลักฐาน กล่าวตามกาล กล่าวคำมีที่อ้าง มีที่สุด ประกอบด้วยประโยชน์. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจริยสมจริยาทางวาจามี ๔ อย่าง ๆ นี้แล. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็ธรรมจริยสมจริยาทางใจ ๓ อย่างเป็นไฉน ? ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้มีมากไปด้วยความไม่เพ่งเล็ง เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งทรัพย์เป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของบุคคลอื่นว่า 'ไฉนหนอ ทรัพย์ของบุคคลอื่นจะพึงเป็นของเรา' อนึ่ง ย่อมเป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท เป็นผู้มีความดำริในใจอันไม่ชั่วร้ายว่า 'ขอสัตว์เหล่านี้ จงอย่ามีเวรกัน จงอย่ามีความคับแค้น จงเป็นผู้ไม่มีความทุกข์ มีความสุขบริหารตนเถิด ' อนึ่ง ย่อมเป็นผู้มีความเห็นชอบมีความเห็นอันไม่วิปริตว่า 'ทานที่บุคคลให้แล้วมีผล, การบูชาที่บุคคลบูชาแล้วมีผล, การเซ่นสรวงที่บุคคลเซ่นสรวงแล้วมีผล, ผลและวิบากของกรรมทั้งหลาย ที่บุคคลทำดีทำชั่ว มีอยู่, โลกนี้มี, โลกหน้ามี, มารดามี, บิดามี, สัตว์ผู้ลอยมาเกิดมี, สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินไปดีแล้ว ผู้ปฏิบัติชอบ ผู้ประกาศทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเอง มีอยู่ในโลก. ' ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจริยสม-

จริยาทางใจมี ๓ อย่าง ๆ นี้แล. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์อย่างนี้ เพราะธรรมจริยสมจริงเป็นเหตุแล. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลเป็นผู้มีปกติประพฤติธรรม ประพฤติชอบ พึงหวังว่า 'ไฉนหนอ ! เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป เราจะพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับกษัตริย์มหาศาลทั้งหลาย ก็ข้อที่บุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป พึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับกษัตริย์มหาศาล เป็นฐานะมีอยู่แล. คำที่เรากล่าวนั้นมีอะไรเป็นเหตุ ? เพราะเหตุว่าบุคคลนั้น ย่อมเป็นผู้มีปกติประพฤติธรรม ประพฤติชอบอย่างนั้นแล. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลเป็นผู้ประพฤติธรรม ประพฤติชอบเป็นปกติ พึงหวังได้ว่าไฉนหนอ เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพราหมณ-มหาศาล... คฤหบดีมหาศาล... เทวดาเหล่าจาตุมหาราชิกา... เทวดาชั้นดาวดึงส์... ชั้นยามา... ชั้นดุสิต... ชั้นนิมมานรดี... ชั้นปรนิมมิต-วสวัดดี... ชั้นพรหมกายิกะ... ชั้นอาภา... ชั้นปริตตาภา... ชั้นอัปปมาณาภา... ชั้นอาภัสสรา... ชั้นสุภา... ชั้นปริตตสุภา.. ชั้นอัปปมาณาสุภา... ชั้นสุภกิณหา... ชั้นเวหัปผละ... ชั้นอวิหา... ชั้นอตัปป... ชั้นสุทัสส... ชั้นสุทัสสี... ชั้นอกนิฏฐกะ... แห่งเทวดาผู้เข้าถึงภพชื่ออากาสานัญจายตนะ... วิญญาณัญจาย-ตนะ... อากิญจัญญายตะ...เนวสัญญานาสัญญายตนะ ก็ข้อที่บุคคลนั้นเบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป พึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพราหมณ-

มหาศาล ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นฐานะมีอยู่แล, คำที่เรากล่าวนั้น มีอะไรเป็นเหตุ ? เพราะเหตุว่าบุคคลนั้น ย่อมเป็นผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอ ด้วยประการอย่างนั้นแล. ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลเป็นผู้มีปกติประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอ พึงหวังว่า "ไฉนหนอ ! เราพึงทำให้แจ้ง บรรลุเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันชื่อว่าหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนั้นแล, ก็ข้อซึ่งบุคคลนั้นทำให้แจ้ง บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันชื่อว่าหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐ-ธรรมนั้น เป็นฐานะมีอยู่แล, คำที่กล่าวนั้นมีอะไรเป็นเหตุ ? เพราะเหตุว่าบุคคลนั้นเป็นผู้มีปกติประพฤติธรรม ประพฤติชอบอย่างนี้แล."

พระบาลี จบ.

[อรรถกถา]

[๕๖] นัยอันมาในอรรถกถาทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า[๑] "บทว่า **ธมฺมจริยสมจริยเหตุ** คือ มีความประพฤติสม่ำเสมอ กล่าวคือประพฤติธรรมเป็นเหตุ, อธิบายว่า เพราะเหตุแห่งความประพฤติเสมอ กล่าวคือประพฤติธรรมนั้น ได้แก่ มีความประพฤติเสมอ กล่าวคือประพฤติธรรมนั้นเป็นปัจจัย."

อรรถกถาสาเลยยกสูตรว่า[๒] "บทว่า **ติวิธํ** คือโดยส่วนสาม. บทว่า **กาเยน** คือ ทางกายทวาร.

๑. มโน. ปู. องฺ. ทุก. ๒/๑๘. ๒. ป. สู. ๒/๔๔๔. และมโน. ปู. องฺ. ทุก. ๒/๑๘.

นัยอันมาในอรรถกถาสาเลยยกสูตร[๑]และทุกนิกาย ว่า " ความประพฤติสม่ำเสมอ หรือความประพฤติกรรมอันชอบ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าสมจริยา, ความประพฤติธรรม และความประพฤติเสมอนั้น เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าธรรมเจริญสมจริยา, อธิบายว่า ความประพฤติสม่ำเสมอ กล่าวคือ ความประพฤติธรรม."

[๕๗] อรรถกถาจูฬหัตถิปโทปมสูตร ในตติยวรรคแห่งมูลปัณณาสก์[๒] และอรรถกถาจตุตถปัณณาสก์ ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า[๓] "สองบทว่า **ปาณาติปาตํ ปหาย** คือ ละโทษเครื่องเป็นผู้ทุศีล กล่าวคือเจตนาอันยังสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป. บทว่า **ปฏิวิรโต** ความว่า ย่อมเป็นผู้งด คือเว้นขาดจากโทษเครื่องเป็นผู้ทุศีลนั้น จำเดิมแต่เวลาที่ตนละแล้ว. สองบทว่า **นิหิตทณฺโฑ นิหิตสตฺโถ** ความว่า ชื่อว่าผู้มีท่อนไม้อันวางแล้ว และผู้มีศัสตราอันวางแล้ว เพราะไม่ประพฤติถือเอาท่อนไม้หรือศัสตรา เพื่อประโยชน์แก่อันเข้าไปฆ่าสัตว์อื่น, ก็เครื่องอุปกรณ์ที่เหลือทั้งหมดยกท่อนไม้เสีย พึงทราบว่าศัสตรา ในบทว่า **นิกฺขิตฺตสตฺโถ** นี้ เพราะเป็นเครื่องเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย. ก็แต่ว่าไม้เท้าของคนแก่ก็ดี ไม้สีฟันก็ดี มีดบางก็ดี มีดพับก็ดี ที่พวกภิกษุถือเที่ยวไป หาใช่ของสำหรับทำร้ายผู้อื่นไม่, เพราะเหตุนั้น ภิกษุเหล่านั้นย่อมถึงความนับว่า เป็นผู้มีท่อนไม้อันวางแล้วมี

๑. ป. สู. ๒/๔๔. และ มโน. ปู. องฺ. ทุก. ๒/๑๘. ๒. ป. สู. ๒/๒๗๗ และมโน. ปู. องฺ. ทุก. ๒/๔๘๖. ๓. มโน. ปู ๒/๓๖. แต่อ้างคำแท้ในอรรถกถาติกนิบาตเล่มเดียวกัน หน้า ๒๖๐.

ศัสตราอันวางแล้วนั่นแล. บทว่า **ลชฺชี** คือผู้ประกอบด้วยความละอาย มีความเกลียดบาปเป็นลักษณะ. บทว่า **ทยาปนฺโน** คือถึงความเอ็นดู ได้แก่ความเป็นผู้มีจิตเมตตา. บทว่า **สพฺพปฺปาณภูตหิตานุกมฺปี** คือเป็นผู้อนุเคราะห์สรรพสัตว์ด้วยความเกื้อกูล อธิบายว่า ' ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตเกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีความเอ็นดูนั้นแล. บทว่า **วิหรติ** คือ ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไป ได้แก่ เลี้ยงอัตภาพ."

[๕๘] อรรถกถาสาเลยยกสูตรว่า[๑] "ข้อว่า **ยนฺตํ ปรสฺส** คือทรัพย์ของบุคคลอื่น อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **ปรวิตฺตูปกรณํ** คือวัตถุเป็นอุปกรณ์แก่ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ได้แก่ ข้าวของอันเป็นบริขารที่ยังความยินดีให้เกิดขึ้นของบุคคลอื่นนั้นนั่นเอง. บทว่า **คามคตํ วา** คือ อันบุคคลเก็บไว้ภายในบ้านหรือ. บทว่า **อรญฺญคตํ วา** คือหรืออันบุคคลเก็บไว้ในป่า คือในที่ทั้งหลายมีค่าคบแห่งต้นไม้และยอดภูเขาเป็นต้น. บทว่า **อทินฺนํ** คือ อันบุคคลอื่นเหล่านั้นไม่ให้ด้วยกายหรือด้วยวาจา. วินิจฉัยในบทว่า **เถยฺยสงฺขาตํ** นี้ บัณฑิตพึงทราบต่อไปนี้ : โจร เขาเรียกกันว่า ขโมย, ความเป็นแห่งขโมยชื่อว่า **เถยฺยํ**. บทว่า **เถยฺยํ** นั้น เป็นชื่อแห่งจิตเครื่องลัก. บทว่า **สงฺขาตํ** นั้น โดยเนื้อความ เป็นชื่อแห่งส่วนอันหนึ่ง เหมือน **สงฺขาต** ศัพท์ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า "ก็ส่วนแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้าทั้งหลายมีสัญญาเป็นเหตุ ดังนี้เป็นต้น. ส่วนนั้นด้วย ความเป็นขโมยด้วย เพราะฉะนั้น ชื่อว่า **เถยฺยสงฺขาตํ**, อธิบายว่า 'ส่วนแห่งจิตอันหนึ่ง

๑. ป. สู. ๒/๔๔๕

ซึ่งเป็นส่วนแห่งจิตเป็นขโมย." ก็คำว่า **เถยฺยสงฺขาตํ** นี้ เป็นปฐมาวิภัตติลงในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ. เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงเห็นโดยเนื้อความว่า **เถยฺยสงฺขาเตน** ดังนี้. บทว่า **มาตุรกฺขิตา** ความว่า หญิงผู้เมื่อบิดาสูญหายหรือตายแล้ว มารดาเลี้ยงดูมาด้วยสังคหวัตถุมีอาหารและผ้านุ่งผ้าห่มเป็นต้น รักษาไว้ด้วยคิดว่า 'เราจักให้ธิดาของเราผู้เจริญวัยในเรือนตระกูล' หญิงนี้ชื่อว่าหญิงอันมารดารักษาแล้ว. หญิงที่บิดาปกครองเป็นต้น ก็พึงทราบโดยอุบายนั่น. ส่วนว่าตระกูลทั้งหลายที่เสมอกัน พอเมื่อตั้งครรภ์ขึ้นแล้ว ทำกติกากันไว้ว่า ' ถ้าว่าฉันมีบุตรเป็นชาย, ท่านมีบุตรเป็นหญิง; ธิดาของท่านจักไม่ได้ไปในตระกูลอื่น, จงได้แก่บุตรของฉันเถิด, ดังนี้ หญิงผู้ที่มารดาบิดาหมั้นกันไว้แล้วแม้ในครรภ์อย่างนี้ ชื่อว่าหญิงมีสามี. อนึ่ง หญิงมีอาชญาอันอิสรชนมีพระราชาเป็นต้นตั้งไว้เฉพาะชื่อก็ดี เรือนก็ดี ถนนก็ดี อย่างนี้ว่า ' บุรุษใดล่วงหญิงผู้มีชื่ออย่างนี้ อาชญามีประมาณเท่านี้จักมีแก่บุรุษนั้น ชื่อว่าหญิงมีอาชญา (ในตัว). สองบทว่า **อนฺตมโส มาลาคุฬปริกฺขิตฺตาปิ** ความว่า โดยกำหนดที่สุดแห่งกำหนดทั้งปวง หญิงผู้ที่บุรุษคนใดคนหนึ่ง โยนพวงมาลัยไปเหนือศีรษะแห่งหญิงนั้น ด้วยสำคัญว่า 'หญิงนี้จักเป็นภรรยาของเรา' ดังนี้ คล้องแม้ด้วยวัตถุสักว่าพวงมาลัย. สองบทว่า **จาริตฺตํ อาปชฺชิตา** คือ ย่อมเป็นผู้ทำความก้าวล่วงในหญิงเห็นปานนั้น ด้วยสามารถแห่งมิจฉาจารลักษณะ อันพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาแห่งสัมมาทิฏฐิสูตร.[๑] บทว่า

๑. ป. สู. ๑/๒๗๔.

สภคฺคโต คือ อยู่ในสภา. บทว่า **ปริสคฺคโต** คือ อยู่ในหมู่ชาวบ้าน. บทว่า **ญาติมชฺฌคโต** คือ สถิตอยู่ในท่ามกลางบุคคลผู้รับมฤดกทั้งหลาย. บทว่า **ปูคมชฺฌคโต** คือ อยู่ในท่ามกลางเสนาทั้งหลาย. บทว่า ราชกุล-มชฺฌคโต คือ เข้าไปในท่ามกลางราชตระกูล ได้แก่ในท้องพระโรงใหญ่. บทว่า **อภินีโต** คือ ถูกเขานำไปเพื่อจะซักถาม. สองบทว่า **สกฺขิปุฏฺโธ** คือ ผู้อันเขาอ้างให้เป็นพยานแล้วซักถาม. คำว่า **เอหมฺโภ ปุริส** นั้นเป็นอาลปนะ. ข้อว่า **อตฺตเหตุ วา ปรเหตุ วา** ความว่า เพราะเหตุแห่งอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้น หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ของตนหรือของบุคคลอื่น. ลาภพระผู้มีพระภาคทรงพระประสงค์ว่า อามิส ในบทว่า **อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ วา** นี้. บทว่า **กิญฺจิกฺขํ** คือวัตถุพอดีพอร้าย ได้แก่วัตถุเล็กน้อย. อธิบายว่า เพราะเหตุแห่งสินบน โดยที่สุดแม้วัตถุเล็กน้อยมีนกกระทา นกคุ่ม (นกกระจาบ) เนยใสถ้วยหนึ่งและเนยข้นก้อนหนึ่งเป็นต้น. บทว่า **สมฺปชานมุสาภาสิตา** คือ เป็นผู้รู้ตัวอยู่กระทำการกล่าวเท็จ. สองบทว่า **อิเมสํ เภทาย** คือ ตนฟังคำในสำนักของชนเหล่าใด ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **' อิโต '** เพื่อจะทำลายชนเหล่านั้น. สองบทว่า **อมูสํ เภทาย** คือ เพื่อจะทำลายหมู่ชนที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **' อมุตฺร '** ซึ่งเป็นผู้มีเรื่องที่ตนฟังคำในสำนัก (ของเขา)."

[๕๙] อรรถกถาจูฬหัตถิปโทปมสูตร¹เป็นต้นว่า "หลายบทว่า **ภินฺนานํ วา สนฺธาตา** ความว่า เมื่อชน ๒ ฝ่ายผู้เป็นมิตรกัน หรือเป็น

๑. ป. สู. ๒/๒๗๙.

ผู้เกี่ยวข้องกัน มีร่วมอุปัชฌายะเดียวกันเป็นต้น แตกกันด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ธรรมจาริกสมจารีบุคคลเข้าไปหาทีละฝ่ายแล้วพูดทำความสมานเป็นต้นว่า 'การอย่าง หาสมควรแก่พวกท่านผู้เกิดในตระกูลเช่นนี้ผู้เป็นพหุสูตรอย่างนี้ไม่' ดังนี้. บทว่า **อนุปฺปทาตา** คือ ผู้สนับสนุนบุคคลที่ปรองดองกันอยู่นี้แล้ว; อธิบายว่า 'ธรรมจาริ-สมจารีบุคคลเห็นชนทั้ง ๒ ผู้สามัคคีกันอยู่แล้ว พูดทำให้มั่นเข้าว่า 'การอย่างนี้การสมควรแก่พวกท่าน ผู้เกิดในตระกูลเห็นปานนั้นผู้ประกอบด้วยคุณเห็นปานนี้' ดังนี้เป็นต้น. ชื่อว่า เป็นผู้มีความสามัคคีเป็นที่มายินดี เพราะวิเคราะห์ว่า ความสามัคคีเป็นที่ยินดีของบุคคลนั้น อธิบายว่า 'หมู่ชนผู้สามัคคีกันไม่มีในที่ใด ย่อมไม่ปรารถนาแม้เพื่อจะอยู่ในที่นั้น.' บาลีว่า **'สมคฺคราโม'** ดังนี้บ้าง. เนื้อความ (ของบทว่า **สมคฺคราโม**) ก็เหมือนกัน. บทว่า **สมคฺครโต** คือ ผู้ยินดีแล้วในชนทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกัน อธิบายว่า 'ย่อมไม่ปรารถนาแม้เพื่อจะละชนผู้สามัคคีกันเหล่านั้นไปในที่อื่น.' ชื่อว่าเป็นผู้ชื่นชมในชนผู้สามัคคี เพราะวิเคราะห์ว่า ธรรมจาริสมจารีบุคคลเห็นก็ดี ได้ยินแล้วก็ดี ซึ่งชนผู้สามัคคีกันทั้งหลาย ย่อมยินดี. คำว่า **สมคฺคกรณึ วาจํ ภาสิตา** ความว่า ธรรมจาริสมจารีบุคคล ย่อมกล่าววาจาอันทำชนทั้งหลายให้เป็นผู้สามัคคีกัน ซึ่งเป็นวาจาแสดงคุณของความสามัคคีอย่างเดียว หากล่าววาจาตรงกันข้ามจากนี้ไม่."

[๖๐] อรรถกถาสาเลยยกสูตร[๑] และนิกเขปกัณฑ์ว่า "คำว่า

๑. ป. สู. ๒/๔๔๗. อฏฺจ. ๕๕๘.

ผรุสํ วาจํ ปหาย ความว่า ละเสียซึ่งวาจาข้อนขอด หยาบคาย เจ็บแสบแก่คนอื่น กระทบกระทั่งบุคคลอื่น ใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ.

บรรดาวาจาเหล่านั้น วาจาข้อนขอดด้วยคำด่าและคำข่มเป็นต้น เพราะเป็นวาจามีโทษ เหมือนอย่างปมที่เกิดขึ้นในต้นไม้มีแผลฉะนั้น ชื่อว่า วาจาข้อนขอดดังปม. คำพูดเสียหาย ชื่อว่า วาจาหยาบ. วาจานั้นเป็นวาจากล้าแข็ง ประดุจว่าเข้าไปบาดหูอยู่ เหมือนอย่างต้นไม้ที่เสีย ย่อมเป็นไม้แข็ง มีขุยไหลออกฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า **กกฺกสา** ดังนี้. วาจาเผ็ดร้อน คือวาจาไม่เป็นที่พอใจของชนเหล่าอื่น เป็นวาจามักยังโทษให้เกิดแก่บุคคลทั้งหลายอื่น ชื่อว่า วาจาเจ็บแสบแก่คนอื่น. วาจาอันกระทบกระทั่งบุคคลเหล่าอื่น คือวาจาที่ทำความขัดใจ ไม่ให้เพื่อจะไป แม้แก่ผู้ใคร่จะไป เพราะเสียดสีในวัตถุอันเป็นที่รักทั้งหลาย ประดุจว่าเรียวหนามอันงอ ชื่อว่า วาจากระทบกระทั่งบุคคลอื่น. คำพูดที่ล่อแหลมต่อความโกรธ ชื่อว่า วาจาใกล้ความโกรธ. วาจาอันไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ. คำทั้งหลายมีคำว่า **อรุฑกา** เป็นต้นเหล่านั้นทั้งหมด เป็นไวพจน์ของวจามีโทษด้วยประการฉะนี้."

[๖๑] อรรถกถาแห่งสูตร[๑] มีจูฬหัตถิปโทปมสูตรเป็นต้น ว่า " โทษ ท่านกล่าวว่า **เอฬ** ในบท **เนฬา** ดังนี้, วาจา ชื่อว่า

๑. ป. สู. ๒/๒๗๙.

หาโทษมิได้ เพราะวิเคราะห์ว่า โทษของวาจานั้นไม่มี, อธิบายว่า เป็นวาจาไม่มีโทษ. บทว่า **เนฬา** นั้น เหมือน เนฬ ศัพท์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในคาถานี้ว่า **เนฬงฺโค เสตปจฺฉาโท** ดังนี้เป็นต้น. คำพูด ชื่อว่า นำความสุขมาแก่หู คือไม่ยังความเสียดแทงหู ประดุจว่าถูกเข็มแทงให้เกิดขึ้น เพราะเป็นถ้อยคำไพเราะด้วยพยัญชนะ ชื่อว่า วาจาที่สบายหู ชื่อว่า วาจาเป็นที่ตั้งแห่งความรัก เพราะวิเคราะห์ว่า วาจานั้นไม่ยังความโกรธเกิด ยังความรักให้เกิดทั่วสรีระ เพราะเป็นถ้อยคำไพเราะด้วยอรรถ. ชื่อว่า เป็นคำพูดจับใจ เพราะวิเคราะห์ว่า วาจานั้นย่อมถึงใจ คือไม่กระทบกระทั่ง เข้าไปถึงจิตโดยสะดวก. ชื่อว่า เป็นวาจาของชาวเมือง เพราะวิเคราะห์ว่า วาจานั้นมีอยู่ในเมืองเพราะเป็นวาจาบริบูรณ์ด้วยคุณ เพราะวิเคราะห์ว่า วาจานั้นเป็นวาจาอ่อนโยน ประดุจว่าหญิงผู้เจริญในบุรี ดังนี้บ้าง. เพราะวิเคราะห์ว่า วาจานั่นเป็นของชาวเมือง ดังนี้บ้าง. สองบทว่า **ปรสุส เอสา** มีความว่า เป็นถ้อยคำของชาวเมืองทั้งหลาย. ด้วยว่า ชนชาวเมืองทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้มีถ้อยคำที่สมควร คือ เรียกคนผู้พอจะเป็นบิดาได้ว่า บิดา ผู้พอจะเป็นมารดาได้ว่า มารดา ผู้พอจะเป็นพี่เป็นน้องได้ ก็เรียกว่า พี่ น้อง. ชื่อว่า เป็นวาจาอันชนเป็นอันมากใคร่ เพราะวิเคราะห์ว่า ถ้อยคำเห็นปานนั้น ย่อมเป็นวาจาอันชนเป็นอันมากชอบใจ. ชื่อว่าเป็นวาจาเป็นที่พอใจของชนเป็นอันมาก เพราะวิเคราะห์ว่า วาจานั้นเป็นที่พอใจ คือทำความเจริญใจแก่ชนเป็นอันมาก เพราะเป็นวาจาที่ชนทั้งหลายใคร่."

[๖๒] บทว่า **สมฺผปฺปลาปี** มีความว่า วาจาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นวาจาไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้าง ไม่มีที่สุด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ละวาจาเช่นนั้นเสีย.

[ธรรมกถึกย่านไทร]

พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ใสอรรถกถาสาเลยยกสูตรว่า[๑] "บทว่า **อนิธานวตึ** คือ ซึ่งวาจาอันไม่สมควรเพื่อจะเก็บไว้ในหีบ คือหฤหัย. บทว่า **อนปเทสํ** คือ เว้นจากหลักอ้างคือสูตร. บทว่า **อปริยนฺตวตึ** คือ ซึ่งวาจาไม่มีกำหนด. พระธรรมกถึกยกสูตรหรือชาดกขึ้นแล้ว ชักอุปารัมภกภา หรืออุปมา หรือเรื่องของสูตร หรือชาดกนั้นมาแล้ว ไปกล่าวเสียนอกเรื่อง, สูตรหรือชาดกที่เธอยกขึ้นไว้ก็เป็นแต่สักว่ายกขึ้นไว้เท่านั้น, เธอย่อมถึงซึ่งความเป็นผู้อันชนทั้งหลายพึงกล่าวว่า 'พระธรรมกถึกรูปนี้แสดงสูตรอะไรหนอ ? ชาดกอะไรหนอ ? เราทั้งหลายไม่เห็นที่สุด หรือเงื่อนแห่งสูตรหรือชาดกนั้นเลย.' ย่านไทรทั้งหลาย ย่อมย้อมลงในที่กิ่งแห่งไทรย้อยยื่นไป ๆ, ถึงที่ตนย้อยลงแล้ว ๆ ย่อมงอกงามขึ้นอีกเหมือนเดิม, ไทรทั้งหลายย่อมงอกงามออกไปด้วยอาการอย่างนี้ ตลอดกึ่งประโยชน์บ้าง โยชน์หนึ่งบ้าง, ก็เมื่อกาลล่วงไป ๆ ต้นเดิมตามเสีย, หน่อทั้งหลายนั่นแลย่อมงอกขึ้นฉันใด; แม้พระธรรมกถึกนี้ก็ฉันนั้น ย่อมเป็นผู้ชื่อว่านิโครธ-ธรรมกถึก (เธอ) ทำสูตรหรือชาดกที่ยกขึ้นไว้ให้เป็นแต่สักว่ายกขึ้นไว้เท่านั้น เลี่ยงไป (อธิบาย) ข้าง ๆ เสีย. ก็พระธรรมกถึกรูปใด

๑. ป. สู. ๒/๔๔๘.

แม้กล่าวคำมาก ๆ ย่อมสามารถเพื่อจะชักมาให้ชนทั้งหลายรู้ได้ว่า 'สูตรนี้มีเนื้อความอย่างนี้.' การกล่าวของพระธรรมกถึกนั้นแลควร. บทว่า **อนตฺถสญฺหิตํ** คือ หาอาศัยประโยชน์ไม่."

[๖๓] อรรถกถาจูฬหัตถิปโทปมสูตร[๑]เป็นต้นว่า "บุคคลชื่อว่ากาลวาที เพราะอรรถว่า ย่อมกล่าวในกาล, อธิบายว่า 'บุคคลนั้นกำหนดกาลอันควรจะกล่าวแล้วจึงกล่าว.' ชื่อว่าผู้มีปกติกล่าวคำจริง เพราะอรรถว่า ย่อมกล่าวคำที่จริง คือคำแท้ได้แก่คำเป็นจริงอย่างเดียว. ชื่อว่าผู้มีปกติกล่าวอาศัยประโยชน์ เพราะอรรถว่า บุคคลนั้นกล่าวกระทำให้เป็นคำอาศัยอรรถ อันเป็นทิฏฐธัมมิกะและสัมปรายิกะอย่างเดียว. ชื่อว่าผู้มีปกติกล่าวอาศัยธรรม เพราะอรรถว่า บุคคลนั้นย่อมกล่าวทำให้เป็นคำอาศัยนวโลกุตรธรรม. ชื่อว่าผู้มีปกติกล่าวอาศัยวินัย เพราะอรรถว่า ย่อมกล่าวกระทำให้เป็นคำอาศัยสังวรวินัย และปหานวินัย. โอกาสเป็นที่ตั้ง บัณฑิตกล่าวว่าหลักฐาน. หลักฐานของวาจานั้นมีอยู่ เหตุนั้น วาจานั้นชื่อว่ามีหลักฐาน, 'อธิบายว่า ธรรมจาริกสมจารีบุคคลย่อมไม่กล่าววาจาอันควรที่จะพึงเก็บไว้ในหฤทัย.' บทว่า **กาเลน** มีความว่า ก็ธรรมจาริสมจารีบุคคล แม้เมื่อกล่าวคำเห็นปานนั้น ย่อมไม่กล่าวในกาลไม่สมควร ด้วยถือว่า 'เราจักกล่าวคำมีหลักฐาน' ดังนี้ แต่พิจารณากาลอันสมควรแล้วจึงกล่าว. บทว่า **สาปเทสํ** ความว่า มีอุปมา มีเหตุ. บทว่า **ปริยนฺตวตึ** มีความว่า ความกำหนดของวาจานั้น จะปรากฏได้โดยประการใด ธรรมจารึกสมจารีบุคคลกล่าว

๑. ป. สู. ๒/๒๘๐.

แสดงความกำหนด โดยประการนั้น. บทว่า **อตฺถสญฺหิตํ** คือ ชื่อว่าเป็นวาจาถึงพร้อมด้วยประโยชน์ เพราะวาจานั้น อันบุคคลผู้จำแนกอยู่โดยนัยแม้เป็นอันมาก ไม่พึงอาจเพื่อจะให้กำหนดถือเอาได้. อีกอย่างหนึ่ง มีความว่า ธรรมจาริกสมจารีบุคคล ย่อมกล่าววาจาอันชื่อว่าประกอบด้วยประโยชน์ เพราะวาจานั้น เป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ ที่อรรถวาทีบุคคลกล่าว. พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นคำอธิบายไว้ว่า ธรรมจาริกสมจารีบุคคล หายากคำอย่างหนึ่งแล้ว ไปกล่าวเสียอีกอย่างหนึ่งไม่."

[๖๔] อรรถกถาภยเภรวสูตร[๑]ว่า "บทว่า **อภิชฺฌาลุ** คือ มีปกติเพ่งเล็งภัณฑะของบุคคลอื่นทั้งหลาย."

อรรถกถาสาเลยยกสูตร[๒]ว่า "สองบทว่า **อภิชฺฌาตา โหติ** คือ ย่อมเป็นผู้แลดูด้วยความเพ่งเล็ง. ก็ศัพท์ในคำว่า **อโห วต** นั้น เป็นนิบาต. ก็ความแตกกรรมบถ ในมโนกรรมนี้ ย่อมไม่มีด้วยอาการสักว่าแลดูความเพ่งเล็ง. แต่ความแตกกรรมบถ มีในเวลาที่บุคคลน้อมภัณฑะของบุคคลอื่นมาเพื่อตน ด้วยคิดว่า 'ไฉนหนอ ? สิ่งของบุคคลอื่นนี้จะพึงเป็นของเรา, เราพึงวางอำนาจให้เป็นไปในทรัพย์นั้น, ดังนี้. ความข้อนี้ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาแล้วในคำว่า **อภิชฺฌาตา โหติ** นี้. บทว่า **พฺยาปนฺนจิตฺโต** คือเป็นผู้มีจิตพิบัติ ได้แก่ มีจิตเป็นธรรมชาติเสีย. บทว่า **ปทุฏฺฐมนสงฺกปฺโป** คือ เป็นผู้มีความดำริในจิตอันโทษประทุษร้ายแล้ว."

๑. ป. สู. ๑/๑๕๙. ๒. ป. สู. ๒/๔๔๘.

[๖๕] อรรถกถาภยเภรวสูตรว่า "บทว่า **พฺยาปนฺนจิตฺตา** คือ ผู้มีจิตพิบัติ เพราะการละเสียซึ่งความเป็นปกติจิต. ก็จิตไปตามกิเลสแล้ว ย่อมละปกติภาพ เป็นจิตเสีย ประดุจว่าข้าวและกับอันบูดฉะนั้น. บทว่า **ปทุฏฺฐมนสงฺกปฺปา** คือ เป็นผู้มีความดำริในจิตที่ถูกโทษประทุษร้ายแล้ว ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยความดำริในจิตอันไม่เจริญ คือ อันยังความเสียหายให้เกิดขึ้นแก่ชนทั้งหลายอื่น."

คำว่า **อนภิชฺฌาลุ** เป็นต้น บัณฑิตพึงถือเอาโดยนัยอันตรงกันข้ามกับคำที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว.

ก็พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามรรคว่า " บทว่า **อเวรา** คือ เว้นจากเวร. บทว่า **อพฺยาปชฺฌา** คือ เว้นจากพยาบาท. บทว่า **อนีติกา** คือ หาทุกข์มิได้. บาลีว่า **อนีฆา** ดังนี้บ้าง. คำว่า **สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ** มีความว่า สัตว์ทั้งหลายจงเป็นผู้มีสุข ยังอัตภาพให้เป็นไปเถิด. บัณฑิตพึงทราบสัมพันธ์แห่งคำในบทว่า **อเวรา** เป็นต้นนั้นอย่างนี้ว่า ก็พระสารีบุตรแสดงความไม่มีความคับแค้น อันมีความไม่มีเวรนั้นเป็นมูล เพราะความหาเวรหมู่ชนนอกจากนี้ ที่เนื่องด้วยชนอื่น ด้วยบทว่า **อเวรา**. แสดงความไม่มีความคับแค้น อันมีความไม่มีเวรนั้นเป็นมูล เพราะความหาเวรมิได้ ด้วยบทว่า **อพฺยาปชฺฌา**. แสดงความไม่มีทุกข์ อันมีความไม่คับแค้นนั้นเป็นมูล เพราะไม่มีความคับแค้น ด้วยบทว่า **อนีฆา**. แสดงความบริหารอัตภาพโดยความสุข เพราะความไม่มีทุกข์ ด้วย

๑. ป. สู. ๑/๑๕๙.

คำว่า **สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ.**"

[๖๖] นัยอันมาแล้วในอรรถกถาสัลเลขสูตร[๑]ว่า "ความเห็นชอบ คืองาม อันวิญญูชนสรรเสริญแล้วของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิก์ (ผู้มีความเห็นชอบ) มีอธิบายว่า บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิก์นั้น เป็นผู้ประกอบด้วยทิฏฐิอันเป็นกัมมัสสกตาญาณ มีเห็นว่า 'ท่านที่บุคคลให้แล้วมีผล' เป็นต้น อันนับเนื่องในกรรมบถ."

อรรถกถาสาเลยยกสูตร[๒] และอรรถกถาตติยปัณณาสก์ ใน ติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "บุคคลผู้มิจฉาทิฏฐิ์ หมายเอาผลของทานไม่มี จึงกล่าวว่า **นตฺถิ ทินฺนํ** ดังนี้. มหายัญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ยิฏฺฐํ**. สักการะที่บุคคลพึงทำเพื่อแขก ทรงประสงค์เอาในบทว่า **หุตํ**. มิจฉาทิฏฐิกบุคคล หมายเอา **ยิฏฺฐํ** และ **หุตํ** ทั้ง ๒ นั้นว่า ไม่มีผลถ่ายเดียว จึงห้ามเสีย. บทว่า **สุกตทุกฺกฏานํ** ความว่า แห่งกรรมที่บุคคลทำดีและทำชั่วทั้งหลาย คือแห่งกุศลอกุศลกรรมทั้งหลาย. มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่า 'ธรรมชาตที่เรียกว่าผลหรือวิบาก ย่อมไม่มี' ดังนี้ ด้วยบทว่า **ผลวิปาโก**. คำว่า **นตฺถิ อยํ โลโก** มีความว่า โลกนี้ของบุคคลที่อยู่ในปรโลก ย่อมไม่มี. คำว่า **นตฺถิ ปโร โลโก** มีความว่า โลกหน้าแม้ของบุคคลผู้สถิตอยู่ในโลกนี้ ย่อมไม่มี. มิจฉาทิฏฐิกบุคคลแสดงว่า 'สัตว์ทั้งหมดย่อมขาดสูญในภพนั้น ๆ เอง' มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่า **' นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา '** ดังนี้ ด้วยสามารถแห่งความไม่มีผลของการปฏิบัติ

๑. ป. สู. ๑/๑๕๙. ๒. ป. สู. ๒/๔๔๙.

ชอบ และปฏิบัติผิด ในมารดาและบิดาเหล่านั้น. มิจฉาทิฏฐิบุคคล กล่าวว่า 'ธรรมดาว่า สัตว์ผู้จุติแล้วอุบัติขึ้น (อีก) ย่อมไม่มี ' ด้วยบทว่า **นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา** ดังนี้."

อรรถกถา[๑]ทิฏฐุปาทานนิเทส ในนิกเขปกัณฑ์ว่า "สองบทว่า **สมฺมคฺคตา สมฺมาปฏิปนฺนา** มีความว่า สมณะและพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ปฏิบัติซึ่งปฏิปทาอันสมควร."

อรรถกถา[๒]สาเลยยกสูตรว่า "ข้อว่า **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา** มีความว่า มิจฉาทิฏฐิบุคคลแสดงความไม่มีแห่งพระสัพพัญญูพุทธว่า ' สมณพราหมร์ผู้ประกาศโลกนี้และโลกหน้าให้ประจักษ์ทั้งหด ด้วยปัญญาอันประเสริฐยิ่ง ย่อมไม่มี."

คำว่า **อตฺถิ ทินฺนํ** เป็นต้น บัณฑิตพึงถือเอาโดยปฏิปักขนัยกับคำที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว."

[ความแตกต่างกันแห่งบุคคลผู้เป็นมหาศาล]

[๖๗] ก็อรรถกถาปฐมวรรคในโกสลสังยุตว่า "ขัตติยมหาศาล คือ กษัตริย์ทั้งหลายผู้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์เป็นแก่นสารมาก ชื่อว่ากษัตริย์มหาศาล. อธิบายว่า แท้จริงกษัตริย์เหล่าใดมีทรัพย์เป็นทุนนอนประมาณ ๑๐๐ โกฏิเป็นอย่างต่ำ มีกหาปณะประมาณ ๓ กุมภะ (เป็นอย่างน้อย) ทำให้เป็นกองเก็บไว้ในท้องพระคลัง เพื่อประโยชน์แก่การใช้สอย, กษัตริย์เหล่านั้นชื่อว่า กษัตริย์มหาศาล. พราหมณ์เหล่าใดมีทรัพย์เป็นทุนนอน (อย่างต่ำ) ประมาณ ๘๐ โกฏิ มีกหาปณะ

๑. อฏฺจ. สา. ๕๔๖. ๒. ป. สู. ๒/๔๔๙. ๓. สา. ป. ๑/๑๖๐.

ประมาณกุมภะครึ่ง ทำให้เป็นกองเก็บไว้ในท่ามกลางเรือน เพื่อประโยชน์แก่การใช้สอย, พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า พราหมณมหาศาล- คฤหบดีเหล่าใดมีทรัพย์เป็นทุนนอน ประมาณ ๔๐ โกฏิ มีกหาปณะประมาณ ๑ กุมภะ ทำให้เป็นกองเก็บไว้ในท่ามกลางเรือน เพื่อประโยชน์แก่การใช้สอย, คฤหบดีเหล่านั้น ชื่อว่า คฤหบดีมหาศาล.

อรรถกถา[๑]สาเลยยกสูตรว่า "คำว่า **สหพฺยตํ อุปปชฺเชยฺยํ** คือ พึงเข้าถึงซึ่งความเป็นเพื่อน. สองบทว่า **พฺรหฺมกายิกานํ เทวานํ** คือ แห่งเทพดาทั้งหลายผู้อยู่ในชั้นปฐมฌาน. เทพดาแผนกหนึ่งชื่อว่า **อาภา** ในคำว่า **อาภานํ เทวานํ** ดังนี้ไม่มี. คำว่า **อาภา** นั่น เป็นชื่อว่าของปริตตาภเทพดา อัปปมาณภเทพเทวดา และ อาภัสสร- เทพดา. ส่วนบทว่า **ปริตฺตาภานํ** เป็นต้น เป็นเครื่องถือเอาเทพดาเหล่านั้นแหละ โดยประเภท เพราะไม่ถือเอารวมกัน. นัยแม้ในบททั้งหลายว่า **สุภานํ ปริตฺตสุภานํ** เป็นต้น ก็เหมือนอย่างนี้."

[๖๘] อรรถกถาอากังเขยยสูตร ในปฐมวรรค แห่งมูล- ปัณณาสก์ว่า[๒] "สองบทว่า **อาสวานํ ขยา** คือ เพราะความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งปวง ด้วยอรหัตมรรค. บทว่า **อนาสวํ** คือ ปราศจากอาสวะ. ในสองบทว่า **เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ** นี้ สมาธิที่สัมปยุตด้วยอรหัตผล พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยเจโตศัพท์ และปัญญาที่สัมปยุตด้วยอรหัตผลนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยปัญญาศัพท์. ก็ในธรรม ๒ อย่างนั้น สมาธิ บัณฑิตพึงทราบว่า

๑. ป. สู. ๒/๔๔๙. ๒. ป. สู. ๑/๒๓๗.

เจโตวิมุตติ เพราะเป็นธรรมพ้นจากราคะ, ปัญญา พึงทราบว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะพ้นจากวิชชา. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้ไว้ว่า 'ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมาธิอันใดจะพึงมีได้, สมาธิอันนั้นพึงเป็นสมาธินทรีย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปัญญาอันใดจะพึงมีได้, ปัญญาอันนั้นพึงเป็นปัญญินทรีย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะสำรอกราคะ, ปัญญา ชื่อว่า ปัญญา-วิมุตติ เพราะสำรอกอวิชชา ด้วยประการฉะนี้แล' อีกอย่างหนึ่ง ในวิมุตติ ๒ อย่างนั้น ผลของสมถะ บัณฑิตพึงทราบว่า เจโตวิมุตติ ผลของวิปัสสนา พึงทราบว่า ปัญญาวิมุตติ. สองบทว่า **ทิฏฺเฐ ว ธมฺเม** คือ ในอัตภาพนี้เอง. คำว่า **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา** คือ ทำให้ประจักษ์ด้วยปัญญาด้วยตนเอง, อธิบายว่า รู้ด้วยไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย. บทว่า **อุปสมฺปชฺช** ได้แก่ บรรลุ คือ ให้ถึงพร้อมแล้ว."

[เทวโลก ๒๖ ชั้น]

[๖๙] อรรถกถาเลยยกสูตรว่า[๑] "พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความสิ้นอาสวะแล้ว ยังเทศนาให้จบลงด้วยธรรมอันเป็นยอด คือ พระอรหัต ด้วยประการฉะนี้. ก็เทวโลก บัณฑิตพึงรวบรวมเข้ามาไว้ในธรรมสมจริยานิเทศนี้. เทวโลก ๑๘ ชั้น คือ พรหม-โลก ๙ ชั้น ด้วยสามารถแห่งฌานภูมิ ๓ ก่อน, สุทธาวาส ๕ ชั้น เป็น ๙ ด้วยกันกับอรูปพรหม ๔ ชั้น เทวโลก ๑๘ ชั้นเป็น เป็น ๑๙ กับทั้งชั้นเวหัปผละ, เพิ่มอสัญญพรหมเข้าเป็นพรหม ๒๐ ชั้น. รวม

๑. ป. สู. ๒/๔๕๐.

กามาวจร ๖ ชั้นเข้าด้วย ชื่อว่าเป็นเทวโลก ๒๖ ชั้น ด้วยประการฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความบังเกิดของเทพดาแม้ทั้งหมดนั้น ด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. ในเทวโลก ๒๖ ชั้นนั้น ความเกิดขึ้นในกามาวจร ๖ ชั้น ย่อมมีได้ด้วยผลของสุจริต ๓ ประการนั้นแล. ก็กรรมบถเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยสามารถความเป็นอุปนิสัยแห่งเทวโลกเบื้องบน. จริงอยู่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ชื่อว่าศีล, การบริกรรมกสิณ ย่อมสำเร็จแก่บุคคลผู้มีศีลเท่านั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลตั้งอยู่ในศีลแล้วทำบริกรรมกสิณ ยังปฐมฌานให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมบังเกิดในชั้นแห่งฌาน, บุคคลเจริญฌานชั้นสูงมีทุติยฌานเป็นต้น ย่อมบังเกิดในชั้นแห่งฌาน มีตติฌานเป็นต้น, บุคคลทำรูปวจรฌานให้เป็นบาทเจริญวิปัสสนาแล้ว ตั้งอยู่ในอนาคามิ-ผล ย่อมบังเกิดในชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้น, บุคคลทำรูปวจรฌานให้เป็นบาท ยังอรูปาวจรสมาบัติให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมบังเกิดในอรูปพรหม ๔ ชั้น, บุคคลทำรูปฌานและอรูฌานให้เป็นบาทแล้วเจริญวิปัสสนา ย่อมบรรลุพระอรหัต. ส่วนภพเป็นที่อยู่แห่งอสัญญี-สัตว์ อันดาบสและปริพาชกทั้งหลาย ผู้เป็นพาหริกบรรพชิต ได้ประพฤติกันมาแล้ว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงไว้ในสูตรนี้."

อรรถกถา จบ

[๗๐] ฎีกาสาเลยยกสูตรว่า "วิธ ศัพท์ มี โกฏฐาสศัพท์เป็นเนื้อความ เหมือน วิธ ศัพท์ในประโยคทั้งหลายว่า **เอกวิเธม ญาณ-**

วตฺถุ เป็นต้น. อนึ่ง วิธ ศัพท์นั้น มี ติ ศัพท์เป็นบทหน้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **'ติวิธํ'** ดังนี้ ด้วยสามารถแห่งความเป็นปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ เพราะทำวิภัตติแลวจนะให้วิปลาส. ก็แต่ว่าเนื้อความ บัณฑิตพึงเห็น ด้วยสามารถแห่งความเป็นตติยาวิภัตติพหุวจนะ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **ติวิธนฺติ ตีหิ โกฏฺฐาเสหิ.** กายที่เคลื่อนไหว พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ว่า กาย ในบทว่า **กาเยน** นี้. ก็โจปนกายนั้น ชื่อว่า เป็นทวารของการประพฤติธรรม เพราะเว้นจากกายทวารนั้นเสีย การประพฤติธรรมนั้นก็เป็นไปไม่ได้. ก็บทว่า **กาเยน** นั้น เป็นตติยาวิภัตติลงในเหตุ. จริงอยู่ วิญญัตินั้นเป็นสมุฏฐานของเจตนากล่าวคือการประพฤติธรรม, ก็แต่ว่าวิญญัตินั้น หาเป็นปัจจัยของเจตนาโดยเป็นปัจจัยแม้อันหนึ่ง ในบรรดาปัจจัย ๒๔ อย่างอันมาแล้วในปกรณ์ชื่อว่าปัฏฐานไม่, ถึงดังนั้น ย่อมเป็นคำสักว่าโวหาร ราวกะว่าเป็นเหตุของเจตนาและเป็นเครื่องทำเจตนานั้น เพราะเจตนานั้น บุคคลจะพึงกำหนดได้ด้วยทวารนั้น เหตุนั้น ความเป็นไปของเจตนา มีชื่อว่ากายกรรมอันเป็นไปอยู่ เพราะความเป็นไปแห่งวิญญัตินั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **กายทฺวาเรน** นั้น เพราะถือเอาความว่า มีกายทวารจึงเป็นตติยาวิภัตติลงในอัตถัมภูต."

นัยอันมาแล้วในฎีกาแห่งทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ศัพท์ว่า **สมํ** เป็นศัพท์แสดงภาวนปุงสกลิงค์."

นัยอันมาแล้วในฎีกาแห่งสาเลยยกสูตรว่า "อีกอย่างหนึ่ง ความ

ประพฤติเช่นกับ คือ สมควร แก่ความเป็นสมณะ โดยอรรถว่า สงบเสียซึ่งธรรมอันเป็นข้าศึก เหตุนั้น ความประพฤตินั้น ชื่อว่า ชอบ คือ สุจริต. ความประพฤตินั้นแล ชื่อว่า สมจริยา."

[๗๑] ฎีกาแห่งจูฬหัตถิปโทปมนูตร และจตุกกนิบาต อังคุตตร-นิกาย ว่า "บทว่า **ปชหิตฺวา** คือ ละด้วยสามารถแห่งการสมาทาน. พระอรรถกถาจารย์ แสดงความที่ปหานะและวิรัติเป็นกิริยามีกาลไม่เสมอกัน ด้วยคำนี้ว่า **'ปหีนกาลโต.......วิรโต ว'** ดังนี้. มีปุจฉาว่า ถ้าว่าเมื่อพระอรรถกถาจารย์ถือเอาคำอย่างนั้นแล้ว, ศัพท์ว่า **'ปหาย'** เป็นศัพท์แสดงปุริมกาลอย่างไร ? มีวิสัชนาว่า ปหาย ศัพท์ เป็นศัพท์แสดงปุริมกาลได้ ด้วยการเทียบเคียงซึ่งความที่กาลอันบุคคลพึงถือเอาอย่างนั้น. จริงอยู่ เมื่ออาจารย์เพ่งความที่ธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัย และอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น การถือเอาแม้ซึ่งธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ย่อมมีโดยความเกิดก่อนและหลังได้เหมือนกัน เพราะความที่ธรรมทั้งหลายเป็นปัจจัย และอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เหตุนั้น การกล่าวปุริมกาลด้วยปหานกิริยา ในเพราะธรรมทั้งหลาย มีหิริ โอตตัปปะ และญาณเป็นต้น อันเป็นปัจจัย และการกล่าวอปรกาลด้วยวิรมณ-กิริยา ในเพราะวิรัติทั้งหลายที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ย่อมมีได้ ด้วยสามารถแห่งอาการของการถือและความประพฤติ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **'ปหาย ปฏิวิรโต'** ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปหาย** พระผู้มีพระภาคตรัส ด้วยสามารถแห่งการกระทำในเวลาสมาทาน. บทว่า **ปฏิวิรโต** ตรัสด้วยสามารถแห่งการประจวบ

วัตถุที่ตนจะพึงก้าวล่วงในภายหลัง. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปหาย** บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งความเป็นสมานกาล ดุจสมานกาล ในประโยคอย่างนี้ว่า

'พระอาทิตย์พออุทัยขึ้น กำจัดความมืดเสียได้ และประโยคว่า พระจันทร์ส่องขึ้นไป ย่อมสว่าง' ดังนี้เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ปหาย ปฏิวิริโต** นั้น บัณฑิตพึงทราบความว่า สัตว์อันบุคคลย่อมฆ่าด้วยเจตนาธรรมนั่น เหตุนั้น เจตนาธรรมนั่นจึงชื่อว่า ปาณาติบาต คือ สังกิเลสธรรมมีเจตนาเป็นประธาน อันประกอบด้วยความไม่ละอาย ไม่กลัวต่อบาป โทสะ โมหะและวิหิงสา เป็นต้น อันเป็นเหตุให้ฆ่าสัตว์. ธรรมจาริสมจารีบุคคลละเสียซึ่งปาณาติบาต นั้น ด้วยอำนาจแห่งการสมาทาน ย่อมเป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต นั้น. พระอรรถกถาจารย์แสดงความที่วิรัตินั้น เป็นกิริยาไม่มีที่สุด ด้วยอำนาจแห่งกาลเป็นต้น ด้วยอวธารณศัพท์ในบทว่า **วิรโต ว.** เหมือนอย่างว่า ชนเหล่าอื่นแม้เป็นผู้มีวิรัติอันสมาทานแล้ว ย่อมทำลายการสมาทานเสีย เพราะเหตุวัตถุเป็นที่รักมีลาภและชีวิตเป็นต้น เพราะตนเป็นผู้มีจิตไม่มั่นคง ฉันใด; ธรรมจาริสมจารีบุคคลนี้หาเป็นฉันนั้นไม่. แต่ว่าธรรมจาริกสมจารีบุคคลนี้ ย่อมเป็นผู้งดจำเดิมแต่เวลาที่ตนและแล้ว จึงชื่อว่าเป็นผู้เว้นขาด ฉะนั้นแล. เนื้อความแม้ในคำว่า **อทินฺนาทานํ ปหาย** เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบโดยนัยนี้แหละ. วัตถุเป็นเครื่องยังสัตว์ให้ล้มลงคือท่อนไม้ ชื่อว่า ทัณฑะ ได้แก่เครื่องประหารพิเศษ มีไม้ค้อนเป็นต้น เพราะเหตุนั้น เครื่องประหาร

พิเศษ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาแล้ว ในบทว่า **นิหิตทณฺโฑ** นี้; เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **ธเปตฺวา ทณฺฑํ สพฺพมฺปิ อวเสสํ อุปกรณํ.** การกล่าวถึงการวางท่อนไม้และศัสตรา ก็เพื่อจะแสดงความที่เครื่องเบียดเบียนผู้อื่น กล่าวคือ เครื่องลงโทษ อันธรรมจาริกสมจารีบุคคลเว้นเสียแล้ว เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'ปรุปฆาตตฺถาย'** ดังนี้เป็นต้น. หากล่าวเพื่อความเป็นเครื่องเบียดเบียนไม่. แม้ความเกรงกลัวต่อบาป บัณฑิตพึงทราบว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวแล้วด้วย ลัชชาศัพท์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วในบทว่า **สชฺชี** นี้. ความละอายนั้น ของคนที่ประกอบด้วยความรังเกียจบาป จะเป็นการไม่กลัวบาป หามิไม่ (คือเป็นการกลัวบาป **(โอตฺตปฺป)** ไปในตัว) เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **ลชฺชี** ดังนี้เท่านั้น. มีปุจฉาว่า เพราะเหตุไร ? พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **ทยํ เมตฺตจิตฺตํ อาปนฺโน** ดังนี้ ทยาศัพท์ ย่อมเป็นไปในอรรถแห่งกรุณาศัพท์ เหมือนอย่างกรุณาศัพท์ในคำว่า **'อทยา-ปนฺโน'** เป็นต้น มิใช่หรือ ? มีวิสัชนาว่า ข้อนั้นจริง, ก็แต่ว่า ทยาศัพท์นี้ ทำผลสักว่าอันตารักษาให้เป็นกิจที่นำไปแล้วในภายในเป็นไปอยู่ย่อมเป็นไปในอรรถแห่งเมตราศัพท์ และกรุณาศัพท์ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าว ทยาศัพท์ อันเป็นไปในอรรถแห่งเมตตาศัพท์ไว้ในที่นี้. ธรรมชาติใดที่บุคคลรักใคร่ คือเยื่อใย เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า เมตตา เมตตาของจิตนั้นอยู่ เหตุนั้น จิตนั้น ชื่อว่า มีเมตตา, จิตมีเมตตาของบุคคลนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น

บุคคลนั้น ชื่อว่ามีจิตมีเมตตา, ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีจิตมีเมตตานั้น ชื่อว่า **เมตฺตจิตฺตตา** (ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีจิตมีเมตตา), บัณฑิตพึงทราบเนื้อความด้วยประการฉะนั้นแล. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความที่วิรัตินั้นเป็นกิริยาไม่มีที่สุด ด้วยสามารถแห่งสัตว์ ด้วยคำว่า **' สพฺพปฺปาณภูตหิตานุกมฺปี '** นี้. บทว่า **ปาณภูเต** คือ ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย. บทว่า **อนุกมฺปโก** คือ ผู้ประพฤติซึ่งกรุณา. ก็เมตตา ย่อมมีปัจจัยแปลกจากกรุณา เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **ตาย เอว ทยาปนฺนตาย** ดังนี้. บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความในคำว่า **'ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปนฺโน** นั้น อย่างนี้ว่า ความเว้นจากปาณาติบาต ย่อมสำเร็จได้ ด้วยธรรมเหล่าใด พระอรรถกถาจารย์แสดงความเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น คือ ความละอาย เมตตาและกรุณา กับด้วยธรรมเป็นไปในเบื้องหลัง.' พระอาจารย์กล่าวปุจฉาในข้อนี้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงทำศัพท์แสดงเอกวจนะ ในบทบาลีว่า **'ปาณาติปาตํ ปหาย'** เพราะเหตุอะไร ? การเว้นจากอันยังสัตว์ทั้งหลายไม่มีส่วนเหลือให้ตกล่วงไป พระองค์[redacted]ทรงประสงค์เอาในคำนี้ มิใช่หรือ ? จริงอย่างนั้น พระองค์ตรัสว่า **' สพฺพปฺปาณภูตหิตานุกมฺปี วิหรติ '** ดังนี้. เพราะฉะนั้นนั่นแล พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวในอรรถกถาว่า พระผู้มีพระภาคควรทำศัพท์แสดงเป็นพหุวจนะว่า **'สพฺเพ ปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปโก.'** พึงทราบวิสัชนาว่า คำที่กล่าวนั้นจริง, ก็แต่ว่า พระผู้มีพระภาคแม้ทรงทำศัพท์ในคำนั้นให้เป็นศัพท์แสดงเอกวจนะแต่ต้นในพระบาลี

ด้วยสามารถแห่งความเป็นสัตว์เสมอกันโดยความเป็นสัตว์มีชีวิต บุคคลจะรู้ได้ว่าเป็นพหุวจนะ ก็ด้วยการสันนิษฐานศัพท์นั่นแล เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ไม่ทำให้เป็นศัพท์เสมอกัน จึงได้กล่าวเนื้อความในอรรถกถาด้วยสามารถเป็นพหุวจนะ เพื่อจะแสดงข้อความนั้น ด้วยปรารถนาจะให้วจนะต่างกัน. บัณฑิตพึงทราบรูปความเล็กน้อยโดยยิ่งว่า พระอรรถกถาจารย์ทำความต่างแห่งวจนะนี้ เพื่อจะแสดงความแปลกกันนี้ว่า 'สังวรสมาทาน โดยความเป็นสมาทานทั่ว ๆ ไป ความต่างแห่งสังวร เป็นอาการแปลกจากสังวรสมาทานนั้น.' บทว่า **วิหรติ** ความว่า ธรรมจาริสมจารีบุคคล เป็นผู้มีประการตามที่กล่าวแล้ว ย่อมบำบัดทุกข์ที่เกิดขึ้นในเพราะอิริยาบถอันหนึ่ง ด้วยอิริยาบถอย่างอื่น นำอัตภาพไป คือ ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไป ได้แก่สืบไป. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **อิริยติ ปาเลติ** ดังนี้"

[๗๒] ฎีกาแห่งสาเลยยกสูตรว่า "ศัพท์ว่า **'ปรสฺส'** เป็นศัพท์แสดงฉัฏฐีวิภัตติดด้วยสามารถแห่งทรัพย์ใด ทรัพย์นั้น พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาความเป็นทรัพย์เสมอกัน ด้วยบทว่า **ยนฺตํ** ดังนี้ เป็นทรัพย์ที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศด้วยแสดงเป็นฉัฏฐีวิภัตติ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวถึง **'ปรสนฺตกํ.'** อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ปรสฺส ปรวิตฺตุปกรณํ** นั้น เป็นบทสมาสอันเดียวกันนั่นเอง. อธิบายว่า 'ทรัพย์ของบุคคลอื่นอันใดอันหนึ่ง หรือทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์ แก่ทรัพย์เครื่องปลื้มใจของบุคคลอื่น โดยความเป็นทรัพย์ต่างอย่าง.' สองบทว่า **เตหิ ปเรหิ** คือ ทรัพย์ของบุคคลเหล่าใด

อันบุคคลเหล่านั้น (ไม่ให้แล้ว) , บุคคลอันเขาเรียกว่าขโมยด้วยสามารถแห่งจิตใด จิตนั้นนชื่อว่า **เถยฺยํ** เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'อวหรณจิตฺตสฺเสตํ อธิวจนํ'** ดังนี้. บุคคลย่อมเป็นผู้ถือเอาทรัพย์ของคนอื่น ด้วยส่วนแห่งจิตเครื่องขโมย, อธิบายว่า ย่อมหาเป็นผู้ถือเอาด้วยอำนาจแห่งอาการอันบริสุทธ์ มีความคุ้นเคยและขอยืมเป็นต้นไม้. วาศัพท์ ในบทว่า **มเต วา** เป็นวิกัปปัตะอันอาจรายํมิได้กล่าวไว้แล้ว. เพราะเหตุนั้น วาศัพท์นั้น จึงสงเคราะห์เหตุมีความเป็นบรรพชิตเป็นต้นเข้าด้วย. พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **เอเตนุปาเยน** ดังนี้ หมายเอาคำมีอาทิอย่างนี้ว่า 'เมื่อมารดาตายเสียก็ดี สูญหายไปเสียก็ดี บิดารักษาธิดาใดไว้ ธิดานั้น ชื่อว่าหญิงอันบิดาปกครอง เมื่อบิดามารดาทั้งสองไม่มี พี่น้องชายย่อมรักษาหญิงคนใดไว้ หญิงคนนั้นชื่อว่า เป็นหญิงอันพี่น้องชายรักษาแล้ว.' บทว่า **สภาคกุลานิ** คือ ตระกูล ืทั้งหลายที่เสมอภาคกัน ด้วยการทำอาวาหมงคลและวิวาหมงคล

[๗๓] จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงคำนี้ว่า **"โคตฺต-รกฺขิตา ธมฺมรกฺขิตา สารกฺขา"** ดังนี้ ไว้ในพระบาลี, แต่คำว่า **สสฺสามิกา** มาในอาคตสถานแห่งสารักขศัพท์. เหตุนั้น พระฎีกา-จารย์จึงกล่าวไว้ในฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตรเป็นต้นว่า "**สสฺสามิกา สารกฺขา** ดังนี้."

[๗๔] ฎีกาสาเลยยกสูตรว่า "อิสรชนทั้งหลายมีพระราชาเป็นต้นตั้งอาชญาไว้เฉพาะถนนชื่อโน้นหรือ (หรือชื่อโน้น.) บทว่า **สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺเต** คือบุคคลย่อมเป็นผู้ทำความก้าวล่วง ด้วยสามารถมิจฉาจาร-

ลักษณะที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาสัมมาทิฏฐิสูตร อย่างนี้ว่า 'เจตนาเป็นเหตุก้าวล่วงอคมนียฐาน อันเป็นไปทางกายทวาร ด้วยความประสงค์ในอันเสพซึ่งอสัทธรรม.' บทว่า **หตฺถปาททิเหตุ** คือ เพราะเหตุแห่งการถูกตัดอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้น. บทว่า **ธนเหตุ** คือ เพราะเหตุแห่งการได้ทรัพย์ และเพราะเหตุแห่งความเสื่อมทรัพย์. โภคะมีอาหารและเครื่องนุ่งห่มเป็นต้น ชื่อว่าลาภ. ชื่อว่า ลาภ เพราะวิเคราะห์ว่า อันบุคคลย่อมได้. บทว่า **กิญฺจิกฺขํ** คือ ซึ่งอามิสมีประมาณเล็กน้อย. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **ยํ วา** เป็นต้น บทว่า **สมฺปชานนฺโต ว** คือ รู้อยู่ทีเดียว ว่าเป็นคำเท็จ ได้แก่ (รู้) ว่าวัตถุนั้นเป็นของไม่จริง."

[๗๕] ฎีกาจูฬหัตถิปโทปมสูตรเป็นต้นว่า "บทว่า **อนุปฺปทาตา** คือ ผู้ตามเพิ่มให้ซึ่งกำลัง, อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ส่งเสริมด้วยสามารถการคล้อยตาม. มีปุจฉาว่า ก็การคล้อยตามและส่งเสริมอะไร ? บัณฑิตย่อมทราบวิสัชชนาว่า คล้อยตามและส่งเสริมความปรองดองกัน เพราะคำว่า **'สมาหิตานํ'** พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้แล้ว. เหตุนั้น พระ-อรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'สนฺธานานุปฺปทาตา'** ดังนี้. อนึ่ง การส่งเสริมก็ดี การเพิ่มให้ก็ดี การรักษาก็ดี ซึ่งความปรองดองกัน ด้วยสามารถแห่งอันคล้อยตาม ชื่อว่าย่อมเป็นอันกระทำให้มั่น เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'เทฺว ชเน สมคฺเค ทิสฺวา'** ดังนี้เป็นต้น ชนทั้งหลาย ย่อมยินดียิ่ง ในความปรองดองกันนี้ เหตุนั้น ความ

ปรองดองกันนี้ ชื่อว่า **อาราโม** คือ ฐานะอันบุคคลพึงยินดี. ก็อรรถนี้ แม้ปราศจาก **อา** อักษร ก็ใช้ได้; เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึง กล่าว บาลีว่า **'สมคฺคราโม'** ดังนี้ก็มี. เนื้อความ (ของบท) ว่า **สมคฺคราโม** นั้นก็เหมือนอย่างนี้แล.

[๗๖] ฎีกาสาเลยยกสูตร ว่า "ปมทั้งหลายเช่นกันปุ่มที่ต้นไม้ เขาเรียกกันว่า **อณฺฑกา**, ปุ่มเหล่านั้น แข็ง ขรุขระ และเป็นของที่ เจาะได้ยาก ฉันใด; แม้วาจาที่เป็นแล้วด้วยสามารถแห่งการกล่าวขู่ และกล่าวข่ม ก็ฉันนั้นนั่นแล เหตุนั้น วาจานั้นพระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **อณฺฑกา**. เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **'ยถา สโทเส รุกฺเข'** ดังนี้เป็นต้น."

ฎีกาสังคีติสูตร และทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ชนทั้งหลาย ย่อมเรียกก้อนยาง หรือพืชมีเห็ด๑หัวงูเป็นต้น อันเกิดขึ้นที่ไม้เสีย คือ มี แผล ว่า **อณฺฑกา**. อนึ่ง ก้อนขุยหรือปม แห่งต้นไม้มีกระพี้ ที่พลุน เกิดขึ้นเหมือนปุ่ม ชื่อว่า **อณฺฑกา**. ก็ในวจีกรรมนี้ บัณฑิตพึงเห็น วาจาที่ชื่อว่า **อณฺฑกา** ด้วยมีส่วนเปรียบกับปุ่ม เพราะความเป็น อาการมีอันให้ถึงความพินาศ และเป็นวาจากล้าแข็งเป็นต้น. วาจาเข้า ไปกระทบโสตที่เป็นเหมือนก้านบัว พึงเห็นว่าเป็นวาจาหยาบ."

ฎีกาสาเลยยกสูตร ว่า "บทว่า **กกฺกสา** คือ หยาบนั่นเอง, ก็ความที่วาจานั้นเป็นวาจาหยาบนั้น เพราะมีพยาบาทเป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าเป็นวาจาเสียหาย เพราะวาจานั้นเป็นวาจาหยาบ. เหตุนั้น

๑. อหิฉตฺต เป็นชื่อของเห็ดทั่วไป จะแปลว่า 'เห็ด' เท่านั้นก็ควร.

พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **'ยถา นาม'** เป็นต้น. บทว่า **กฏุกา** คือ เป็นวาจาอันบุคคลไม่ปรารถนาแล้ว. บทว่า **อมนาปา** คือ เป็นวาจาไม่เป็นที่เจริญใจ. เพราะเป็นวาจาไม่เป็นที่เจริญใจนั้นนั่นแล จึงเป็นวาจายังโทษให้เกิด คือ เป็นวาจายังโทษให้เกิดขึ้นในจิต. บทว่า **มมฺเมสุ** คือ ในอักโกสวัตถุทั้งหลายมีชาติเป็นต้น เช่นกับของรัก เพราะทุกข์เกิดขึ้นได้ด้วยความเสียดสี. บทว่า **ลคฺคนการี** คือ เป็นวาจาทำความข้อง ด้วยความประสงค์ว่า 'เราจะพูดอย่างนี้' ดังนี้ หาเป็นวาจาทำความข้อง ด้วยสามารถการไม่ทำความตกลงกันไม่ ชื่อว่าเป็นวาจาใกล้ต่อความโกรธ เพราะเป็นเหตุแห่งความโกรธนั้น."

ฎีกาสังคีติสูตรและทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "เป็นวาจาเกิดขึ้นเพราะความโกรธ คือ เป็นบริวารของความโกรธนั้น ชื่อว่าเป็นวาจาใกล้ต่อความโกรธ.

ฎีกาสาเลยยกสูตร ว่า "บทว่า **สโทสวาจาย** คือ บททั้งหลายมี **อณฺฑกา** เป็นต้น เป็นชื่อของวาจามีโทษ ด้วยสามารถแห่งอันยังโทษให้เกิดขึ้นแก่ตน."

[๓๗] ฎีกาจูฬหัตถิปโทปมสูตรเป็นต้น ว่า "บทว่า **เอตฺถ** มีความว่า ในคาถานี้ ว่า

'ท่านจงดูรถ มีส่วนอันหาโทษมิได้ มีหลังคา
อันขาว มีกำลังเดียว ไม่คับแคบ ตัดกระแส
แห่งตัณหาเสียได้ ไม่มีเครื่องผู้แล่นไปอยู่.'

ก็ศีลพระผู้มีพระภาคตรัสว่า **เนฬงฺค** ในคาถานี้. เหตุนั้นแล

จิตตคฤหบดีจึงกราบทูลว่า 'คำว่า **เนพงฺค** นั้นแล เป็นชื่อของศีล ทั้งหลาย พระเจ้าข้า.' **สุกุมารา** ชื่อว่าเป็นวาจาอ่อนโยน เพราะเป็นวาจาไม่หยาบ. ปุรศัพท์ ในคำว่า **ปุรสุส เอสา** นั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นศัพท์บ่งถึงชนผู้อยู่อาศัยในบุรีนั้น ดุจคามศัพท์ ในประโยคว่า **คาโม อาคโต** เป็นต้น; เหตุนั้นแล พระอรรถกถา-จารย์จึงกล่าวว่า **'นครวาสีนํ'** ดังนี้. วาจาชื่อว่ามนาปา เพราะวิเคราะห์ว่า ยังใจให้เอิบอาบ คือ ให้เจริญใจ. เหตุนั้น พระอรรถกถา-จารย์จึงกล่าวว่า **จิตฺตวุฑฺฒิกรา**."

[๗๘] ฎีกาสาเลยยกสูตร ว่า "บทว่า **หทยมญฺชุสาย** คือ ซึ่งวาจาที่ไม่ควรจะใฝ่ใจเก็บไว้ เพราะเป็นวาจาไม่มีประโยชน์. บทว่า **อนปเทสํ** คือ ปราศจากที่อ้างคือสูตรว่า 'คำอย่างนี้ พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้แล้วในสูตรโน้น' ดังนี้. บทว่า **อปริจฺเฉทํ** คือ ปราศจาก กำหนด. ก็วาจา ย่อมเป็นวาจาอันปราศจากกำหนด ด้วยประการใด พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **สุตฺตํ วา** ดังนี้ เป็นต้น เพื่อจะ แสดงประการนั้น. บทว่า **อุปารมฺภํ** คือ คำอันเป็นอนุโยค. สูตร หรือชาดก ที่เว้นจากความประกอบด้วยพาหริกถาอันตนยกขึ้นไว้แล้ว พระธรรมกถึก ไม่ท้าวถึงข้อความอันเป็นโครงของสูตรหรือชาดกนั้น กล่าวแต่คำที่เป็นภายนอกจากสูตรหรือชาดกนั้นอย่างเดียว. บทว่า **สมฺ-ปชฺชิตฺวา** คือ ถึงซึ่งความงอกงาม. บทว่า **ปเวณิชาตา ว** คือ รากแห่งไทรอันเป็นเชื่อสายนั่นแล ย่อมงอกขึ้น. บทว่า **อาหริตฺวา** คือ นำมาแม้ซึ่งคำอื่นจากสูตรที่ตนยกขึ้นแล้วให้เป็นวาจาประกอบด้วย

สูตรด้วยสามรถแห่งอันซักถาม อุปมา และเรื่อง. บทว่า **ชานาเปตุํ** มีความว่า พระธรรมกถึกใด สามารถจะยังผู้ฟังให้รู้ได้ว่า 'สูตรนี้มีเนื้อความเท่านี้' พระธรรมกถึกนั้นจะแสดง ก็ควรอยู่. พระธรรมกถึกนั้น คือ ผู้เห็นปานนั้น แม้แสดงมาก ก็ควร. บทว่า **อนตฺถสญฺหิตํ** คือ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน และบุคคลเหล่าอื่น."

[๗๙] ฎีกาจูฬหัตถิปโทปมสูตรเป็นต้น ว่า "คำว่า **กาลวาที** เป็นต้น เป็นคำแสดงข้อปฏิบัติของบุคคลผู้เว้นจากสัมผัปปลาป. แท้จริง วาจาแม้ประกอบด้วยประโยชน์ [แต่] ไม่พึงเป็นวาจานำประโยชน์มาให้ เพราะใช้พูดในเวลาไม่สมควร เพราะเหตุนั้น จึงอนุโลมเข้ากับวาจาที่ยังผู้ฟังให้รู้จักกาลอันไม่เป็นประโยชน์; เหตุนั้น ผู้จะละสัมผัปปลาป ควรหลีกเลี่ยงความเป็นผู้กล่าวในเวลาไม่สมควรเสีย เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **'กาลวาที**.' แม้บุคคลผู้เมื่อจะกล่าวในเวลาอันสมควร ก็ควรเว้นคำไม่เป็นจริงเสีย เพราะไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จทั้ง ๒ ฝ่าย เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **'ภูตวาที**.' พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **'อตฺถวาที'** ดังนี้ เพื่อจะทรงแสดงว่า ก็บุคคลผู้เมื่อจะพูดคำจริง ควรกล่าวคำที่จะยังประโยชน์เกื้อกูล ในอธิโลกและปรโลกให้ถึงพร้อมเทียว. พระผู้มีพระภาคตรสว่า **'ธมฺมวาที'** ดังนี้ เพื่อทรงแสดงว่า 'แม้บุคคลผู้กล่าวคำที่เป็นประโยชน์อยู่ ไม่ควรกล่าวคำอาศัยโลกิยธรรมอย่างเดียว ควรกล่าวให้เป็นคำอาศัยโลกุตรธรรมด้วย.' ก็เนื้อความ จะเป็นถ้อยคำอาศัยโลกกุตรธรรมได้ด้วยประการใด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **'วินยวาที'** ดังนี้ (ก็) เพื่อทรงแสดงประการนั้น. เพราะ

ว่าเนื้อความที่บุคคลกล่าวอยู่ ด้วยสามารถแห่งสังวรวินัย ๕ ประการ และปหานวินัย ๕ ประการ ชื่อว่าย่อมเป็นเนื้อความอาศัยโลกุตรธรรม เพราะเป็นเหตุให้บรรลุพระนิพพาน เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **'นิธานวตึ วาจํ ภาสิตา'** เพื่อจะทรงแสดงว่า 'ก็เนื้อความประกอบด้วยคุณวิเศษแม้อย่างนี้ ที่พระธรรมกถึกกล่าวอยู่ เมื่อความเป็นผู้ฉลาดในการแสดงมีอยู่ ย่อมไพเราะ และจัดเป็นผู้ทำกิจ หาเป็นไปโดยประการอย่างอื่นไม่. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสคำว่า **'กาเลน'** ดังนี้เป็นต้น เพื่อจะทรงประกาศความเป็นผู้ฉลาดในเทศนานั้น. วาจาเป็นเครื่องประกอบเนื้อความในบทว่า **กาเลน** เป็นต้นนี้ บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ว่า ก็พระธรรมกถึก กำหนดวิภาคแห่งพยากรณ์มีเอกังสพยากรณ์เป็นต้น ในเรื่องแห่งวาจาอันสอบสวนได้ ด้วยอำนาจแห่งเหตุ มีการถามเป็นต้น ยังบุคคลเหล่าอื่นให้ตั้งอยู่ในธรรมตามเป็นจริง สมควรแก่กำลังความรู้ด้วยถ้อยคำอันจะยังผู้ฟังให้แจ่มแจ้งได้ตามอนุรูปแก่เหตุนั้น ๆ ด้วยอุปมา เหตุ อุทาหรณ์ และการเทียบเคียง เป็นถ้อยคำมีเค้าความที่บุคคลจะประมาณและกำหนดได้ เป็นกถาอันสงเคราะห์เข้าด้วยถ้อยคำที่ไพบูลยิ่ง ลึกโอฬาร มีอรรถอันเยี่ยมและพิสดาร ท่านจึงเรียกว่าผู้ฉลาดในเทศนา."

[๘๐] ฎีกาภยเภรวสูตร ว่า "ฌา ศัพท์ มี อภิ เป็นบทหน้า **มีความเพ่งเล็งเป็นอรรถ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "ปรภณฺฑานิ อภิชฺฌายนสีลา."**

ฎีกาสาเลยยกสูตร ว่า "โดยมาก ความเพ่งเล็ง ย่อมมีได้ ด้วย

อำนาจแห่งการเห็นทรัพย์ของบุคคลอื่น, เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'อภิชฺฌาย โอโลเกตา โหติ.'** อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมเพ่งเล็งวัตถุที่ตนมุ่งหมายแล้วด้วยอภิชฌา ดุจบุคคลเห็นแม้ซึ่งวัตถุที่เขาตั้งไว้ในที่ใดที่หนึ่งโดยประจักษ์ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'อภิชฺฌาย โอโลเกตา โหติ**. คำว่า **กมฺมปถเภโท น โหติ** ความว่า ความแตกกรรมบถ ย่อมไม่มี ด้วยอาการสักว่าความโลภอย่างเดียว เพราะความโลภนั้น ไม่เป็นไปด้วยสามารถแห่งการน้อมมา. ความแตกกรรมบถ ย่อมมีได้ด้วยวิธีใด เพื่อจะแสดงวิธีนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวคำว่า **'ยทา ปน'** เป็นต้น. บุคคลย่อมน้อมมาโดยความเป็นทรัพย์ของตน (ในกาลใด ความแตกกรรมบถ ย่อมมีในกาลนั้น.) บทว่า **วิปนฺนจิตโต** คือ ผู้มีจิตอันพยาบาทให้ถึงความพิบัติแล้ว. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'ปูติภูตจิตฺโต.'** ด้วยว่า ความพยาบาท ย่อมยังความเสียแห่งจิตให้เกิดขึ้น เหมือนยาพิษยังโลหิตเสียให้เกิดขึ้น ฉะนั้น. สองบทว่า **โทเสน ทุฏฺฐจิตฺตสงฺกปฺโป** มีความว่า ผู้มีความดำริในจิต อันความโกรธประทุษร้ายแล้ว ราวกะว่าเภสัชมีสัปปิเป็นต้น อันยาพิษเข้าแทรกแล้ว."

ฎีกาภยเภรวสูตรว่า "บทว่า **ปกติภาววิชหเนน** คือ เพราะละความปกติ กล่าวคือ ภวังคจิตอันบริสุทธิ์ และความเป็นจิตไม่มีโทษ. ก็บุคคลผู้มากไปด้วยความเพ่งเล็ง ย่อมเป็นผู้ละความที่จิตไม่มีโทษ เพราะยังธรรมมีโทษให้เกิดขึ้น. บทว่า **วิปนฺนจิตฺตา** คือ ชื่อว่าผู้มีจิตเสีย เพราะเป็นผู้มีจิต อันความเป็นคือความไม่สะอาดคือกิเลส

ประทุษร้ายแล้ว. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'กิเลสานุคตญฺหิ...ปูติกํ โหติ.'** บทว่า **ปทุฏฺฐจิตฺตสงฺกปฺปา** คือ ผู้มีความดำริในจิตอันโทษประทุษร้ายแล้ว ประดุจว่าน้ำมูตรเน่าเจือแล้วด้วยยาพิษ ฉะนั้น."

[๘๑] ฎีกาสัลเลขสูตร ว่า "บทว่า **สมฺมา** คือ ไม่วิปริต ทิฏฐิที่ชื่อว่างาม คือดี เพราะไม่วิปริตนั่นเอง ชื่อว่าอันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว เพราะความเป็นทิฏฐิอันวิญญูชนทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญแล้ว. ก็ทิฏฐินั้น ชื่อว่าถึงความเป็นกรรมบถทีเดียว เพราะความที่ทิฏฐินั้นนับเนื่องในกรรมบถ."

ฎีกาสาเลยยกสูตร และติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวทานว่า **ทินฺนํ** ดังนี้ ด้วยมุ่งเอาไทยธรรม เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'ทานสฺส ผลาภาวํ สนฺธาย วทติ.'** ก็มิจฉาทิฏฐิกบุคคล ห้ามวัตถุที่บุคคลให้แล้วอย่างไร, นัยแม้ในคำนี้ว่า **'ยิฏฺฐํ หุตํ'** ก็เหมือนอย่างนั้น, มหาทานอันทั่วไปแก่ชนทั้งปวง ชื่อว่ามหายาคะ. สักการะที่บุคคลพึงทำเพื่อแขก ชื่อว่าปโหนกสักการะ. ผลคืออานิสงศ์ และผลอันไหลออก ชื่อว่าผล. ผลแม้นกันชื่อว่าวิบาก. คำว่า **ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถิ** มีความว่าโลกนี้อันบุคคลผู้สถิตอยู่ในปรโลก จะพึงได้เพราะกรรม ย่อมไม่มี. คำว่า **อิธโลเก ฐิตสฺสาปิ ปรโลโก นตฺถิ** มีความว่า บุคคลผู้สถิตอยู่ในอิธโลก จะพึงได้ปรโลกเพราะกรรมย่อมไม่มี. มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวเหตุ ในความที่อิธโลกและปรโลกไม่มีนั้น ว่า 'สัตว์ทั้งหมด

ย่อมขาดสูญในภพนั้น ๆ เอง." สัตว์เหล่านี้เกิดอยู่ในสถานใด ๆ มีภพ กำเนิดและคติเป็นต้น, ย่อมขาดสูญ คือย่อมฉิบหาย ด้วยความพินาศ อันหาเชื้อมิได้ ในสถานนั้น ๆ. บทว่า **ผลาภาววเสน** คือ มิจฉาทิฏฐิก-บุคคลกล่าวว่า มารดาบิดาไม่มีนั้น ด้วยสามารถความไม่มีผล ของการปฏิบัติชอบ และปฏิบัติผิดในมารดาและบิดา. หากล่าวด้วยสามารถความไม่มีมารดาและบิดาไม่. ทั้งจะกล่าวด้วยสามารถความไม่มีการปฏิบัติชอบและปฏิบัติผิดในมารดาและบิดาเหล่านั้น ก็หามิได้ เพราะความที่การปฏิบัติชอบและปฏิบัติผิด ในมารดาและบิดาเหล่านั้นเป็นกิจประจักษ์อยู่แก่โลก. มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่า 'สัตว์ผู้ลอยมาเกิดไม่มี' ดังนี้ เพื่อจะแสดงว่า 'ธรรมดาว่าความบังเกิดของสัตว์เหล่านี้เป็นเหมือนความเกิดขึ้นแห่งฟองน้ำ หามีความจุติเป็นเบื้องหน้าแต่อย่างเดียวไม่' เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'จวิตฺวา อุปชฺชนกสตฺตา นาม นตฺถีติ วทติ'** พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **เย อิมญฺจ...ทีเปติ** ดังนี้ เพื่อจะแสดงความประสงค์ของมิจฉาทิฏฐิก-บุคคล ว่า 'ธรรมดาว่า บุคคลผู้ชื่อว่า สมณะ เมื่อรู้ตามความเป็นจริง ไม่ควรบอกอะไรแก่ใคร ๆ ควรเป็นผู้สำรวม. ชื่อว่าความโอ้อวดจะพึงมีได้โดยประการอื่น. ก็บุคคลอื่นจักบอกอะไรแก่ใครอื่นเล่า ? ความเชื่อต่อวาทะของตนอย่างนั้น ย่อมไม่มีแก่ใคร ๆ เพราะความขาดสูญในสถานที่นั้น ๆ นั่นเอง."

[๘๒] ฎีกาโกสลสังยุต ว่า "ด้วยบทว่า **มหาสารา** นี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า พระผู้มีพระภาคทรงอาเทส **ร** อักษรให้เป็น

ล อักษร ตรัสว่า **'มหาสาลา'** เหมือนอุทาหรณ์ว่า **ปุรตฺถิโย** [เป็น] **ปุลตฺถิโย**. บทว่า **มหาสารปฺปตฺตา** คือ มีทรัพย์ที่เป็นแก่นสารมาก ได้แก่ มีทรพย์ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้ เหมือนกัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ๖ อัมพณะ ชื่อว่า ๑ ตุมพะ."

[๘๓] พระอาจารย์ชื่อโมคคัลลานะ กล่าวไว้ในเวสสวรรค ว่า "๑๐ อัมพณะ เป็น ๑ กุมภะ."

นัยฎีกาแห่งเวสสวรรคนั้น ว่า "๑ ซองมือ ชื่อว่า ๑ กุฑุวะ, ๔ กุฑุวะ เป็น ๑ ปัตถะ, ๔ ปัตถะ เป็น ๑ อาฬหกะ. อาจารย์บางพวก กล่าวว่าเป็น ๑ ตุมพะ บ้าง, ๔ อาฬาหกะ เป็น ๑ โทณะ, ๑๑ โทณะ เป็น ๑ อัมพณะ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อัมมณะ บ้าง, ๑๐ อัมพณะ ประมาณ ๑๑๐ โทณะ เป็น ๑ กุมภะ. พระอรรถกถาจารย์แสดง เครื่องตวงอย่างพิเศษชนิดหนึ่ง ชื่อว่า ปัตถะ โดยนามว่า ฆฏะ [หม้อ] ด้วยบทว่า **กุมฺโภ**.

[๘๔] ฎีกาสาเลยยกสูตร ว่า "เทพดาใด ย่อมไปด้วย คือ ย่อมไปร่วมกัน เหตุนั้น เทพดานั้น ชื่อว่าผู้ไปร่วม คือผู้เป็นไป ร่วมกัน, ความเป็นแห่งเทพดาผู้เป็นไปร่วมกันนั้น ชื่อว่า **สหพฺยตา** ได้แก่ ความเป็นไปร่วมกัน เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึง กล่าวว่า **'สหภาวํ อุปคจฺเฉยฺยํ.'** หมู่คือพวกของพรหมทั้งหลาย เหตุนั้น ชื่อว่า พรหมกาย [หมู่แห่งพรหมทั้งหลาย], เทพดาเหล่าใดไปแล้ว ในหมู่พรหมนั้น เหตุนั้น เทพดาเหล่านั้น ชื่อว่า พรหมกายิก [ผู้ไปแล้วในหมู่พรหม] เพราะเทพดาเหล่านั้น เป็นผู้นับเนื่องในหมู่

แห่งพรหมนั้น. ก็อันคำว่า **พฺรหฺมกายิกา** นั้น ควรเป็นชื่อว่าของหมู่พรหมแม้ทั้งหมดก็จริง. ถึงดังนั้น คำว่า **พฺรหฺมกายิกา** นี้ เป็นชื่อของพวกเทพดาที่เหลือจากเทพดาชั้นสูง มีเทพดาชั้นทุติยฌานเป็นต้นนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยพลิพัททนัย เพราะความที่เทพดาชั้นบนมีเทพดาชั้นทุติยฌานเป็นต้น อันพระผู้มีพระภาคทรงจัดไว้ในชั้นสูงด้วยคำว่า **อาภานํ** เป็นต้น เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'พฺรหฺมกายิานํ เทวานนฺติ ปฐมชฺฌานภูมิเทวานํ'** ดังนี้. เทพดาชื่อว่าอาภาไม่มีเป็นแผนกหนึ่ง เพราะเทพดามีเทพดาชื่อปริตตาภาเป็นต้นนั่นแล อันพระผู้มีพระภาคตรัสรวมเข้าเป็นพวกเดียวกันโดยความเสมอกันแห่งความเป็นผู้มีรัศมี. คำว่า **อาภา** นั้น เป็นชื่อของเทพดาชื่อปริตตาภาเป็นต้น เหมือนอย่างคำว่า **พฺรหฺมกายิกา** เป็นชื่อของพรหมปาริสัชช พรหมปุโรหิต และมหาพรหมทั้งหลาย ฉะนั้น. พระอรรถกถาจารย์รวมพระบาลีนี้ ว่า **อปฺปมาณาภานํ เทวานํ อาภสฺสรานํ เทวานํ** เข้าด้วยอาทิศัพท์ ในคำว่า **ปริตฺตาภานนฺติอาทิ ปน** ดังนี้. สองบทว่า **เอกโต อคฺคเหตฺวา** คือ ไม่ถือเอาปริตตาภาเทพดาเป็นต้น โดยความเป็นพวกเดียวกันว่ามีรัศมี หรือว่ามีกายเป็นสภาพอันเดียวกัน และมีสัญญาเป็นธรรมชาติต่างกัน. ถือเอาโดยความต่างกันแห่งเทพดาพวกนั้นเท่านั้น คือเทพดาพวกที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **อาภา** ดังนี้เท่านั้น. สองบทว่า **เภทโต คหณํ** คือ ความแผก ได้แก่ความแปลกแห่งเหตุ คือ ความที่เหตุเป็นปัจจัยต่างกัน, กำหนดเอาเทพดาที่ชื่อว่าปริตตาภาเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งความที่เหตุเป็นปัจจัยต่างกัน

แล้วนั้น."

[๘๕] ฎีกาอากังเขยยสูตร ว่า "สองบทว่า **'อาสวานํ ขยา'** คือ เพราะความถอนขึ้นได้เด็ดขาดซึ่งอาสวะทั้งหลาย ที่ยังเหลือจากอาสวะอันพระอริยเจ้าให้สิ้นไปแล้วด้วยมรรคเบื้องต่ำ ด้วยพระอรหัตมรรค. ก็พระอรหัตมรรค ย่อมหายังอาสวะให้หมดไปอย่างเดียวเท่านั้นไม่, ที่จริง ย่อมยังกิเลสทั้งหมดที่เหลืออยู่ให้สิ้นไปด้วย; เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **'สพฺพกฺกิเลสานํ ขยา'** ดังนี้. แท้จริง **อาสว** ศัพท์ ในคำว่า **อาสวนํ ขยา** นี้ เป็นเพียงเครื่องเข้าไปกำหนด. ชื่อว่า หาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลาย ไม่เข้าถึงความเป็นอารมณ์ได้. ก็แม้เศษแห่งอาสวะทั้งหลาย ในคำว่า **อาสวานํ ขยา** นี้ ย่อมไม่มี; เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **' อาสวิรหิตํ.'** อธิบายว่า สมาธิ พระผู้มีพระภาค ตรัสโดยจิตเป็นประธาน เหมือนอุทาหรณ์ว่า นระผู้มีปัญญาตั้งอยู่ในศีล พึงยังสมาธิและปัญญาให้เจริญดังนี้. คำว่า **ราคโต วิมุตฺตตฺตา อวิชฺชาย วิมุตฺตตฺตา** นี้ บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นคำแสดงซึ่งธรรม อันสงบระงับจากธรรมที่เป็นข้าศึกโดยตรง เพราะบาปธรรม อันสงบระงับจากธรรมสงบไม่ไหวติง. บัดนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **'วุตฺตญฺเหตํ'** เป็นต้น เพื่อจะแสดง ความที่สมาธิและปัญญาเป็นธรรมที่เป็นข้าศึกต่อราคะอวิชชานั่นเอง โดยที่มา. บทว่า **สมถผลํ** มีความว่า เจโตวิมุตติ ชื่อว่าเป็นผลของสมถะ เพราะมีผลแม้นกันกับผลแห่งโลกุตตรสมถะที่มีกำลังอันสมถภาวนาซึ่งเป็นโลกิยะ นำส่งให้ถึงวิปัสสนา. แม้ในคำว่า

วิปสฺสนาผลํ นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อตฺตนาเยว** เป็นต้น คือ ทำเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ให้ประจักษ์ด้วยปัญญาของตน อันพ้นจากการอาศัยผู้อื่น และถือเอานับผู้อื่น แล้วได้บรรลุภาวนาอันมิได้เล่าเรียนจากคำของผู้อื่น ประดุจว่าทำให้แจ้งด้วยญาณ มีสุตมยญาณเป็นต้น, อธิบายว่า หาใช่ด้วยปัญญาอันเป็นญาณของพระสยัมภูไม่." เหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **' อปรปจฺจเยน ญตฺวา."**

[๘๖] ฎีกาสาเลยยกสูตรว่า "คำว่า **อิติ ภควา อาสวกฺขยํ ทสฺเสตฺวา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงจำแนกธรรมจริยสมจริยา ให้เป็นข้อปฏิบัติอันจะยังสัตว์ให้ถึงสุคติ อันอาศัยวัฏฏะ ให้เป็นข้อปฏิบัติอันจะยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นอาสวะ อันอาศัยวิวัฏฏะ ชื่อว่าทรงแสดงธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ยังเทศนาให้จบลงด้วยธรรมอันเป็นยอด คือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้. สองบทว่า **อิธ ฐตฺวา** คือ ชักมาไว้ในธรรมจริยสมจริยานิทเทสนี้. สองบทว่า **เทวโลกา สมาเนตพฺพา** คือ บัณฑิตพึงรวบรวมเทวโลก ๒๖ ชั้นมา. สองบทว่า **วีสติ พฺรหฺมาโน** มีความว่า พรหมโลก ๒๐ ชั้น ด้วยสามารถแห่งหมู่พรหมที่นับเนื่องในภพนั้น ๆ. บทว่า **กุสลกมฺมปเถหิ** มีความว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความบังเกิด (ในเทวโลก) เพราะกุศลกรรมบถอันเป็นกรรมปัจจัย และอุปนิสัย (ทั้ง ๒) และอันเป็นอุปนิสัยปัจจัยอย่างเดียว. สองบทว่า **ติณฺณํ สุจริตานํ** คือ แห่งสุจริตอันเป็นกามาพจร ๓ ประการ. ก็ศัพท์ว่า **กามาวจร** ในบทสมาสนี้ ท่านกล่าวโดยเพ่งมโนสุจริต. พระอรรถกถาจารย์แสดงด้วยบทว่า **วิปาเกเนว**

นี้ว่า ' ความเกิดย่อมมีได้เพราะยังวิบากให้เกิดขึ้นเท่านั้น, หามีได้เพราะเหตุสักว่าความเป็นอุปนิสัยไม่.' พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำเป็นต้นว่า **' ทส กุสลกมฺมปถา '** ดังนี้ เพื่อจะขยายความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุปนิสฺสยวเสน อย่างเดียว. บัณฑิตพึงนำบทว่า **สีเล ปติฏฺฐาย** มาสัมพันธ์เข้า แม้ในคำทั้งหลายว่า **ทุติยาทีนิ ภาเวตฺวา** เป็นต้น. มีปุจฉาว่า ก็เพราะเหตุไร ? พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'อุปนิสฺสยวเสน'** ไว้ในอธิการนี้ ในปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตรเถรเจ้ายกศีลไว้ ในเพราะฌานแม้ที่พระโยคีได้แล้ว โดยนัยเป็นต้นว่า 'การละนีวรณ์ ด้วยปฐมฌาน ชื่อว่า, การงดเว้น ชื่อว่าศีล, เจตนา ชื่อว่าศีล, สังวร ชื่อว่าศีล, ความไม่ก้าวล่วง ชื่อว่าศีล ดังนี้ มิใช่หรือ ? เพราเหตุนั้น ความเกิดแม้ของพวกเทวโลกชั้นบน เพราะวิบากด้วยอำนาจแห่งศีลนั้นจึงจะชอบ. มีวิสัชนาว่า การที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **'อุปนิสฺสยวเสน'** ไว้ในอธิการนี้ เพราะศีลนั้นเป็นปริยายเทศนา. ก็พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ประกาศความที่ศีลนั้นเป็นปริยายเทศนาไว้ในวิสุทธิมรรค และอรรถกถาแห่งวิสุทธิมรรคนั้น ด้วยคำว่า **'เอตฺถ จ ปหานํ'** เป็นต้น. จริงอย่างนั้น แม้ในอธิการนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวความเกิดอันประกาศความที่ศีลนั้นเป็นอุปนิสัยแห่งรูปภพและอรูปภพ ด้วยคำเป็นต้นว่า **'กุสลกมฺมปถา หิ สีลํ'** ดังนี้. พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **'อสญฺญิภโว ปน... น นิทฺทิฏฺโฐ'** ดังนี้ ก็เพื่อจะเฉลยปัญหาที่จะพึงมีว่า 'ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรง

จำแนกความแปลกกันแห่งภพ ด้วยการประพฤติธรรมอันมีภาวนาเป็นลักษณะ จึงไม่ทรงรวมเอาอสัญญีภพเข้ามาไว้ ในสาเลยยกสูตรนี้ด้วยเล่า ?"

[๘๗] ธรรมจริยามาในสาเลยกสูตร และเวรัญชกสูตร[๑] อันเป็นลำดับแห่งสาอลยยกสูตรนั้น. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า "อุปนิสัยคือศีล ย่อมยังสัตว์ให้บรรลุ แม้ซึ่งพระอรหัตได้" ด้วยประการฉะนี้.

[อุปนิสัย ๓ ประการ]

ส่วนในอรรถกถาปฐมปัณณาสก์ ในขันธกวรรค พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "อุปนิสัยเหล่านี้มี ๓ คือ ทานูปนิสัย สีลูปนิสัย ภาวนูปนิสัย. ในอุปนิสัย ๓ อย่างนั้น ทานูปนิสัยและสีลูปนิสัยมีกำลังเพลา, ภาวนูปนิสัย มีกำลัง (มาก). เพราะว่าทานูปนิสัยและสีลูปนิสัย ย่อมยังสัตว์ให้บรรลุได้ (แต่เพียง) มรรค ๓ ผล ๓ (เท่านั้น) (ส่วน) ภาวนูปนิสัยย่อมยังสัตว์ให้บรรลุ พระอรหัตได้. ภิกษุผู้ยังตั้งอยู่ในอุปนิสัยอันมีกำลังเพลา เมื่อพากเพียรพยายามไปย่อมจะตัดเครื่องผูกอันเป็นส่วนเบื้องต่ำทั้ง ๕ เสียได้ แล้วยังมรรคและผล ๓ ประการให้เกิดได้ด้วยประการฉะนี้" แล้วกล่าวเรื่องพระมิลกเถระ.

[เรื่องพระมิลกเถระ]

[๘๘] ได้ยินว่า พระมิลกเถระนั้น เมื่อครั้งยังเป็นคฤหัสถ์

๑. ม. ม. ๑๒/๕๒๘.

เลี้ยงชีวิตด้วยการทำปาณาติบาต วางขวากดักบ่วงและฟ้าทับเหวไว้ในป่า อย่างละ ๑๐๐ สะสมบาปไว้เป็นอันมาก. ต่อมาวันหนึ่ง เธอบริโภคเนื้อปิ้งแล้วไปในที่ดักบ่วง ถูกความกระหายครอบงำ จึงเปิดหม้อน้ำที่ตั้งอยู่ในที่ใกล้พระเถระผู้อยู่ป่ารูปหนึ่งซึ่งจงกรมอยู่ เมื่อไม่เห็นน้ำแม้สักว่าพอชุบมือ ก็โกรธแล้วพูดว่า "ภิกษุ ท่านบริโภคภิกษาที่พวกคฤหบดีให้แล้วมัวแต่นอน, ไม่ตักน้ำไว้ในหม้อน้ำพอเป็นยาตา (บ้าง), การที่ทำอย่างนี้ไม่สมควรเลย." พระเถระคิดว่า "หม้อน้ำเราได้ตักไว้เต็มแล้ว ไฉนหนอ นายมิลกะจึงได้กล่าวอย่างนี้ ?" แล้วเดินไปดู เห็นหม้อน้ำเต็มเปี่ยม จึงเอาสังข์สำหรับตักน้ำ ตักให้เต็มแล้วส่งให้. เธอดื่มน้ำครบ ๓๒ สังข์ แล้วมีจิตสังเวชว่า "ชื่อว่าหม้อที่มีน้ำเต็มอยู่แล้วอย่างนี้ อาศัยกรรมของเรา จึงได้กลับเป็นประดุจว่ากระเบื้องร้อน, อัตภาพ (ของเรา) ในอนาคตจักเป็นอย่างไรหนอ ?" แล้วพูดว่า "ขอท่านจงยังกระผมให้บรรพชาเถิดขอรับ." พระเถระบอกตจปัญจกกัมมัฏฐานแล้ว ยังเธอให้บวช. สถานที่เธอฆ่าเนื้อและสุกรเป็นอันมาก และที่ ๆ เธอดักบ่วงและฟ้าทับเหวทั้งหลาย ย่อมปรากฏแก่เธอผู้ทำสมณธรรมอยู่ เมื่อเธอระลึกกรรมที่ได้กระทำไว้นั้น ความเร่าร้อนก็เกิดขึ้นในสรีระ. จิตย่อมไม่ดำเนินไปสู่วิถีแห่งกัมมัฏฐาน ประดุจว่าโคโกง ไม่เดินไปตามรอยไถฉะนั้น. เธอถูกความไม่ยินดียิ่งบีบคั้น ด้วยคิดว่า "เราจักทำประโยชน์อะไรด้วยความเป็นภิกษุ" แล้วไปสู่สำนักพระเถระ ไหว้แล้วกล่าวว่า "กระผมไม่สามารถจะกระทำสมณธรรมรับ." พระ

เถระบอกว่า "เธอจงทำหัตถกรรมซิ." เธอก็ไปตัดไม้สดมีไม้มะเดื่อเป็นต้นมา ทำให้เป็นกองใหญ่แล้วถามว่า "บัดนี้ (จะให้) กระผมทำอย่างไร ?" พระเถระบอกว่า "เธอจงเผากองไม้นั้นเสีย." เธอใส่ไฟเข้าทั้ง ๔ ด้าน ก็ไม่อาจจะให้ไหม้ได้. พระเถระจึงกล่าวว่า "ถ้ากระนั้น เธอหลีกไป" แล้วทำปฐพี (ให้แยกออก) เป็น ๒ ภาค แล้ว นำเอาไฟมีประมาณเท่าแสงหิ่งห้อยมาแต่อเวจี ใส่เข้ากองไม้นั้น. ท่านเผากองไม้ใหญ่ถึงเพียงนั้นชั่วขณะ เหมือนเผาใบไม้แห้งฉะนั้น. ลำดับนั้น พระเถระครั้นแสดงอเวจี ยังความสังเวชให้เกิดแก่เธอว่า "ถ้าว่า เธอจักสึก, เธอจักไหม้ในอเวจีนั่น." เธอจำเดิมแต่เวลาที่เห็นอเวจี ก็ครั่นคร้ามอยู่ จึงได้ถามว่า "พระพุทธ-ศาสนาเป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์หรือ? ขอรับ."

ถ. เออ อาวุโส.

ม. เมื่อพระพุทธศาสนาเป็นนิยยานิกะ มิลกะจักทำการเปลื้องตนให้พ้นจงได้, ท่านอย่าได้วิตกเลยขอรับ. จำเดิมแต่นั้นมา เธอทำสมณธรรมพากเพียรพยายามบำเพ็ญวัตรปฏิบัติ เมื่อความง่วงเบียดเบียนก็วางฟางที่เปียกไว้เหนือศีรษะ นั่งห้อยเท้าทั้ง ๒ ลงไปในสระ. วันหนึ่งเธอกรองน้ำแล้ววางหม้อน้ำไว้ที่ขา ได้ยืนคอยน้ำสะเด็ดขาดสาย. ลำดับนั้นแล พระเถระให้อุเทศนี้แก่สามเณรว่า:-

"ยศย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีความหมั่น มีสติ มี
การงานสะอาด มีปกติใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ
สำรวมแล้ว เป็นอยู่โดยธรรมและไม่ประมาท."

เธอได้น้อมคาถานั้นทั้ง ๔ บาทมาในตนนั่นแลว่า "อันคนผู้ชื่อว่ามีความหมั่น ก็พึงเป็นคนเช่นเรา, แม้ผู้มีสติ ก็เป็นคนเช่นกับเรานี้แล ฯลฯ แม้ผู้ไม่ประมาท ก็เป็นผู้เช่นเราเหมือนกัน" ครั้นน้อมคาถานั้นมาในตนอย่างนั้นแล้ว ยืนอยู่ในย่างก้าวนั้นเอง ตัดสังโยชน์-ธรรมอันเป็นส่วนเบื้องต่ำทั้ง ๕ เสียได้แล้ว ยังมรรคและผลทั้ง ๓ ให้บังเกิดขึ้น.

เรื่องมิลกเถระ จบ.

[๘๙] ฎีกาปฐมปัณณาสก์ ในขันธกวรรคนั้น ว่า "อุปนิสัยคือทาน ชื่อว่าทานูปนิสัย, นัยแม้ในอุปนิสัยที่เหลือ ก็เหมือนอย่างนี้. ในอุปนิสัย ๓ อย่างนั้น ทานูปนิสัย ย่อมมีได้เพราะความครอบงำเสีย ซึ่งความโลภอันมีกำลัง ในวัตถุทั้งหลายมีข้าวเป็นต้น, เหตุนั้น บุคคลผู้มากไปด้วยทานูปนิสัย ประกอบวิปัสสนาอยู่เนือง ๆ ย่อมบรรลุอนาคามิผลได้ในไม่ช้า เพราะเป็นผู้มีความตระเตรียมอันได้กระทำไว้แล้ว ในเพราะการละเสียซึ่งกามราคะ. บุคคลผู้มีสีลูปนิสัยอันบริสุทธิ์ก็เหมือนกัน คือ เมื่อประกอบวิปัสสนาเนือง ๆ ย่อมบรรลุอนาคามิผลได้ในไม่ช้า เพราะเป็นผู้มีความตระเตรียมอันได้ทำไว้แล้ว ในเพราะอันเกลียดแต่โทษคือกามคุณ. มีคำถามสอดเข้ามาว่า ถ้าว่าเมื่อทานูปนิสัยและสีลูปนิสัย เป็นเหตุให้บุคคลบรรลุอนาคามิผลได้ในไม่ช้าอย่างนั้นไซร้, เพราะเหตุไร อุปนิสัยทั้ง ๒ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า 'มีกำลังเพลา ?' พึงตอบว่า 'เพราะอุปนิสัยทั้ง ๒ นั้น เป็นปัจจัยแห่งวิชชูปมญาณอย่างเดียว. แท้จริง

ทานูปนิสัยและสีลูปนิสัยนั้น จะเป็นอุปนิสัยมีกำลังก็เพราะได้ภาวนูปนิสัย เป็นสหายนั้นเอง, ภานูปนิสัยหาเป็นสหายแห่งอุปสัยทั้ง ๒ นั้น อย่างเดียวไม่, อันภาวนา ชื่อว่าเป็นอุปนิสัยมีกำลัง เพราะเป็นเหตุ ที่วิเศษของความตรัสรู้ จริงอย่างนั้น ภาวนานั้น เป็นปัจจัยอันสำคัญ ของวชิรูปมญาณ ย่อมยังสัตว์ให้บรรลุพระอรหัตได้. บทว่า **โส** นั้น บ่งพระมิลกเถระ. สถานที่ฆ่าเนื้อและสุกรเป็นอันมาก และที่ ๆ ดักบ่วง และฟ้าทับเหวทั้งหมด ย่อมปรากฏโดยขณะจิตอันหนึ่ง. จิตของเธอ ไม่ดำเนินไปในวิถีแห่งกัมมัฏฐาน เหมือนโคโกงไม่เดินไปตามรอยไถ ฉะนั้น. บทว่า **ตตฺถ** คือ ในกองไม่สด. บทว่า **อุทกมณิกานํ** คือ แห่งสายน้ำทั้งหลาย. เธอชื่อว่าน้อมคาถานั้นมาในตนนั่นแล เพราะ ความที่ธรรมทั้งหลายอันพระเถระกล่าวแล้ว ด้วยคาถาในตอนต้น เป็นธรรมอันบริบูรณ์มีอยู่ในตนแต่เวลาบรรพชาแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระมิลกเถระจึงกล่าวว่า **'อุฏฺฐานวตา นาม'** เป็นต้น. ก็พระมิล- เถระนี้ เป็นผู้มีความเคารพมีความเชื่อฟังต่อการศึกษา เป็นผู้บำเพ็ญ วัตรและปฏิวัตร มีศีลอันบริสุทธ์อยู่; เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึง กล่าวว่า **'ทุพฺพลุปนิสฺสเย ฐิโต'** ดังนี้."

กถาว่าด้วยการประพฤติธรรม จบ

กถาว่าด้วยการสงเคราะห์ญาติ

[แก้ญาตกศัพท์]

[๙๐] พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในมังคลัตถกถานี้ ว่า "ชนผู้เกี่ยวเนื่องกัน ข้างมารดาก็ดี ข้างบิดาก็ดี กระทั่งยุคปิตามหะที่ ๗ (คือนับแต่ชั้นแห่งปู่ ย่า ตา ยาย ชั้นทวด ลงมา ๗ ชั่ว) ชื่อว่าญาติ."

อรรถกถา[1]จังกีสูตร และอรรถกถาปฐมวรรค แห่งทุติยปัณณาสก์ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย[2] และอรรถกถาจุตถวรรคแห่งตติปัณณาสก์ ในปัญจนิบาต อังคุตตรนิกายว่า[3] "บรรดาคำเหล่านั้นในคำว่า **'ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา'** นั่น พึงทราบวินิจฉัย ดังนี้:-

บิดาของบิดา (ปู่) ชื่อ ปิตามหะ, ยุคแห่งปิตามหะ ชื่อ ปิตามหยุค. ประมาณอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ยุค. ก็คำว่ายุค นั่น เป็นเพียงคำกล่าวเฉพาะเท่านั้น, แต่โดยเนื้อความ ปิตามหะเท่านั้น ชื่อ ปิตามหยุค. บรรพบุรุษแม้ทั้งหมด ถัดปิตามหยุคนั้นขึ้นไป พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาด้วยปิตามหาศัพท์นั้นแล."

ฎีกาจังกีสูตรว่า "บิดาและมารดา ชื่อ ปิตโร, บิดาและมารดาของบิดาและมารดา ชื่อ ปิตามหะ (คือ ปู่ ย่า ตา ยาย), ยุคแห่งปิตามหะเหล่านั้น ชื่อ ปิตามหยุค. เหตุนั้น บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความในคำนี้อย่างนี้ว่า 'จนกระทั่งยุคแห่งปิตามหะที่ ๗.' ก็ยุคศัพท์ในบทว่า **'ปิตามหยุคา'** นั่น บัณฑิตพึงเห็นโดยเอกเสสนัยว่า 'ยุคและยุค ชื่อ ยุคา.' โดยอธิบายอย่างนี้แล จึงจะเป็นอันถือเอาถัดขึ้น

๑. ป. ส. ๓/๓๘๒. ๒. มโน. ป. ๒/๑๘๗. ๓. มโน. ป. ๓/๕๗.

ไปในยุคนั้น ๆ แท้จริง. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'ตโต อุทฺธํ สพฺเพปิ ปุพฺพปุริสา ปิตามหคฺคเณเนว คหิตา.'** อนึ่ง ปุริสศัพท์ ในบทว่า **'ปุพฺพปุริสา'** นั่น พึงเห็นว่า 'ท่านทำแล้วด้วยสามารถการแสดงบุรพชนชั้นสูงสุด.' คำบาลีว่า **มาติโต** ก็สำเร็จเนื้อความอย่างนี้แล."

[๔๑] ฎีกาติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "บิดาและ...ยุคแห่งปิตามหะเหล่านั้น ชื่อว่า ปิตามหยุค. เหตุนั้น บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความในคำนั้นอย่างนี้ว่า 'จนกระทั่งยุคแห่งปิตามหะ คือ คู่แห่งปิตามหะ[๑] ที่ ๗.' แต่พระอรรถกถาจารย์ไม่ถือเอาคู่ จึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า **' ยุคนฺติ อายุปฺปมาณํ วุจฺจติ.'** ท่านแสดงความที่ยุคศัพท์ เป็นศัพท์อันหาประโยชน์มิได้ว่า 'ปิตามหะเท่านั้น ชื่อว่า ปิตามหยุค.' อนึ่งปุริสศัพท์ในบทว่า **ปุพฺพปุริสา** นั่น...ย่อมสำเร็จเนื้อความอย่างนี้แล."

ฎีกาปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "บิดาและ... เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความในคำนั้นอย่างนี้ ว่า "บิดาและ...จนกระทั่ง...คู่แห่งปิตามหะ[๒]ที่ ๗.' โดยอธิบายอย่างนี้แล แม้มาตามหะ (ย่า ยาย) ท่านก็ถือเอาด้วยปิตามหศัพท์นั่นเอง. ในอรรถกถา

๑. เติม. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พราหมณ์ในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้เกิดมาดีแล้วทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายมารดา ทั้งฝ่ายบิดา มีอุทรเป็นที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดี...

๒. เติม. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาในโลกนี้ ผู้เป็นขัตติยชาต ผู้ได้มุรธาภิเษกแล้ว เป็น อุภโตสุชาติ ทั้งฝ่ายพระชนนี ทั้งฝ่ายพระชนก มีพระอุทรเป็นที่ถือปฏิสนธิอันบริสุทธิ์ดีจนกระทั่งยุคแห่งปิตามหะ คือคู่แห่งปิตามหะที่ ๗.

มาตามหศัพท์นั้น ท่านมิได้ยกขึ้นแสดงไว้แผนกหนึ่ง. ก็ยุคศัพท์ในบทว่า **ปิตามหยุคา** นั้น บัณฑิตพึงเห็นโดยเอกเสสนัยว่า 'คู่และคู่ ชื่อว่า ยุคา.' โดยอธิบายอย่างนี้แล...พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาด้วยปิตามห-ศัพท์นั่นแล. อนึ่ง ปุริสศัพท์ในบทว่า **ปุพฺพปุริสา** นั่น...ย่อม สำเร็จเนื้อความอย่างนี้แล."

[๘๒] ชนที่เนื่องกันเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่าญาติ ด้วยอรรถว่า พึงรู้จักกัน. เหตุนั้น ในอรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า "ชนเหล่านี้ เขาย่อมรู้จักว่า (เป็นญาติ) ของพวกเรา' ดังนี้ เหตุนั้น 'ชนเหล่านี้ ชื่อว่าญาติ."

ฎีกาตติยวรรค แห่งทุติยปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "ชนเหล่าใด ย่อมรู้จัก และเขาก็รู้กันอยู่อย่างนี้ว่า 'ชนเหล่านี้ นับเข้าในภายใน (พวกพ้อง)' ดังนี้แล เหตุนั้น 'ชนเหล่านั้น ชื่อว่าญาติ."

อรรถกถา[๑]ปัณฑรชาดก ว่า "บทว่า **สปกฺขา** คือ พวกญาติ ที่มีฝักฝ่ายเสมอกัน มี เปยยกะ มาตุละ ปิตุจฉา มาตุจฉา เป็นต้น."

ฎีกานววรรค ว่า "ปู่หรือตาของบิดามารดา ชื่อ เปยยกะ, พี่น้องชายของมารดา ชื่อ มาตุละ, พี่น้องหญิงของบิดา ชื่อปิตุจฉา. พี่น้องหญิงของมารดา ชื่อ มาตุจฉา."

[๘๓] การเกื้อกูลพวกญาติเหล่านั้น ผู้ถูกความเสื่อมแห่ง โภคสมบัติ หรือความเสื่อมเพราะพยาธิครอบงำ ซึ่งมาสู่สำนักตน ด้วย

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๗/๒๘๑.

ของกิน ผ้านุ่งห่ม ทรัพย์และธัญญาหารเป็นต้น ตามกำลัง ชื่อว่า การสงเคราะห์. การสงเคราะห์ญาตินั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็น มงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุคุณพิเศษทั้งหลาย อันเป็นไปในทิฏฐธรรม มีความสรรเสริญเป็นต้น และเป็นไปในสัมปรายภพ มีการถึงสุคติ เป็นต้น. เพราะฉะนั้น การสงเคราะห์ญาตินั้น บุคคลควรทำแท้. อนึ่ง ผู้ทำญาตกสังคหะนั้น ชื่อว่า ทำตามเยี่ยงพระโพธิสัตว์. แท้จริง พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เมื่อจะประพฤติญาตัตถจริยา ก็ได้ทำการ สงเคราะห์ญาตินั่นแล. ในข้อนั้น มีเรื่องทั้งหลายเหล่านี้ (เป็น อุทาหรณ์).

[เรื่องสุนัข]

[๔๔] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุนัข มี สุนัขเป็นอันมากแวดล้อม อยู่ในป่าช้าใหญ่. ภายหลัง วันหนึ่ง พระเจ้าพาราณสี เสด็จประพาสพระราชอุทยาน ตลอดวันยังค่ำ เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว จึงได้เสร็จเข้าสู่พระนครด้วยพระราชรถ. คนทั้งหลายได้พักราชรถนั้นไว้ในพระลานหลวง. เมื่อฝนตกอยู่ตลอด ราตรี สุนัขที่เลี้ยงไว้ในราชสกุล ก็พากันลงจากพระราชมนเทียร กัดหนังหุ้มและหนังผูกราชรถ. ในวันรุ่งขึ้น คนทั้งหลายกราบทูล พระราชว่า "ข้าแต่สมมติเทพ สุนัขทั้งหลายเข้ามาโดยทางท่อน้ำ กัดหนังหุ้มและหนังผูกราชรถ. พระราชาทรงสดับคำของคนเหล่า นั้นแล้ว ก็ทรงพิโรธต่อสุนัขทั้งหลาย จึงดำรัสว่า "พวกท่านจงฆ่า สุนัขทั้งหลาย ในสถานที่พวกท่านพบเห็นแล้วเสีย." จำเดิมแต่นั้นมา

ฝูงสุนัขมีภัยเกิดขึ้น ถูกฆ่าเสียในสถานที่เขาพบเห็นเข้า ได้พากันหนีไปสู่สำนักของพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์ทราบเหตุนั้นแล้ว ดำริว่า "สุนัขภายนอกไม่มีโอกาสจะเข้าไปในสถานที่เขารักษาได้, กรรมนั้นจักเป็นกรรมของพวกสุนัข ที่ทรงเลี้ยงไว้ในภายในพระราชาวังนั่นเอง" ใคร่จะทำญาติสังคหะ จึงนึกถึงบารมีทั้งหลาย ทำเมตตาภาวนาให้เป็นปุเรจาริกตั้งจิตอธิษฐานว่า "ขอใคร ๆ อย่ากล้าขว้างก้อนดินหรือไม้ค้อนให้ถูกตัวข้าพเจ้าได้เลย" ดังนี้แล้ว เข้าไปยังพระนครแต่ตัวเดียว. ลำดับนั้น คนที่ได้พบพระโพธิสัตว์เข้าแล้วจะแลดูเพราะโกรธ แม้แต่คนหนึ่งก็ไม่มี. พระโพธิสัตว์ วิ่งเข้าไปถึงภายใต้ราชอาสน์ที่ประทับในท้องพระโรง. ขณะนั้น พวกราชบุรุษปรารภจะไล่พระโพธิสัตว์นั้น. พระราชาทรงห้ามพวกเขาไว้. พระโพธิสัตว์พักอยู่ครู่หนึ่ง จึงออกจากใต้พระแท่น ถวายบังคมพระราชาแล้วทูลถามว่า "พระองค์รับสั่งให้ฆ่าสุนัขทั้งหลายหรือ ?"

ร. เออ เราสั่งให้ฆ่า.

พ. ข้าแต่พระองค์ผู้จอมแห่งคน สุนัขเหล่านั้น มีความผิดอย่างไร ?

ร. พวกมันกัด หนังหุ้มหนังผูกรถ.

พ. พระองค์ทรงรู้จักสุนัขพวกที่กัดหรือ ?

ร. เราไม่รู้จัก.

พ. ข้าแต่สมมติเทพ การที่พระองค์ไม่ทรงรู้จักแล้วรับสั่งให้ฆ่าสุนัขในสถานที่เขาพบเห็นนั่นแล ไม่บังควรเสียเลย.

ร. เราสั่งให้ฆ่าสุนัขว่า 'พวกท่านจงฆ่าสุนัขในสถานที่พบเห็นแล้วทั้งหมดเทียว' เพราะสุนัขทั้งหลายกัดหนังรถ.

พ. ก็คนเหล่านั้นฆ่าสุนัขทั้งหมดหรือ หรือว่าพวกสุนัขที่ไม่ได้ถูกฆ่า ยังมีอยู่ ?

ร. มีอยู่, พวกสุนัขที่เลี้ยงไว้ในเรือนของเรา ไม่ได้ถูกฆ่า. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "ข้าแต่มหาบพิตร เมื่อกี้นี้เอง พระองค์รับสั่งว่า 'เราสั่งให้ฆ่าสุนัขว่า 'พวกท่านจงฆ่าสุนัขในสถานที่ได้พบเห็นแล้ว ทั้งหมดทีเดียว' ดังนี้ บัดนี้มารับสั่งอีกว่า 'พวกสุนัขที่เลี้ยงไว้ในเรือนของเรา ไม่ได้ถูกฆ่า' เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์มิถึงอคติ ด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้นละหรือ ? ขึ้นชื่อว่าการถึงอคติเป็นการไม่สมควร และไม่เป็นราชธรรม; อันธรรมดาพระราชาเป็นผู้สืบสวนเหตุและมิใช่เหตุ และเป็นเหมือนตาชั่ง จึงจะชอบ." พระราชา ตรัสถามว่า "บัณฑิต ก็ตัวท่านรู้หรือว่า 'สุนัขพวกโน้นกัดหนังรถ." พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า "ทราบ พระเจ้าข้า หนังรถนั้นพวกสุนัขที่พระองค์ทรงเลี้ยงกัด; ขอพระองค์จงให้หาเปรียงและหญ้าแพรกมาสักหน่อยหนึ่ง ขยำ (ให้เข้ากัน) แล้ว กรอกสุนัขเหล่านั้นเถิด." พระราชาได้ทรงทำอย่างนั้นแล้ว. สุนัขทั้งหลายก็สำรอกเปรียงและหญ้าดื่มแล้ว ๆ กับหนังออกมา. พระราชาทรงปรีดาว่า "พยากรณ์ของพญาสุนัขนี้ ปานประหนึ่งว่าพยากรณ์ของพระสัพพัญญูพุทธเจ้า" ทรงบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยเศวตฉัตร. พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแด่พระราชา ด้วยธรรมจริยคาถา ๑๐ คาถา ว่า

"ข้าแต่มหาบพิตรผู้บรมกษัตริย์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในพระชนนีและพระชนกเถิด" ดังนี้เป็นต้น แล้วกล่าวว่า "ขอพระองค์จงทรงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด" ยังพระราชาให้ทรงตั้งอยู่ในเบญจศีล ถวายเศวตฉัตรคืนแด่พระราชาแล้วหลีกไป. พระราชา พระราชทานอภัยแก่สรรพสัตว์ ให้ตั้งนิตยภัตตทาน ปานประหนึ่งว่าพระกระยาหารของพระองค์ แก่สุนัขทั้งสิ้น ตั้งต้นแต่พระโพธิสัตว์ลงมา. ชนทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญกุศลทั้งหลายมีทานเป็นต้นแล้ว ได้อุบัติในเทวโลก. กุกกุโรวาท ได้เป็นไปประมาณหมื่นปีแล้วแล.

เรื่องสุนัข ในอรรถกถากุกกุรชาดก ในตติยวรรคแห่งเอกนิบาต จบ.

[เรื่องกา]

[๙๕] ในอดีตกาล พระโพธิ์สัตว์เสวยพระชาติเป็นกา มีกาประมาณ ๘ หมื่นห้อมล้อม อยู่ในสุสานใหญ่. ภายหลัง วันหนึ่ง ปุโรหิตของพระเจ้าพาราณสี อาบน้ำที่แม่น้ำนอกพระนครแล้วเข้าไปพระนคร. ขณะนั้น มีกา ๒ ตัวจับอยู่บนยอดซุ้มประตูพระนคร. ในกา ๒ ตัวนั้น ตัวหนึ่งพูดว่า "แน่ะเพื่อน เราจะถ่ายเว็จรดหัวพราหมณ์คนนี้." กาอีกตัวหนึ่งห้ามว่า "อย่าทำเลย, คนนี้เป็นอิสรชน, การเป็นเวรกับอิสรชน ร้ายนัก, เพราะคนชนิดนี้โกรธขึ้นมาแล้ว ก็จะฆ่ากาพินาศสิ้น." กาตัวนั้นไม่เชื่อ ขืนทำอย่างนั้น. พราหมณ์โกรธแล้วผูกเวรในกาทั้งหลาย. ภายหลัง สตรีคนหนึ่ง

ตกข้าวเปลือกไว้แล้วรักษาอยู่ ได้ตีแพะที่มากินข้าวเปลือกด้วยดุ้นไฟ. ไฟติดขนแพะนั้น. แพะคิดว่า 'เราจักให้ไฟดับ' ก็วิ่งไปโรงช้างโดยเร็ว สีตัวเข้าที่กระท่อมหญ้าแห่งหนึ่งใกล้โรงช้าง. กระท่อมก็ลุกโชนขึ้น. เปลวไฟลุกขึ้นจากกระท่อมติดโรงช้าง. เมื่อโรงช้างไหม้อยู่ ช้างเป็นอันมาก (ที่ถูกไฟไหม้) มีร่างกายเป็นแผล. พวกหมอรักษาช้างไม่สามารถจะรักษาให้หายได้ จึงกราบทูลแด่พระราชา. พระราชาจึงดำรัสถามปุโรหิตว่า "ท่านรู้จักยาอะไร ๆ ที่จะรักษาบ้างหรือ ?"

ปุโรหิต. รู้จักพระเจ้าข้า ได้น้ำมันเหลวของกา (มารักษา) จึงจะควร.

ราชา. ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงฆ่ากา เอาน้ำมันเหลวมาเถิด.

จำเดิมแต่นั้นมา พวกมนุษย์พากันฆ่ากาทั้งหลาย (ก็) ไม่ได้น้ำมันเหลว จึงทำให้เป็นกองในที่นั้น ๆ นั่นแล. มหาภัยได้เกิดขึ้นแก่กาทั้งหลาย. พระโพธิสัตว์ทราบเหตุนั้นแล้ว ประสงค์จะทำญาติสังคหะ ระลึกถึงบารมีทั้งหลาย ทำเมตตาบารมีให้เป็นปุเรจาริก บินไปโดยเร็วรวดเดียว ก็เข้าไปทางช่องพระแกลใหญ่ที่เปิดอยู่ เข้าไปภายใต้ราชอาสน์. ขณะนั้น คนผู้หนึ่งมุ่งจะจับพระโพธิ์สัตว์นั้น. พระราชาทรงห้ามเขาไว้. พระโพธิสัตว์พักอยู่หน่อยหนึ่งแล้ว ก็ออกมาจากภายใต้พระแท่น กราบทูลว่า "ข้าแต่พระมหาราชเจ้า อันธรรมดาพระราชาครองราชย์ ไม่ถึง (อคติ) ด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้น จึงจะชอบ, ก็การงานใด ๆ เป็นกิจที่ควรจะทรงกระทำ การงานนั้น ๆทุกสิ่ง ควรทรงพิจารณาก่อนแล้วจึงทำ, อนึ่ง การ

งานใด เมื่อทรงทำ จะสำเร็จประโยชน์ได้, การงานนั้นแล ควรทรงทำ; การงานอันตรงกันข้ามจากนี้ หาควรทรงทำไม่, แท้จริงพระราชาทั้งหลายในปางก่อน ย่อมไม่ทรงทำการงาน ที่เมื่อทำลงไปไม่สำเร็จประโยชน์, ปุโรหิตเป็นคนลุอำนาจแห่งเวร จึงได้กล่าวมุสาวาท, ชื่อว่าน้ำมันเหลวของพวกกา หามีไม่."

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว มีพระหฤหัยเสื่อมใส ให้พระโพธิสัตว์นั้นจับที่พระภัทรบิฐทอง ให้คนทาระหว่างปีกทั้งสองด้วยน้ำมันอันหุงได้ร้อยครั้งพันครั้ง ให้พระราชทานสุธาโภชน์อันควรแก่พระราชาในจานทอง ให้น้ำดื่มแล้ว ดำรัสถามพระโพธิสัตว์นั้นผู้อิ่มดีแล้วว่า "ดูก่อนบัณฑิต เพราะเหตุไร กาทั้งหลายจึงไม่มีน้ำมันเหลว ?" พระโพธิสัตว์เมื่อจะแสดงธรรมประกาศเหตุแด่พระราชา ได้กล่าวคาถานี้ในกากชาดก วรรคที่ ๑๔ แห่งเอกนิบาต[๑] ว่า

[๘๖] "กาทั้งหลาย ถูกชาวโลกทั่วไปเบียดเบียน
แล้ว มีใจหวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เหตุนั้น
น้ำมันเหลวของกาเหล่านั้น ผู้เป็นญาติของพวก
ข้าพระพุทธเจ้า จึงไม่มี."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุพฺพิคฺคหทยา** มีความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ธรรมดากาทั้งหลาย มีใจหวาดเสียว คือ ต้องถึงความกลัวอยู่เป็นนิตย์. บทว่า **สพฺพโลกวิเหสิตา** มีความว่า

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๘๕. ตทฏฺฐกถา. ๒/๓๓๙.

อันชาวโลก คือ พวกมนุษย์ทั้งปวงเบียดเบียนแล้ว, เหตุนั้น คือ เพราะเหตุ ๒ ประการนี้ น้ำมันเหลวของกาเหล่านั้น ผู้เป็นญาติของพวกข้าพระพุทธเจ้า ได้แก่ผู้จักกัน ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่มี, แม้ในอดีตก็ไม่เคยมี, แม้ในอนาคตก็จักไม่มี.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยราชสมบัติ. พระโพธิสัตว์ถวายราชสมบัติคืนแด่พระราชาตามเดิม ยังพระราชาให้ทรงตั้งอยู่ในเบญจศีล ทูลขอความไม่มีภัยแก่สรรพสัตว์แล้วหลีกไป. พระราชาพระราชทานอภัยแก่สรรพสัตว์แล้ว ทรงเริ่มตั้งทานประจำไว้แก่กาทั้งหลาย. ให้หุงข้างประมาณ ๑ อัมพณะแห่งข้าวสาร (ข้าวสารราว ๑๑ ทะนาน) ขนำด้วยอาหารอันมีรสอร่อยต่างๆ แล้วให้แก่กาทั้งหลายทุกวัน. ส่วนเครื่องเสวย พระราชทานแก่พระโพธิสัตว์ ฉะนี้แล.

เรื่องกา จบ

มหากปิชาดก ในทุติยวรรค แห่งสัตตกนิบาต[๑]ก็ดี ภัททสาลชาดก ในทวาทสกนิบาต[๒]ก็ดี บัณฑิตควรแสดง (ให้เป็นอุทาหรณ์ในเรื่องการสงเคราะห์ญาติเหมือนกัน).

[๙๗] ส่วนบุคคลใดรวบรวมทรัพย์ไว้ได้มากแล้ว ตนเองก็มิได้บริโภค, พวกญาติทั้งหลายก็มิได้สงเคราะห์, บุคคลนั้น นักปราชญ์ย่อมกล่าวติว่า เป็นผู้เสมอกันกับนกมัยหกะ. มีเรื่องอันแสดงข้อความนั้น ดังต่อไปนี้ :-

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๕๐๓. ตทฏฐกถา. ๕/๑๘๙. ตทฏฐกถา. ๖/๗๕.

[เรื่องนกมัยหกะ]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ (เกิด) เป็นบุตรเศรษฐี มีทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิ ในเมืองพาราณสี โดยกาลล่วงไปแห่งมารดาบิดา ได้สงเคราะห์น้องชาย จ่ายทรัพย์สร้างโรงทานไว้ใกล้ประตูบ้านให้ทานใหญ่ อยู่ครองเรือน (เป็นลำดับมา) ในเวลาที่บุตรเดินได้ เห็นโทษในกามและอานิสงส์ในบรรพชา ได้มอบทรัพย์ทั้งสิ้นพร้อมกับบุตรและภริยาให้น้องชาย แล้วออกบวชเป็นฤาษี บำเพ็ญฌานและอภิญญาให้เกิดแล้ว อยู่ในหิมวันตประเทศ. ฝ่ายน้องชายของดาบสนั้น ได้บุตรคนหนึ่ง จึงดำริว่า "เมื่อลูกของพี่ชายเรายังมีชีวิตอยู่ ทรัพย์จักเป็น ๒ ส่วน, เราจักฆ่าลูกของพี่ชายเสีย" วันหนึ่ง (เขา) ได้กดทารกนั้นให้จมในแม่น้ำตายแล้ว อาบน้ำแล้วไปสู่เรือน ถูกภริยาของพี่ชายถาม ก็ตอบว่า "เด็กนั้นเล่นอยู่ที่แม่น้ำ, ภายหลังฉันค้นหาก็ไม่พบ." พี่สะใภ้ร้องไห้แล้ว ได้นิ่งอยู่. พระโพธิ์สัตว์ทราบเหตุนั้นแล้ว ดำริว่า "เราจักทำกิจนี้ให้ปรากฏ" จึงเหาะไปสู่เรือนน้องชายทางอากาศ ฉันโภชนะอย่างดีที่น้องชายถวายแล้ว ถามว่า "เด็กนั้นไปไหน ? " น้องชายตอบว่า "ตายเสียแล้วในที่ที่เล่นน้ำขอรับ." พระโพธิสัตว์กล่าวว่า "แน่ะคนชั่ว กิจที่เจ้าทำแล้วได้ปรากฏแก่เรา, เจ้าฆ่าเด็กนั้นเสียเพราะเหตุนี้ มิใช่หรือ ? ตัวเจ้าจะพึงสามารถรักษาทรัพย์ที่จะฉิบหายอยู่ ด้วยอำนาจภัยมีราชภัยเป็นต้นได้ละหรือ ? อาการกระทำของนกที่ชื่อว่ามัยหกะและของตัวเจ้าจะต่างอะไรกัน" เมื่อแสดงธรรมด้วยพุทธลีลาแก่น้องชาย ได้ภาษิต

คาถาเหล่านี้ ในมัยหกสกุณชาดก[๑] ว่า

[๙๘] "นกชื่อมัยหกะ ที่เที่ยวไปตามข้างเขา
และซอกเขา บินขึ้นจับต้นไม้เลียบมีผลสุก ร้อง
หวงอยู่ว่า ' ของเรา ๆ ' ดังนี้. เมื่อมันพร่ำ
อยู่อย่างนั้น ฝูงนกทั้งหลายต่างพากันมากินผลไม้-
เลียบแล้วก็บินไป. นกนั้นก็ยังบ่นเพ้ออยู่นั่นเอง
ฉันใด. บุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้นเหมือน
กัน รวบรวมทรัพย์ไว้ได้มากแล้ว ไม่บำรุงตน
เองและญาติทั้งหลายตามส่วน; เขาไม่ใช้สอย
เป็นค่านุ่งห่ม อาหาร ระเบียบ และเครื่องลูบไล้
อะไร ๆ และไม่สงเคราะห์หมู่ญาติ สักครั้งเดียว.
เมื่อเขากำลังบ่นพร่ำหวงว่า "ของเรา ๆ " อยู่
อย่างนั้น พระราชาทั้งหลาย หรือพวกโจรหรือ
พวกทายาท ผู้ไม่เป็นที่รัก มาเอาทรัพย์ไป.
คนนั้นก็ยังบ่นเพ้ออยู่นั่นเอง. ส่วนปราชญ์อาศัย
โภคทรัพย์ สงเคราะห์ญาติทั้งหลาย เพราะ
เหตุนั้น ท่านจึงได้รับเกียรติคุณ ละโลกไปแล้ว
ย่อมบันเทิงในสวรรค์."

[แก้อรรถ]

นัยอันมาในอรรถกถามัยหกสกุณชาดก[๒] ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๐๔. ตทฏฺฐกถา. ๕/๙๔. ๒. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๙๔.

บทว่า **มยฺหโก** คือ นกที่ได้ชื่ออย่างนั้น ด้วยสามารถการร้องว่า 'มัยหัง ๆ' [ของเรา ๆ]. ในบทว่า **คิริสานุทรีจโร** มีวิเคราะห์ว่า [นกใด] ย่อมเที่ยวไปข้างเขาและในซอกขาทั้งหลาย เหตุนั้น [นกนั้น] ชื่อคิริสานุทรีจร [ตัวเที่ยวไปที่ข้างและซอกแห่งเขา]. สองบทว่า **ปกฺกํ ปิปฺผลึ** คือ ต้นไม้เลียบอันสะพรั่งไปด้วยผลต้นหนึ่ง ในหิมวันตประเทศ. บทว่า **กนฺทติ** มีความว่า เที่ยวร้องพร่ำอยู่ว่า "ของเรา ๆ" เพื่อจะห้ามฝูงนกทั้งหลายที่ล้อมต้นไม้นั้นกินผลที่สุก. บทว่า **ตสฺเสวํ** ความว่า เมื่อมันร้องพร่ำอยู่อย่างนั้นนั่นแหละ. บาทคาถาว่า **ภุตฺวาน ปิปฺผลึ ยนฺติ** ความว่า ฝูงปักษีพากันกินผลเลียบต้นนั้นแล้ว ต่างก็บินไปหาต้นอื่นที่สมบูรณ์ด้วยผล. บทว่า **วิลปเตว** ความว่า ฝ่ายทวิชาตตัวนั้น ก็ยังร้องพร่ำอยู่นั่นเอง. บทว่า **ยโถธึ** คือ ตามส่วน ได้แก่ส่วนใด ๆ [ที่ตนควรจะให้] แก่มารดาบิดาพี่น้องชายหญิงบุตรและธิดาเป็นต้น ด้วยสามารถเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภค, ย่อมไม่ให้ส่วนนั้น ๆ. บทว่า **สกึ** คือ ตนเองก็ไม่บริโภคแม้จนครั้งเดียว. ความว่า ไม่ใช้สอยของของตนดังนี้ก็มี. บทว่า **น สงฺคณฺหาติ** คือ ไม่สงเคราะห์ (พวกญาติ) ด้วยสามารถแห่งวัตถุ มีอาหารเครื่องนุ่งห่มพืชพันธุ์และไถเป็นต้น. บทว่า **วิลปเตว** ความว่า เมื่อพระราชาเป็นต้นเหล่านั้น ขนเอาทรัพย์ไป บุรุษนั้น ก็บ่นเพ้ออยู่ถ่ายเดียวเท่านั้น. บทว่า **ธีโร** ได้แก่บัณฑิต. บทว่า **สงฺคณฺหาติ** คือ ย่อมสงเคราะห์ญาติทั้งหลายผู้ทุรพลแม้ที่มาหาตน ด้วยการให้วัตถุมีอาหารเครื่องนุ่งห่มพืชพันธุ์และไถ

เป็นต้น. บทว่า **เตน** มีความว่า สัปปุริสชนนั้น ย่อมได้ชื่อเสียงและการกล่าวสรรเสริญตน ในท่ามกลางบริษัท ๔ เพราะการสงเคราะห์ญาตินั้น, ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ คือ เทพนคร.

[๙๙] พระโพธิสัตว์ ครั้นแสดงธรรมแก่น้องชายอย่างนั้นแล้ว ให้ทำทานที่น้องชายได้เลิกเสีย ให้คงเป็นปกติแล้ว ไปสู่หิมวันตประเทศอย่างเดิม เป็นผู้มีฌานไม่เสื่อม (ทำกาละแล้ว) ก็ได้ไปอุบัติยังพรหมโลก. ฝ่ายน้องชายของพระโพธิ์สัตว์นั้น บัดนี้ ได้เกิดเป็นอาคันตุกเศรษฐี. อาคันตุกเศรษฐีนั้น มิได้ทำบุญ ตลอดชีพ ทำกาละแล้วได้เกิดในโรรุวนรก. พวกราชบุรุษได้ขยทรพย์ของอาคันตุกเศรษฐีไรเล่า[๑] ซึ่งหาบุตรมิได้ เข้าสู่ท้องพระคลังของพระเจ้าปเสนทิ ๗ วัน ๗ คืน.

ส่วนในโกสลสังยุต[๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ดูก่อนมหาบพิตร เศรษฐีคฤหบดีคนนั้น ปลงบุตรคนเดียวของพี่ชายเสียจากชีวิต เพราะเหตุแห่งทรัพย์, เพราะวิบากของกรรมนั้น จึงถูกไหม้ในนรกสิ้นปีเป็นอันมาก คือสิ้นหลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี, พวกราชบุรุษขนทรัพย์ ที่หาบุตร (จะรับ) มิได้ เข้าสู่พระคลังหลวงตั้ง ๗ วันนี้ (ก็) เพราะเศษวิบากของกรรมนั้นแล. ดูก่อนมหาบพิตร และวันนี้ เศรษฐีคฤหบดี ก็ยังถูกไหม้อยู่ในมหาโรรุวนรก."

[๑๐๐] อรรถกถาโกสลสังยุต[๓]นั้นว่า "ข้อว่า **สาปเตยฺยสฺส การณา ชีวิตา โวโรเปสิ** มีความว่า ได้ยินว่า ในกาลนั้น เมื่อทรัพย์

๑. แปลโดยอนุโลมสากังขคติ. ๒. สํ. ส. ๑๕/๑๓๔. ๓. สา. ป. สํ. ส. ๑/๑๘๙.

มิได้แบ่งปันกันเลย มารดาบิดาและพี่ชายของเศรษฐีนั้นได้ทำกาละแล้ว. เขาสำเร็จการอยู่ร่วมกับภริยาของพี่ชายนั้นเอง. ก็พี่ชายของเขามีบุตรอยู่คนหนึ่ง. คนทั้งหลายบอกเด็กนั้นผู้เล่นอยู่ที่ถนนว่า "ทาสคนนี้ ทาสีคนนี้ ยานนี้ ทรัพย์นี้ เป็นของของเจ้า." เด็กนั้นถือเอาถ้อยคำของคนเหล่านั้น กล่าวคำเป็นต้นว่า "คนนี้เป็นทาสของเรา." ลำดับนั้น อาว์ของเด็กนั้นจึงคิดว่า "เดี๋ยวนี้ เด็กคนนี้ยังพูดอย่างนี้เทียว, ในเวลาเติบโตขึ้น มันก็จะพึงให้แบ่งทรัพย์สมบัติในท่ามกลาง; เราจักทำกิจที่ควรทำแก่มันเสียแต่ในเวลานี้แหละ." วันหนึ่ง เขาถือมีดแล้วพูดชวนเด็กนั้นว่า "มาซิลูก ไปป่ากันเถอะ" เขาพาเด็กนั้นไปสู่ป่าแล้ว ฆ่าเด็กนั้นผู้ร้องอยู่ ๆ แล้วทิ้งลงในหลุม กลบไว้ด้วยดินร่วน."

พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ในอรรถกถาชาดก ว่า "แม้อาคันตุกเศรษฐีถึงความเป็นเศรษฐีได้ (ก็) เพราะถวายบิณฑบาตแก่พระปัจเจกพุทธะนามว่า ตครสิขี ดุจเศรษฐี (ที่ฆ่าหลานในป่า) นี้."

เพราะเหตุนั้น ถ้าเศรษฐีทั้ง ๒ นั่น เป็นคนเดียวกันโดยเนื้อความ, อรรถแห่งมัยหกสกุณชาดก ก็ผิด; ถ้าต่างกัน ก็น่าจะถูก. คำว่านี้ อันผู้มีปรีชาพึงสอบสวนดู เทอญ.

เรื่องนกมัยหกะจบ.

กถาว่าด้วยการสงเคราะห์ญาติ จบ.

กถาว่าด้วยกรรมอันหาโทษมิได้*

[๑๐๑] พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]แห่งมงคลสูตรนี้ว่า "กรรมมีการสมทานองค์อุโบสถ การทำความขวนขวาย การปลูกสร้างละเมาะไม้ในอารามและการสร้างสะพานเป็นต้น ชื่อว่ากรรมอันหาโทษมิได้."

[อุโบสถกรรม ๒ อย่าง]

บรรดากรรมเหล่านั้น อุโบสถกรรมมี ๒ อย่าง ด้วยอำนาจปกติอุโบสถและปฏิชาครอุโบสถ. สมจริงตามนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถา[๒]ราชสูตร ในปฐมปัณณาสก์ แห่งติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "สองบทว่า **อุโปสถํ อุปวสนฺติ** ความว่า ชนทั้งหลาย ย่อมอธิษฐานองค์อุโบสถเดือนละ ๘ ครั้ง. บทว่า **ปฏิชาคโรนฺติ** ความว่า ย่อมกระทำอุโบสถกรรมนั้น ย่อมทำด้วยอำนาจการรับและการส่ง วันอุโบสถ ๔ วัน ในกึ่งเดือน (คือปักษ์) หนึ่ง. เมื่อรับอุโบสถในดีถีที่ ๕ ย่อมเป็นผู้รักษาอุโบสถในดิถีที่ ๔, เมื่อส่งย่อมเป็นผู้รักษาอุโบสถในดิถีที่ ๖. เมื่อรับอุโบสถในดิถีที่ ๘ ย่อมเป็นผู้รักษาอุโบสถในดิถีที่ ๗, เมื่อส่ง ย่อมเป็นผู้รักษาอุโบสถในดิถีที่ ๙. เมื่อรับอุโบสถใสดิถีที่ ๑๔ ย่อมเป็นผู้รักษาอุโบสถในถิดีที่ ๑๓, เมื่อส่งอุโบสถในดิถีที่ ๑๕ ย่อมเป็นผู้รักษาอุโบสถในวันแรม ๑ ค่ำ" ดังนี้

*พระมหานาค อุปนาโค ป. ธ. ๙. วัดบรมนิวาส แปล.

๑. ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐวณฺณนา ๑๕๖. ๒. มโน. ปู. ๒/๑๕๗.

[๑๐๒] ฎีการาชสูตรนั้น แก้ว่า "สองบทว่า **อฏฺฐ วาเร** คือ สิ้น ๘ ครั้งอย่างนี้ คือ ในกึ่งเดือนหนึ่ง ๔ ครั้ง ในกึ่งเดือนนอกนี้ก็อย่างนั้น. บทว่า **อธิฏฺฐหนฺติ** แปลว่า ย่อมตั้งใจ บทว่า **ปฏิชาครนฺติ** แปลว่า ย่อมตื่นโดยลำดับ. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลาย เมื่อทำบุญ ชื่อว่า ย่อมตื่น เพราะความเป็นผู้ขวยขวายในกิจที่ตนจะพึงทำ. แต่สัตว์นอกนี้ ชื่อว่า ย่อมหลับ เพราะความเป็นผู้เบือนหน้าเสียจากประโยชน์ของตนและประโยชน์ของผู้อื่น. การรับอุโบสถในดิถีที่ ๑๕ ค่ำ ย่อมมีไม่ได้ เหมือนการส่งอุโบสถในดิถีที่ ๑๔ ค่ำ เพราะไม่มีวัน."

ปกรณ์ชื่อสัททนีติ แก่ว่า "ชาครธาตุ เป็นไปในความสิ้นความหลับ, รูปแห่งหมวดธาตุมี ภู ธาตุ เป็นต้นว่า 'ชาครติ;' รูปแห่งหมวดธาตุมี ตนุ ธาตุเป็นต้นว่า ' ชาคโรติ."

[๑๐๓] ส่วนในกาลอุโบสถนี้ มีการสันนิษฐานดังนี้: วัน ๘ วันแห่งเดือนหนึ่ง คือในชุณหปักษ์ ๔ วัน คือวัน ๕ ค่ำ วัน ๘ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำ วัน ๑๕ ค่ำ ในกาฬปักษ์ก็อย่างนั้น จัดเป็นกาลแห่งปกติอุโบสถ. วัน ๑๑ วันแห่งเดือนหนึ่ง คือ ในชุณหปักษ์ ๕ วัน คือ วัน ๔ ค่ำ วัน ๖ ค่ำ วัน ๗ ค่ำ วัน ๙ ค่ำ วัน ๑๓ ค่ำ และในกาฬปักษ์ ๖ วัน คือ วันค่ำ ๑ วัน ๔ ค่ำ วัน ๖ ค่ำ วัน ๗ ค่ำ วัน ๙ ค่ำ วัน ๑๒ ค่ำ หรือ ๑๓ ค่ำ จัดเป็นกาลแห่งปฏิชาครอุโบสถ. ๑๐ วันในเดือนขาด ๑๑ วันในเดือนเต็ม ซึ่งอื่นจากวันเหล่านั้น ไม่จัดเป็นกาลแห่งอุโบสถ.

[๑๐๔] การที่ชนผู้ไม่สมาทานอุโบสถรักษาศีล ๕ ตลอดเดือนแม้ทั้งสิ้นก็ควร เพราะเหตุนั้น เดือนทั้งสิ้นจึงจัดเป็นกาลของศีล ๕ นั้น. แต่ศีล ๕ นี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งชนผู้ไม่ทำปาฏิหาริกปักษ์.

[ปาฏิหาริกปักขอุโบสถ]

ส่วนเดือนในฤดูฝน ๔ เดือน จัดเป็นกาลของชนผู้ทำปาฏิหาริกปักษ์นั้น. เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถาราชสูตร[๑] พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า "อุโบสถประจำสิ้น ๓ เดือน ในภายในฤดูฝน ชื่อว่า ปาฏิหาริยปักษ์, เมื่อไม่สามารถสิ้น ๓ เดือนแม้นั้น อุโบสถประจำสิ้นเดือนหนึ่งในระหว่างแห่งวันปวารณาทั้ง ๒ ชื่อว่า ปาฏิหาริยปักษ์. เมื่อไม่สามารถสิ้นเดือนหนึ่งแม้นั้น กึ่งเดือนหนึ่งจำเดิมแต่วันปวารณาต้น ก็ชื่อว่า ปาฏิหาริยปักษ์เหมือนกัน."

ฎีการาชสูตรนั้น ว่า "อุโบสถประจำ ชื่อว่า ปาฏิหาริยปักษ์ เพราะจะต้องนำไปตามลำดับ คือ เพราะเราจะต้องให้เป็นไปทุก ๆ ปี."

อรรถกถาอุตตราวิมานว่า "บทว่า **ปาฏิหาริกปกฺขญฺจ** ความว่า ตลอดอุปนีหรณกปักษ์ และปักษ์ที่ปฏิบัติอุโบสถศีลด้วยอำนาจการรับและส่งวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำ แต่เบื้องต้นและที่สุดตามลำดับ อธิบายว่า และในวัน ๑๓ ค่ำ ค่ำ ๑ ๗ ค่ำ และ ๙ ค่ำ."

[๑๐๕] อรรถกถา[๒]ธัมมิกสูตร ในทุติยวรรค แห่งสุตตนิบาตว่า "๕ เดือนนี้ คือ เดือน ๘ ในส่วนเบื้องต้น แห่งวันเข้าพรรษา ๓ เดือน ในภายในพรรษา เดือน ๑๒ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า

๑. มโน. ปู. ๒/๑๕๙. ๒. ป. โช. ขุ. สุ. ๒/๒๗๗.

ปาฏิหาริยปักษ์. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า 'เดือน ๘ เดือน ๑๒ และเดือน ๔ ๓ เดือนเท่านั้น (ชื่อว่า ปาฏิหาริยปักษ์)' อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า 'ปักษ์ละ ๔ วัน กล่าวคือ วัน ๑๓ ค่ำ วันค่ำ ๑ วัน ๗ ค่ำ และวัน ๙ ค่ำ ด้วยอำนาจแห่งวันต้นและวันหลังแห่งวันอุโบสถในปักษ์ (ชื่อว่า ปาฏิหาริยปักษ์)' บัณฑิตชอบใจวิธีใด พึงถือเอาวิธีนั้นก็หรือว่า ผู้ใคร่บุญควรทำทุกวิธี."

[๑๐๖] ส่วนคำใดที่กล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]คังคมาลชาดกในอัฏฐกนิบาต ว่า "บุตรและทาระก็ดี ชนบริวารก็ดี ของเศรษฐีนั้น โดยที่สุดแม้คนเลี้ยงโคในเรือนนั้น ๆ ทั้งหมด ย่อมเข้าจำอุโบสถเดือนละ ๖ วัน" คำนั้น ท่านกล่าวหมายเอาอุโบสถที่ได้โดยกาลอื่นจากพุทธกาล. นัยว่า ในครั้งนั้น การเข้าจำกล่าวคือการไม่รับประทานอาหารนั่นแหละ เขาเรียกกันว่า อุโบสถ, หาใช่องค์ ๘ ไม่. จริงองค์ ๘ นั้น ย่อมหาได้ในสมัยที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเท่านั้น."

[๑๐๗] ส่วนในฎีกาคังคมาลชาดกนั้น ท่านกล่าวว่า "เดือนหนึ่ง มีวันอุโบสถ ๖ วัน คือ ในสุกกปักษ์ ๓ วัน คือ วันอมาวาสี วัน ๘ ค่ำ วัน ๑๑ ค่ำ, แม้ในกัณหปักษ์ก็มี ๓ วัน คือ เช่นเดียวกัน."

แม้ในอรรถกถา[๒]เวสสันตรชาดก ท่านก็หมายเอาวันอุโบสถนอกพุทธกาลนี้แหละ กล่าวไว้ว่า "พระมหาสัตว์ขึ้นทรงคอช้างตัวประเสริฐเสด็จตรวจดูโรงทาน ๖ แห่ง เดือนละ ๖ ครั้ง."

ก็ในฎีกาคังคมาลชาดกนี้ แม้วันบุรณมี ท่านก็ถือเอาด้วยบท

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๔๔. ตทฏฺฐกถา. ๔/๒๙๐. ๒. ขุ. ชา. ๒๘๑๓๖๕. ตทฏฺฐกถา. ๑๐/๓๒๗.

นี้ว่า อมาวาสี.

ส่วนในฎีกาสัคคกัณฑ์ ท่านกล่าวว่า "ก็วัน ๑๕ ค่ำที่เป็นกาฬปักษ์ ท่านเรียกว่า อมาวสีบ้าง. อมาวาสีบ้าง. พระอาทิตย์และพระจันทร์ ย่อมอยู่ร่วมกัน คือด้วยกัน ในดิถีใด, ดิถีนั้นชื่อว่า อมาวสี และชื่อว่า อมาวาสี เพราะทำทีฆะ. อมาศัพท์ มีสหศัพท์ เป็นอรรถ เป็นอัพยยะ [แจกด้วยวิภัตตินามไม่ได้]."

[๑๐๘] บัณฑิตพึงถึงความตกลงในกาลอุโบสถนี้ได้ว่า "๘ วันแห่งเดือนหนึ่งมีวัน ๕ ค่ำเป็นต้น จัดเป็นกาลแห่งอุโบสถตามปกติ, ๑๑ วันมีวัน ๔ ค่ำเป็นต้น ซึ่งเป็นเบื้องต้นและเบื้องปลายของวันทั้ง ๘ เหล่านั้น จัดเป็นกาลแห่งปาฏิหาริยอุโบสถ, เดือนในฤดูฝนแม้ทั้งสิ้น จัดเป็นกาลแห่งปาฏิหาริยอุโบสถ " ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า "การกระทำอุโบสถในวันใดวันหนึ่ง ก็ใช้ได้." คำนั้นไม่เหมาะ เพราะวันที่บัณฑิตกำหนดไว้จะถึงความเป็นวันไร้ประโยชน์. ด้วยว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ วันที่บัณฑิตกำหนดไว้ว่า วัน ๑๔ ค่ำเป็นต้น พึงเป็นวันไม่มีประโยชน์, แต่วันที่บัณฑิตกำหนดไว้นั่น หาเป็นวันไร้ประโยชน์ไม่. เหตุนั้น ในอรรถกถาอุตตาวิมาน พระอรรถกถาจารย์จึงไม่แสดงความที่อุโบสถกรรมนั้น เป็นกิจอันบุคคลพึงทำในวันที่ท่านกำหนดไว้เท่านั้นอย่างนี้ ว่า 'อุโบสถกรรมนั้น บุคคลควรพึงทำในวันเหล่าใด, อุโบสถกรรมเช่นใด ควรรักษาโดยอาการใด, นางอุตตราเมื่อจะแสดงวันนั้นอุโบสถกรรมเช่นนั้นและอาการนั้น จึงกล่าวคำว่า 'จาตุทฺทสึ' เป็นต้น."

[๑๐๙] แม้ในอรรถกถา[๑]ธัมมิกสูตร พระอรรถกถาจารย์ก็กล่าวว่า "บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงกาลอุโบสถ จึงตรัสว่า **'ตโต จ ปกฺขสฺส'** เป็นต้น."

บาลีในธัมมิกสูตร[๒]นั้น ดังต่อไปนี้ :-

"ก็แล วิญญูชนผู้มีใจเลื่อมใสแล้ว เข้าจำ
อุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ทำให้มีองค์ครบ-
เต็มที่ ตลอดวัน ๑๔ ค่ำ วัน ๑๕ ค่ำและวัน ๘ ค่ำ
แห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริกปักษ์" ดังนี้.

อรรถกถา[๓]ธัมมิกสูตรนั้น ว่า "ศัพท์ว่า **ตโต** ในคาถานั้นเป็นนิบาตลงในอรรถสักว่าทำบทให้เต็ม. บทว่า **ปกฺขสฺสุปวสฺสุโปสถํ** นั่น บัณฑิตพึงประกอบเข้ากับบทเบื้องปลายว่า "เข้าจำอุโบสถ คือเข้าไปจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ นั่นแล ตลอด ๓ วันนี้ คือวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ วัน ๘ ค่ำ แห่งปักษ์." บทว่า **ปกฺขสฺสุปวสฺสุ-โปสถํ** นั่น บัณฑิตพึงเชื่อมเข้าอย่างนี้ว่า "วิญญูชนผู้มีใจเลื่อมใสแล้วไม่ปล่อยปละละเลยอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ แม้จนวันเดียว ทำให้มีรูป (องค์) ครบเต็มที่ คือให้มีองค์บริบูรณ์ดี ชื่อว่าเข้าจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ (ทำให้องค์ครบครัน) ตลอดปาฏิหาริย-ปักษ์ด้วย."

[๑๑๐] อรรถกถา[๔]ภยเภรวสูตร ในมูลปัณณาสก์ ว่า "บทว่า **จาตุทฺทสี** ได้แก่ ราตรีหนึ่งอันเป็นที่เต็มแห่ง ๑๔ วัน จำเดิม

๑. ๓. ป. โช. ๒/๒๒๗. ๒. ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๕. ๔. ป. สู ๑/๑๖๓.

แต่วันต้นแห่งปักษ์. วัน ๑๕ ค่ำ และวัน ๘ ค่ำก็เหมือนกัน. บทว่า **ปกฺขสฺส** ความว่า ๖ ราตรี แบ่งราตรีเหล่านั้นแห่งสุกกปักษ์และกัณหปักษ์ให้เป็น (ปักษ์ละ) สาม ๆ. เพราะฉะนั้น คำว่า ปักษ์ บัณฑิตควรประกอบเข้า ในบททุกบทว่า **"ปกฺขสฺส จาตุทฺทสี ปกฺขสฺส ปญฺจทสี ปกฺขสฺส อฏฺฐมี"** ดังนี้.

ฎีกาภยเภรวสูตรนั้นว่า "สองบทว่า **ปฐมทิวสโต ปภูติ** คือ จำเดิมแต่วันค่ำ ๑ อันเป็นวันต้น."

วัน ๕ ค่ำ มิได้มาในบาลีก็จริง แต่วันนั้น ก็ควรถือเอาด้วยแท้ เพราะความเป็นวันที่พระธรรมสังคาหาทั้งหลายตั้งไว้. เนื้อความนี้จักแจ่มแจ้งในมงคลนี้ว่า **"กาเลน ธมฺมสสวนํ."**

กถาว่าด้วยกาลอุโบสถ จบ.

[องค์อุโบสถ ๘ ประการ]

[๑๑๑] ก็องค์ ๘ แห่งอุโบสถนั้น มีเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไปเป็นต้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่นางวิสาขา จึงตรัสไว้ในทุติยวรรค[๑] แห่งทุติยปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

"บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ ไม่พึงกล่าวเท็จ ไม่พึงเป็นผู้ดื่มน้ำเมา พึงงดเว้นจากเมถุนอันเป็นความประพฤติไม่ประเสริฐ ไม่พึงบริโภคโภชนะผิด

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๒๗๖.

เวลาในราตรี ไม่พึงทัดทรวงดอกไม้ ไม่พึงลูบไล้
ของหอมและพึงนอนบทเตียง บนพื้น หรือบน
ที่ซึ่งเขาปูลาด บัณฑิตทั้งหลายกล่าวอุโบสถที่
ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แลว่า อันพระพุทธเจ้า
ผู้ถึงที่สุดทุกข์ ทรงประกาศไว้แล้ว."

บาลีอุโบสถสูตร จบ.

บาลีธัมมิกสูตร ในทุติยวรรคแห่งสุตตนิบาต ก็เหมือนกัน.

[๑๑๒] อรรถกถาธัมมิกสูตร ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อพฺรหฺมตริยา** คือ อันเป็นความประพฤติไม่ประเสริฐ. บทว่า **เมถุนา** คือ จากการถึงพร้อมแห่งเมถุนธรรม."

อรรถกถาชื่อกังขาวิตรณี ว่า "สองบทว่า **เมถุนํ ธมฺมํ** ได้แก่ ธรรมของคน ๒ คน ผู้เช่นเดียวกัน โดยความกลัดกลุ้มแห่งราคะ."

ฎีกากังขาวิตรณีนั้น ว่า "ธรรมนี้เป็นธรรมของชนคู่ทั้งหลาย เพราะถึงภาวะเช่นเดียวกัน โดยความกลัดกลุ้มแห่งราคะ ฉะนั้น ธรรมนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เมถุน เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **'ราคปริยุฏฺฐาเนน'** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราคปริยุฏฺฐเนน** แปลว่า โดยความกลัดกลุ้มแห่งราคะ. อธิบายว่า โดยความเป็นผู้มีจิตถูกความเป็นไปแห่งความกำหนัดในเมถุนรึงรัดแล้ว. อัชฌาจาร (การละเมิดประเวณี) ชื่อว่า **ธมฺโม**."

๑. ป. โช. ๒/๒๒๖.

ฎีกาจูฬหัตถิโทปสูตร ว่า "ธรรมนี้เป็นธรรมของชนคู่ คือเป็นสอง ๆ โดยอาการที่กล่าวแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า เมถุน."

[๑๑๓] อรรถกถา[๑]ธัมมิกสูตร ว่า "บาทคาถาว่า **รตฺตึ น ภุญฺเชยฺย วิกาลโภชนํ** ความว่า ไม่พึงบริโภคทั้งในกลางคืน, ไม่พึงบริโภคโภชนะเกินเวลาไปแล้วทั้งในกลางวัน. แม้วัตถุมีจุรณ์เครื่องลูบไล้เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาแล้วด้วยคันธศัพท์ ในคำนี้ว่า **น จ คนฺธํ** ดังนี้เหมือนกัน. บทว่า **มญฺเจ** ได้แก่ เตียงที่ควร. บทว่า **สนฺถเต** ได้แก่ ที่เขาปูลาดด้วยเครื่องลาดอันควร มีเสื่ออ่อนเป็นต้น. อนึ่ง (การที่นอน) บนพื้นแม้ที่ลาดด้วยผ้าขนสัตว์เป็นต้น ก็ควร."

[๑๑๔] อรรถกถา[๒]อุโบสถสูตร ว่า "บาทคาถาว่า **มญฺเจ ฉมายํ ว สเยถ สนฺถเต** ความว่า พึงนอนบนเตียงที่ควร ซึ่งมีเท้าประมาณศอกกำมา หรือบนพื้นที่โบกฉาบด้วยปูนขาวเป็นต้น หรือบนที่ปูลาดอันเขาลาดหญ้า ใบไม้ และฟางเป็นต้นกระทำไว้."

อรรถกถา[๓]ธัมมิกสูตร ว่า "บทว่า **อฏฺฐงคิกํ** คือ ไม่พ้นไปจากองค์ ๘ เหมือนดนตรีซึ่งประกอบด้วย[๔]องค์ ๕ ฉะนั้น. บทว่า **ทุกฺขนฺตคุนา** คือ ผู้ถึงที่สุดแห่งวัฏฏทุกข์แล้ว."

๑. ป. โช. ๒/๒๒๑. ๒. มโน. ปู. ๒/๒๖๔. ๓. ป. โช. ๒/๒๒๗. ๔. คือ ๑. อาตตํ กลองหุ้มหน้าเดียว. ๒. วีตตํ กลองหุ้มหนัง ๒ หน้า ภ. อาตตวิตตํ กลองหุ้มทุกด้าน (บัณเฑาะว์ รำมะนา). ๔. สุสิรํ เครื่องเห่า (ป, แตร, หรือขลุ่ย). ๕. ฆนํ โลหะแผ่น (ฉาบ, ฉิ่ง, หรือฆ้อง).

[๑๑๕] อรรถกถา[๑]ขุททกปาฐะ ว่า "บรรดาองค์เหล่านั้น เจตนาเป็นเหตุก้าวล่วงฐานะ โดยประสงค์จะส้องเสพสัทธรรม ซึ่งเป็นไปทางกายทวาร ชื่อ อพรหมจรรย์."

ฎีกาพรหมชาลสูตร ว่า "เจตนาที่ยังการจดมรรคด้วยมรรคให้ตั้งขึ้น ซึ่งเป็นไปทางกายทวาร โดยประองค์จะเสพอสัทธรรม ชื่อ อพรหมจรรย์. อพรหมจรรย์นั้นมีองค์ ๒ คือ จิตประกอบด้วยความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะเสพ ๑ การจดมรรคด้วยมรรค ๑."

อรรถกถาชื่อกังขาวิตรณี ว่า "อพรหมจรรย์นั้นมีองค์ ๒ คือ จิตคิดจะเสพ ๑ การยังมรรคให้จดด้วยมรรค ๑."

อรรถกถา[๒]ขุททกปาฐะ ว่า "ก็อพรหมจรรย์มีองค์ ๔ คือ อัชฌาจรณียวัตถุ (วัตถุที่จะพึงประพฤติล่วง คือ มรรคทั้ง ๓) มีอยู่ ๑ จิตคิดจะเสพในอัชฌาจรณียวัตถุนั้น เป็นธรรมชาติปรากฏแล้ว ๑ ประโยค (คือ) ความพยายาม) อันเป็นปัจจัยแห่งการเสพก็สมบูรณ์ ๑ การยินดี ๑."

[๑๑๖] มรรค ๓๐ ชื่อว่า อัชฌาจรณียวัตถุ. สมจริงดังคำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาชื่อกังขาวิตรณี ว่า "ก็ผู้หญิงมี ๓ จำพวก ด้วยอำนาจแห่งหญิงมนุษย์ อมนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉาน. มรรคของหญิงเหล่านั้นแบ่งเป็นพวกละ ๓ ด้วยอำนาจวัจจมรรค ปัสสาวมรรค และมุขมรรค เป็น ๙. ของจำพวกอุภโตพยัญชนก

๑. ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาจวณฺณนา ๒๐. ๒. ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาจวณฺณนา ๒๗.

ก็เช่นนั้น. ส่วนมรรคของบุรุษแบ่งเป็นพวกละ ๒ ด้วยอำนาจวัจจ-มรรคและมุขมรรค เป็น ๖. ขอพวกบัณเฑาะก์ก็เช่นนั้น รวมเป็นมรรค ๓๐ ด้วยอาการอย่างนี้." คำที่เหลือที่ข้าพเจ้าจะพึงกล่าวในสิกขาบทนี้ และในสิกขบทที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๔ และที่ ๕ บัณฑิตพึงทราบตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในอาคาริยวินัยในหนหลัง.

[๑๑๗] อรรถกถา[๑]วิกาลโภชนสิกขบท ว่า "ด้วยบทว่า **กาโล** ท่านประสงค์เอากาลเป็นที่ฉันของพวกภิกษุ. ก็กาลนั้น โดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด ย่อมเป็นเวลาเที่ยง. เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ ในบทภาชนะแห่งสิกขาบทนั้น พระอุบาลีจึงกล่าวว่า ' ชื่อว่า วิกาล (ได้แก่) เมื่อกาลเที่ยงล่วงเลยไปแล้วจนถึงอรุณขึ้น.' แม้เวลาเที่ยงตรง ก็ยังถึงความสงเคราะห์เข้าในกาล. ก็จำเดิมแต่เวลาเทียงตรงนั้นไป ภิกษุไม่สามารถเพื่อจะขบเคี้ยวหรือฉันได้ (แต่) พึงสามารถเพื่อจะดื่มโดยด่วนได้ แต่ภิกษุผู้รังเกียจ ไม่ควรทำ."

ฎีกาพรหมชาลสูตร จูฬหัตถิโทปสูตร และอุโบสถสูตร ว่า "จำเดิมแต่อรุณขึ้นจนถึงเวลาเที่ยง นี้จัดเป็นกาลบริโภคที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สั่งสมอบรมมาแล้ว, อื่นจากนั้นจัดเป็นวิกาล."

ฎีกามหาขันธก์ ว่า "วัตถุที่ชื่อว่าโภชนะ เพราะอรรถว่าอันบุคคลพึงบริโภค คือ วัตถุที่เป็นยาวกาลิกทุกชนิด มีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น. เหมือนอย่างว่า การบริโภคในกลางคืน ในคำว่า

๑. สมนฺต. ๒/๔๑๒.

"รตฺตูปรโต๑" นี้ ท่านกล่าวว่า **รตฺติ** เพราะลบบทเบื้องหลังฉันใด การกลืนกินโภชนะในคำว่า 'วิกาลโภชนา' นี้ ท่านก็กล่าวว่า **โภชนํ** 'เพราะลบบทเบื้องหลังฉันนั้น. การกลืนกินโภชนะในวิกล ชื่อวิกาล-โภชนะ."

[๑๑๘] อรรถกถาชื่อกังขาวิตรณี ว่า "ในวิกาลโภชนสิกขาบทนี้ มีองค์ ๓ เหล่านี้ คือ ความที่เวลาเป็นวิกาล ๑ ความที่วัตถุเป็นยาวกาลิก ๑ การกลืนกิน ๑. "

อรรถกถา๒ขุททกปาฐะ ว่า "วิกาลโภชนะมีองค์ ๔ คือ เวลาวิกาล ๑ วัตถุเป็นยาวกาลิก ๑ การกลืนกิน ๑ ความเป็นผู้ไม่ใช่คนบ้า ๑. การจำแนกองค์ แม้แห่งสิกขาบทที่เหลือ ก็พึงทราบโดยทำนองนี้."

ก็องค์ว่า "ความเป็นผู้ไม่ใช่คนบ้า" นั่น ดี. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้เป็นบ้า."

[๑๑๙] ส่วนองค์ที่ ๗ มีนัจจคีตเป็นต้น บัณฑิตพึงตรวจดูโดยพิสดารในอรรถกถาขุททกปาฐะและพรหมชาลสูตรเป็นต้น. ส่วนในอธิการนี้ มีความย่อดังต่อไปนี้ :-

อรรถกถา๓พรหมชาลสูตรและอุโบสถสูตร ว่า "ก็การประกอบด้วยตนเองก็ดี การให้ผู้อื่นประกอบก็ดี ซึ่งการฟ้อนเป็นต้น การดู

๑. ผู้งดเว้นจากโภชนะในเวลากลางคือ. รตฺติ โภชนํ รตฺตํ ตโต อุปโต รตฺตูปรโต.
๒. ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐวณฺณนา ๓๒.
๓. สมงฺคลวิลาสินี ๑/๑๐๓. มโน. ป. ๒/๒๖๓.

ซึ่งการฟ้อนเป็นต้น ที่เขาประกอบแล้วก็ดี ไม่สมควรแก่ภิกษุภิกษุณีทั้งหลายเลย."

อรรถกถา[๑]ขุททกปาฐะ ว่า "ก็เมื่อบุคคลเข้าไปโดยความประสงค์จะดูแล้วดูอยู่นั่นแหละ ความละเมิดจึงมีได้ในสิกขบทนี้. แต่เมื่อดูการฟ้อนเป็นต้น ซึ่งมาในโอกาสที่ตน ยืน นั่ง และนอนก็ดี กำลังเดินไปเห็นการฟ้อนเป็นต้น ซึ่งมาสู่คลอง (จักษุ) เข้าก็ดี ความเศร้าหมองพึงมีได้ ความละเมิดหามีไม่."

[๑๒๐] ฎีกาพรหมชาลสูตร จูฬหัตถิปโทปมสูตรและอุโบสถสูตรว่า "การฟังเพลงขับที่ไม่เป็นข้าศึก ควรในบางคราว. จริงอย่างนั้นพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาขุททกปาฐะชื่อ ปรมัตถโชติกาว่า 'เพลงขับที่ประกอบด้วยธรรม ควร, ธรรมที่ประกอบด้วยเพลงขับไม่ควร."

จริงอยู่ การที่ฟังเพลงขับซึ่งไม่เป็นข้าศึก ก็ควร. เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถา[๒]สักกปัญหสูตร ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "เมื่อบุคคลฟังเสียง แม้ที่มีอักขระอันวิจิตรมีพยัญชนะอันวิจิตรใด ราคะเป็นต้นย่อมเกิดขึ้น เสียงเห็นปานนั้น ๆ บุคคลไม่ควรเสพ. แต่เมื่อบุคคลฟังเสียงที่อาศัยอรรถ อาศัยธรรม แม้เป็นเพลงขับของนางกุมภทาสีความเลื่อมใสย่อมเกิดขึ้นได้ หรือความเบื่อหน่ายย่อมปรากฏ เสียงเห็นปานนั้น ๆ ควรเสพ."

[๑๒๑] ฎีกาสักกปัญหสูตรนั้นว่า "พระอรรถกถาจารย์หมาย

๑. ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐวณฺณนา ๓๔. ๒. ส. วิ. ๒/๔๔๕

ถึงเพลงขับที่ปรากฏขึ้น โดยความเป็นเพลงขับที่ไพเราะจับจิต ด้วยอำนาจแห่งการกำหนดที่เป็นไปอย่างนั้น เพราะความเป็นที่ประชุมแห่งเพลงขับอันวิจิตร ด้วยอำนาจแห่งการร้อยกรองซึ่งกาพย์ และเพลงขับมีเพลงขับของนักฟ้อนเป็นต้น และด้วยอำนาจแห่งการร้องส่ง จึงกล่าวว่า '**ยํ จิตฺตกฺขจิตฺตพฺยญฺชนมฺปิ... อุปฺปชฺชนฺติ.**'

บทว่า **อตฺถนิสฺสิตํ** คือ อาศัยประโยชน์อันเป็นไปในภพหน้า. บทว่า **ธมฺมนิสฺสิตํ** คือ อาศัยธรรมอันไม่อันไม่กลับแล้ว (คือนิพพาน). ความเชื่อในพระรัตนตรัยก็ดี ความเชื่อในกรรมและผลของกรรมก็ดี ชื่อว่า **ปสาโท**. บทว่า **นิพฺพิทา วา** คือ หรือว่าความเบื่อหน่ายจากวัฏฏะ ด้วยอำนาจแห่งอนิจจสัญญาเป็นต้น."

ส่วนคำใดเขียนไว้ ในคัมภีร์อรรถกถา[๑]ขุททกปาฐะ ว่า "ก็ในองค์ที่ ๗ นี้ เพลงขับแม้ที่ประกอบด้วยธรรมก็ตาม ย่อมไม่ควร, ส่วนธรรมอันประกอบด้วยเพลงขับ ย่อมควร" ดังนี้ : คำนั้น ย่อมไม่สมด้วยคำที่ท่านนำมาในฎีกาพรหมชาลสูตรเป็นต้น.

[๑๑๒] ส่วนในองค์ที่ ๘ พึงทราบวินิจฉัน ดังต่อไปนี้ : อรรถกถา[๒]พรหมชาลสูตรและอุโบสถสูตร ว่า "ที่นอนอันเกินประมาณ ชื่อว่า อุจจาสยนะ. ที่นอนที่ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดอันไม่สมควร ชื่อว่า มหาสยนะ."

ฎีกาพรหมชาลสูตรและอุโบสถสูตรนั้นว่า "ที่นอนสูงแนะที่นอนใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาที่นอนซึ่งเว้นจากสมณสารูป

๑. ปรมตฺถโชติ ขุทฺทปาฐวณฺณนา ๓๕. ๒. สุ. วิ. ๑/๑๐๔ มโน. ป. ๒/๒๖๓.

เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'ปมาณาติกฺกนฺตํ อกปฺปิยตฺถตํ."**

อรรถกถา[1]ขุททกปาฐะ ว่า "ที่นอนอันไม่สมควร และเครื่องปูลาดอันไม่สมควร ชื่อว่า มหาสยนะ."

ฎีกาพรหมชาลสูตรเป็นต้น ว่า "คำว่า **อุจฺจา** เป็นศัพท์พิเศษศัพท์หนึ่ง ซึ่งมีเนื้อความเสมอกับอุจจศัพท์. บุคคลย่อมนอนบนที่นั่นเหตุนั้น ที่นั่น ชื่อว่า เป็นที่นอน คือ อาสันทิ เป็นต้น. ก็อาสนะท่านสงเคราะห์ด้วย สยนศัพท์ ในบทว่า **อุจฺจาสยนมหาสยนํ** นั่น."

[๑๒๓] อรรถกถา[2]จัมมขันธกะ ว่า "อาสนะที่เกินประมาณ ชื่อว่า อาสันทิ." พระบาลี[3]เสนสสนขันธกะ ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั่ง ๔ เหลี่ยม[4]แม้สูง."

อรรถกถา[5]เสนสสนขันธกะนั้นว่า "ตั่ง ๔ เหลี่ยมจตุรัส พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อาสันทิก. ก็เพราะบาลีว่า **อุจฺจกมฺปิ อาสนฺทิกํ** ตั่งยาวโดยส่วนข้างหนึ่งนั่นแหละ มีเท้าประมาณ ๘ นิ้ว จึงควร. อนึ่ง อาสันทิ ๔ เหลี่ยมจตุรัส แม้เกินประมาณ ก็พึงทราบว่า ควร."

ฎีกาชื่อวิมติวิโนทนี ว่า "ตั่ง ๔ เหลี่ยมเท่ากัน (ทั้ง ๔ ด้าน) ชื่อว่า **จตุรสฺสปีธ**. คำว่า **ปมาณาติกฺกนฺโตปิ** ท่านกล่าวหมายเอา

๑. ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐวณฺณนา ๓๕. ๒. สมนฺต. ๓/๑๘๓. ๓. วิ. จุลฺลวคฺต. ๗/๔๑. ๔. อาสนฺทิก. เก้าอี้เล็กหรือที่สั่งชนิดหนึ่งไม่มีที่วางแขนไม่มีที่พิงหลัง ๕. สมนฺต. ๓/๓๕๔.

ตั่ง ๔ เหลี่ยมเท่ากันเหมือนกัน. ส่วนแม้ตั่ง สัตตังคะ[๑] และ ปัญจังคะ ๔ เหลี่ยมรีมีเท้าสูง ย่อมไม่ควร."

[๑๒๔] จริงอยู่ เท้าเตียงและตั่งมีประมาณ ๘ นิ้ว โดยนิ้วพระสุคตเท่านั้น จึงควร. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "อนึ่ง[๒] ภิกษุผู้จะให้ทำเตียงหรือตั่งใหม่ พึงทำให้มีเท้าได้ ๘ นิ้ว โดยนิ้วสุคต เว้นไว้แต่แม่แคร่เบื้องล่าง เมื่อภิกษุทำให้เกินประมาณนั้น เป็นปาจิตตีย์ มีอันให้ตัดเป็นวินัยกรรม."

[๑๒๕] ก็เพราะพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ ในอรรถกถากุฎิการสิกขาบท ในกังขาวิตรณี ว่า "๓ คืบของบุรุษกลางคนในบัดนี้ ชื่อว่า คืบพระสุคต ๑ เป็นศอกคืบโดยศอกช่างไม้" เพราะฉะนั้น ๓ นิ้วแห่งบุรุษกลางคน จึงเป็น ๑ นิ้ว ของพระศาสดา เหตุนั้น ๘ นิ้ว ของพระศาสดา จึงเป็น ๒๔ นิ้วของบุรุษกลางคน. ๒๔ นิ้วนั้นเป็นศอกกำหนึ่ง. เหตุนั้น ในฎีกาอุโบสถสูตร ท่านจึงกล่าวไว้ว่า บทว่า **มุฏฺฐิหตฺถปาทเก** คือ มีเท้าประมาณศอกกำหนึ่ง นับจากพื้นเท้าจนถึงที่สุดเบื้องล่างแห่งแม่แคร่. ก็แล ศอกกำที่มีชื่อว่าศอกช่างไม้ในบัดนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงถึงความตกลงในอธิการนี้ว่า ของบุรุษตามปกติ เป็น ๑ นิ้วของบุรุษกลางคน คืบ ศอก แขนและวา ก็เช่นนั้น เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงถึงความตกลงในอธิการนี้ว่า "ศอกกำของบุรุษกลางคน เป็นศอกกำกับ ๑ คืบของบุรุษตามปกติ."

[๑๒๖] ส่วนเชิงรองเท้าเตียง ๘นิ้ว โดยนิ้วของมนุษย์

๑. สัตตังคะ ที่นั่งมีองค์ ๗ คือ ขา ๔ พนักพิง ๑ ที่วางแขน ๒. ปัญจังคะ ที่นั่งมีองค์ ๕ คือ ขา ๔ พนักพิง ๑. ๒. วิ. มหาวิภงฺค. ๒/๕๐๑.

(นิ้วสามัญ) เท่านั้นจึงควร. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในเสนาสน[1]ขันธกะว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้เชิงรองเท้าเตียงสูง, ภิกษุใดพึงใช้สอย เป็นอุบัติทุกกฏแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเชิงรองเท้าเตียง ๘ นิ้วเป็นอย่างยิ่ง."

ส่วนในอรรถกถา[2]เสนาสนขันธกะนั้น ว่า "๘ นิ้ว คือ นิ้วอันเป็นประมาณของมนุษย์นั่นแล."

เพราะเหตุนี้ เตียงและตั่งอื่นจากอาสันทิ ๔ เหลี่ยมจตุรัสเสมอกัน มีเท้าสูงเกินกว่าศอกกำกับคืบ ๑ และเตียงมีเท้ารองสูงเกินกว่า ๘ นิ้ว ชื่อว่า ที่นอนสูง. เตียงและตั่งนั้น ชื่อว่า ที่นอนใหญ่. สมควร จะสูงก็ตาม ไม่สูงก็ตาม เตียงและตั่งนั้น ชื่อว่า ที่นอนใหญ่. ที่นอนสูงและนอนใหญ่แม้ทั้ง ๒ นั้น ย่อมไม่ควร.

เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถา[3]ขุททกปาฐะ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "ที่นอนสูงและที่นอนใหญ่แม้ทั้ง ๒ นั้น ย่อมไม่ควร โดยปริยายไรแก่ภิกษุผู้ยินดี."

[๑๒๗] ก็เครื่องปูลาดที่ไม่ควร ซึ่งเขาปูลาดบนเตียงและตั่ง ย่อมไม่ควร อย่างอื่นไม่ควรหามิได้. เหตุนั้น ในอรรถกถา[4]ธัมมิกสูตรท่านจึงกล่าวไว้ว่า "ก็ (การที่นอน) บนพื้นแม้ที่ลาดด้วยพรม[5] เป็นต้น ควรอยู่."

ฎีกาพรหมชาลสูตรและอุโบสถสูตร ว่า "ก็เมื่อที่รองอัน

๑. วิ. จุลฺลวคฺค. ๗/๘๒. ๒. สมนฺต. ๓/๓๕๕. ๓. ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐวณฺณนา. ๓๕. ๔. ป. โช. ข. สุ. ๒/๒๖. ๕. โคณกะ เครื่องปลาด้วยขนแกะมีขนยาว ผ้าขนสัตว์.

พระองค์ทรงห้ามแล้ว กิริยา (การนั่งนอน) ที่ใช่สอยซึ่งที่รองนั้น ก็เป็นอันทรงห้ามด้วย เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า **'อุจฺจาสยน-มหาสยนา'** ดังนี้. แต่โดยเนื้อความ การงดเว้นจากการนั่งการนอน อันเป็นการใช้สอยที่นอนสูงที่นอนใหญ่นั้น บัณฑิตพึงทราบว่า พระองค์ทรงแสดงไว้แล้ว."

[๑๒๘] เพราะรวมองค์ที่ ๗ และที่ ๘ ทั้ง ๒ องค์เป็นองค์เดียวกัน จึงมีองค์ ๘ ด้วยประการฉะนี้. เหตุนั้น ในอรรถกถา[๑]ขุททกปาฐะ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "๒ องค์เบื้องต้นและองค์ที่ ๔ และที่ ๕ ทั่วไปแก่อุบาสกและสามเณรด้วยอำนาจเป็นนิจจศีล. องค์แม้ทั้งมดรวมองค์ที่ ๗ และที่ ๘ ของอุบาสกเป็นองค์หนึ่งด้วยอำนาจอุโบสถ เว้นองค์สุดท้ายแห่งองค์ทั้งหมด ทั่วไปกับพวกสามเณร. แต่องค์สุดท้ายแห่งองค์ทั้งหมด เป็นองค์พิเศษ สำหรับสามเณรเท่านั้น."

ส่วนในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรค[๒] ท่านกล่าวว่า "ศีลของคฤหัสถ์ดังนี้ คือ สำหรับอุบาสกและอุบาสิกา สิกขาบทมี ๕ ด้วยอำนาจเป็นนิจจศีล หรือเมื่อมีอุตสาหะก็พึงรักษาทั้ง ๑๐ สิกขาบท (และ) มี ๘ ด้วยอำนาจเป็นองค์อุโบสถ."

ฎีกาปกรณวิเสสชื่อวิสุทธิมรรคนั้น ว่า "สองบทว่า **สติ วา อุสฺสาเห** คือ เมื่อความอุตสาหะเพื่อจะพยายามรักษาศีลมีอยู่. ด้วยบทว่า **ทส** พระพุทธโฆษาจารย์ กล่าวถึงศีลที่สามเณรจะพึงรักษาดุจศีลของฆฎิการอุบาสกเป็นต้น."

๑. ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐวณฺณนา ๑๗. ๒. วิสุทฺธิมรรค สีลนิทฺเทส. ๑/๑๘.

ในฎีกามหาขันธกะ แก้ว่า "ก็คำใดที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาชื่อขุททกปาฐะนี้ว่า 'แต่องค์สุดท้ายแห่งองค์ทั้งหมด เป็นองค์พิเศษสำหรับสามเณรเท่านั้น' คำนั้นย่อมไม่สมกับคำนี้ว่า 'หรือว่าเมื่อมีความอุตสาหะ ก็พึงรักษาทั้ง ๑๐ สิกขาบท' ดังนี้."

กถาว่าด้วยองค์ ๘ จบ.

[๑๒๙] อรรถกถาอุโบสถสูตร ว่า "ก็บุคคลผู้จะเข้าจำอุโบสถศีลนั้นพึงตั้งใจว่า ' พรุ่งนี้เราจักรักษาอุโบสถ ' แล้วตรวจตราการกระทำ[๒]อาหารเป็นต้นเสียแต่ในวันนี้ทีเดียว ด้วยพูดว่า " พวกท่านพึงทำสิ่งนี้และสิ่งนี้.' ในวันอุโบสถ พึงเปล่าวาจาสมาทานองค์อุโบสถในสำนักของภิกษุหรือภิกษุณี ของอุบาสกหรืออุบาสิกา ผู้รู้จักลักษณะของศีล ๑๐ แต่เช้าตรู่. แต่เมื่อไม่รู้บาลี พึงอธิษฐานว่า 'พวกท่านพึงอธิษฐานอุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้.' เมื่อไม่ได้ผู้อื่น พึงอธิษฐานด้วยตนเองก็ได้, แต่ควรทำการเปล่งวาจาโดยแท้. เมื่อเข้าจำอุโบสถ ไม่ควรจัดแจงการงานที่เกี่ยวกับการเบียดเบียนผู้อื่น. ควรทำการนับอายุและวัยให้กาลล่วงไป. อนึ่ง พึงเป็นผู้ราวกะภิกษุผู้มีภัตรเป็นประจำ ได้อาหารในเรือนบริโภคแล้ว พึงไปสู่วิหารฟังธรรมหรือพึงมนสิการของบรรดาอารมณ์ ๓๘ อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง."

[๑๓๐] ฎีกาอุโบสถสูตรนั้นว่า "จำเดิมแต่การสมาทานศีล ผู้รักษาอุโบสถไม่ควรทำกิจอะไร ๆ อย่างอื่น ควรให้กาลล่วงไปด้วยการฟังธรรมหรือมนสิการกัมมัฏฐาน เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์

๑. มโน. ปู. ๒/๒๖๔. ๒. วิ บทหน้า ธา ธาตุ ในความกระทำ, อภิ. สูจิ. หน้า ๘๐๑. ข้อ ๑๖๘.

จึงกล่าวว่า **ตมฺปน อุปวสนฺเตน ฯ เป ฯ วิจาเรตพฺพํ.** ในสองบทว่า **วาจํ ภินฺทิตฺวา** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : ผู้รักษาอุโบสถ พึงทำการกำหนดกาลว่า '(เราจักรักษาอุโบสถ) ตลอดคืนนี้ และตลอดวันนี้' แล้วทำโดยรวมกันด้วยอำนาจองค์อุโบสถว่า 'ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาทาน ๘ ' แล้วทำการเปล่งวาจาสมาทานองค์อุโบสถเฉพาะองค์ตามบาลีอย่างนี้ว่า **'ปาณาติปาตา เวรมณีสิกฺขาปทํ สมาทิยามิ ฯ เป ฯ อุจฺจาสยนมหาสยนา เวรมณีสิกฺขาปทํ สมาทิยามิ'** แต่เมื่อไม่รู้บาลี พึงสมาทานเฉพาะองค์ด้วยภาษาของตน หรือด้วยอำนาจอธิษฐานโดยรวมกันว่า ' ข้าพเจ้าอธิษฐานอุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว' เมื่อไม่ได้ผู้อื่นอธิษฐานเองก็ได้. แท้จริงศีลของอุบาสกอันบุคคลผู้รักษาอุโบสถสมาทานรวมกันก็ดี สมาทานในสำนักผู้อื่นก็ดี ก็ชื่อว่าสมาทานแล้ว สมาทานรวมกันก็ดี สมาทานเฉพาะองค์ก็ดี ก็เป็นอันสมาทานเหมือนกัน. ถามว่า ความแตกต่างกันจะมีได้อย่างไรเล่า ? แก้ว่า เมื่อสมาทานรวมกัน วิรัติก็อย่างเดียวเท่านั้น เจตนาก็มีดวงเดียวเหมือนกัน. แต่วิรัติและเจตนานั้น ทำกิจของวิรัติและเจตนาทั้งหมด เพราะเหตุนั้น สิกขาบททั้งหมด จัดว่าอันผู้รักษาอุโบสถสมาทานแล้วโดยแท้ ด้วยการสมาทานรวมกันแม้นั้น. อนึ่ง เมื่อสมาทานเฉพาะองค์ วิรัติและเจตนาที่ต่างๆ กัน ย่อมเกิดขึ้นตามหน้าที่ด้วยอำนาจกิจ. ก็ในการสมาทานทุกอย่าง ควรทำการเปล่งวาจาโดยแม้.

บทว่า **ปโรปโรธปฏิสํยุตฺตา** คือ ที่เกี่ยวกับการเบียดเบียน

ผู้อื่น."

กถาว่าด้วยการสมาทานองค์อุโบสถ จบ.

[๑๓๑] การสมาทานองค์อุโบสถนั้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งความเกิดในสวรรค์เป็นต้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า "วิสาขา ผู้ใดพึงครองอราชย์เป็นอิสราธิบดีแห่งมหาชนบท ๑๖ เหล่านี้ ซึ่งมีรตนะ ๗ ประการมากมาย, คือ อังคะ มคธะ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ; การครองราชย์ของผู้นั้นนั่นย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘.

ข้อนั้น เพราะเหตุไร ?

วิสาขา ราชสมบัติที่เป็นของมนุษย์เป็นของเล็กน้อย เพราะนำเข้าไปเปรียบเทียบสุขอันเป็นทิพย์;

วิสาขา ๕๐ ปีซึ่งเป็นของมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งและวันหนึ่งของเทพดาชั้นจาตุมหาราช, ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้นเป็นเดือนหนึ่ง, ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้นเป็นปีหนึ่ง, ๕๐๐ ปีอันเป็นทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นจาตุมหาราช. วิสาขา ก็คือข้อที่สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ เข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ แล้ว พึงเข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นจาตุมหาราช เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เป็นฐานะที่สมควรจะมีได้แล. วิสาขา ก็เราหมายเอาความเข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นจาตุมหาราชนั่น จึงกล่าวคำนี้ว่า 'ราชสมบัติอันเป็นของมนุษย์เป็นของเล็กน้อย

เพราะนำเข้าไปเปรียบสุขอันเป็นทิพย์.'

วิสาขา ๑๐๐ ปีอันเป็นของมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งและวันหนึ่ง ของเทพดาชั้นดาวดึงส์ ; ฯลฯ พันปีอันเป็นทิพย์โดยปีนั้น เป็น ประมาณอายุของเทพดาชั้นดาวดึงส์. วิสาขา ก็ข้อที่สตรีหรือบุรุษ บางคนในโลกนี้ เข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ แล้ว พึงเข้า ถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นดาวดึงส์ เบื้องหน้าแต่ตายไป เพราะกายแตกเป็นฐานะที่สมควรจะมีได้แล. วิสาขา ก็เราหมายเอาความ เข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นดาวดึงส์นั่นจึงกล่าวคำนี้ว่า ' ราชสมบัติอันเป็นของมนุษย์เป็นของเล็กน้อย เพราะนำเข้าไปเปรียบ เทียบสุขอันเป็นทิพย์.'

วิสาขา ๒๐๐ ปีอันเป็นของมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งและวันหนึ่ง ของเทพดานั้นยาม ฯลฯ สองพันปีอันเป็นทิพย์โดยปีนั้น เป็น ประมาณอายุของเทพดาชั้นยาม. วิสาขา ก็ข้อที่สตรีหรือบุรุษบาง คนในโลกนี้ เข้าจำอุโบสถ์อันประกอบด้วย ๘ แล้ว พึงเข้าถึง ความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นยาม เบื้องหน้าแต่ตายไป เพราะ กายแตก เป็นฐานที่ควรจะมีได้แล. วิสาขา ก็เราหมายเอาความ เข้าถึงความเป็นผู้ร่วมของเทพดาชั้นยามนั้นจึงกล่าวคำนี้ว่า 'ราช-สมบัติอันเป็นของมนุษย์เป็นของเล็กน้อย เพราะนำเข้าไปเปรียบเทียบ สุขอันเป็นทิพย์.'

วิสาขา ๔๐๐ ปีอันเป็นของมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งและวันหนึ่ง ของเทพดาชั้นดุสิต ฯลฯ สองพันปีอันเป็นทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณ

[redacted]อายุของเทวดาชั้นดุสิต. วิสาขา ก็ข้อที่สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ เข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ แล้ว พึงเข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นดุสิต เบื้องหน้าแต่ตายไป เพราะกายแตก เป็นฐานะที่สมควรจะมีได้. วิสาขา ก็เราหมายเอาความเข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นดุสิตนั่น จึงกล่าวคำนี้ว่า ' ราชสมบัติอันเป็นของมนุษย์เป็นของเล็กน้อย เพราะนำเข้าไปเปรียบเทียบสุขอันเป็นทิพย์.'

วิสาขา ๘๐๐ ปีอันเป็นของมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งและวันหนึ่งของเทพดาชั้นนิมมานรดี; ฯลฯ แปดพันปีอันเป็นทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นนิมานรดี. วิสาขา ก็ข้อที่สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ เข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ แล้ว พึงเข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นนิมมานรดี เบื้องหน้าแต่ตายไป เพราะกายแตก เป็นฐานะที่ควรจะมีได้แล. วิสาขา ก็เราหมายเอาความเข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นนิมมานรดีนั่น จึงกล่าวคำนี้ว่า ' ราชสมบัติอันเป็นของมนุษย์เป็นของเล็กน้อย เพราะนำเข้าไปเปรียบเทียบสุขอันเป็นทิพย์.'

วิสาขา พันหกร้อยปีอันเป็นของมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งและวันหนึ่ง ของเทพดาชั้นปรนิมมิตวสวัดดี ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้นเป็นเดือนหนึ่ง, ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้นเป็นปีหนึ่ง หมื่นหกพันปีอันเป็นทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นปรนิมมิตวสวัดดี. วิสาขา ก็ข้อที่สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ เข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ แล้ว

พึงเข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นปรนิมมิตวสวัสดี เบื้องหน้าแต่ตายไปเพราะกายแตก เป็นฐานะที่สมควรจะมีได้แล. วิสาขา ก็เราหมายเอาความเข้าถึงความเป็นผู้ร่วมกันของเทพดาชั้นปรนิมมิตวสวัสดีนั้น จึงกล่าวคำนี้แลว่า 'ราชสมบัติกันอันเป็นของนุษย์เป็นของเล็กน้อยเพราะนำเข้าไปเปรียบเทียบสุขอันเป็นทิพย์."

บาลีอุโบสถสูตร[๑] จบ.

[๑๓๒] อรรถกถา[๒]อุโบสถสูตรนั้นว่า "บทว่า **ปหูตรตฺตรตนานํ** คือ ประกอบด้วยรตนะ กล่าวคือ วัตถุอันยังความยินดีให้เกิดมากมาย. อธิบายว่า เต็มด้วยรตนะ ๗ ประการมีประมาณเพียงสะเอว ทำพื้นชมพูทวีปทั้งสิ้นให้เป็นเช่นกับหน้ากลอง.

บทว่า **อิสฺสริยาธิปจฺจํ** คือ โดยความเป็นอิสระ และโดยความเป็นอธิบดี, มิใช่โดยเป็นพระราชาชั้นต่ำ. อีกอย่างหนึ่งความเป็นอธิบดี คือ ความเป็นอิสระ ชื่อว่า ความเป็นอิสสราธิบดีเพราะในราชสมบัตินี้ ไม่มีกรรมอันเป็นไปกับด้วยความโหดร้าย.

สองบทว่า **รชฺชํ การเรยฺย** คือ พึงครองจักรพรรดิราชเห็นปานนั้น. คำเป็นต้นว่า **องฺคานํ** เป็นชื่อของชนบทเหล่านั้น.

หลายบทว่า **กลํ นาคฺฆติ โสฬสึ** ความว่า ย่อมไม่ถึงส่วนหนึ่งจาก ๑๖ ส่วนนั้น ซึ่งแบ่งบุญแห่งอุโบสถที่บุคคลเข้าจำสิ้นวันหนึ่งและคืนหนึ่งให้เป็น ๑๖ ส่วน. อธิบายว่า ผลคือวิบากแห่งเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถสิ้นราตรีหนึ่ง ยังมากกว่าจักรพรรดิราชนั้น.

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๒๖๓. ๒. มโน. ปู. ๒/๒๖๓.

บทว่า **กปณํ** คือ นิดหน่อย."

[๑๓๓] ฎีกาอุโบสถสูตรนั้น ว่า "รัตตศัพท์ เป็นปริยายแห่งรตนศัพท์ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ' บทว่า **ปหูตรตฺตรตนานํ** คือ ประกอบด้วยรัตนะ กล่าวคือ วัตถุอันยังความยินดีให้เกิดมากมาย.' แต่ในพระบาลีปรากฏปาฐะว่า **ปหูต-สตฺตรตานานํ** ก็มี.

สองบทว่า **เภริตลสทิสํ กตฺวา** คือ ทำให้เสมอดุจหน้ากลอง.

หลายบทว่า **ตโต เอกํ ภาคํ น อคฺฆติ** คือ จักรพรรดิราชตามที่กล่าวแล้ว ย่อมไม่ถึงส่วนหนึ่งจากส่วนที่ ๑๖ นั้น. สองบทว่า **ตโต พหุตรํ** คือมากกว่าสิริแห่งจักรพรรดิราช.

ในบทว่า **จาตุมฺมหาราชิกานํ** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ : ๙ ล้านปีเป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นจาตุมหาราช โดยการคำนวณของมนุษย์. ๓ โกฏิ ๖ ล้านปี เป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นดาวดึงส์. ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปี เป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นยาม. ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปี เป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นดุสิต. ๒๓๐ โกฏิ ๔ ล้านปี เป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นนิมมานรดี. ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปี เป็นประมาณอายุของเทพดาชั้นปรนิมมิตวสวัดดี."

[เรื่องปุโรหิต]

[๑๓๔] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าพาราณสี พระองค์เองมิได้ทรงประมาท ในทานศีลและอุโบสถกรรม ทรงชักชวนอมาตย์เป็นต้นแม้ที่เหลือ ในทานเป็นต้น. ฝ่ายปุโรหิตของพระองค์

อันพระองค์ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งวินิจฉัย เป็นผู้กินเนื้อ[๑]หลังของผู้อื่น ด้วยการกินสินบนจึงไม่สมาทาน. ในวันอุโบสถวันหนึ่งตอนกลางวัน เขารับสินบททำคดีโกงแล้วไปสู่ที่บำรุงพระราชา ถูกพระราชตรัสถามว่า "อาจารย์ แม้ท่านก็รักษาอุโบสถหรือ ?" จึงทูลเท็จว่า "พระพุทธเจ้าข้า" แล้วลงจากปราสาทไป. ทีนั้น อมาตย์คนหนึ่งโจทเขาว่า "ท่านไม่รักษาอุโบสกมิใช่หรือ ?" เขาพูดว่า "เราบริโภคในเวลาเท่านั้น ไปสู่เรือนแล้วบ้วนปากอธิษฐานอุโบสถตอนเย็นจักไม่บริโภค, จักรักษาศีลตอนกลางคืน, เมื่อเป็นเช่นนี้อุโบสถกรรมกึ่งหนึ่งจักมีแก่เรา" ดังนี้แล้วไปสู่เรือน ได้ทำเหมือนอย่างนั้น.

ในวันอุโบสถหนึ่งอีก หญิงมีศีลคนใดคนหนึ่งเป็นความ[๒] เมื่อไม่ได้เมื่อจะไปสู่เรือนคิดว่า "เราจักไม่ก้าวล่วงอุโบสถกรรม" เมื่อกาลจวนเข้ามา จึงเริ่มจะบ้วนปาก. เขาราบความที่หญิงนั้นเป็นผู้รักษาอุโบสถ จึงพูดว่า "ท่านจงเคี้ยวกินผลมะม่วงนี้แล้วรักษาอุโบสถเถิด" แล้วได้ให้ผลมะม่วงแก่หญิงนั้น. กรรมของปุโรหิตมีเพียงเท่านี้. ในกาลต่อมา เขาทำกาละแล้ว ได้เป็นเวมานิกเปรต มีนางเทพกัญญาหมื่นหกพันห้อมล้อม ในวิมานทองคำในป่าไม้มะม่วงประมาณ ๓ โยชน์ใกล้ฝั่งคงคาในหิมวันตประเทศ. ก็เขาเสวยสมบัติในเวลากลางคืนเท่านั้น เมื่ออรุณขึ้น ก็เข้าไปสู่ป่ามะม่วง. ในขณะที่เขาเข้าไปนั่นเอง อัตภาพอันเป็นทิพย์ก็อันตรธาน. อัตภาพมี

๑. ปิฏฺฐิมํสิโก หมายถึงผู้พิพากษาที่ไม่ยุติธรรม An unfair judge นัยหนึ่ง หมายถึงผู้ติเตียนผู้อื่นลับหลัง One who talks behind person's back.
๒. อฏฺฏํ กโรนฺติ ทำอยู่ซึ่งคดี.

ประมาณเท่าต้นตาล ๘๐ ศอกเกิดขึ้น (แทน). สรีระทั้งสิ้นก็ไหม้ ได้เป็นประหนึ่งดอกทองกวาวที่บานเต็มที่แล้ว. ในมือทั้ง ๒ มีนิ้วข้างละนิ้วเท่านั้น. ที่นิ้วนั้น มีเล็บประมาณเท่าจอบใหญ่. เขาก็เอาเล็บเหล่านั้นผ่าเนื้อหลังของตนควักขึ้น ๆ เคี้ยวกิน ได้รับความเจ็บปวดร้องลั่น เสวยทุกข์อยู่. เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว สรีระนั้นก็อันตรธาน, สรีระอันเป็นทิพย์ก็เกิดขึ้น ๆ (แทน). หญิงฟ้อนรำอันเป็นทิพย์ ผู้ประดับประดาตกแต่งแล้ว ก็ถือเครื่องดนตรีนานาชนิดมาห้อมล้อมเขา. เขาได้เสวยสมบัติใหญ่ขึ้นสู่ทิพยปราสาทในอัมพวันอันน่ารื่นรมย์. เขาได้อัมพวันประมาณ ๓ ประโยชน์ เพราะผลแห่งการให้ผลมะม่วงแก่หญิงผู้รักษาอุโบสถ, ควักเนื้อหลังเคี้ยวกิน เพราะผลแห่งการถือเอาสินบทแล้วทำคดีโกง, เสวยยศใหญ่ในราตรี เพราะผลแห่งอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้. แม้พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่อุบาสก ผู้รักษาอุโบสถ จึงตรัสว่า "อุบาสกทั้งหลายพวกท่านผู้เข้าจำอุโบสถทำดีแล้ว โบราณกบัณฑิกทั้งหลายเสวยยศใหญ่แล้วโดยลำดับ เพราะผลแห่งอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง" แล้วทรงให้เรื่อง พิสดาร แล้วตรัสกิงฉันทชาดก[๑] ซึ่งเป็นชาดกแรกของชาดกทั้งปวง ในติงสนิบาต ทรงประกาศสัจจะทั้งหลายแล้ว. ในกาลจบสัจจะ บรรดาอุบาสกทั้งหลาย อุบาสกบางพวก ได้เป็นโสดาบัน, บางพวก ได้เป็นสกทาคามี, บางพวก ได้เป็นอนาคามีแล้ว.

เรื่องปุโรหิต จบ.

๑. ชาตกฎฐกถา. ๗/๗๑๗.

[เรื่องพระเจ้าอุทัย]

[๑๓๕] ในอดีตกาล ในเมืองพาราณสี ได้มีเศรษฐีชื่อสุจิปริวาร มีสมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ ยินดียิ่งในบุญมีทานเป็นต้น. บุตรภรรยาก็ดี บริวารชนก็ดี ของเขา โดยที่สุด คนเลี้ยงโคในเรือนนั้น ทุกคนเข้าจำอุโบสถเดือนละ ๖ วัน. คราวนั้น บุรุษเข็ญในเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างคนหนึ่ง เข้าไปหาเศรษฐีนั้นไหว้แล้วได้ยืนอยู่.

เศรษฐี. พ่อมหาจำเริญ ท่านมาทำไม ?

บุรุษ. เพื่อประสงค์จะทำการงานเพื่อค่าจ้างในเรือนของท่าน.

เศรษฐีพูดไว้ในวันที่พวกลูกจ้างเหล่าอื่นมาแล้วนั่นแหละว่า "พวกท่านเมื่อจะทำงานในเรือนนี้ สามารถรักษาศีลได้ ก็จงทำงานเถิด." แต่เศรษฐีมิได้ทำสัญญาในอันบอกการรักษาศีลแก่เขา พูดว่า "ดีละพ่อ ท่านจงทำตามความรู้ของตนเพื่อค่าจ้างเถิด." บุรุษนั้น ตั้งแต่นั้นก็เป็นคนว่าง่าย มิได้คำนึงถึงความลำบากของตน ทำกิจทุกอย่าง ไปสู่ที่ทำงานแต่เช้าตรู่แล้วกลับมาเวลาเย็น. ต่อมาวันหนึ่งเศรษฐีสั่งสาวใช้ว่า "วันนี้เป็นวันอุโบสถ, เจ้าจงหุงข้าวให้พวกกรรมกรในเรือนแต่เช้าตรู่, พวกเขาจักบริโภคแต่เช้าทีเดียว แล้วจักเป็นผู้รักษาอุโบสถ." นางได้ทำอย่างนั้นแล้ว. ส่วนบุรุษเข็ญใจนั้นลุกขึ้นแต่เช้าไปสู่ที่ทำการงาน. ใคร ๆ ก็มิได้บอกวันอุโบสถแก่เขา. ชนทั้งหมดมีเศรษฐีเป็นต้น บริโภคแต่เช้าตรู่ เป็นผู้รักษาอุโบสถนั่งคำนึงถึงศีลในที่ของตนอยู่. บุรุษเข็ญใจทำการงานวันยังค่ำกลับมา

ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต เมื่อเขาน้อมภัตรมาให้ จึงถามว่า "ในวันอื่นในเวลานี้ได้มีเสียงเอ็ดตะโร, วันนี้พวกเขาไปที่ไหนกัน ?"

นางทาสี. พ่อ ทุกคนเขารักษาอุโบสถ ไปยังที่ของตนแล้ว.

เขาคิดว่า "ในระหว่างผู้มีศีลมีประมาณเท่านี้ เราคนเดียวจักไม่อยู่เป็นคนทุศีลละ" จึงไม่บริโภคภัตร เข้าไปหาเศรษฐี ถามว่า "นาย เมื่อผมอธิษฐานในวันอุโบสถเดี๋ยวนี้ อุโบสถกรรมจักมีหรือไม่มี ?"

เศรษฐี. พ่อ เพราะเหตุที่ท่านไม่อธิษฐานแต่เช้าตรู่ จึงไม่มีอุโบสถกรรมทั้งหมด, แต่มีอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง.

เขาคิดว่า "แม้เพียงเท่านี้ก็ช่างเถิด" จึงสมาทานศีลในสำนักของเศรษฐี อธิษฐานอุโบสถ ไปสู่ที่ของตนนอนคำนึงถึงศีลอยู่แล้ว. ความนั้นลมในท้องตั้งขึ้นแก่เขาในลำดับแห่งปัจฉิมยาม เพราะความที่เขาเป็นผู้อดอาหารตลอดวันยังค่ำ. เศรษฐีนำเภสัชต่าง ๆ มาแล้วพูดว่า "ท่านจงบริโภคเสียเถิด." เขาคิดว่า "เราจักไม่ทำลายอุโบสถ" แล้วพูดว่า "ผมสมาทานทำให้มีชีวิตเป็นที่สุด" แล้วไม่บริโภค. เวทนามีกำลังเกิดขึ้นแล้ว. เขาไม่สามรถจะตั้งสติไว้ได้ในเวลาอรุณขึ้น. ทีนั้นชนทั้งหลายพูดกันว่า "เขาจักตายเดี๋ยวนี้" จึงนำเขาออกไปให้นอนในเรือนเล็ก.[๑] ในขณะนั้น พระเจ้าพาราณสีทรงทำประทักษิณพระนครเสด็จมาถึงที่นั้น. บุรุษเข็ญใจเห็นพระราชาแล้วยังความโลภให้เกิดขึ้น ปรารถนาราชสมบัติแล้ว จุติไปถือปฏิสนธิ

๑. Outhouse.

ในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระราชานั้น เพราะผลแห่งอุโบสถ-กรรมกึ่งหนึ่ง โดยล่วงไป ๑๐ เดือน ก็ประสูติ. พระชนกและชนนีได้ทรงขนานนามพระราชากุมารนั้นว่า "อุทัยกุมาร." พระองค์ทรงเจริญวัยแล้วถึงความสำเร็จในศีลปะทั้งปวง ทรงระลึกถึงบุรพกรรมของพระองค์ได้ด้วยญาณเครื่องระลึกชาติ จึงทรงเปล่งอุทานเนือง ๆ ว่า "นี้ เป็นผลแห่งกรรมมีประมาณเล็กน้อยของเรา." อุทัยกุมารนั้นโดยล่วงลับไปแห่งพระชนก ได้รับราชสมบัติแล้วปรากฏพระนามว่า "พระเจ้าอุทัย."

แม้พระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พวกอุบาสกผู้รักษาอุโบสถ ตรัสว่า "อุบาสกทั้งหลาย พวกท่านเมื่อรักษาอุโบสถนับว่า ทำกรรมดีแล้ว, บัณฑิตในปางก่อนทั้งหลาย อาศัยอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง ได้ยศใหญ่แล้ว" ดังนี้ จึงทรงให้เรื่องนี้พิสดารแล้วตรัสคังคมาลชาดก.[๑]

เรื่องพระเจ้าอุทัย จบ.

[๑๓๖] เรื่องแม้ของลูกจ้างผู้อาศัยอนาถบัณฑิกเศรษฐีเลี้ยงชีวิตด้วยการรับจ้าง เกิดเป็นเทพดาที่ต้นไทรในราวป่า เพราะผลแห่งอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง ก็ควรกล่าว. เรื่องนั้นควรตรวจดูในอรรถกถาแห่งคาถาว่า **"อปฺปมาโท อมตํ ปทํ"** เป็นต้น ในอัปปมาวรรคแห่งธรรมบท.

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๔๔ ตทฏฺฐกถา. ๕/๒๙๐.

[เรื่องพระเจ้าสาธินะ]

[๑๓๗] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นพระราชาทรงพระนามว่า สาธินะ ในเมืองมิถิลา รับสั่งให้สร้างโรงทานไว้ ๖ แห่ง ทรงให้มหาทานเป็นไปด้วยการบริจาคทรัพย์ ๖ แสนทุกวัน ทรงรักษาศีล ๕ บ้าง ทรงเข้าจำอุโบสถบ้าง. แม้พวกชาวแว่นแคว้นก็ตั้งอยู่ในโอวาทของท้าวเธอ ทำบุญมีทานเป็นต้น ตายไป ๆ ก็ไปเกิดในเทพบุรีทั้งนั้น ไปสู่สุธรรมเทวสภานั่งแล้ว ต่างพรรณนาคุณแห่งศีลและอาจาระเป็นต้นของพระราชาอยู่ทีเดียว. ฝ่ายเทวดาที่เหลือฟังคุณกถานั้นแล้วได้มีประสงค์จะเห็นพระราชา. ท้าวสักกะทรงทราบใจทวยเทพเหล่านั้น จึงทรงบัญชามาตลิเทพบุตรว่า "ท่านจงไป นำพระเจ้าสนธินะมาด้วยเวชยันตรถ" มาตลิเทพบุตรนั้นก็ไปสู่เมืองมิถิลา นำพระองค์มา. ทวยเทพพร้อมด้วยพระอินทร์เห็นพระองค์แล้วต่างร่าเริงยินดี ทำการต้อนรับแล้ว. ทีนั้น ท้าวสักกะได้แบ่งเทพนคร นางอัปสร ๒ โกฏิ-ครึ่งและเวชยันตปราสาทครึ่งหนึ่งให้แก่ท้าวเธอ. เมื่อพระเจ้าสาธินะนั้นเสวยทิพยสมบัติอยู่ ๗๐๐ ปีล่วงไปแล้ว โดยการนับอย่างมนุษย์. ต่อมาบุญอันเป็นเหตุอยู่ในเทวโลกโดยอัตภาพนั้นของท้างเธอสิ้นแล้ว ความไม่ยินดีก็เกิดขึ้น. ท้าวสักกะทรงทราบเหตุนั้น จึงทรงบัญชามาตลิ-เทพบุตรว่า "ท่านจงไป จงนำพระเจ้าสาธินะไปสู่เมืองมิถิลา ให้ลงที่อุทยาน." มาตลิเทพบุตรได้ทำอย่างนั้นแล้ว. นายอุยยานบาลเห็นท้าวเธอทูลถามแล้ว ได้กราบทูลแก่พระเจ้านารทะ. นัยว่า พระเจ้านารทะเป็นพระปนัดดาที่ ๗ ของท้าวเธอ. ทราบว่าความนั้นเป็นกาลแห่งสัตว์

ผู้มีอายุ ๗๐๐ ปีแล. ก็พระโพธิสัตว์ให้กาลมีประมาณเท่านี้ล่วงไป เพราะผลบุญของตน. ฝ่ายพระเจ้านารทะเสด็จมาถวายบังคมพระองค์ ทูลอัญเชิญด้วยราชสมบัติแล้ว. ท้าวเธอจึงตรัสว่า "พ่อ เราไม่มีความต้องการด้วยราชสมบัติ, เพราะว่าเรามาในที่นี้เพื่อต้องการราชสมบัติก็หาไม่, (แต่) เรามาเพื่อต้องการทำบุญ, เพราะฉะนั้น เราจึงมีประสงค์ที่จะให้ทานซึ่งหยุดเสียตั้ง ๗๐๐ ปีโดย ๗ วันเท่านั้น." พระเจ้านารทะทูลว่า "ดีละ" แล้วทรงจัดแจงมหาทาน. พระโพธิสัตว์ทรงให้ทานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ สวรรคตแล้วบังเกิดในภพดาวดึงส์นั่นเอง.

แม้พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลายผู้รักษาอุโบสถ จึงตรัสว่า "อุบาสกทั้งหลาย ชื่อว่าอุโบสถกรรม ควรที่คนพึงข้าจำ, โบราณกบัณฑิตทั้งหลายอาศัยอุโบสถกรรมของตนไปสู่เทวโลกด้วยทั้งสรีระของมนุษย์ทีเดียวแล้วอยู่เป็นเวลานาน" ดังนี้ แล้วตรัสสาธินราชชาดก[๑]ที่ ๑๑ ในปกิรณกวรรค ทรงประกาศสัจจะ. ในกาลจบสัจจะ บรรดาอุบาสกทั้งหลาย อุบาสกบางพวก ได้เป็นโสดาบัน บางพวกได้เป็นสกทาคามี.

เรื่องพระเจ้าสาธินะ จบ.

[ผู้รักษาอุโบสกเพื่อข่มกิเลส]

[๑๓๘] ในอดีตกาล ดาบสคนหนึ่งในหิมวันตประเทศ อาศัยชาติ จึงเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งมานะ ไม่สามารถให้ฌานเกิดขึ้นได้.

๑. วุ. ชา. ๒๗/๓๙๗. ตทฏฺฐกถา ๖/๓๕๔.

ในวันหนึ่ง เขาคิดว่า "มานะของเรานี้เจริญขึ้นอยู่ จักนำเข้าไปสู่นรก, บัดนี้เรายังข่มมานะนี้ไม่ได้ จักไม่ไปเพื่อประโยชน์แก่ผลาผล" จึงสมาทานอุโบสถเพื่อข่มมานะนั่งแล้ว. ฝ่ายนกพิราบตัวหนึ่งถูกความเร่าร้อนด้วยอำนาจราคะแผดเผาอยู่ จึงคิดว่า "บัดนี้เรายังข่มราคะนี้ไม่ได้ จักไม่ไปเพื่อหากิน" จึงไปสู่สำนักของดาบส สมาทานอุโบสถเพื่อข่มราคะ นอนในที่ควรข้างหนึ่ง. ฝ่ายงูตัวหนึ่งก็สมาทานอุโบสถเพื่อข่มความโกรธ, ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งก็สมาทานอุโบสถเพื่อข่มความโลภ, ฝ่ายหมีตัวหนึ่งก็สมาทานอุโบสถเพื่อข่มความอยากได้จัดต่างนอนในที่ควรข้างหนึ่งเหมือนอย่างนั้น. บัณฑิตพึงเห็นว่า "อุโบสถกรรมย่อมเป็นไปเพื่อข่มบาปได้ ด้วยประการฉะนี้." แม้ศาสดาเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พวกอุบาสกผู้รักษาอุโบสถจึงตรัสว่า "อุบาสกทั้งหลาย พวกท่านทำกรรมดีแล้ว, ธรรมดาอุโบสกนั่นเป็นวงศ์ของโบราณกบัณฑิตทั้งหลาย, ด้วยว่าโบราณกบัณฑิตทั้งหลายเข้าจำอุโบสถเพื่อข่มกิเลสมีราคะเป็นต้น" ดังนี้แล้ว ตรัสปัญจุโปสถชาดก[๑]ที่ ๗ ในปกิรณกวรรคแล้ว.

เรื่องชน ๕ คน จบ.

กถาว่าด้วยอุโบสถ จบ.

[๑๓๙] ส่วนการทำการขวนขวายย่อมได้ด้วยอำนาจการทำวัตตปฏิบัติเป็นต้นแก่ชนผู้แก่กว่า. เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถาหมวด ๓ ในสังคีติสูตร[๒] ท่านจึงกล่าวว่า "บัณฑิตพึงทราบกรรมที่เกี่ยวกับการ

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๓๘๔. ตทฏฺฐกถา. ๖๑๓๕๔. ๒. สุ. วิ. ๓๑๒๔๖.

ขวนขวายด้วยอำนาจการทำวัตตปฏิบัติแก่ท่านผู้แก่กว่า ๑ ด้วยอำนาจการเห็นภิกษุผู้เข้าไปสู่บ้างเพื่อบิณฑบาต รับบาตรแล้วชักชวนชนชาวบ้านแล้วน้อมนำภิกษามาใน ๑ ด้วยอำนาจการได้ยินว่า ' ท่านจงไป นำบาตรของพวกภิกษุมา ' แล้วรีบไปนำบาตรมาเป็นต้น ๑."

ฎีกาสังคีติสูตรนั้น ว่า "บุคคลย่อมเป็นผู้ขวนขวายในวัตตปฏิบัติแก่ผู้เจริญกว่าโดยวัยและโดยคุณ ด้วยเจตนาใด เจตนานั้นชื่อว่าเวยยาวัจจะ (เจตนาเป็นเหตุขวนขวาย) เวยยาวัจจะนั่นแหละ ชื่อเวยยา-วัจจสหคตะ. อีกอย่างหนึ่ง กรรมอันไปแล้ว คือเป็นไปแล้วกับด้วยอำนาจการยังวัตตปฏิบัติ กล่าวคือ เจตนาเป็นเหตุขวนขวายให้ตั้งขึ้นเพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เวยยาวัจจสหคตะ (กรรมอันเป็นไปกับด้วยเจตนาเป็นเหตุขวนขวาย) เวยยาวัจจะที่บุคคลให้เป็นไปแล้วอย่างนั้นเป็นบุญกิริยาวัตถุ (วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ)."

[๑๔๐] เวยยาวัจจะแม้นั้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้พาหนะอันวิเศษ. ในข้อนั้นมีเรื่องดังนี้ต่อไปนี้ (เป็นเครื่องสาธก).

[เรื่องพระเจ้าจัณฑปัชโชต]

ในอดีตกาล อิสรชนคนหนึ่งอาบน้ำ ณ ภายนอกเมืองแล้วเดินมาอยู่ ได้พบพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งในระหว่างทาง. นัยว่าท่านเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในเมืองไม่ได้ภิกษา เพราะความที่ชาวพระนครทั้งสิ้นถูกมารดลใจ จึงออกไปด้วยบาตรเปล่า.[๑] อิสรชนเห็นท่านแล้วจึงไหว้ถามว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านได้อะไร ๆ บ้างหรือ ?"

๑. ยถาโธเตน อันตนล้างแล้วอย่างไร.

พระปัจเจกพุทธ. ผู้มีอายุ เราเที่ยวไปแล้วจึงออกมา.

เขาคิดว่า "พระผู้เป็นเจ้าไม่ตอบคำที่เราถาม พูดคำอื่นเสีย ท่านคงจักยังไม่ได้อะไร ๆ" จึงตรวจดูบาตรเห็นเปล่า เป็นผู้แกล้วกล้า (แต่) ไม่กล้าที่จะรับบาตร เพราะความไม่รู้ว่าภัตรในเรือนสำเร็จแล้วหรือยังไม่สำเร็จ เรียนว่า "ท่านผู้เจริย นิมนต์ท่านรอสักหน่อย" แล้วรีบไปยังเรือน รู้ว่าภัตรสำเร็จแล้ว จึงส่งอุปฐากคนหนึ่งไป ด้วยสั่งว่า "ไปเถิด พ่อ จงไป นำบาตรของพระผู้เป็นเจ้ามาโดยเร็ว." เขาวิ่งไปนำบาตรมาแล้ว. ฝ่ายอิสรชนบรรจุภัตรจนเต็มบาตร แล้วพูดว่า "ท่านจงให้ภัตรนี้ถึงพร้อม (ถวาย) แก่พระผู้เป็นเจ้าโดยเร็ว, ฉันจะให้ส่วนบุญจากภัตรนี้แก่ท่าน." เขาไปโดยเร็วแล้วถวายบาตรแก่พระ-ปัจเจกพุทธเจ้า ไหว้แล้วเรียนว่า "ท่านผู้เจริญข้าพเจ้าไปและมาด้วยฝีเท้าอันเร็ว ด้วยคิดว่า 'เวลาจวนแล้ว' เพราะผลแห่งฝีเท้าของข้าพเจ้านั่น ขอพาหนะที่สามารถไปได้ ๕๐ โยชน์ ๖๐ โยชน์ ๑๐๐ โยชน์ และ ๑๒๐ โยชน์จงเกิดขึ้น, เมื่อข้าพเจ้ากำลังมาและกำลังไป สรีระเร่าร้อนเพราะแสงแดด, เพราะผลแห่งสรีระที่เร่าร้อนเพราะแสงแดดนั้น ขออาชญาของข้าพเจ้าจงเป็นเช่นกับแสงพระอาทิตย์ในที่ ๆ ข้าพเจ้าเกิดแล้ว, นายให้ส่วนบุญแก่ข้าพเจ้าในบิณฑบาตนี้, เพราะผลแห่งส่วนบุญนั้น ขอข้าพเจ้าพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมที่ท่านเห็นแล้ว."

พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า "ขอความปรารถนาจงสำเร็จอย่างนั้นเถิด" จึงอนุโมทนาด้วยคาถาของพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วหลีกไป. เขา

ท่องเที่ยวไปอยู่ ในพุทธุปบาทนี้ ได้เป็นพระราชาทรงพระนามว่า จัณฑปัชโชตในอุชเชนีนคร. พาหนะ ๕ อย่างเกิดขึ้นแก่พระองค์ เพราะผลแห่งกรรมนั้นนั่นแหละ คือ ช้างพังเชือกหนึ่งชื่อภัททวดี วันหนึ่งไปได้ ๕๐ โยชน์ ทาสชื่อกากะไปได้ ๖๐ โยชน์ ม้า ๒ ตัวคือชื่อเวลกังสิ ๑ มุญชเกสิ ๑ ไปได้ ๑๐๐ โยชน์ ช้างชื่อนาฬาคิรีไปได้ ๑๒๐ โยชน์.

เรื่องพระเจ้าจัณฑปัชโชต ในในอรรถกถาแห่งคาถาว่า **"อปฺป-มาโท อมตํ ปทํ"** เป็นต้น.

[๑๔๑] ถึงการบอกทางแก่ยาจก ก็ชื่อว่าเวยยาวัจจะ. เวยยา-วัจจะ แม้นั้น ก็ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้ฝ่ามือวิเศษเป็นต้น. ในข้อนั้นมีเรื่องดังต่อไปนี้ (เป็นเครื่องสาธก).

[เรื่องช่างชุน]

ในอดีตกาล ในเมืองอสิตัญชะในอุตตราปถชบท พระเจ้ามหา-กังสะได้มีพระราชาธิดาทรงพระนามว่า เทวคัพภา. พระราชธิดานั้นอาศัยพระราชกุมารทรงพระนามว่า อุปสาคระ ผู้เป็นพระโอรส ของพระราชาทรงพระนามว่า มหาสาคระ ผู้เป็นอธิบดีในอุตตรชนบท ทรงได้พระโอรส ๑๑พระองค์ คือ พระราชธิดาทรงพระนามว่าอัญ-ชนเทวี ๑ พระโอรสทรงพระนามว่า วาสุเทพ ๑ พลเทพ ๑ จันท-เทพ ๑ สุริยเทพ ๑ อัคคิเทพ ๑ วรุณเทพ ๑ อัชชุน ๑ ปัชชุน ๑ ฆตบัณฑิต ๑ อังกุระ ๑ บรรดาพระโอรสเหล่านั้น พระภาดาทั้ง ๑๐

มีพระวาสุเทพเป็นต้น ปลงพระชนม์พระราชาทั้งหมดในนคร ๖ หมื่น ๓ พัน ในชมพูทวีปทั้งสิ้นมีเมืองอสิตัญชะเป็นต้น มีเมืองทวารวดีเป็นที่สุดแล้ว ประทับอยู่ในเมืองทวารดี ทรงแบ่งราชสมบัติออกเป็น ๑๐ ส่วน มิได้ทรงระลึกถึงพระเชฏฐภคินีเลย. เมื่อพระราชาเหล่านั้นทรงระลึกได้ใหม่ ตรัสว่า "พวกเราจะแบ่งให้เป็น ๑๑ ส่วน" พระเจ้าอังกุระผู้เป็นพระกนิฏฐาของพระราชาทุกพระองค์ จึงตรัสว่า "ขอพระ-เจ้าพี่ทั้งหลายจงให้ส่วนของฉันแก่พระพี่นางนั้นเถิด, ฉันจักทำการค้าขายเลี้ยงชีพ, ขอพระเจ้าพี่ทั้งหลาย จงสละภาษีในชนบทของตนแก่ฉันอย่างเดียว." พระราชาเหล่านั้นต่างตรัสว่า "ดีละ" พระราชทานส่วนของพระเจ้าอังกุระนั้นแก่พระภคินี ประทับอยู่ที่เมืองทวารวดีกับพระภคินีนั้น. ความสังเขปในเรื่องนี้เพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดารบัณฑิตพึงตรวจดูในฆตบัณฑิตชาดก[๑] ในทสกนิบาต.

[๑๔๒] ก็พระเจ้าอังกุระเมื่อทรงทำการค้าขายได้ทรงถวายมหา-ทานเป็นนิตย์. ก็พระองค์มีทาสคนหนึ่งเป็นผู้รักษาเรือนคลังได้เป็นคนมุ่งประโยชน์. พระเจ้าอังกุระได้ทรงนำกุลธิดาคนหนึ่งมาพระราชทานแก่เขา. เขาเมื่อบุตรยังอยู่ในครรภ์นั่นเองได้ทำกาละแล้ว. ก็เมื่อบุตรของเขาเจริญวัยแล้ว การวินิจฉันได้เกิดขึ้นในราชตระกูลว่า "เด็กคนนี้เป็นทาสหรือไม่เป็นทาส." พระนางอัญชนเทวีทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงทำการอุปมาด้วยแม้โคนม ตรัสว่า "แม้บุตรของมารดาผู้เป็นไทก็คงเป็นไทแท้" แล้วทรงเปลื้องจากความเป็นทาส. แต่เด็กไม่อาจอยู่ในที่นั้น

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๓๐๐. ตทฏฺฐกถา. ๕/๕๒๗.

ได้ เพราะละอาย จึงไปยังโรรุนวนคร รับเอาธิดาของนายช่างชุนในที่นั้น (ไว้เป็นภรรยา) แล้วสำเร็จการอยู่ในที่ใกล้เรือนของเศรษฐีชื่อ อสัยหะ เลี้ยงชีวิตด้วยการงานของนายช่างชุน. ในคราวนั้นอสัยหมหาเศรษฐีให้มหาทานเป็นไปแล้วแก่มหาชน. ถ้าว่ายาจกเหล่าใดไม่รู้จักทางไปยังเรือนของอสัยหเศรษฐี, ยาจกเหล่านั้นย่อมถามนายช่างชุนนั้น. แม้เขาก็คิดว่า "เราเพราะค่าที่มิได้ทำบุญไว้ในปางก่อน จึงเป็นผู้ไม่สามารถให้อะไร ๆ แก่ชนทั้งหลายเช่นนี้ในบัดนี้, แต่เราเมื่อแสดงโรงทานแก่ชนเหล่านี้ ให้ปีติเกิดขึ้นด้วยการบอกอุบายแห่งลาภจะประสบบุญมากแม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้" ยังความเอื้อเฟื้อและความเคารพให้เกิดขึ้นแล้ว เหยียดแขนขวาแสดงว่า "ขอพวกท่านไปในที่นั้นแล้วจงได้สิ่งที่ควรได้เถิด."

ในกาลต่อมา เขาทำกาละแล้วเกิดเป็นภุมมเทวดาที่ต้นไทรต้นหนึ่งซึ่งมีเงาทึบ[๑]มีย่านหลายพัน มีประมาณ ๔ โยชน์โดยยาว กว้างและสูง ในทะเลทรายอันกันดาร,[๒] มือขวาของเขาได้เป็นที่อำนวยสิ่งที่ใคร่ (ให้สำเร็จ). ครั้นในกาลต่อมา พระเจ้าอังกุระทรงเอาเกวียน ๕๐๐ เล่มเข็นสิ่งของไปเพื่อค้าขาย เสด็จถึงที่กันดารนั้น ทรงหลงทางเสด็จเที่ยวไปในที่นั้นนั่นเองตั้งหลายวัน ได้มีหญ้าน้ำและอาหารหมดเกลี้ยง. ทีนั้น รุกขเทพดาระลึกถึงอุปการะที่พระเจ้าอังกุระ ทรงทำแก่ตนในกาลก่อน จึงแสดงต้นไทรของตนแด่พระเจ้าอังกระนั้น. พระเจ้าอังกุระทอดพระเนตรเห็นต้นไทรนั้นทรงร่าเริงยินดี จึงทรงสำเร็จ

๑. สนฺท. dense. thick. ทึบ. หนา. ๒. มรุ. adeser, aregiou destitute of water. ทะเลทราย, แดนที่ขาดแคลนน้ำ.

การประทับแรม ณ ภายใต้ต้นไทร. เทพดาเหยียดมือขวาออกแล้ว ในชั้นแรกให้ชนทุกคนอิ่มหนำด้วยน้ำดื่ม. ต่อจากนั้นคนใด ๆ ต้องการสิ่งใด ๆ ก็ได้ให้สิ่งนั้น ๆ แก่คนนั้น ๆ, พระเจ้าอังกุระทอดพระเนตรเห็นเทพดานั้น เมื่อจะตรัสคาถานี้ในเรื่องอังกุระเปรต[๑] ว่า

[๑๔๓] "ฝ่ามือของท่านเป็นทองล้วน มีธารแต่
นิ้วทั้ง ๕ เป็นแดนไหลออกแห่งรสอร่อย, ผลบุญ
สำเร็จที่ฝ่ามือของท่าน เพราะการประพฤติอัน
ประเสริฐอะไร ?"

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ปาณิ เต** ได้แก่ มือขวาของท่าน. บทว่า **สพฺพโสวณฺโณ** คือ สำเร็จแล้วด้วยทองโดยประกรทั้งปวง. บทว่า **ปญฺจธาโร** คือ ชื่อว่า มีธารแต่นิ้วทั้ง ๕ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า "ธารแห่งวัตถุที่ชนเหล่าอื่นใคร่จากนิ้วทั้ง ๕ ของเทพดานั่นมีอยู่." บทว่า **มธุสฺสโว** ได้แก่ เป็นแดนไหลออกแห่งรสอร่อย. ด้วยว่า รสต่างชนิดอันต่างโดยรสหวานเผ็ดและฝาดเป็นต้น ย่อมหลั่งคือไหลออกาจากธารแต่นิ้วทั้ง ๕ นั้น. สองบทว่า **เกน เต** ความว่า ผลบุญที่มือของท่านนี้ คือเห็นปานนี้ ย่อมสำเร็จ คือเผล็ดในบัดนี้ เพราะความประพฤติอันประเสริฐเช่นไร ? ขอท่านจงบอกเหตุนั้น. ก็ผลบุญพระเจ้าอังกุระทรงประสงค์เอาว่า "บุญ" ในคาถานี้ เพราะลบบทหลัง.

ทีนั้น เทพดาทูลบอกเนื้อความนี้แด่ท้าวเธอว่า "ในชาติก่อน

๑. ขุ. เปต. ๒๖/๑๘๙.

ข้าพระองค์เป็นนายช่างชุนในโรรุวนคร สำเร็จการอาศัยอยู่ในที่ใกล้เรือนของมหาเศรษฐีชื่อว่าอสัยหะ และวัตถุที่ควรให้น้อยหนึ่งก็ไม่มีแก่ข้าพระองค์ พวกยาจกไม่รู้จักทางไปโรงทานของอสัยหเศรษฐี จึงถามข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้บอกทางแก่พวกเขา" ดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงว่า "ผลนี้ย่อมเผล็ดเพราะกรรมนั้น" จึงกล่าวคาถาว่า

[๑๔๔] "ฝ่ามือให้สิ่งที่ใคร่ เพราะเหตุนั้น,
ฝ่ามือเป็นแดนไหลออกแห่งรสอร่อย เพราะเหตุ-
นั้น, ผลบุญย่อมสำเร็จที่ฝ่ามือของข้าพระองค์
เพราะการประพฤติอันประเสริฐนั้น"

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **เตน ปาณิ กามทโท** ความว่า มือของข้าพระองค์ในบัดนี้หลั่งออกซึ่งสิ่งที่ใคร่ คือ ให้สิ่งที่ต้องการ ๆ ดุจต้นกัลปพฤกษ์ เพราะเหตุนั้น คือเพราะเหตุสักว่าการอนุโมทนาทานที่ผู้อื่นทำแล้วในคราวนั้นโดยเคารพ. มือของข้าพระองค์เป็นสภาพให้สิ่งที่ใคร่ และเป็นแดนไหลออกแห่งรสอร่อย คือเป็นแดนไหลออกแห่งวัตถุที่น่าปรารถนา.

[๑๔๕] ในอรรถกถาอังกุรเปตวัตถุ พระอรรถกถาจารย์แสดงเขตแห่ง ต ศัพท์อย่างนี้ไว้ในคาถานี้แล้ว กล่าวว่า "มือนี้ให้สิ่งที่ใคร่ด้วยเหตุสักว่าการบอกทางไปสู่เรือนของทานบดี ซึ่งมีการอนุโมทนาบุญที่ผู้อื่นทำแล้วเป็นเบื้องต้น" ดังนี้ ไว้ในคาถาข้างหน้าอีก.

ฎีกามหาสีหนาสูตร ว่า "บทคาถาว่า **เตน เม พฺรหฺมจริเยน**

คือ ด้วยการประพฤติอันประเสริฐ กล่าวคือกรรมคือความเป็นผู้ขวนขวายทางกายตามที่กล่าวแล้ว ของข้าพระองค์นั้น.

ก็ความเป็นผู้ขวนขวาย ชื่อว่าพรหมจรรย์ในคาถานี้. และเนื้อความนี้จักแจ่มในมงคลนี้ว่า **"ตโป จ พฺรหฺมจริยญฺจ."**

พระเจ้าอังกุระทรงสดับคำนั้นแล้วเสด็จหลีกไปตามพระประสงค์. ความสังเขปในที่นี้เพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดาร พึงตรวจดูในเรื่องอังกุรเปรต.

เรื่องนายช่างชุน จบ.

เวยยาวัจจกถา จบ.

[๑๔๖] แม้กิจมีการปลูกสวน ละเมาะไม้ และทำสะพานเป็นต้น ก็ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการเกิดในสวรรค์. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นเครื่องสาธก).

[เรื่องอุบาสก]

อุบาสกคนหนึ่งในเมืองสาวัตถี ทำที่อันขรุขระให้ราบเรียบในทางเป็นที่มาสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตแก่ภิกษุทั้งหลาย, นำหนามออก ถางกองไม้และพุ่มไม้, ในหน้าน้ำทอดสะพานในเหมืองทั้งหลาย, ในที่ไม่มีละเมาะไม้ก็ปลูกต้นไม่มีเงาไว้, ขุดเดินในที่ขังน้ำทั้งลายขึ้น ทำที่ขังน้ำเหล่านั้นให้กว้างและลึก ทำท่าให้พร้อมมูล, ถวายทานตามสมควรแก่สมบัติ และรักษาศีล. ในกาลต่อมา อุบาสกนั้นทำกาละแล้วบังเกิดในวิมานทองประมาณ ๑๒ โยชน์ ในภพดาวดึงส์. ท่าน

พระมหาโมคคัลลานเถระเข้าไปหาเทวบุตรนั้นแล้ว สอบถามด้วยคาถาทั้งหลายว่า

[๑๔๗] "วิมานมีเสาแล้วด้วยแก้วนี้ สูงได้ ๑๒ โยชน์โดยรอบ, เรือนยอด ๗๐๐ กว้างขวาง มีเสาแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ ปูลาดด้วยเครื่องลาดอันงาม ดูงดงาม; ท่านย่อมอยู่ย่อมดื่มและย่อมเคี้ยวกินในวิมานนั้น, พิณอันเป็นทิพย์ซึ่งไพเราะก็ประสานเสียงอยู่, การคุณ ๕ มีรสเป็นทิพย์ก็มีในวิมานนี้, อนึ่งเหล่านารีผู้ประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทองคำก็ฟ้อนอยู่; ท่านมีวรรณะเช่นนั้นเพราะบุญกรรมอะไร ? ผลแห่งสุจริต ย่อมสำเร็จแก่ท่านในที่นี้ และโภคะเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันน่าพึงใจย่อมเกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะท่านบุญกรรมอะไร ? เทพเจ้า อาตมภาพ ขอถามท่านผู้มีอานุภาพมาก ท่านมี (ครั้ง) เป็นมนุษย์ ได้ทำบุญอะไรไว้ ? ท่านมีอานุภาพรุ่งเรือนอย่างนี้ และวรรณะของท่าน ย่อมส่องสว่างไปทั่วทุกทิศ เพราะบุญกรรมอะไร ?"

[แก้อรรถ]

อรรถกถากักกฏรสทายกวิมาน ในปัญจมวรรคว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุจฺจํ** คือ สูงลิบ. บทว่า **มณิถูณํ** คือ มีเสาสำเร็จ

ด้วยมณี มีทับทิม[๑]เป็นต้น. บทว่า **สมนฺตโต** คือ แม้ทั้ง ๔ ด้าน. บทว่า **รุจิตรตฺถตา** คือ ปูลาดด้วยแผ่นทองคำบนพื้นนั้น ๆ. ด้วยสองบทว่า **ปิวสี ขาทสิ** พระมหาโมคคัลลานะกล่าวหมายเอาน้ำหอมและสุธาโภชน์ที่ใช้สอยอยู่ตลอดกาลทุกเมื่อ. บทว่า **ปวทนฺติ** ความว่า บรรเลงอยู่. บาทคาถาว่า **ทิพฺพรสา กามคุเณตฺถ ปญฺจ** ความว่า กามคุณ ๕ ซึ่งมีรสเป็นทิพย์มิใช่น้อย มีอยู่พร้อมมูลในวิมานนี้คือในวิมานของท่านนี้. บทว่า **สุวณฺณฉนฺนา** คือ ประดับด้วยเครื่องอาภรณ์แล้วด้วยทองคำ."

[๑๔๘] นัยอรรถกถาปิฏฐวิมานอันเป็นเรื่องแรกแห่งเรื่องทั้งปวงว่า "บทว่า **เกน** เป็นตติยาวิภัตติใช้ในอรรถแห่งเหตุ. ความว่า เพราะเหตุไร ? ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า เพราะบุญอันพิเศษเช่นไรที่เป็นเหตุ ? บทว่า **เต** คือ ของท่าน. บทว่า **เอตาทิโส** ได้แก่ เช่นนี้ ความว่า ดังที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้. ฉวีวรรณ ชื่อว่า วัณณะ. อธิบายว่า วรรณะแห่งสรีระซึ่งสามารถแผ่ไปได้ ๑๒ โยชน์. บาทคาถาว่า **เกน เต อิธ อิชฺฌติ** คือ ผลแห่งสุจริตอันโอฬารซึ่งท่านได้อยู่ในที่นี้ ในบัดนี้ ย่อมสำเร็จ คือย่อมเผล็ดผลแก่ท่าน เพราะบุญอันเลอเลิศอะไร ? บทว่า **อุปฺปชฺชนฺติ** แปลว่า เกิด. อธิบายว่า ย่อมเป็นไปเบื้องบน ๆ (สูง ๆ ขึ้นไป) ด้วยอำนาจไม่ขาดสาย. เครื่องอุปกรณ์แห่งทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันพิเศษ มีผ้าและอาภรณ์เป็นต้น ที่ได้นามว่าโภคะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลจะต้องใช้สอย ชื่อว่าโภคะ ศัพท์ว่า **เย** เป็นศัพท์แสดงไขความไม่นิยมโดยความเป็นทรัพย์ทั่วไป.

๑. ปทุมราค, ทับทิม, พลอยสีแดง, มีสีดุจดอกบัวหลวง.

ศัพท์ว่า **เกจิ** เป็นศัพท์แสดงไขความไม่นิยม ท้าวถึงความแตกต่างแห่งประการ. ท่านสงเคราะห์รวบรวมโภคะทั้งหลายเช่นนั้น ต่างด้วยสิ่งของอันประณีตกว่าเป็นต้น ที่เทพบุตรได้อยู่ในวิมานนั้นโดยไม่มีส่วนเหลือ ด้วยบทแม้ทั้ง ๒. ก็นิเทศนี้ รวบรวมความโดยไม่มีส่วนเหลือ ดุจอุทาหรณ์ว่า **"เย เกจิ สงฺขารา"** (สังขารทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง). สองบทว่า **มนโส ปิยา** คือ อันใจพึงรักใคร่, อธิบายว่าเป็นที่รักของใจ. ก็ด้วยสองบทนี้ว่า **เอตาทิโส วณฺโณ** ในคาถานี้ ท่านแสดงวรรณสมบัติซึ่งนับเนื่องในอัตภาพของเทพบุตรนั้น อันมีพิเศษดังกล่าวแล้วในหนหลัง. ด้วยบทว่า **โภคา** นี้ ท่านแสดงกามคุณสมบัติมีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นทิพย์เป็นประเภทซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งเครื่องอุปโภคและบริโภค. ด้วยสองบทว่า **มนโส ปิยา** นี้ ท่านแสดงความที่รูปเป็นต้นเหล่านั้น เป็นของน่าปรารถนาน่าใคร่และน่าพอใจ. ด้วยสองบทว่า **อิธ อิชฺฌติ** นี้ ท่านแสดงสมบัติคืออายุ ยศ สุข และความเป็นใหญ่ซึ่งเป็นทิพย์. บทว่า **ปุจฺฉามิ** คือ เราขอตั้งปัญหา. อธิบายว่า เราต้องการทราบ. ก็คำถามนี้มีสมบัติที่พระเถระเห็นแล้วเป็นเครื่องเทียบเคียงแล. บทว่า **มนุสสภูโต** ได้แก่ เป็น คือเกิดในมนุษย์ หรือว่า ถึงความเป็นมนุษย์. สองบทว่า **กิมกาสิ ปุญฺญํ** ความว่า ท่านได้ทำสั่งสมกุศลกรรม

๑. คำถามมี ๓ อย่าง คือ ๑. อทิฏฺฐโชตนา ปุจฺฉา คำถามส่องถึงส่งที่ไม่เห็น. ๒. ทิฏฺฐสํสนฺทนา ปุจฺฉา คำถามเทียบเคียงสิ่งที่เห็นแล้ว ๓. วิมติจฺเฉทนา ปุจฺฉา คำถามตัดถามสงสัย. บางแห่งมี ๕ โดยเติม อนุมติ ปุจฺฉา คำถามตามความเห็นชอบ ๑. กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉา คำถามต้องการแก้เอง ๑. สุ. วิ. ๑/๘๒.

อันเป็นสุจริตซึ่งได้นามว่า บุญ เพราะยังผลให้เกิดในภพที่เขาบูชาและเพราะฟองคือชำระสันดานเป็นที่เกิดแห่งตนอะไร คือเช่นไร ในกุศลกรรมมีทานศีลเป็นต้นเป็นประเภท ๆ อธิบายว่า ยังกุศลกรรมเช่นไร ให้เกิด ? บทว่า **ชลิตานุภาโว** คือมีบุญฤทธิ์รุ่งเรืองอยู่โดยประการทั้งปวง."

[๑๔๙] เทวบุตรถูกพระเถระอย่างนี้ เมื่อจะพยากรณ์ปัญหาได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

"ข้าพเจ้า (ครั้ง) เป็นมนุษย์ ในพวกมนุษย์ ได้ทำทางเดินในหนทาง ในป่า และปลูกต้นไม้เน่ารื่นรมย์ไว้ ท่านผู้ศีล ได้เป็นที่รักของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้ามีจิตเสื่อมใส ได้ให้ทานคือข้าวและน้ำอันไพบูลโดยเคารพ; ข้าพเจ้ามีวรรณะเช่นนี้เพราะกรรมนั้น ผลสุจริตย่อมสุจริตแก่ข้าพเจ้าในที่นี้เพราะกรรมนั้น, อนึ่ง โภคะอันน่าพึงใจเหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า เพราะกรรมนั้น. ข้าพเจ้ามีอานุภาพขึ้นแก่ข้าพเจ้า และวรรณะของข้าพเจ้าย่อมส่องสว่างไปทั่วทุกทิศ เพราะกรรมนั้น."

[๑๕๐] อรรถกถามณิถูณวิมาน ในสัตตมวรรค ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิวเน** ได้แก่ ในป่า. บทว่า **อารามรุกฺขานิ** ได้แก่ ต้นไม้อันเป็นที่รื่นรมย์, อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ต้นไม้ในสวน. อธิบายว่า ทำสวนแล้วปลูกต้นไม้ไว้ในสวนนั้น."

อรรถกถาอุตตรวิมาน ในฉัฏฐวรรค ว่า "คำที่เหลือว่า **ปริจฺจชนฺโต** พึงนำมาเชื่อมเข้า ด้วยสองบทว่า **อนฺนญฺจ ปานญฺจ.** อีกนัยหนึ่ง พึงประกอบคำว่า ข้าพเจ้าได้ในให้ทานอันไพบูล. ถามว่า ให้อย่างไร ? แก้ว่า ให้โดยเคารพ. ถามว่า ทานเช่นไร ? แก้ว่า ทาน คือ ข้าวและน้ำ."

เรื่องอุบาสกในอรรถกถามณิถูณวิมาน จบ.

[๑๕๑] ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาเสรีสกวิมาน ในสัตตมวรรค นั่นแหละ ว่า "ในอดีตกาล ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสป พระขีณาสพองค์หนึ่ง เที่ยวบิณฑบาตไปในบ้างแห่งใดแห่งหนึ่ง ได้ทำภัตกิจในประเทศแห่งหนึ่งในภายนอกบ้านทุกวัน. คนเลี้ยงโค คนหนึ่ง เห็นท่านแล้วคิดว่า 'พระผู้เป็นเจ้าย่อมลำบากเพราะแสงแดด' แล้วมีจิตเสื่อมใส ได้ทำปะรำกิ่งไม้ด้วยเสาไม้ซึก ๔ ต้นถวาย. อาจารย์ บางพวกกล่าวว่า ' เขาปลูกต้นซึกในที่ใกล้ปะรำ ดังนี้ก็มี.' เขาทำ กาละแล้ว ด้วยบุญกรรมอันนั้นนั่นแหละ จึงเกิดในพวกเทพดาชั้น จาตุมหาราช. ป่าไม้ซึก อันงดงามอยู่ทุกกาลด้วยดอก ซึ่งถึงพร้อม ด้วยสีและกลิ่น อันส่องถึงกรรมในปางก่อนของเทพบุตรนั้น เกิดขึ้น แทบประตูวิมาน. เพราะเหตุนั้น วิมานนั้นจึงปรากฏชื่อว่า 'เสรีสกะ.' ก็เทพบุตรนั้นท่องเที่ยวไปในเทพดาและมนุษย์ตลอดพุทธันดร ๑ ใน พุทธุปบาทกาลนี้ เป็นผู้ชื่อว่า ควัมปติ ในบรรดาสหายคฤหัสถ์ ๔ คน ของพระยสเถระ มีวิมละเป็นต้น ดำรงอยู่ในพระอรหัต เพราะ พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค."

[๑๕๒] ส่วนในอรรถกถาปายาสิสูตร ในมหาวรรค ในทีฆนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า "ได้ยินว่า พระเถระ ในกาลเป็นมนุษย์ครั้งก่อน เป็นหัวหน้าของเด็กเลี้ยงโค ชำระโคนต้นไม้ซึกใหญ่แล้วเกลี่ยทรายลง นิมนต์พระเถระผู้ถือการเที่ยวบัณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง ให้นั่งโคนต้นไม้ ถวายอาหารที่ตนได้แล้ว จุติจากนั้นแล้ว ด้วยอานุภาพแห่งกรรมนั้น จึงบังเกิดในวิมานเงินนั้น. ต้นซึกได้ตั้งอยู่แทบประตูวิมาน. ต้นซึกนั้นย่อมเผล็ดผลโดย ๕๐ ปี. ทีนั้น เทพบุตรถึงความสังเวชว่า '๕๐ ปีล่วงแล้ว.' เทพบุตรนั้นเกิดในหมู่มนุษย์ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย ฟังธรรมกถาของพระศาสดาแล้วบรรลุพระอรหัต."

ฎีกาปายาสิสูตรนั้น ว่า "บทว่า **ตสฺสานุภาเวน** คือ ด้วยอานุภาพแห่งทานนั้น. ต้นซึกอันเป็นทิพย์ สมบูรณ์ด้วยลำต้น ค่าคบกิ่งและใบ เป็นแดนซ่านออกแห่งรัศมี แสดงผลเป็นที่ฟูใจ ชื่อว่า **สิรีสรุกฺข**. บทว่า **อฏฺฐาสิ** ความว่า ต้นซึกนั้น ได้เกิด ตั้งอยู่แล้วที่ประตูวิมาน แสดงว่า ผลเป็นเหมือนกับกรรม."[๒]

เรื่องคนเลี้ยงโค จบ.

[๑๕๓] กรรมอันหาโทษมิได้ มีการสมาทานองค์อุโบสถเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้หิตสุขมีการเกิดในสวรรค์เป็นต้น มีประการต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้.

กถาว่าด้วยกรรมอันหาโทษมิได้ จบ.

๑. สุ. วิ. ๒๑๕๔๙.

๒. ผลสฺส กมฺมสริกฺขตํ ซึ่งความที่แห่งผลอันบัณฑิตพึงเห็นสมด้วนกรรม.

ด้วยคาถาแม้นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมวด ๔ แห่งมงคลไว้ คือ ทาน ๑ การประพฤติธรรม ๑ การสงเคราะห์ญาติ ๑ กรรมอันหาโทษมิได้ ๑ ดังพรรณนามาฉะนี้. ในคาถาที่ ๕ นี้ บาทต้นมี ๙ อักษร, บาทที่ ๒ ถูกต้องด้วยลักษณะแห่งบทที่ ๒ ของปัฐยาวัตร, กึ่งคาถาที่ ๒ เป็นปัฐยาวัตรแล.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๕ จบ.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๖*

[๑๕๔] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖. การงด ชื่อว่า **อารติ**. การเว้น ชื่อว่า **วิรติ**. อีกอย่างหนึ่ง ชนทั้งหลายย่อมเว้น ด้วยเจตนานั่น เหตุนั้น เจตนานั่น ชื่อว่าวิรัติ. บทว่า **ปาปา** คือ จากบาป ได้แก่ จากอกุศล. บทว่า **มชฺชปานา** คือ จากการดื่ม ได้แก่ จากการกลืนกิน สุราและเมรัย ที่ชื่อว่ามัชชะ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา. ความสำรวม ชื่อว่า **สญฺญม**. ความไม่เลิกเล่อ ชื่อว่า ความไม่ประมาท. บทว่า **ธมฺเมส** คือ ในกุศลธรรมทั้งหลาย. บทว่า **เอตํ** เป็นต้น มีความว่า "เทพดา ท่านจงถือว่า การงด การเว้นจากบาป ๑ ความสำรวมจากการดื่มน้ำเมา ๑ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ๑ กรรม ๓ อย่าง มีการเว้นจากบาปเป็นต้นนี้ เป็นมงคลอย่างสูงสุด."

ความสังเขปในคาถาที่ ๖ นี้ มีเพียงเท่านี้.

ส่วนความพิสดารในคาถาที่ ๖ นี้ มีดังต่อไปนี้ :-

กถาว่าด้วยการเว้นจากบาปและความสำรวมจากการดื่มน้ำเมา

[วิรัติ ๓]

[๑๕๕] ความไม่ยินดียิ่งด้วยใจนั่นเอง แห่งบุคคลผู้มีปกติเห็นโทษในบาป ชื่ออารติ. การเว้น (จากบาป) ทางกายและวาจา

* พระมหาลัภ ปิยทสฺสี ป. ธ. ๘ วัดบรมนิวาส แปล. (ภายหลังเป็น พระปิยทัสสี)

ด้วยสามารถแห่งกรรมและทวาร ชื่อวิรัติ. วิรัตินั้นมี ๓ อย่าง คือ สัมปัตตวิวัติ ๑ สมาทานวิรัติ ๑ สมุจเฉทวิรัติ ๑. บัดนี้ข้าพเจ้าจะย่นกล่าววิรัติ ๓ อย่าง ตามนัยที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ ในอรรถกถาอัฏฐสาลินี[๑] เป็นต้น.

[๑๕๖] นัยอันมาในอรรถกถาอัฏฐ[๒]สาลินีและสัมมาทิฏฐิสูตร[๓] ว่า "บรรดาวิรัติทั้ง ๓ นั้น วิรัติซึ่งเกิดขึ้นแก่ชนทั้งหลาย ผู้มิได้สมาทานสิกขาบท (เป็นแต่) พิจารณาถึงฐานะทั้งหลายของตน มีชาติ วัยและพาหุสัจจะเป็นต้นแล้ว ไม่ก้าวล่วงวัตถุที่มาถึงเข้า ด้วยคิดว่า 'การทำเช่นนี้ ไม่สมควรแก่เรา' ดังนี้ บัณฑิตพึงทราบว่า 'สัมปัตตวิรัติ' ดุจวิรัติที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกชื่อจักกนะในเกาะสีหล ฉะนั้น.

[อุทาหรณ์สัมปัตตวิรัติ]

ได้ยินว่า ในกาลที่จักกนะอุบาสกนั้นยังเป็นทารกนั่นแล โรคเกิดขึ้นแก่มารดา. และหมอบอกว่า 'การที่ได้เนื้อกระต่ายสด (มาปรุงยา) จึงจะควร.' ลำดับนั้น พี่ชายของเขาใช้นายจักกะไป ด้วยสั่งว่า 'พ่อ เจ้าจงไปนา หามาเถิด.' เขาไปที่นานั้นแล้ว. ครั้งนั้นกระต่ายตัวอนึ่ง มาเพื่อกินข้าวกล้าอ่อน พบนายจักกะเข้า จึงวิ่งไปโดยเร็ว ถูกเถาวัลลิ์พันแล้วได้ร้องเสียงดัง 'กิริ กิริ.' นายจักกนะได้ยินเสียงนั้นแล้ว ก็ไปจับเอา ก็ไปจับเอา ด้วยตั้งใจว่า 'จักทำยาให้มารดา' (แต่) คิดว่า 'ข้อที่เราพึงปลงสัตว์อื่นจากชีวิต เพราะเหตุชีวิตของมารดา หาควรแก่เราไม่' แล้วพูดว่า 'เจ้าจงไป กินหญ้าและน้ำ

๑. ๒. อฏฐสาลินี. ๑๘๘. ๓. ป. สู. ๑/๒๗๐.

กับพวกกระต่ายในป่าเถิด' ดังนี้แล้วปล่อยไป. เขา (กลับ) ไปเรือน ถูกพี่ชายถาม ก็บอกความเป็นไปนั้น ถูกพี่ชายนั้นต่อว่า จึงไปสู่ใกล้มารดาแล้วได้ยืนกล่าวคำสัตย์เป็นต้นว่า 'ตั้งแต่กาลที่ข้าพเจ้าเกิดมาโดยชาติ ยังไม่รู้สึกว่า แกล้งปลงสัตว์จากชีวิตเลย.' ทันทีนั้นเองมารดาของเขาได้เป็นผู้หายจากโรคแล้ว."

ฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตร ว่า "เนื้อกระต่ายที่ยังเป็น ๆ ชื่อว่าเนื้อกระต่ายสด เพราะเป็นเนื้อที่เจือด้วยเลือด. จักกนะอุบาสกนั้นปล่อยกระต่ายไป เพราทำให้เสมอกันในสัตว์ทุกจำพวก. เขากล่าวคำสัตย์ว่า 'เพราะการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอโรคแห่งมารดาเรา จงสงบเถิด."

[๑๕๗] อรรถกถากุฏทันตสูตร ว่า "ผู้ใดมิได้รับสิกขาบททั้งหลาย อนุสรณ์ถึงฐานะทั้งหลายของตน มีชาติ โคตร สกุล และประเทศเป็นต้นอย่างเดียวแล้ว ไม่ทำอกุศลกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นหลีกเลี่ยงวัตถุมีมาถึงเข้าแล้วได้ ด้วยคิดว่า 'นี้ เป็นการไม่สมควรแก่เรา' ชื่อว่า งด เว้น จากวัตถุนั้น, การเว้นนั้น ของผู้นั้นบัณฑิตพึงทราบว่า 'สัมปัตตาวิรัติ.' ส่วนวิรัติของผู้รับสิกขาบททั้งหลาย โดยนัยอย่างนี้ว่า 'ในกาลมีวันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะไม่ฆ่าสัตว์ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต' ดังนี้เป็นต้นก็ดี ว่า 'ข้าพเจ้าจะเว้นจากปาณาติบาต' ดังนี้เป็นต้นก็ดี ว่า 'ข้าพเจ้าสมาทานเจตนาเครื่องเว้น' ดังนี้ก็ดี พึงทราบว่า 'สมาทานวิรัติ."

๑. สุ. วิ. ๑/๔๔๒

ฎีกากูฏทันตสูตรนั้น ว่า "บทว่า **ปริหรติ** คือ ย่อมเว้นด้วยสามารถการไม่ก้าวล่วง. อิติศัพท์ในบทว่า **น หนามิ** นี้ มีอาทิศัพท์เป็นอรรถ. บัณฑิตจึงควรนำการสงเคราะห์สิกขาบททั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า **'อทินฺนํ นาทิยามิ'** ดังนี้ ด้วยอิติศัพท์นั้น. อีกอย่างหนึ่งพึงทำการสงเคราะห์สิกขาบททั้งหลายเช่นนั้นเข้าด้วยวาศัพท์ (ก็ได้) เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **' สิกฺขาปทานิ คณฺหนฺตสฺส'** ดังนี้."

[๑๕๘] นัยอรรถกถา[1]สัมมาทิฏฐิสูตรเป็นต้น ว่า "ก็วิรัติซึ่งเกิดขึ้นแก่ชนทั้งหลาย ผู้สมาทานสิกชาบทแล้ว ยอมสละแม้ชีวิตของตน ทั้งในเวลาสมาทานสิกขาบท ทั้งในเวลาอื่นจากนั้น ไม่ก้าวล่วงวัตถุอยู่ พึงทราบว่า 'สมาทานวิรัติ' ดุจวิรัติของอุบาสกชาวบ้านใกล้เขาทันตรวัฑฒมานะ ฉะนั้น.

[อุทาหรณ์สมาทานวิรัติ]

ได้ยินว่า อุบาสกนั้น รับสิกขาบทในสำนักของพระปิงคลพุทธรักขิตเถระผู้อยู่ในอัมพริยวิหารแล้ว ไถนา เมื่อโคหายแสวงหาโคนั้นอยู่ ได้ขึ้นไปยังภูเขาชื่อทันตรวัฑฒมานะแล้ว. งูใหญ่บทภูเขานั้นได้รัดเขาไว้. เขาคิดว่า 'จักตัดศีรษะมันเสียด้วยมีดอันคมเล่มนี้' คิดแล้วคิดอีกตั้ง ๓ ครั้ง อย่างนี้ว่า ' การที่เรารับสิกขาบทในสำนักของครูผู้น่าสรรเสริญ แล้วพึงทำลายเสีย หาสมควรแก่เราไม่' ดังนี้แล้ว ตัดสินใจว่า 'เราจะยอมสละชีพ, จะไม่ยอมสละสิกขาบท'

๑. ป. สู. ๑/๒๗๐.

แล้วทั้งพร้าโต้อันคมที่แบกอยู่บทป่าเสียในป่า. งูใหญ่ได้คลายออกไปในทันทีนั้นเหมือนกัน."

ฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตร ว่า "งูเหลือม ชื่อว่างูใหญ่. งูนั้นได้คลายไปแล้ว เพราะเดชแห่งศีล."

[๑๕๙] อรรถกถา[๑]สัมมาทิฏฐิสูตรเป็นต้น ว่า "ก็แม้ความคิดว่า 'เราจักฆ่าสัตว์' ดังนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคลทั้งหลาย จำเดิมแต่การเกิดขึ้นแห่งวิรัติใด วิรัตินั้นสัมปยุตด้วยอริยมรรค บัณฑิตพึงทราบว่า 'สมุจเฉทวิรัติ."

ก็ในคำเหล่านี้ ด้วยคำว่า **"จิตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชติ"** ดังนี้แล้ว พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า "จิตเป็นเหตุก่อเวร ๕ เข้าไปสงบแล้วนั่นแล." เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถา[๒]ท่านจึงกล่าวว่า "ภัย เวรทั้ง ๕ ของพระอริยสาวก เป็นอันสงบแล้ว จำเดิมแต่ความเป็นไปแห่งวิรัติใด วิรัตินั้นสัมปยุตด้วยอริยมรรค ชื่อว่า สมุจเฉทวิรัติ."

บรรดาบทเหล่านั้น เจตนาเป็นเหตุก่อภัยและเวรทั้งหลาย ชื่อว่า ภัย เวร.

วิรัติ ๓ อย่างย่อ จบ

[กรรมกิเลส ๔ อย่าง]

[๑๖๐] อกุศล ๔ อย่าง กล่าวคือกรรมกิเลส ชื่อว่าบาป. สมดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสิคาลสูตร[๓] ดังนี้ว่า "กรรมกิเลส ๔ เหล่าไหน เป็นบาปธรรมอันพระอริยาสาวกนั้นละได้แล้ว. ดูก่อน

๑. ป. สู. ๑/๒๗๐. ๒. ป. โช. ขุ. ๑๕๗. ๓. ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙.

คฤหบดีบุตร คือ ปาณาติบาตแล้ว เป็นกรรมกิเลส อทินนทาน เป็นกรรมกิเลส กาเมสุ มิจฉาจาร เป็นกรรมกิเลส มุสาวาท เป็นกรรมกิเลส, กรรมกิเลส ๔ เหล่านี้ เป็นบาปกรรมอันพระอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ดังนี้. พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคำนี้แล้ว พระสุคตผู้พระศาสดา ครั้นคำนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาพันธ์อย่างอื่นในภายหลัง ว่า

"บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญกรรม ๔ อย่าง
คือ ปาณาติบาต ๑ อทินนาทาน ๑ มุสาวาท ๑
การถึงภริยาของชายอื่น ๑ ที่บัณฑิตกล่าว [ว่า
เป็นกรรมกิเลส]."

ฎีกาสิคาลสูตรนั้น ว่า "บทว่า **กตมสฺส** ตัดบทเป็น **กตเม อสฺส.**"

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสฺส** ได้แก่ อันพระอริยาสกผู้เป็นโสดาบัน.

[๑๖๑] พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถาสิคาลสูตรนั้น ว่า "บทว่า **กมฺมกฺกิเลสา** นี้ มีวินิจฉัยว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เพราะกรรมเหล่านั้น เหตุนั้น กรรมเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า กรรมกิเลส" แล้วกล่าวต่อไปว่า "กรรมนั้นด้วย ชื่อว่าเป็นกิเลส เพราะความเป็นกรรมที่สัมปยุตด้วยกิเลสด้วย เหตุนั้นจึงชื่อว่ากิเลส. จริงอยู่ คนมีกิเลสเท่านั้น ย่อมฆ่าสัตว์, ผู้ไม่มีกิเลส หาฆ่าไม่ เหตุนั้น ปาณาติบาต พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

๑. สุ. วิ ๓/๑๖๕.

กรรมกิเลส. นัยแม้ในอทินนาทานเป็นต้น ก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **อถาปรํ** ได้แก่ คาถาพันธ์แม้อื่นอีก คือ ที่แสดงเนื้อความนั้นแล."

[๑๖๒] ฎีกาสิคาลสูตรนั้น ว่า "กิเลสทั้งหลายที่เป็นตัวกรรม ชื่อว่ากรรมกิเลส. บทว่า **กิลิสฺสนฺติ** แปลว่า เศร้าหมอง คือ หม่นหมอง, กิเลสว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ถูกกรรมกิเลสนั้นเบียดเบียนและเผาผลาญแล้ว. บทว่า **ตสฺมา** มีอรรถว่า เพราะความที่กรรมนั้นมีความเศร้าหมองเป็นนิมิต. สองบทว่า **กิเลสสมฺปยุตฺตตฺา กิเลโส** พระอรรถกถาจารย์กล่าวความที่กรรมเป็นไปกับด้วยกิเลส เพราะประกอบด้วยกิเลสนั้น เหมือนอุทาหรณ์ว่า 'ปฐมฌาน มีปีติและสุข' และว่า 'ผ้าเขียว' ดังนี้. ก็ความที่กรรมสัมปยุตด้วยกิเลส ในบทว่า **กมฺมกฺกิเลสา** นี้ บัณฑิตพึงทราบโดยความในกรรมมีอรรถเป็นอย่างเดียวกันกับกิเลสนั้น ไม่พึงทราบโดยความเป็นกรรมซึ่งเกิดขึ้นในขณะเดียวกันเป็นต้น. ก็เพราะทำอธิบายอย่างนี้ ความที่กรรมคือปาณาติบาต เป็นธรรมชาติเศร้าหมองแล้ว แม้เพราะทิฏฐิมานะและโลภะเป็นต้น จึงเป็นอันสำเร็จแล้ว. ความที่มิจฉาจารเป็นบาปธรรมเศร้าหมองแล้ว เพราะโทสะเป็นต้น ก็เหมือนกัน. เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **สกฺกิเลโสเยว** ดังนี้. ส่วนการยักเรียกกรรมเหล่านั้นว่ากิเลส ย่อมได้แม้โดยซึ่งหน้าทีเดียว ด้วยสามารถแห่งเนื้อความที่กล่าวไว้ในก่อน. บทว่า **ตทตฺถปริทีปกเมว** คือ แสดงเนื้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ โดยนัยเป็นต้นว่า **' ปาณาติปาโต โข '** ดังนี้นั่นเอง. เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาว่า 'ถ้า

เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุไรพระผู้มีพระภาคจึงตรัสซ้ำอีก ' พระอรรถ-กถาจารย์จึงกล่าวว่า **คาถาพุนธ์** ดังนี้. อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคำผูกเป็นคาถาไว้ เพื่อถือเอาเนื้อความนั้นได้โดยสะดวก."

[๑๖๓] เพราะพระบาลีว่า **กมฺมกฺกิเลสา** ดังนี้ จึงควรถือเอาอกุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น ที่ถึงความเป็นกรรมบถเท่านั้น ไม่ควรถือเอาอกุศลธรรมที่เป็นเพียงทุจริตเลย. เพราะอกุศลไม่เป็นกาย-กรรมและวจีกรรมที่จะพึงกล่าวว่า "ทุจริต" ก็มี. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]อัฏฐสาลินี ว่า "ก็อกุศลถึงความไหวในกายทวารและวจีทวารแล้ว แม้ยังไม่ถึง (ความเป็น) กรรมบถมีอยู่, และที่ถึงความฟุ้งขึ้นในมโนทวารแล้ว แม้ยังไม่ถึง [ความเป็น] กรรมบถก็มี, บัณฑิตทั้งหลาย ถือเอาอกุศลอันยังไม่ถึงความเป็นกรรม-บถนั้น จึงได้จัดให้เป็นฝักฝ่ายแห่งทวารนั้น ๆ เท่านั้น. ในคำนั้นมีนัยดังต่อไปนี้ : -

บุคคลคิดว่า จักไปล่าเนื้อ เตรียมธนู ฟั่นสาย ลับหอก บริโภคอาหาร นุ่งห่มผ้า; เพราะเหตุเพียงเท่านี้แล อกุศลเป็นธรรมชาติถึงความไหวในกายทวาร. เขาเที่ยวไปในป่าสิ้นทั้งวัน ไม่ได้โดยที่สุดแม้สักกระต่ายและตุ่น, ถามว่า 'อกุศลนี้ จะชื่อว่าเป็นกายกรรมหรือไม่เป็น ?' แก้ว่า ' ไม่เป็น.' เพราะเหตุไร จึงไม่เป็น ? เพราะยังไม่ถึงกรรมบถ. แต่อกุศลนั้น พึงทราบว่า ชื่อว่าเป็นกายทุจริตอย่างเดียว. นัยแม้ในประโยคทั้งหลาย มีการจับปลาเป็นต้น ก็เช่นนี้

๑. อฏฺฐสาลินี ๑๗๐.

เหมือนกัน. พึงทราบวินิจฉัยแม้ในวจีทวาร (ต่อไป) เมื่อบุคคลสั่งว่า 'เราจักไปล่าเนื้อ, ท่านทั้งหลายจงจัดธนูเป็นต้นโดยเร็ว, แล้วไม่ได้อะไร ๆ ในป่าโดยนัยก่อนเหมือนกัน, อกุศลถึงความไหวในวจีทวารแม้โดยแท้ ถึงกระนั้น ยังไม่จัดเป็นวจีกรรม เพราะยังไม่ถึงความเป็นกรรมบถ, แต่พึงทราบว่า ชื่อว่าเป็นวจีทุจริตอย่างเดียว. แต่พอเมื่อวธกเจตนาเกิดขึ้นแล้วในมโนทานเท่านั้น ย่อมมีด้วยอำนาจพยาบาท หามีด้วยอำนาจปาณาติบาตไม่. เพราะกายกรรม อันเป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร หาตั้งขึ้นในมโนทวารไม่. วจีกรรมอันเป็นอกุศล ก็อย่างนั้น. ส่วนมโนกรรม อันเป็นอกุศล ตั้งขึ้นในทวารแม้ทั้ง ๓. กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ฝ่ายกุศลก็เหมือนอย่างนั้น."

[เจตนาเบื้องต้นไม่เป็นกายกรรม]

[๑๖๔] ฎีกาอรรถกถาอัฏฐสาลินีนั้นว่า "เจตนาอันยังประโยคให้สำเร็จ ที่ถึงความเป็นกรรมบถแล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'กรรม' โดยพระบาลีว่า 'ภิกษุทั้งหลาย ความคิดอ่านทางกาย ๓ ประการเป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล' ดังนี้เป็นต้น เพราะเหตุนั้น เจตนาอันมีในเบื้องต้นทั้งหมด พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ไม่เป็นกายกรรม คำว่า **อาณาเปตฺวา ฯ เป ฯ อลภนฺตสฺส** พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมายถึงความที่สัตว์นั้น อันผู้ถูกบังคับมิได้ฆ่า. อธิบายว่า อกุศลนั้นชื่อว่าวจีทุจริต เพราะความที่ยังไม่เป็นกรรมบถ."

ก็การงดเว้นจากบาปนั้น อันข้าพเจ้าย่นกล่าว จบ.

[แก้สุราเมรัย]

[๑๖๕] วัตถุเป็นเหตุความเมา ๑๐ อย่าง ด้วยสามารถแห่งสุรา ๕ อย่าง และเมรัย ๕ อย่าง ชื่อว่าน้ำเมา. สมตามคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในวิภังค์แห่งสุราปาน[๑]สิกขาบท ว่า "สุราแป้ง สุราขนม สุราข้าวสุก สุราใส่เชื้อ สุราผสมเครื่องปรุง ชื่อว่าสุรา. น้ำดองดองไม้ น้ำดอกไม้ผลไม้ น้ำดอกน้ำหวาน น้ำดองน้ำอ้อย น้ำ-ดองผสมเครื่องปรุง ชื่อว่าเมรัย."

[๑๖๖] ฎีกาชื่อสารัตถ[๒]ทีปนี และฎีกาสิคาลสูตร ว่า "สุราที่เขาใส่แป้งลงในภาชนะแล้ว เติมน้ำพอเหมาะแก่แป้งนั้นขยำ ทำ ชื่อว่าสุราแป้ง. สุราที่เขาใส่ขนมก็ดี ข้าวสุกก็ดี ลงในภาชนะแล้ว เติมน้ำพอเหมาะแก่ขนมหรือข้าวสุกนั้น แล้วขยำทำอย่างนั้น ท่านเรียกว่าสุราขนม สุราข้าวสุก. ก็พืชของสุรานั้น ชื่อว่าเชื้อ. สุราที่เขาใส่เชื้อที่เรียกว่าแป้งเหล้าบ้าง ทำ ชื่อว่าสุราใส่เชื้อ. สุราที่เขาผสมด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ มีผลสมอไทยและเมล็ดพันธุ์ผักกาดเป็นต้น ชื่อว่า สุราผสมเครื่องปรุง."

ฎีกาวิมติวิโนทนี ว่า "สุราที่เขาใส่วัตถุมีแป้งและขนมเป็นต้นแล้ว ใส่เชื้อสุรามีหน่อข้าวเปลือกเป็นต้น ที่นับว่าเชื้อ ทำชื่อว่าสุราใส่เชื้อ. สุราประกอบด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง มีเมล็ดพันธุ์-ผักกาดเป็นต้น ชื่อว่า สุราผสมเครื่องปรุง."

๑. มหาวิภงฺค. ๒/๓๘๕. ๒. สารตฺถทีปนี. ๓/๓๕๑.

[๑๖๗] อรรถกถาสุราปานสิกขาบทว่า[๑] "ปานชาตที่ใส่เชื้อแป้ง ชื่อว่าสุรา ปานชาตที่ทำด้วยรสแม้แห่งมะพร้าวเป็นต้น ย่อมถึงการนับว่าสุราเหมือนกัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เมื่อตักน้ำใสแห่งสุราที่เขาใส่เชื้อนั้นแลแล้ว สุราที่เหลือก็ถึงการนับว่าเมรัยทันที. น้ำดองที่เขาทำด้วยรสแห่งดอกมะซางเป็นต้น ชื่อว่าน้ำดองดอกไม้. น้ำดองที่เขาขยำผลองุ่นเป็นต้น ทำด้วยผลองุ่นเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่าน้ำดองผลไม้. น้ำดองที่เขาทำด้วยรสชาติของผลองุ่นทั้งหลาย ชื่อว่าน้ำดองน้ำหวาน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เขาทำด้วยน้ำหวานแห่งแมลงผึ้งบ้าง.

[๑๖๘] ฎีกาแห่งอรรถกถาทั้งหมดตามที่กล่าวแล้ว ว่า "รสดอกมะซาง ตาล และมะพร้าวเป็นต้น ที่หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำดองดอกไม้. รสผลไม้มีขนุนเป็นต้น ที่หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำดองผลไม้. รสผลองุ่น (ที่หมักไว้นาน) ชื่อว่าน้ำดองน้ำหวาน. รสน้ำอ้อยงบ (ที่หมักไว้นาน) ชื่อว่าน้ำดองน้ำอ้อย. รสของเครื่องปรุงต่างๆ มีสมอไทย มะขามป้อม และของเผ็ดเป็นต้น ที่หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำดองผสมเครื่องปรุง."

ฎีกาสิคาลสูตรพร้อมทั้งอรรถกถา ว่า "วัตถุแม้ทั้ง ๑๐ อย่าง แม้ทั้งหมดนั้น ชื่อว่าน้ำเมา ด้วยสามารถเป็นเหตุแห่งความเมา เพราะทำวิเคราะห์ว่า "ย่อมยังบุคคลผู้ดื่มให้เมา."

[๑๖๙] อรรถกถา[๒]ขุททกปาฐะ ว่า "สุราและเมรัยทั้ง ๒ อย่าง

๑. สมนฺต. ๒/๔๕๐. ๒. ป. โช. ขุ. ขุง ๒๑.

นั่นแล ชื่อว่าน้ำเมา เพราะอรรถกถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา, ก็หรือปานะอะไร ๆ แม้อย่างอื่น อันเป็นที่ตั้งแห่งความเมา มีอยู่ ปานะนั้นก็ชื่อว่ามัชชะ, บุคคลเป็นผู้มึนเมาแล้ว เพราะปานะใดอันตนดื่มแล้ว ปานะนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า มัชชะ."

อรรถกถา[๑]อามกธัญญเปยยาล ในมหาวรรค สังยุตตนิกาย ว่า "สุราและเมรัยทั้ง ๒ อย่างนั้นนั่นแล ปรือปานะแม้อย่างอื่น ซึ่งพ้นจากสุราและน้ำดอง อันเป็นที่ตั้งแห่งความาเมา ชื่อว่า มัชชะ."

ฎีกาอามกธัญญเปยยาลนั้น ว่า "บทว่า **สุราสววินิมุตฺตํ** คือ พ้นจากสุราและเมรัยตามที่กล่าวแล้ว."

[๑๗๐] เจตนาเป็นเหตุดื่ม กล่าวคือ เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ชื่อว่าปานะ. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถา-[๒] อามกธัญญเปยยาลว่า "เจตนาเป็นเหตุดื่มน้ำเมานั้น ขอบุคคลทั้งหลาย ชื่อว่าปมาทัฏฐานะ เพราะเป็นเหตุแห่งความประมาณ." อรรถกถา-ขุททกปาฐะ และสิคาลสูตร ก็เหมือนกันนั้น.

การเว้น ชื่อว่า **สํยโม**. เหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ ในอรรถกถาว่า "ชื่อว่าการสำรวจจากการดื่มน้ำเมา ข้าพเจ้าจะกล่าว. คำว่า **มชฺชปานสญฺญโม** นี่ เป็นชื่อแห่งเจตนาเครื่องเว้นจากฐานะ เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะน้ำเมาคือสุราและเมรัย."

การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา อันข้าพเจ้าย่นกล่าว จบ.

๑. ๒. สา. ป. ๓/๔๑๕.

[ไม่จัดสุราเมรยมัชชปานะเข้าในอกุศลกรรมบถ]

[๑๗๑] เหมือนอย่างว่า สุราปานะ (การดื่มสุรา) พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือเอาในคำนี้ว่า กรรมกิเลส ในสิคาลสูตรนั้นฉันใด แม้ในมงคลข้อว่า **อารตี วิรตี ปาปา** นี้ บัณฑิตไม่ควรถือเอาสุราปานะนั้น ในบทว่า ปาปา นี้ ฉันนั้น. เหตุในเพราะการไม่ทรงจัดสุราปานะนั้นเข้าในสิคาลสูตรนั้น มีนัยดังที่พระฎีกาจารย์กล่าวไว้ในฎีกาสิคาลสูตรนั้นแล. ก็อาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ฎีกากล่าวอย่างนี้ ว่า "สุราปานะ อันอุบาสกทั้งหลายพึงเว้นขาด โดยความเป็นเวร ๕ ก็จริง ถึงอย่างนั้นพระผู้มีพระภาคทรงเว้นสุราปานะนั้นเสีย ตรัสหมายเอากุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นเท่านั้น ว่า'กรรมกิเลส ๔' เพราะทรงประสงค์จะตรัสข้างหน้า โดยความที่สุราปานะนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อมโภคะ" แล้วกล่าวอีกว่า "อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "และเพราะความที่สุราปานะนั้นไม่เป็นกรรมบถแผนกหนึ่ง' ดังนี้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า 'แม้การดื่มสุรา มาแล้วโดยความเป็นกรรมบถแผนกหนึ่ง เพราะพระบาลีว่า 'ภิกษุทั้งหลาย การดื่มสุราอันบุคคลส้องเสพแล้ว อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นกรรมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ดังนี้เป็นต้น.' จริงอย่างนั้น การดื่มสุรานั้นเป็นทุจริตเที่ยงในความเป็นทางสำหรับยังสัตว์ให้ไปสู่สุคติ.' ตามมติของเกจิอาจารย์เหล่านั้น กรรมบถพึงเป็น ๑๑ อย่าง เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงเห็นการผนวกสุราปานะเข้าในกรกรมบถทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วนั่นและ ด้วยสามารถความเป็นอุปการและเป็นสภาคกัน เพราะ

เหตุนั้น คำว่า **วิสุํ อกมฺมปถภาวโต จ** ดังนี้นั่น เป็นคำที่อปราจารย์กล่าวดีแล้ว." ก็ในมงคลข้อว่า **อารตี วิรตี ปาปา** นี้ แม้การดื่มสุรา จะเป็นบาปก็จริง, ถึงกระนั้นพระผู้มีพระภาคประสงค์จะตรัสกรรมกิเลสนอกจากการดื่มสุรานั้นโดยความเป็นบาปแล้ว ตรัสการดื่มสุรานั้นโดยความเป็นมัชชปานะไว้ข้างหน้า; ฉะนั้น บัณฑิตพึงเห็นสันนิษฐานว่า ไม่ควรถือเอาสุราปานะนั้น ในบทว่า **ปาปา** นี้. อนึ่ง วิรัติมีเมถุนวิรัติเป็นต้นก็ดี มรรคก็ดี ชื่อว่าพรหมจรรย์ในคาถาที่ ๘ ว่า **ตโป จ พฺรหฺมจริยาญฺจ** นี้ ก็จริง, ถึงอย่างนั้น พรหมจรรย์อันเหลือจากมรรคนั้น ชื่อว่า อันพระผู้มีพระภาคทรงถือเอาแล้ว เพราะความที่มรรค พระองค์ทรงถือเอาแล้วข้างหน้า ด้วยอริยสัจจทัสสนะ ฉันใด; ข้ออุปไมยอันเป็นเครื่องยังอรรถให้ถึงพร้อมนี้ บัณฑิตพึงเห็นฉันนั้น.

[๑๗๒] เจตนาเป็นเหตุก่อเวร ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยบททั้ง ๒ ว่า **' ปาปา มชฺชปานา.'** เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากเวร ๕ นั้น ตรัสไว้ด้วยบททั้ง ๒ ว่า **วิรติ สํยโม** ด้วยประการฉะนี้. บรรดาเวร ๕ นั้น บาปธรรม ๔ มีปาณาติบาตเป็นต้น ผู้ศึกษาพึงทราบตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ในอาคาริยวินัยในหนหลัง. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบแม้โดยนัยที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในมหาขันธ°วรรณนา. แม้จริง ในมหาขันธกวรรณนานั้น ท่านกล่าวไว้ว่า " เหมือนอย่างอาบัติต่างๆ มีแก่ภิกษุทั้งหลาย ใน

๑. สมนฺต. ๓/๘๕.

เพราะโทษมีปาณาติบาตเป็นต้นฉันใด, จะมีแก่สามเณรทั้งหลายฉันนั้น หามิได้. เพราะสามเณรฆ่ามดดำมดแดงก็ดี บี้ไข่เรือดก็ดี ย่อมถึงความเป็นผู้อันภิกษุพึงนาสนะเสียทีเดียว. สรณคมน์ก็ดี การถืออุปัชฌาย์ก็ดี การถือเสนาสนะก็ดี ของเธอ ย่อมระงับไปในขณะนั้นนั่นเอง. เธอย่อมไม่ได้ลาภสงฆ์. เพียงแต่เพศอย่างเดียวเท่านั้น เป็นลักษณะที่ยังเหลืออยู่. เธอไม่เป็นสมณะ เพราะวัตถุแม้มาตรว่าเส้นหญ้า ในอทินนทานสิกขาบท (ไม่เป็นสมณะ) เพราะปฏิบัติผิดในมรรคทั้ง ๓ มรรคใดมรรคหนึ่ง ในอพรหมจริยสิกขาบท (ไม่เป็นสมณะ) ในเพราะกล่าวมุสา แม้ด้วยประสงค์จะหัวเราะเล่น ในมุสาวาทสิกขาบท."

[๑๗๓] ท่านกล่าวไว้ในฎีกาวิมติวิโนทนี ว่า "พระอรรถกถาจารย์แสดงการขาดพรรษา ด้วยสองบทนี้ว่า **เสนาสนคฺคาโห จ ปฏิปฺปสฺสมฺภติ** ดังนี้. บัณฑิตพึงทราบว่า ก็การถือเสนาสนะแม้ของอุปสัมบันทั้งหลาย ชื่อว่าย่อมระงับ เพราะต้องปาราชิกาบัติ (การถือเสนาสนะของสามเณร ย่อมระงับ) เพราะอันกำจัดเสียซึ่งคุณเครื่องเป็นสามเณร มีสรณคมน์เป็นต้น, พวกเธอย่อมไม่ได้แม้ซึ่งลาภสงฆ์."

[๑๗๔] ส่วนการดื่มน้ำเมา ผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ ในอรรถกถา[๑]ขุททกปาฐะ ว่า "เจตนาเป็นต้นเหตุกลืนกิน น้ำเมาคือสุราและเมรัย เป็นไปทางกายทวาร ด้วยประสงค์ในอันดื่ม พึงทราบว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน. ก็สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มีองค์ ๔

๑. ปง โช. ขุ. ขุ. ๒๑.

เหล่านี้ คือ บรรดาสุราเป็นต้น น้ำดื่มอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเมา ๑ จิตมีความเป็นผู้ใคร่จะดื่มปรากฏ ๑ ผู้ดื่มถึงความพยายามอันเกิดแต่จิตนั้น ๑ น้ำเมาที่ดื่มแล้วไหลเข้าไป ๑."

ส่วนในฎีกาสุราปานสิกขาบท กล่าวไว้ด้วยสามารถการดื่มสุราของภิกษุ ว่า "ก็ในสุราปานสิกขาบทนี้ มีองค์ ๒ เหล่านี้ คือ ความเป็นน้ำเมา ๑ การดื่มน้ำเมานั้น ๑."

[๑๗๕] ก็คำใดที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ ในอรรถกถา-[๑] สุราปานสิกขสบท ว่า "ก็ในสุราปานสิกขาบทนี้ บัณฑิตพึงทราบความที่การดื่มน้ำเมาเป็นอจิตตกะ เพราะไม่รู้วัตถุ (ก็เป็นอาบัติ). ความที่การดื่มน้ำเมานั้น ชื่อว่าเป็นโลกวัชชนะ เพราะความเป็นน้ำเมาอันบุคคลพึงดื่มด้วยจิตอันเป็นอกุศลแท้." ในคำนั้น ความที่การดื่มสุราเป็นอติตตกะ ย่อมมีได้ด้วยสามารถแห่งภิกษุ. เพราะเหตุนั้นแลท่านจึงกล่าวไว้ ในอรรถกถา[๒]มหาขันธกะ ว่า "ก็ในเพราะการดื่มน้ำเมา สำหรับภิกษุผู้แม้ไม่รู้ ดื่มน้ำเมาตั้งแต่พืช ต้องปาจิตตีย์ ส่วนสามเณรต่อรู้ แล้วดื่ม จึงถึงสีลเภท (ศีลขาด), ไม่รู้แล้วดื่ม ไม่ถึงสีลเภท. การดื่มน้ำเมา สำหรับพวกสามเณร เป็นสจิตตกะ เป็นวัตถุแห่งปาราชิก."

ท่านกล่าวไว้ในฎีกาวิมติวิโนทนี แห่งสุราปานสิกขาบทนั้น ว่า "สามเณรไม่รู้ ดื่มอยู่ ย่อมไม่ถึงการขาดศีลทั้งหมด มีปาณาติปาตาเวรมณี เป็นต้น และการขาดสรณะ. แต่อกุศล บัณฑิตพึงเห็นว่า

๑. สมนฺต ๒/๔๕๐. ๒. สมนฺต. ๓/๘๖.

การขาดศีล คือเจตนาเครื่องเว้นจากการดื่มสุราเท่านั้น ย่อมมี ดุจการขาดศีลในเพราะการทัดทรงระเบียบ (ดอกไม้) เป็นต้น."

[๑๗๖] ก็หากจะพึงมีคำถามว่า "ศีลคือเจตนาเครื่องเว้นจากการดื่มสุรา ย่อมขาด, เมื่อเช่นนั้น ศีลนอกนั้นทำไมไม่ขาดเล่า ?" พึงแก้ว่า "ก็การดื่มสุรา พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า 'เป็นวัตถุแห่งปาราชิก' และศีลไร ๆ ย่อมไม่มีแก่สามาเณรผู้เป็นปาราชิกเลย." แม้ในอรรถกถา[๑]ขุททกปาฐะ ท่านก็กล่าวไว้ ว่า "ก็บรรดาสิกขาบท ๕ ข้อข้างต้น สำหรับพวกสามเณร เมื่อข้อหนึ่งขาดแล้ว สิกขาบทที่เหลือทั้งหมด ก็เป็นอันขาดด้วย. เพราะสิกขาบท ๕ ข้อข้างต้นนั้น ตั้งอยู่ในฐานะปาราชิก." เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงวิจารณาคำว่า **"สุราปานเวรมณีสีลเภโท ว โหติ."**

[๑๗๗] ในอรรถกถา[๒]สุราปานสิกขาบท ท่านกล่าวว่า "ไม่เป็นอาบัติ ในเพราะยาดองวิเศษ ชื่ออริฏฐะ ซึ่งไม่เป็นน้ำเมา. เล่ากันมาว่า ชนทั้งหลายทำยาดองวิเศษ ชื่ออริฏฐะ ด้วยรสมะขามป้อมเป็นต้นนั่นเอง ยาดองวิเศษชื่ออริฏฐะนั้น มีสีกลิ่นและรสคล้ายน้ำเมา แต่ไม่เป็นน้ำเมา (คือไม่เมา). ส่วนรสใดที่เขาใส่เครื่องปรุงจัดเป็นเมา รสนั้นไม่ควร ตั้งแต่พืช."

ฎีกาวิมติวิโนทนีแห่งนุราปานสิกขาบทนั้น ว่า "บทว่า **พีชโต** คือ ตั้งแต่เวลาที่เขาใส่แป้งเป็นต้นตามที่กล่าวแล้วลงในภาชนะ เพื่อต้องการให้เป็นน้ำเมา."

๑. ป. โช. ขุ. ขุ. ๒๓. ๒. สมนฺต. ๒/๔๕๐.

ฎีกาสุราปานสิกขาบท ว่า "บทว่า **พีชโต** คือ จำเดิมแต่กาลที่เขาจัดแจงเครื่องปรุงใส่ลงในภาชนะ และแต่กาลเมื่อรสแห่งดอกตาลและมะพร้าวเป็นต้นทีเขารองไว้ รสนั้นยังใหม่ ๆ ทีเดียว. ส่วนยาดองวิเศษที่เขาปรุงด้วยเภสัชหลายอย่าง ไม่เป็นน้ำเมา ชื่อว่าโลณโสจิรกสุตตะ."

ก็คำว่า **อภินวกาลโต** ในฎีกาสุราปานสิกขาบทนั้น ย่อมผิดจากคำนี้ว่า **จิรปาริวาสิโต**. เพราะรสแห่งดอกไม้ที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ นั่น ไม่ควรจะกล่าวว่า ที่เขาดองไว้นานเลย ดังนี้แล.

[๑๗๘] ก็กรรมกิเลส ๔ ประการตามที่กล่าวแล้ว เป็นเจตนาโดยธรรมเทียว. เหตุนั้น ในอรรถกถา[๑]สัมมาทิฏฐิสูตรเป็นต้น พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ ในอธิการแห่งอกุศลกรรมบถว่า "กรรมบถ ๗ ข้อโดยลำดับ เป็นเจตนาธรรม" ดังนี้.

บทว่า **สตฺต** ได้แก่ กรรมบถ ๗ ข้อ ด้วยสามารถแห่งกายกรรม ๓ และวจีกรรม ๔.

กถาว่าด้วยเวร ๕ จบ.

[อารมณ์ของกรรมบถ]

[๑๗๙] แม้เจตนาเป็นเหตุเว้นจากเวร ๕ นั้น ก็พึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในอธิการแห่งอกุศลกรรมบถในหนหลังนั่นเถิด. ส่วนอารมณ์ของเวรมณีนั้น ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลายแล้ว. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายหมายเอาโลกิยวิรัติ จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา[๒]สัมมาทิฏฐิสูตรเป็นต้นว่า "อารมณ์แห่งบาปธรรม

๑. ๒. ม. มู. ๑๒/๘๕.

ทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้นนั่นแล เป็นอารมณ์แห่งกุศลกรรมบถเหล่านี้เหมือนกัน. เพราะว่าการเว้น จากวัตถุที่จะพึงก้าวล่วงนั้นแล เป็นกิริยา ชื่อว่าเวรมณี."

อรรถกถา[๑]กูฏทันตสูตร ว่า "บรรดาวิรุติ ๓ อย่างนั้น วิรัติ ๒ อย่างข้างต้น ทำวัตถุมีชีวิตนทรีย์เป็นต้น ที่ตนจะพึงก้าวล่วงด้วยสามารถแห่งกิริยา มีการปลง (ชีวิต) เป็นต้น ให้เป็นอารมณ์เป็นไป. วิรัติข้อหลัง (สมุจเฉทวิรัติ) มีพระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียว."

[๑๘๐] สมาทานวิรัติแม้ในสิกขาบททั้งหมด ย่อมควรในเวลาที่เว้นจากวัตถุอันมาถึงเข้า ในภายหลังแต่ขณะที่รับสิกขาบทเท่านั้น, หาควรในขณะที่รับสิกขาบทนั้นไม่. เพราะในขณะนั้น สมาทานวิรัติมีอกุศลที่ตนจะพึงเว้นเป็นอารมณ์อย่างเดียว. เพราะเหตุนั้นนั่นแลในอรรถกถา[๒]ขุททกปาฐะ ท่านจึงกล่าวว่า "อาจารย์ผู้โจทก์กล่าวในคำว่า **วิรมโต** นี้ ว่า 'บุคคลเมื่อจะเว้นจากอกุศลธรรมทั้งหลาย มีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่าย่อมเว้นจากบาปธรรมอะไร ?' ข้าพเจ้าจะเฉลย. บุคคลเมื่อจะเว้นด้วยสามารถสมาทานวิรัติ ชื่อว่าเว้นจากอกุศลมีปาณาติบาตเป็นต้น ของตนหรือของคนเหล่าอื่นก่อน. ปรารภอะไร ? ตนเว้นจากอกุศลใด ปรารภอกุศลนั้นแหละ. เมื่อจะเว้นแม้ด้วยสามารถสัมปัตตวิรัติ ก็ชื่อว่าเว้นจากอกุศลมีประการดังกล่าวแล้วเหมือนกัน. ปรารภอะไร ? ปรารภอารมณ์แห่งปาณาติบาตเป็นต้นที่กล่าวแล้วนั่นแล."

๑. ที. สี. ๙/๑๖๒. ๒. ป. โช. ขุ. ขุ. ๒๘.

ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า "บุคคลปรารภสังขารกล่าวคือน้ำเมาแล้ว ย่อมเว้นจากฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเพราะน้ำเมา. บรรดาสัตว์และสังขารทั้งหลาย สัตว์และสังขารใด อันตนพึงลักและพึงหักเสีย บุคคลปรารภสัตว์และสังขารนั้น เว้นจากอทินนาทานและมุสาวาท ปรารภแต่สัตว์และสังขารนั้น เว้นจากปาณาติบาตและอพรหมจรรย์." คำอาจารย์บางพวกนั้น ถูกโดยอ้อม.

อาจารย์พวกอื่นจากเกจิอาจารย์นั้น กล่าวว่า "เมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลคิดกิจอื่น (แต่) ทำกิจอื่น, อนึ่ง ตนละอกุศลใด ไม่พึงรู้อกุศลนั้น" ดังนี้ เมื่อไม่พอใจ จึงกล่าวว่า "ตนละอกุศลเฉพาะข้อใด ปรารภอกุศลมีปาณาติบาตเป็นต้นข้อนั้นของตนนั่นแล แล้วเว้นได้." คำของอาจารย์พวกอื่นจากเกจิอาจารย์นั้นไม่ถูก. เพราะเหตุไร ? เพราะความที่อกุศลมีปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ไม่มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน และเพราะไม่มีอารมณ์เป็นภายนอก. ก็ความที่สิกขาบททั้งหลายมีอารมณ์เป็นปัจจุบันและเป็นภายนอก พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในวิภังคปาฐะ อย่างนี้ว่า **"ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา พหิทฺธารมฺมณา** (ธรรมทั้งหลาย มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน มีอารมณ์เป็นภายนอก)" ดังนี้. พระพุทธพจน์นั้นย่อมไม่เหมาะแก่ผู้ปรารภอกุศลมีปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ของตนเว้นอยู่. อนึ่ง คำใดที่อาจารย์กล่าวไว้ว่า **"อญฺญํ จินฺเตนฺโต"** เป็นต้น. คำนั้นไม่ถูก. เพราะบุคคลประพฤติอยู่ ด้วยสามารถแห่งกายยังกิจให้สำเร็จ บัณฑิตย่อมไม่เรียกว่า "คิดกิจอื่น (แต่) ทำกิจอื่น"

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๙๗.

หรือว่า "ตนละอกุศลชนิดใด, ย่อมไม่รู้อกุศลชนิดนั้น ดังนี้."

ก็พระอริยบุคคลผู้ตั้งในมรรค ปรารภอมตธรรม
ละบาปทั้งปวง พึงเป็นอุทาหรณ์ในเรื่องนี้ได้.

เนื้อความแม้ทั้งหมดนี้ ข้าพเจ้าได้จากอรรถกถาขุททกปาฐะ.

[๑๘๑] แม้ในอรรถกถา[๑]สัมมาทิฏฐิสูตรเป็นต้น พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายหมายเอาการทั้ง ว่า "กรรมบถทั้งหลายมีโทษเครื่องทุศีลเป็นอารมณ์ และมีชีวิตทรีย์เป็นต้นเป็นอารมณ์ ย่อมละโทษเครื่องทุศีลได้อย่างไร ?. จึงกล่าวว่า "เหมือนอย่างว่า อริยมรรคมีนิพพานเป็นอารมณ์ ย่อมละกิเลสทั้งหลายได้ ฉันใด; กรรมบถทั้งหลายนั่น แม้มีชีวิตนทรีย์เป็นต้นเป็นอารมณ์ พึงทราบว่า ย่อมละโทษเครื่องทุศีลทั้งหลาย มีปาณาติบาตเป็นต้นได้ ฉันนั้น."

[๑๘๒] นัยอรรถกถาขุททกปาฐะ ว่า "แม้สิกขาบททั้งหลายนั่น อันสามารถรสมาทานอยู่ ในสำนักของภิกษุเท่านั้น จึงเป็นอันสมทาน. ส่วนอุบาสก (และอุบาสิกา) สมาทานรวมกัน (ทุกสิกขาบท) ก็ดี เฉพาะองค์ (คือทีละสิกขาบท) ก็ดี ด้วยตนหรือในสำนักของผู้อื่น ก็เป็นอันสมาทาน.

ถ. ก็เอกัชฌสมาทานและปัจเจกสมาทาน ต่างกันอย่างไร ?

วิ. เมื่ออุบาสก (อุบาสิกา) สมาทานรวมกัน วิรัติก็ดี เจตนาก็ดี เป็นอันเดียวกันเทียว, แต่ความที่วิรัติและเจตนาเหล่านั้นเป็น ๕ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติ ด้วยสามารถกิจ. เมื่ออุบาสก (อุบาสิกา)

๑. ป. สุ. ๑/๒๘๒. ๒. ป. โช. ขุ. ขุ. ๒๓.

สมาทานอยู่เฉพาะองค์ วิรัติก็ดี เจตนาก็ดี ก็ (แยก) เป็น ๕ ด้วย. ก็บรรดาสิกขาบท ๕ ข้างต้นนี้ ของสามเณรทั้งหลาย เมื่อสิกขาบทข้อหนึ่งทำลายแล้ว สิกขาบทแม้ทั้งหมด ก็เป็นอันทำลาย. เพราะว่าสิกขาบททั้ง ๕ นั้น ตั้งอยู่ในฐานะปาราชิก. สิกขาบทนั้นใด เป็นวิติกกมะ อันสามเณรเหล่านั้นก้าวล่วงแล้ว กรรมพันธุ์ย่อมมีเฉพาะสิกขาบทนั้นเท่านั้น. ส่วนสำหรับพวกคฤหัสถ์ เมื่อสิกขาบทข้อหนึ่งทำลายแล้ว ก็เป็นอันทำลายเฉพาะข้อเดียวเท่านั้น, เพราะเหตุที่ศีลประกอบด้วยองค์ ๕ จะสำเร็จแก่คฤหัสถ์เหล่านั้นได้อีก (ก็) ด้วยการสมาทานสิกขาบทเหล่านั้นนั่นแล. ข้อนั้นใด แม้ที่คฤหัสถ์เหล่านั้นก้าวล่วงแล้ว, กรรมพันธุ์ก็มีเฉพาะข้อนั้นเท่านั้น.

ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวว่า "บรรดาสิกขาบทที่พวกคฤหัสถ์สมาทานเป็นแผนก ๆ เมื่อข้อหนึ่งทำลายแล้ว ก็เป็นอันทำลายเฉพาะข้อเดียวเท่านั้น. แต่เมื่อคฤหัสถ์เหล่านั้นสมาทานรวมกันอย่างว่ามานั้นว่า 'ข้าพเจ้าสมาทานศีลประกอบด้วยองค์ ๕' ดังนี้ เมื่อสิกขาบทข้อหนึ่งทำลายแล้ว สิกขาบทแม้ทั้งหมดก็เป็นอันทำลาย. เพราะเหตุไร ? เพราะความที่การสมาทานไม่แยกกัน."

[๑๘๓] ก็คำว่า **"อปเร"** นั่น พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมายเอาอาจารย์ผู้กล่าวคัมภีร์ทีฆนิกาย. จริงอย่างนั้น ในอรรถกถา[๑]กูฏ-ทันตสูตร พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ ว่า "ผู้ใดรับสิกขาบท ๕ โดยรวมกัน, เมื่อสิกขาบทข้อหนึ่งของผู้นั้น ทำลายแล้ว สิกขาบทแม้

๑. สุ. วิ. ๑/๖๓.

ทั้งหมด ก็เป็นอันทำลาย, ผู้ใดรับทีละข้อ ๆ, ผู้นั้นล่วงสิกขาบทใด, สิกขาบทนั้นเท่านั้น ย่อมทำลาย."

ฎีกากูฏทันตสูตรนั้น ว่า "สิกขาบทแม้ทั้งหมด ย่อมเป็นอันทำลาย เพราะความเป็นสิกขาบทที่สมาทานรวมกัน. สิกขาบทนั้นเท่านั้น ชื่อว่าทำลาย เพราะความเป็นสิกขาบทที่สมาทานเป็นแผนก ๆ. ก็วิธีนั่น ท่านกล่าวด้วนสามารถคฤหัสถ์."

[๑๘๔] โลกิยวิรัติเท่านั้น มีอาการทำลายเป็นสภาพ, โลกุตรวิรัติ หามีการทำลายเป็นสภาพไม่ ด้วยประการฉะนี้, ด้วยเหตุนั้นแล ในอรรถกถากูฏทันตสูตร พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "ก็ธรรมดาความทำลายแห่งเสตุฆาตวิรัติ ย่อมไม่มี. เพราะพระอริยสาวก ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ดื่มสุรา แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต แม้ในระหว่างภพ. แม้ถ้า ชนทั้งหลายเจือสุราและน้ำนม กรอกเข้าในปากของท่าน, น้ำนมเท่านั้นย่อมไหลเข้าไป, สุราหาไหลเข้าไปไม่; เหมือนอย่างที่เล่ากันมาว่า เมื่อน้ำเจือน้ำนม (ที่บุคคลกรอกเข้าไปในปาก) ของนกกะเรียนทั้งหลาย น้ำนมเท่านั้นไหลเข้าไป, น้ำหาไหลเข้าไปไม่. การที่น้ำไม่ไหลเข้าไปในปากของนกกะเรียนนี้ พึงทราบว่า สำเร็จโดยกำเนิด. การที่สุราไม่ไหลเข้าไปในปากของพระอริยสาวกนอกนี้พึงทาบว่า สำเร็จโดยธรรมดา."

ฎีกากูฏทันตสูตรนั้น ว่า "ชื่อว่าการทำลายแห่งเสตุฆาตวิรัติไม่มี เพราะมีการไม่กำเริบเป็นสภาพ เหตุตัดได้เด็ดขาดซึ่งธรรมเป็น

๑. ส. วิ. ๑/๓๖๓.

ปฏิปักษ์. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **ภวนฺตเรปิ** เป็นต้น.

บทว่า **โยนิสิทฺธํ** ความว่า สำเร็จโดยชาติ ประหนึ่งความที่มนุษย์ผู้มีอวัยวะยาวไปในทางสูง สัตว์ดิรัจฉานยาวไปทางขวางนั่นแล. ความสำเร็จตามธรรมดา คือตามสภาพนั่นเอง ชื่อว่าสำเร็จโดยธรรมดา ดุจศีลสำเร็จแก่พระมารดาพระโพธิสัตว์ ในเมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์. อีกอย่างหนึ่ง ความสำเร็จโดยธรรมดาแห่งมรรค คือตามอานุภาพแห่งอริยมรรค ชื่อว่าสำเร็จโดยธรรมดา."

ก็เพราะเหตุที่วิรัติเป็นประธานในการงดเว้นจากเวรนั้น ๆ เหตุนั้น เจตนาชื่อว่าเวรมณีในสิกขาบททั้งปวง ท่านจึงกล่าวว่าวิรัติ. อนึ่ง แม้เจตนา ก็ชื่อว่าเวรมณี. ด้วยเหตุนั้นแล พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา[1]สัมมาทิฏฐิสูตรเป็นต้น ว่า "บรรดากรรมบถแม้ทั้ง ๑๐ นั่น ๗ ข้อโดยลำดับ ย่อมควรทั้งเจตนา ทั้งวิรัติ."

[๑๘๕] โจทกาจารย์กล่าวท้วงในมงคลข้อนี้ว่า "เจตนาเครื่องเว้นจากเวรนั้น ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยบทว่า **วิรตี** นี้แล้ว มิใช่หรือ ? เพื่อประโยชน์อะไร จึงตรัสว่า **อารตี** ไว้ (อีกเล่า) ?" ปริหารกาจารย์เฉลยว่า "ที่ตรัสว่า **อารตี** ไว้ (อีก) (ก็) เพื่อทรงแสดงความที่จิตไม่ยินดียิ่งในบาป." เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา ว่า "ความไม่ยินดียิ่งด้วยในนั่นแล ของผู้มีปกติเห็นโทษในบาป ชื่ออารติ." แท้จริง แม้เหตุสักว่าจิตตุปบาท

๑. ป. สู. ๑/๒๗๐.

(ความเกิดขึ้นแห่งจิต) ด้วยสามารถการงดจากบาป ย่อมมีอุปการมาก. เหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พระมหาจุนทเถระ จึงทรงแสดงสัลเลข[1]ปฏิบัติ ด้วยอาการ ๔๔ มีอาทิอย่างนี้ว่า "จุนทะ ก็แลธรรมเครื่องขัดเกลาในศาสนานี้อันเธอทั้งหลายควรทำ. เธอทั้งหลายควรทำธรรมเครื่องขัดเกลาว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้เบียดเบียนกัน เราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน ในเพราะเรื่องนี้,' เธอทั้งหลายทำธรรมเครื่องขัดเกลาว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้มักฆ่าสัตว์, เราทั้งหลายจักเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ในเพราะเรื่องนี้." ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงความที่แม้จิตตุปบาทในธรรมเครื่องขัดเกลานั้น เป็นอาการมีอุปการมากอีก จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "จุนทะ เรากล่าวแม้จิตตุปบาทแลว่ามีอุปการมากในกุศลธรรมทั้งหลาย จะกล่าวไปไยในการทำเนือง ๆ ด้วยกาย ด้วยวาจา; จุนทะ เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงให้จิตเกิดขึ้นว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้เบียดเบียนกัน, เราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน ในเพราะเรื่องนี้; พึงให้จิตเกิดขึ้นว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้มักฆ่าสัตว์, เราทั้งหลายจักเป็นผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์ ในเพราะเรื่องนี้."

[๑๘๖] นัยอรรถกถา[2]สัลเลขสูตรนั้น ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิธ** นั่น เป็นบทแสดงเรื่องมีวิหิงสาเป็นต้น. สองศัพท์ **โข ปน** สักว่าเป็นนิบาต. บทว่า **โว** เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ลงในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ. ความย่อในสัลเลขสูตรนั้นดังนี้ว่า 'เรากล่าวเรื่องมี

๑. ม. ม. ๑๒/๗๕. ๒. ป. สู. ๑/๒๔๙.

วิหิงสาเป็นต้นนั่นใด โดยนัยว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้เบียดเบียนกัน เป็นอาทิ, จุนทะ เธอทั้งหลายพึงทำธรรมเครื่องขัดเกลาในเรื่องนี้.' พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์จะยังเนื้อความที่ตรัสไว้โดยย่อมให้พิสดาร จึงตรัสคำว่า **'ปเร วิหึสกา'** เป็นต้น.

[จิตตุปบาทมีอุปการมาก]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปเร** ได้แก่ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้ประกอบสัลเลขธรรมนี้. บทว่า **วิหึสกา** ความว่า จักเป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือ หรือด้วยวัตถุมีก้อนดินเป็นต้น. บทว่า **มยเมตฺถ** ความว่า ส่วนเราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกันในเพราะเรื่องที่สัตว์เหล่าอื่นนั่นแหละเป็นผู้เบียดเบียนกัน คือจักให้ความไม่เบียดเบียนเกิดขึ้นอยู่. ข้อว่า **อิติ สลฺเลโข กรณีโย** ความว่า ธรรมเครื่องขัดเกลา กล่าวคืออวิหงสา อันเธอทั้งหลายพึงทำอย่างนี้. เพราะว่า อวิหิงสา พระผู้มีพระภาคตรัสว่าสัลเลขะ เพราะวิเคราะห์ว่า ธรรมใด ย่อมขัดเกลา คือย่อมตัด วิหิงสาเสียได้. นัยในอาการทั้งหมด ก็เช่นนี้. ด้วยบทว่า **อนุวิธิยนาสุ** พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า 'ก็จะกล่าวอะไรในการประกอบเนือง ๆ ด้วยกายและวาจา คือในการทำซึ่งธรรมเหล่านั้นด้วยกาย หรือการสั่งด้วยวาจาว่า 'ท่านทั้งหลายจงทำ' หรือกิจมีการเล่าเรียนและการสอบถามเป็นต้น เหมือนจิตดวงแรกที่เกิดขึ้นฉะนั้นนั่นแล. เพราะว่า การประกอบเนือง ๆ นั้น มีอุปการมากโดยส่วนเดียวแท้.'

๑. สลฺเลขมนุยุตฺตาติ ยุตฺตตรํ.

ถ. ก็เหตุไฉน แม้จิตตุปบาทในกุศลธรรมเหล่านี้จึงมีอุปการมาก?

ต. เพราะเป็นเหตุนำประโยชน์และความสุขมาให้โดยส่วนเดียว; และเพราะเป็นเหตุแห่งการประกอบเนือง ๆ ด้วย.

แท้จริง ความเกิดขึ้นแห่งจิตว่า ' จักให้ทาน' ดังนี้ ย่อมเป็นอาการนำประโยชน์และความสุขมาให้โดยส่วนเดียว ด้วยตนเองบ้าง เป็นเหตุแห่งการประกอบเนือง ๆ บ้าง. ก็เพราะความที่ตนเป็นผู้มีจิตเกิดขึ้นอย่างนี้แล ในวันที่ ๒ เขาจึงตระเตรียมพิธีอย่างใหญ่ ทำมณฑปใหญ่ ถวายทานแก่ภิกษุร้อยรูป หรือพันรูป สั่งพวกบริวารชนว่า 'พวกท่านจงนิมนต์ จงบูชา จงอังคาส ภิกษุสงฆ์' ดังนี้. ความเกิดขึ้นแห่งจิตว่า 'จักถวายจีวร เสนาเสนะ เภสัช แก่สงฆ์' ดังนี้ ย่อมเป็นเหตุ นำประโยชน์และความสุขมาให้โดยส่วนเดียว ด้วยตนเองบ้าง เป็นเหตุแห่งกาประกอบเนือง ๆ บ้าง. ก็เพราะความเป็นผู้มีจิตเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้แล เขาจึงตกแต่งถวายเอง และให้คนอื่นถวายจีวรเป็นต้น. นัยในกุศลทั้งหลายมีสรณคมน์เป็นต้น ก็เช่นนี้. ก็บุคคลยังจิตให้เกิดขึ้นว่า 'จะถึงสรณะ' ดังนี้ก่อน ภายหลังจึงรับสรณะด้วยกายหรือด้วยวาจา. อนึ่ง ยังจิตให้เกิดขึ้นว่า 'จักสมาทานศีลมีองค์ ๕ มีองค์ ๘ หรือมีองค์ ๑๐' ดังนี้ก่อน แล้วสมาทานด้วยกายหรือด้วยวาจา (ในภายหลัง). ยังจิตให้เกิดขึ้นว่า 'เราบวชแล้วจักตั้งอยู่ในศีล ๔' ดังนี้ก่อน แล้วบำเพ็ญศีลที่ควรบำเพ็ญด้วยกายหรือด้วยวาจา (ในภายหลัง). ยังจิตให้เกิดขึ้นขึ้นว่า 'จักเรียนพุทธพจน์' ดังนี้ก่อน แล้วเรียน ๑ นิกาย หรือ

๒-๓-๔ หรือ ๕ นิกาย ด้วยกายหรือด้วยวาจา. รูปความแห่งจิตตุปบาทอันบัณฑิตพึงนำไป ด้วยสามารถการสมาทานธุดงค์ เรียนกัมมัฏฐาน บริกรรมกสิณ ฌาน สมาบัติ วิปัสสนา มรรค ผล ปัจเจกโพธิญาณ และสัมมาสัมโพธิญาณ โดยนัยที่กล่าวมาอย่างนี้. ก็จิตตุปบาทว่า 'จักเป็นพระพุทธเจ้า' ดังนี้ เป็นอาการนำประโยชน์และความสุขมาให้โดยส่วนเดียว (ทั้ง) เป็นเหตุแห่งการประกอบเนือง ๆ ด้วย. ก็เพราะความเป็นผู้มีจิตเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้แล โดยสมัยอื่นอีก เขาจึงบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ด้วยกานหรือด้วยวาจา สิ้น ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัลป์ จึงยังโลก (นี้) พร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามอยู่เที่ยวไป. แม้จิตตุปบาทในกุศลธรรมทั้งปวงย่อมมีอุปการมากอย่างนี้, ส่วนการประกอบเนือง ๆ ด้วยกายและวาจา บัณฑิตพึงทราบว่า มีอุปการมากยิ่งนักแล. พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงความที่แม้จิตตุปบาทในกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นคุณธรรมมีอุปการมากอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงชักชวน [เวไนยสัตว์ทั้งหลาย] ในจิตตุปบาทนั้น จึงตรัสคำว่า **'ตสฺมาติห จุนฺท'** เป็นต้น."

[๑๘๗] ฎีกาสัลเลขสูตรนั้น ว่า "บทว่า **อากาเรหิ** คือ โดยประการ ๔๔ มีการไม่เบียดเบียนเป็นต้น. สองบทว่า **กุสเลสุ ธมฺเมสุ** คือ ในธรรมอันหาโทษมิได้ตามที่กล่าวแล้ว มีอวิหิงสาเป็นต้น. บทว่า **วิหึสาทิวตฺถุํ** ความว่า ในวัตถุแห่งอกุศลมีความเบียดเบียนเป็นต้นที่ข้าพเจ้ากล่าวนั่น. การประกอบจิตตุปบาทเนือง ๆ ด้วยกายาและวาจาชื่อว่าอนุวิธิยนา. สองบทว่า **เตสํ ธมฺมานํ** คือ ซึ่งธรรม

ทั้งหลายมีความไม่เบียดเบียนเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง หมายเอาธรรมที่ให้เป็นไปด้วยสามารถจิตตุปบาทเหล่านั้น. บัดนี้ เพื่อแสดงเนื้อความตามที่กล่าวไว้โดยพิสดาร พระอรรถกถาจารย์จึงเริ่มคำว่า **'กสฺมา ปน'** เป็นต้น. คำว่า **กาเยน** พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ ด้วยสามารถแห่งผู้ไม่อาจจะประกาศ [ขอ] สรณคมน์ได้ด้วยวาจา. นัยแม้ในคำว่า **สีลํ กาเยน สมาทิยติ** [สมาทานศีลด้วยกาย] ก็เช่นนี้เหมือนกัน."

ความสังเขปในมังคลัตถทีปนี เพียงนี้.

ส่วนความพิสดาร ผู้ศึกษาพึงตรวจดูในสัลเลขสูตร ในปฐมวรรค แห่งมูลปัณณาสก์ เถิด. แม้จิตตุปบาท ด้วยสามารถการงดจากบาป ก็เป็นคุณธรรมมีอุปการมาก ด้วยประการฉะนี้, เพราะเหตุนั้นแล ความที่จิตตุปบาทนั้นเป็นมงคล จึงสมควร; ฉะนั้น คำว่า **อารตี** นี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้แล้ว ดังนี้แล.

กถาแสดงวิภาคแห่งปกิรณกะมีอารมณ์เป็นต้น
แห่งววิรัติทั้งหลาย จบ.

[๑๘๘] อรรถกถาขุททกปาฐะ ว่า "ก็ในสิกขาบท ๕ เหล่านี้ ปาณาติบาต อทินนาทาน อพรหมจริยา เป็นกายกรรมอย่างเดียวถึงความเป็นกรรมบถทั้งนั้น. มุสาวาท เป็นวจีกรรมอย่างเดียว. แต่มุสาวาททีหักประโยชน์ ย่อมถึงความเป็นกรรมบถ; นอกนี้เป็นกรรมเท่านั้น. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน เป็นกายกรรมอย่างเดียว. อนึ่ง

๑. ป. โช. ขุ. ขุ. ๒๘.

บรรดาเวรมณี ๕ เหล่านี้ เวรมณีทั้ง ๔ เป็นกายกรรมทั้งนั้น. กิริยาที่เว้นจากมุสาวาท เป็นวจีกรรม."

[๑๘๙] บรรดาเวรเจตตนาและมัชชปานะเหล่านั้น เวรเจตนา (เจตนาเป็นเหตุก่อเวร) ย่อมอำนวยทุกข์อันสัตว์พึงเสวยในอบายในทุคติ และอำนวยความเป็นผู้มีอายุน้อยเป็นต้นในสุคติ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในสัพพลหุสสูตร[๑] ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาต อันบุคคลส้องเสพเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้เกิดในนรก ในกำเนิดดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย, วิบากแห่งปาณาติบาตที่เบาว่าวิบากทั้งปวง ย่อมอำนวยความเป็นผู้มีอายุน้อยให้แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย อทินนาทาน อันบุคคลส้องเสพแล้ว... อำนวยให้เกิดในปิตติวิสัย, วิบากแห่งอทินนทานที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมอำนวยความเสื่อมโภคะให้แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์, ภิกษุทั้งหลาย กาเมสุมิจฉาจาร อันบุคคลส้องเสพแล้ว...วิบากการเมสุมิจฉาจารที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมอำนวยเวรพร้อมทั้งศัตรูให้แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย มุสาวาท อันบุคคลส้องเสพแล้ว...วิบากแห่งมุสาวาทที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมอำนวยการกล่าวตู่ด้วยคำไม่จริง ให้แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย การดื่มสุราและเมรัย อันบุคคลส้องเสพแล้ว...วิบากแห่งการดื่มสุราและเมรัยที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมอำนวยความเป็นคนบ้า ให้แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์."

๑. องฺ อฏฺฐก. ๒๓/๒๕๑..

[๑๙๐] อรรถกถาสัพพลหุสสูตรนั้น ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น เจตนาเป็นเหตุฆ่าสัตว์ ชื่อว่าปาณาติบาต. บทว่า **สพฺพลหุโส** คือ เพลากว่าวิบากทั้งปวง. บทว่า **อปฺปายุกสํวตฺตนิโก** ความว่า บุคคลเป็นผู้มีอายุน้อย เพราะวิบากแห่งกรรมนิดหน่วยนั้น, คือ เมื่อปฏิสนธิมาตรว่าชนกกรรมให้ (ผล) แล้ว เขาย่อมย่อมยับไป หรือมาตรว่าคลอดจากท้องมารดาแล้ว ก็ย่อยยับไป. ก็วิบากเช่นนี้ จะเป็นผลของกรรมอะไรอย่างอื่น หามิได้, วิบากนั่นเป็นทางสำหรับปาณาติบาตนั่นแล ไปแล้ว. บทว่า **โภคพฺยสนสํวตฺตนิโก** ความว่า ทรัพย์แม้เพียงกากริกหนึ่ง ไม่ติดอยู่ในมือได้ โดยประการใด วิบากแห่งอทินนาทาน ย่อมอำนวยความวอดวายแห่งโภคะให้ โดยประการนั้น. บทว่า **สปตฺตเวรสํวตฺตนิโก** ความว่า วิบากแห่งกาเมสุมิจฉาจารย่อมอำนวยเวรพร้อมทั้งเหล่าข้าศึกให้. แท้จริงข้าศึกของกาเมสุมิจฉาจารีบุคคลนั้น ย่อมมีมาก และผู้ใด ๆ พบเขาเข้า ผู้นั้น ๆ ย่อมยังเวรนั่นแหละให้เกิดขึ้น คือไม่ให้ดับในเขา. ก็ผลเห็นปานนี้ เป็นผลแห่งความผิดในภัณฑะที่คนอื่นรักษาคุ้มครอง. บทว่า **อภูตพฺภกฺขานสํวตฺตนิโก** ความว่า วิบากแห่งมุสาวาทย่อมยังการกล่าวตู่อันไม่จริง ให้เป็นไป, คือกรรมที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำก็ตกไปในเบื้องบนของมุสาวาทีบุคคลนั้นทั้งนั้น. บทว่า **อุมฺมตฺตกสํวตฺตนิโก** ความว่า วิบากแห่งสุราเมรยปานะ ย่อมยังความเป็นบ้าให้เป็นไป. จริงอยู่ มนุษย์เป็นบ้าก็ดี มีจิตฟุ้งซ่านก็ดี เป็นบ้าน้ำลายก็ดี ก็เพราะวิบาก

๑. มโน. ปู. ๓/๒๙๑.

แห่งสุราเมรยปานะนั้น, นี้ เป็นผลแห่งการดื่มสุรา."

[๑๙๑] ส่วนโทษของการดื่มน้ำเมา มาแล้วโดยพิสดาร ใน กุมภชาดก[๑] และใน สิคาลสูตร.[๒] จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสิคาลสูตร ว่า "คฤหบดีบุตร การประกอบเนือง ๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาณแล เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะทั้งหลาย" ดังนี้แล้ว เพื่อทรงแสดงโทษของการดื่มน้ำเมานั้น จึงตรัสว่า "คฤหบดีบุตร โทษในการประกอบเนือง ๆ ซึ่งการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เหล่านี้มี ๖ ประการแล คือ เป็นเหตุเสื่อมทรัพย์ที่เห็นทันตา ๑ เป็นเหตุก่อความทะเลาะ ๑ เป็นบ่อเกิดของโรคาทั้งหลาย ๑ เป็นเหตุก่อความเสียชื่อให้เกิด ๑ เป็นเหตุเปิดเผยอวัยวะที่ลับ ๑ บทที่คำรบ ๖ ว่า เป็นเหตุทำปัญญาให้ถอยกำลัง ๑."

[๑๙๒] อรรถกถา[๓]สิคาลสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปายมุขํ** แปลว่า เป็นปากแห่งความพินาศ. การหมั่นประกอบ คือ ทำบ่อย ๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทนั้น ชื่อว่าอนุโยค. ก็เพราะเมื่อบุคคลประกอบเนือง ๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมานั่น โภคะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป และที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น; ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **'โภคานํ อปายมุขํ.'** บทว่า **สนฺทิฏฺฐิกา** คืออันบุคคลพึงเห็นเอง

๑. ขุ. ขุ. ชา. ๒๗/๔๗๗. ๒. ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๖. ๓. ส. วิ. ๓/๗๔.

ได้แก่ปรากฏในโลกนี้. บทว่า **ธนชานิ** แปลว่า เป็นเหตุเสื่อมทรัพย์. บทว่า **กลหปฺปวฑฺฒนี** ความว่า เป็นเหตุก่อความทะเลาะด้วยวาจา และความทะเลาะด้วยกาย มีประหมัดกันเป็นต้น. สองบทว่า **โรคานํ อายตนํ** คือ เป็นเขตแห่งโรคนั้น ๆ มีโรคตาเป็นต้น. บทว่า **อกิตฺติสญฺชนนี** ความว่า จริงอยู่ คนพาลดื่มสุราแล้ว ประหารมารดาก็ได้, บิดาก็ได้, พูดคำที่ไม่ควรพูดอย่างอื่นได้มาก, ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ; เพราะกรรมนั้น ย่อมถูกการติเตียนบ้าง อาชญาบ้าง ถูกตัดอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นบ้าง ย่อมถึงความเสียชื่อทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า. สุรานั้นของชนเหล่านั้นจึงชื่อว่าเป็นเหตุก่อความเสียชื่อให้เกิด ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **โกปินนิทฺทํสนี** ความว่า เพราะที่ลับอันบุคคลเปิดอยู่ ย่อมยังความละอายให้กำเริบ เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า '**โกปิน.**' ก็พวกคนเมาเพราะเมาสุรา ย่อมเที่ยวเปิดอวัยวะนั้น, ด้วยเหตุนั้น สุรานั้นของชนเหล่านั้น พระ-ผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า '**โกปินนิทฺทํสนี**' เพราะเป็นเหตุเปิดเผยอวัยวะที่ยังความละอายให้กำเริบ. สองบทว่า **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณี** ความว่า สุรานั้นย่อมทำกัมมัสสกตาปัญญาให้ทุรพล เหมือนสุราของพระสาคตเถระฉะนั้น; เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า '**ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณี**' แต่สุราไม่สามารถทำมรรคปัญญาให้ทุรพลได้ เพราะสุรานั้นไม่ไหลเข้าไปสู่ภายในปาก ของท่านผู้บรรลุมรรคแล้วนั่นเอง. สองบทว่า **ฉฏฺฐํ ปทํ** ได้แก่ เหตุคำรบ ๖."

[๑๘๓] ฎีกาสิคาลสูตรนั้น ว่า "โภคะย่อมเสื่อม คือย่อมเสีย

อีกอย่างหนึ่ง โภคะทั้งหลายย่อมเสื่อม เพราะโทษนั่น เหตุนั้น โทษนั่น ชื่อว่าเป็นเหตุเสื่อมแห่งโภคะทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง การประกอบเนือง ๆ ซึ่งการดื่มสุรา เป็นปากคืออบาย ได้แก่เป็นประตูแห่งอบาย เหตุนั้น การประกอบเนือง ๆ ซึ่งการดื่มสุรานั้น ชื่อว่าอบายมุข. แม้ในบทว่า **วินาสมุขํ** นี้ ก็นัยนี้แหละ. ที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะน้ำเมาคือสุราและเมรัย ชื่อว่าสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน. ความเป็นผู้พร้อมมูลด้วยการประกอบเนือง ๆ ซึ่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานนั้น ชื่อว่าอนุโยค. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **' ปุนปฺปุนํ กรณํ.'** ความว่า ประพฤติเนือง ๆ, โภคะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วนั่นแล ชื่อว่าย่อมเสื่อม เพราะทำความฉิบหาย ด้วยความฉิบหายเพราะการดื่ม. และที่ยังไม่เกิดขึ้น ชื่อว่าย่อมไม่เกิด เพราะความที่คนเมาแล้วไม่มีการขวนขวายในการงานทั้งหลาย. บทว่า **โภคานํ** ได้แก่กามคุณทั้งหลายที่ได้ชื่อว่าโภคะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงบริโภค. ผลใดอันผู้ดื่มสุรา พึงเห็นเอง เหตุนั้น ผลนั้น ชื่อว่าสันทิฏฐ (ที่เห็นได้เอง) สันทิฏฐนั่นแหละเป็น สันทิฏฐิก. ก็พระผู้มีพระภาคทรงทำนิเทสด้วยสามารถแห่งอิตถีลิงค์ ด้วยทรงเพ่งถึงธนชานิศัพท์. ในบทว่า **สนฺทิฏฺฐิกํ** นี้ มีเนื้อความดังนี้ว่า 'เป็นไปในทิฏฐธรรม, เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **อิธโลกภาวินี.'** อีกอย่างหนึ่ง ความเสื่อมทรัพย์นั้น อันบุคคลพึงเห็นพร้อมกัน คือร่วมกัน (กับการดื่มสุรานั้น) เหตุนั้น จึงชื่อว่า **สนฺทิฏฺฐิกา**. อธิบายว่า ปรากฏผลในเวลาพร้อมกับการดื่ม. (สุรานั้น)

ชื่อว่าเป็นเหตุก่อความทะเลาะ เพราะความที่คนเมามักไม่เห็นโทษใน การทะเลาะ. ชื่อว่าเป็นเขต (ของโรค) เพราะความเป็นสถานที่ เกิดขึ้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อายตนํ** แปลว่า เป็นเหตุ, อธิบาย ว่า เป็นอากร. คนผู้ดื่มสุราทั้งหลาย ชื่อว่าย่อมถึงความเสียชื่อทั้งใน ปรโลก เพราะการประสบกรรม อันยังความเสียชื่อให้เป็นไป. อีกนัย หนึ่ง กรรมในที่ลับอันบุคคลไม่พึงทำโดยความเป็นของเปิดเผย ชื่อ ว่าโกปินะ. บัณฑิตพึงเห็นความในข้อนี้อย่างนี้ว่า 'ก็ชนผู้เมาเพราะ เมาสุราแล้ว ในเวลาที่ตนยังไม่เมา ปกปิดกรรมเช่นนั้นที่ตนทำไว้ ในก่อนเที่ยวไป ในเวลาที่เมาแล้ว ย่อมเปิดเผย คือทำให้ปรากฏ แม้ แก่เหล่าชนผู้เป็นข้าศึก ด้วยเหตุนั้น สุรานั้น ของชนเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **'โกปินนิทฺทํสนี'** เพราะการเปิดเผยอวัยวะ อันเป็นเหตุยังหิริให้กำเริบนั้น. บทว่า **กมฺมสฺสกตปฺปญฺญํ** พึงเห็น สักว่าเป็นอุทาหรณ์. ใคร ๆ ก็สามารถจะรู้ได้ว่า 'สุราย่อมทำปัญญา อันเป็นโลกีย์บางอย่างให้มีกำลังเพลาโดยแท้.' จริงอย่างนั้น พระอรรถ- กถาจารย์กล่าวคำว่า ' มคฺคปฺปญฺญมฺปน' เป็นต้น ก็เพื่อรับรองเนื้อ ความนั้น โดยมุขคือพยติเรก (คือมีเนื้อความตรงกันข้าม). ด้วยคำว่า **อนุโตมุขเมว นปฺปวิสติ** นี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงภาวะของ การที่สุราทำมรรคปัญญาให้ถอยกำลัง เป็นโทษถูกมรรคปัญญายก ไว้เสียไกลแล้ว.

ถามว่า ก็การที่สุราทำลายความเป็นผู้สามารถ ในเพราะการทำ ปัญญานั้น ให้ถอยกำลังอย่างนั้น เป็นอันพระอรรถกถาจารย์ไม่ทัก

ท้วงแล้ว เพราะความที่การไม่กระทบสุรา ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย อันท่านท้วงแล้วมิใช่หรือ ?"

แก้ว่า "ข้อนี้หาเป็นอย่างนั้นไม่, เพราะท่านกล่าวความนี้ไว้แล้วว่า ' ชื่อว่าแม้การเข้าไปประกอบ (คือเสพ) สุรานั้น ย่อมไม่มีแก่ท่านเหล่านั้น การทำกิจ จักมีแต่ที่ไหน.' ก็ถ้าการประกอบสุรานั้นพึงมีได้ในกาลบางครั้ง ด้วยสามารถการกำหนดฐานะอันไม่ควร (คือเข้าใจผิด), แม้กระนั้น สุรานั้นก็ชื่อว่าไม่อาจทำมรรคปัญญานั้นให้ถอยกำลังได้แม้น้อยหนึ่งเลย เพราะความที่มรรคปัญญานั้นตั้งมั่นดีแล้ว โดยเป็นคุณชาตไกลจากธรรมอันเป็นข้าศึกโดยชอบแท้. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'มคฺคปฺปญฺญมฺปน ทุพฺพลํ กาตุํ น สกฺโกติ.'** และพึงเห็นสันนิษฐานในอธิการแห่งการกระทำปัญญาให้ถอยกำลังนี้ โดยธรรมเป็นประธานคือมรรคปัญญาว่า 'ความที่สุราเป็นธรรมชาติไม่สามารถ ในการยังปัญญาอันเป็นโลกิยะและโลกุตระแม้ทั้งหมด ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ให้ถึงความเป็นคุณชาตถอยกำลังได้ อันพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้แล้ว.' ผลย่อมสำเร็จด้วยธรรมชาตนั่น เหตุนั้น ธรรมชาตนั้น ชื่อว่าเครื่องถึง คือ เป็นเหตุ."

ก็กุมภชาดก บัณฑิตพึงตรวจดู ในตึสนิบาต.

[๑๘๔]* เจตนาผู้ก่อเวร ชื่อว่าเป็นอวมงคล เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งอนิฏฐผลมีทุกข์อันเป็นไปในอบายเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.

* พระมหาทองดี วิตฺตาสโภ ป. ธ. ๗ วัดบรมนิวาส แปล.

ส่วนเจตนาผู้ขับไล่เวร ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะตรงกันข้ามจากเจตนาผู้ก่อเวรนั้น. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา[๑] ว่า "ความงดและความเว้นจากบาปนั้นแม้ทั้งหมดนั่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชื่อว่ามงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการละมีการละภัยและเวร อันเป็นไปในทิฏฐธรรมและเป็นไปในสัมปรายภพเป็นต้น และบรรลุคุณวิเศษมีประการต่าง ๆ. ก็เพราะเหตุที่บุคคลผู้มักดื่มน้ำเมา ย่อมไม่รู้อรรถไม่รู้ธรรม ย่อมทำอันตรายแก่มารดา แก่บิดา ย่อมทำอันตรายแม้แก่พระพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ และสาวกของพระตถาคต ย่อมถูกครหาในทิฏฐธรรม ถึงทุคติในสัมปรายภพ ถึงความเป็นบ้าในภพต่อ ๆ ไป, ส่วนผู้สำรวมจากการดื่มน้ำเมา ย่อมถึงความเข้าไปสงบโทษเหล่านั้น และคุณสมบัติอันตรงข้ามจากโทษนั้น เพราะฉะนั้น ความสำรวมจากการดื่มน้ำเมานี้ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นมงคล."

[๑๙๕] จริงอยู่ แม้พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงแสดงธรรมแก่ท่านอนาถบิณฑิกะ ก็ตรัสไว้ในปฐมภย[๒]สูตร ในจตุตถวรรค แห่งนิทานวรรคอย่างนี้ว่า "ภัยเวร ๕ อย่างอะไรบ้าง ย่อมเป็นอันสงบระงับแล้ว ? คหบดี บุคคลผู้มีปกติยังสัตว์มีปราณให้ตกล่วงไป ย่อมประสพภัยเวรใด อันเป็นไปในทิฏฐธรรมบ้าง ย่อมประสพภัยเวรอันเป็นไปในสัมปรายภพบ้าง ย่อมเสวยทุกขโทมนัสอันเป็นไปในจิตบ้าง เพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย, ภัยเวรนั้น สำหรับผู้เว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต เป็นอันสงบระงับได้ด้วยประการฉะนั้น, คหบดี บุคคลผู้มี

๑. ป. โช. ขุ. ขุ. ๑๕๗. ๒. สํ. นิ. ๑๖/๘๒.

ปกติถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ ย่อมประสพภัพเวรใด... เพราะอทินนาทานเป็นปัจจัย... คหบดี บุคคลผู้มีปกติประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ย่อมประสพภัยเวรใด... เพราะกาเมสุมิจฉาจารเป็นปัจจัย... คหบดี บุคคลผู้มีปกติพูดเท็จ ย่อมประสพภัยเวรใด... เพราะมุสาวาทเป็นปัจจัย... คหบดี บุคคลผู้มีปกติดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ย่อมประสพภัยเวรใด อันเป็นไปในทิฏฐธรรมบ้าง ย่อมประสพภัยเวรอันเป็นไปในสัมปรายภพบ้าง ย่อมเสวยทุกขโทมนัสอันเป็นไปในจิตบ้าง เพราะเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะน้ำเมาคือสุราและเมรัยเป็นปัจจัย, ภัยเวรนั้น สำหรับผู้เว้นขาดแล้ว จากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะน้ำเมาคือสุราและเมรัย เป็นอันสงบระงับได้ด้วยประการฉะนี้. ภัยเวร ๕ อย่างเล่านี้ ย่อมเป็นอันสงระงับได้แล้ว."

[๑๙๖] อรรถกถาปฐมภยสูตรนั้น ว่า "ประชุมบทเหล่านั้นสองบทว่า **ภยานิ เวรานิ** ได้แก่ เจตนาผู้ก่อภัยและเวร. บทว่า **ปาณาติปาตปฺปจฺจยา** คือ เพราะกรรมคือปาณาติบาตเป็นเหตุ. สองบทว่า **ภยํ เวรํ** โดยเนื้อความ เป็นบทเดียวกัน. ก็ขึ้นชื่อว่าเวรนั่น ย่อมมี ๒ อย่าง คือ เวรภายนอก เวรภายใน. จริงอยู่ บิดาของชายคนหนึ่ง เป็นผู้ถูกเจ้านั่นฆ่าแล้ว. เขาคิดว่า 'ได้ยินว่าบิดาของเราถูกเจ้านั่นฆ่าแล้ว, แม้เราก็จักฆ่ามันให้ได้ ดังนี้แล้ว ย่อมถือศัสตราที่ตนลับแล้วเที่ยงไป. เจตนาผู้ก่อเวรที่เกิดแล้วในสันดาน

๑. สา. ป. ๒/๙๒.

ของเขาอันใด, เจตนากรรมนี้ ชื่อว่าเวรภายนอก. ส่วนเจตนาของชายนอกนี้อันในว่า "ได้ยินว่า เจ้าคนนี้ ย่อมเที่ยวไปโดยหวังว่า ' จักฆ่าเรา ' เรานี่แหละจักฆ่ามันก่อน ย่อมเกิดขึ้น, เจตนากรรมนี้ ชื่อว่าเวรภายใน. ถึงเวรทั้ง ๒ นี้ ก็ยังเป็นเวรอันเป็นไปในทิฏฐธรรมเท่านั้นก่อน. ส่วนเจตนาของนายนิรยบาลผู้เห็นเขาผู้เกิดในนรกแล้ว จับอยู่ซึ่งค้อนเหล็กอันลุกโพลงแล้วด้วยคิดว่า ' เราจักประหารเจ้านี้ ' อันใดย่อมเกิดขึ้น, เจตนากรรมนี้ของนายนิรยบาลนั้น ชื่อว่าเวรภายนอกซึ่งเป็นไปในสัมปรายภพ. เจตนาของสัตว์นรกนั้นอันใดว่า 'นายนิรยบาลผู้นี้กำลังมาด้วยคิดว่า ' จักประหารเราผู้ไม่มีโทษ ' เรานี้แหละจักประหารมันก่อนกว่า ' ย่อมเกิดขึ้น. เจตนากรรมนี้ของสัตว์นรกนั้น ชื่อว่าเวรภายใน ซึ่งเป็นไปในสัมปรายภพ. ก็เวรภายนอกนั่นพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า ' เวรของบุคคล." สองบทว่า **ทุกฺขํ โทมนสฺสํ** โดยเนื้อความ เป็นอันเดียวกันนั่นเอง. ก็เนื้อความในบาทที่หนึ่งนี้ ข้าพเจ้ากล่าวไว้ฉันใด, เนื้อความแม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย บัณฑิตพึงทราบฉันนั้น. ความเกิดขึ้นแห่งเวรบัณฑิตพึงทราบโดยนัยเป็นต้นว่า 'ภัณฑะของเราอันผู้นี้ลักแล้ว ความเป็นผู้มีปกติประพฤติล่วงในภริยาและบุตรของเรา อันผู้นี้ถึงแล้ว, ประโยชน์ของเรา อันผู้นี้พูดมุสาหักแล้ว, กรรมชื่อนี้อันผู้เมาแล้วเพราะความเมาสุราทำแล้ว."

[๑๘๗] ฎีกาปฐมภยสูตรนั้น ว่า "เจตนาทั้งหลาย อันนำภัยและเวรมา ชื่อว่า **ภยเวรเจตนาโย**, อีกอย่างหนึ่ง เจตนาที่ได้ชื่อ

ว่าภัย เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงแล้ว, ที่ได้ชื่อว่าเวร เพราะอรรถว่าเป็นเหตุประสพเวร. จริงอยู่ บาปธรรมทั้งหลาย มีปาณาติบาตเป็นต้น ย่อมเป็นไปแก่ผู้ใด และอันบุคคลย่อมให้เป็นไปเจาะจงผู้ใด ย่อมเป็นบาปธรรมนำภัยและเวรมาแก่บุคคลทั้ง ๒ เหล่านั้น เพราะอันนำมาซึ่งภัยและเวรนั้นนั่นแล จึงเป็นบาปธรรมอันบุคคลพึงกลัวและยังเวรให้เกิด ดังนี้แล. บทว่า **ปาณาติบาตกมฺมการณา** คือเพราะการทำกรรมลามกคือปาณาติบาตเป็นเหตุ ความยินร้ายพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าเวร. เวรนั้นนั่นแล ชื่อว่าภัย เพราะความเป็นเวรอันบุคคลพึงกลัว เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **' ภยํ เวรนฺติ อตฺถโต เอกํ.'** เวรนี้ ชื่อว่าเวรภายนอก เพราะเป็นเวรภายนอก จากบุคคลผู้ทำเวร อันเป็นต้นเค้าแห่งเวรนั้น, ด้วยเหตุนั้นนั่นแหละ พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวหมายเอาเวรอันเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลผู้ทำเวรนั้นว่า **' อิทํ อชฺฌตฺติกวรํ นาม.'** อธิบายว่า ' เจตนาย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทำเวรซึ่งเป็นต้นเค้าแห่งเวร อันอาศัยซึ่งเวรภายนอกนั้น แม้ผู้ไม่สามารถจะประหาร.' จริงอยู่ สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมไม่สามารถจะประหารตอบพวกนายนิรยบาล. ด้วยคำว่า **นิรยปาลสฺส** เจตนา **อุปฺปชฺชติ** นี้ พระอรรถกถาจารย์ย่อมแสดงว่า 'ในนรกมีนายนิรยบาลอยู่จริง.' คำว่า **ยมฺปเนตํ พาหิรเวรํ** ความว่า เวรภายนอกนี้ใด ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม ทั้งที่เป็นไปในสัมปรายภพ, เวรภายนอกนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า 'เวรของบุคคล.' บทว่า **เสสปเทสุ** ได้แก่ ในส่วนที่เหลือทั้งหลาย อันมาแล้วโดยนัยว่า

'อทินฺนาทายี' เป็นต้น. บทว่า **ภคฺโค** คือ ประโยชน์อันบุคคลนี้ให้ฉิบหายแล้ว.

ก็ปปฐมภยสูตรนั่นแล ท่านร้อยกรองไว้แล้วในทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย โดยชื่อว่าเวรสูตร[๑]สูตร, เพราะฉะนั้น ปฐมภยสูตรนั้น ผู้ศึกษาทั้งหลายควรตรวจดู ในทสกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นด้วย.

[๑๙๘] เวรเจตนาทั้ง ๕ อันบุคคลพึงกลัวด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น อันบุคคลผู้กลัว พึงเว้นจากเวรทั้ง ๕ นั้นเสีย เพราะบุคคลเมื่อทำอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'ชื่อว่าย่อมกลัวแต่สิ่งที่ควรกลัว, บุคคลนั้น ชื่อว่าผู้งมงาย.' ส่วนบุคคลใดกลัวแต่สิ่งที่ไม่ควรกลัว, บุคคลนั้น ชื่อว่าผู้งมงาย. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถาพราหมณ์ธัมมิกสูตร[๒] ในทุติยวรรคแห่งสุตตนิบาต ว่า "ได้ยินว่า สัตว์ ๔ จำพวก คือ ไส้เดือน นางนกต้อยติวิด นางนกกะเรียน (และ) พราหมณ์ ย่อมกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว."

[๑๙๙] ได้ยินว่า ไส้เดือนทั้งหลาย มีปกติกินดิน (แต่) ไม่กินดินมาก เพราะกลัวแผ่นดินใหญ่จะหมดเสีย. ฝูงนางนกต้อยติวิดนอนหงายอยู่บนฟองไข่ เพราะกลัวอากาศจะตกทับ. นางนกกะเรียนไม่เอาเท้าทั้ง ๒ เหยียบพื้นดินโดยเรียบร้อย (เต็มฝ่าเท้า) เพราะกลัวแผ่นดินจะถล่ม. พวกพราหมณ์ ย่อมแสวงหาภริยา เพราะกลัวตระกูลวงศ์จะขาดสูญ ก็ในเรื่องของผู้กลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัวนี้ พระโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๑๙๕. ๒. ป. โช. ขุ. สุ. ๒/๑๔๗.

"ชน (สัตว์) ผู้งมงาย ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ
ไส้เดือน ๑ นางนกต้อยติวิด ๑ นกกะเรียน ๑
พราหมณ์ผู้หนักในธรรมเนียม ๑ ย่อมกลัวสิ่งที่ไม่
ควรกลัว."

[๒๐๐] เพราะฉะนั้น อันบุคคลพึงเป็นผู้ไม่งมงาย ละเวรแล้ว สมาทานเจตนาผู้ขับไล่เวร. เพราะว่าบุคคลผู้ทำอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า ผู้มีศีล. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงแสดงธรรมแก่ท่านอนาถปิณฑิกะ จึงตรัสไว้ในเวร*สูตร ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

"นระใด ย่อมทำสัตว์มีปราณ ให้ตกล่วงไป ๑
กล่าวมุสาวาท ๑ ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ให้แล้ว
ในโลก ๑ ถึงทาระของชายอื่น ๑, อนึ่ง นระใด
ย่อมประกอบเนือง ๆ ซึ่งการดื่มสุราและเมรัย,
นระนั้นไม่ละเวรทั้ง ๕ แล้ว บัณฑิตเรียกว่า 'ผู้
ทุศีล' เขามีปัญญาทราม ย่อมเข้าถึงนรก เพราะ
ความแตกแห่งกาย, นระใด ไม่ทำสัตว์มีปราณ
ให้ตกล่วงไป ไม่กล่าวมุสาวาท ไม่ถึงเอาสิ่ง
ของที่เขาไม่ให้แล้วในโลก ไม่ถึงทาระของชาย
อื่น, อนึ่ง นระใด ไม่ประกอบเนือง ๆ ซึ่งการ
ดื่มสุราและเมรัย, นระนั้น ละเวรทั้ง ๕ แล้ว
บัณฑิตเรียกว่า ' ผู้มีศีล,' เขามีปัญญา ย่อม

* องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๒๙.

เข้าถึงสุคติ เพราะความแตกแห่งกาย."

[๒๐๑] ในคาถาเหล่านั้น คาถากึ่งข้างต้นมาแล้วในมลวรรค แห่งพระธรรมบทก็มี. นัยอรรถกถาพระธรรมบทว่า "บทว่า **ปาณํ** ได้แก่ อินทรีย์คือชีวิตของสัตว์อื่น. บทว่า **อติมาเปติ** คือ ย่อม เข้าไปตัด. บทว่า **มุสาวาทํ** คือ ซึ่งการพูดเท็จอันหักประโยชน์ของ ผู้อื่น. บทว่า **โลเก** ได้แก่ในสัตว์โลก. สองบทว่า **อทินฺนํ อาทิยติ** ความว่า ย่อมถือเอา คือย่อมลัก สิ่งของที่ผู้อื่นไม่ให้แล้วด้วยกาย และวาจา คือที่ผู้อื่นหวงแหน. บทว่า **ปรทารํ** ได้แก่ ซึ่งทาระคือ ภริยาของชายอื่น. บทว่า **คจฺฉติ** ความว่า ย่อมเข้าถึงด้วยอำนาจ อัชฌาจาร. อธิบายว่า ย่อมผิดในภัณฑะอันเป็นทาระของชายอื่น คือ ในภัณฑะอันคนอื่นรักษาและคุ้มครองแล้ว. บทว่า **สุราเมรยปานํ** ได้แก่ การดื่มสุราและเมรัย. บทว่า **อนุยุญฺชติ** ได้แก่ ย่อมเสพ คือกระทำให้มาก.

[๒๐๒] เพราะเหตุที่พระอาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ในหมวดแห่ง ธาตุ มี จุรธาตุ เป็นต้นว่า "มาป ธาตุ เป็นไปในความสร้าง ดัง อุทาหรณ์ในประโยคว่า **"ปณฺณสาลํ มาเปติ** (ย่อมสร้างบรรณศาลา)" ดังนี้บ้าง, ว่า **โย ปาณมติมาเปติ** (นระใด ย่อมทำลายสัตว์มีปราณ) ดังนี้บ้าง. เพราะฉะนั้น ปาฐะว่า **มาเปติ** ดังนี้และ ควรกว่า.

ส่วนผู้ใดไม่กลัวแต่เวร ย่อมทำเวรนั้นบ่อย ๆ, ผู้นั้นย่อมถึง ทุกข์ มีทุกข์อันเป็นไปในทิฏฐธรรมเป็นต้น. เรื่องเหล่านี้เป็นนิทัสสนะ ในการถึงโทษของนระนั้น.

[เรื่องนายโคฆาตก์]

[๒๐๓] ได้ยินว่า คนฆ่าโคในกรุงสาวัตถีคนหนึ่งชื่อนันทะ ทำการของคนฆ่าโคเลี้ยงชีวิตด้วยการขายเนื้ออยู่ตั้ง ๕๕ ปี ไม่ (เคย) ถวายข้าวต้มหรือข้าวเสวยแม้มาตรว่าทัพพีหนึ่ง แก่พระพุทธเจ้า หรือพระสาวกจนวันเดียว. ก็เขาเว้นจากเนื้อแล้ว ย่อมไม่รับประทาน [อาหาร] เพราะฉะนั้น ในวันหนึ่ง เขาขายเนื้ออื่นในตอนกลางวันเสร็จแล้ว ได้ให้เนื้อชิ้นหนึ่งแก่ภริยาด้วยสั่งว่า "เธอจงปิ้งชิ้นเนื้อนี้เพื่อประโยชน์แก่ฉัน." แล้วก็ได้ไปอาบน้ำ. ทีนั้น สหายของเขาคนหนึ่งมาเรือนเขาแล้ว พูดว่า "จงปันเนื้อให้ฉันหน่อยหนึ่งเถิด, แขกมาเรือนฉัน." เมื่อภริยาของนายนันทะบอกว่า "เนื้ออื่นที่ควรจะขายไม่มี, ก็เนื้อชิ้นนี้ เป็นเนื้ออันสหายของท่านจะพึงรับประทาน" จึงกล่าวว่า "จงให้เนื้อชิ้นนั้นแก่ฉันเถิด" ถึงเมื่อภริยาของเขาไม่ให้ ก็ถือเอาชิ้นเนื้อนั้นโดยพลการแล้วหลีกไป. นายโคฆาตก์ [กลับ] มาฟังเนื้อความนั้นแล้ว ถือมีดสอดมือเข้าไปในปากของโคตัวหนึ่งซึ่งยืนอยู่ ณ ข้างหลังเรือน ดึงลิ้นออกแล้วตัดเอาไปปิ้งที่ถ่านเพลิง [สุกแล้ว] เริ่มจะรับประทาน. ในขณะสักว่าอันเขารับประทานข้าวก้อนหนึ่ง แล้วใส่เนื้อชิ้นหนึ่งเข้าไปในปากนั่นเอง ลิ้นได้ขาดตกลงไปในชามข้าว. เขาได้รับวิบากที่พึงเห็นคล้ายกับกรรม [ที่ตนทำ] ในขณะนั้นเอง ด้วยประการฉะนั้น. ฝ่ายโคนั้นนั่นแล มีเลือดไหลออกจากปากก็ตายแล้วในที่นั้นแล. นายโคฆาตก์แม้นั้น เที่ยวร้องครางอยู่ในท่ามกลางเรือน เหมือนโค ทำกาละแล้วเกิดในอเวจี.

เรื่องนายโคฆาตก์ชื่อนันทะ มาในมลวรรคแห่งธรรมบท.

แม้เรื่องนายจุนทสูกริก ในยมกวรรคแห่งธรรมบทนั้นเหมือนกัน บัณฑิตก็ควรประมวลมา [แสดง].

[มตกภัตตชาดก]

[๒๐๔] ในอดีตกาล พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในกรุงพราราณสี ฆ่าแพะตัวหนึ่งแล้วได้ให้มตกภัต [ภัตเพื่อคนตาย] เพราะกรรมนั้น พราหมณ์นั้นถูกตัดศีรษะ ๔๙๙ อัตภาพ ในอัตภาพที่ครบ ๕๐๐ เกิดเป็นแพะของพราหมณ์เช่นนั้นแหละ. แม้พราหมณ์นั้นต้องการจะทำมตกภัตจึงเริ่มจะฆ่าแพะนั้น. แพะระลึกถึกกรรมที่ตนทำไว้ได้ด้วยญาณเป็นเครื่องระลึกชาติ หัวเราะแล้วกลับร้องไห้ ถูกพราหมณ์ถาม จึงบอกกรรมที่ตนทำไว้แล้วกล่าวว่า "ข้าพเจ้าดีใจว่า 'วันนี้เราจักพ้นจากทุกข์เห็นปานนี้' จึงได้หัวเราะ, ข้าพเจ้ากลับร้องไห้ก็เพราะการุณย์ในท่านว่า 'แม้พราหมณ์นี้ ฆ่าเราแล้ว จักได้รับการตัดศีรษะตลอด ๕๐๐ ชาติ เหมือนเรา." พราหมณ์พูดว่า "แพะ เจ้าอย่ากลัวเลย, เราจักไม่ฆ่าเจ้า." เมื่อแพะพูดว่า "เมื่อท่านจะฆ่าก็ตาม ไม่ฆ่าก็ตาม ข้าพเจ้าก็ไม่อาจจะพ้นจากความตายในวันนี้ไปได้" จึงปล่อยแพะนั้นไปแล้วคิดว่า "เราจักไม่ให้ใคร ๆ ฆ่าแพะตัวนี้ได้" ดังนี้แล้ว ก็พาพวกอันเตวาสิกเที่ยวไปกับแพะนั้นแหละ. ฝ่ายแพะพอพราหมณ์ปล่อยแล้วเท่านั้น ก็ชูคอขึ้นที่พุ่มไม้อันเกิดอาศัยหินดาดก้อนหนึ่งแล้ว ก็เริ่มจะกินใบไม้. ในขณะนั้นเอง อสนีได้ตกลงที่หิน 'คาดนั้น. สะเก็ดหินสะเก็ดหนึ่งแตกกระเด็นไปตัดคอที่แพะเหยียดออก

แล้ว. แพะนั้นได้ทำกาละแล้ว ณ ที่นั้นเอง.

เรื่องพราหมณ์ฆ่าแพะ มาในอรรถกถามตกภัตตชาดก* ในทุติยวรรค แห่งเอกนิบาต.

กถาว่าด้วยเรื่องในปาณาติบาต จบ

[สีลวีมังสกชาดก]

[๒๐๕] พราหมณ์คนหนึ่งชื่อสีลวีมังสกะ ในกรุงสาวัตถี เป็นผู้ถึงสรณะ ๓ มีศีล ๕ ไม่ขาด อาศัยพระเจ้าโกศลเป็นอยู่. พระราชา [กับ] ด้วยพราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมทำความนับถือแก่พราหมณ์นั้นด้วยคิดว่า "พราหมณ์ผู้นี้มีศีล." วันหนึ่ง พราหมณ์นั้นคิดว่า "พระราชาทรงอาศัยความถึงพร้อมด้วยชาติ โคตร สกุล ประเทศ และศิลปะของเราแล้วจึงทรงทำความนับถือ หรือทรงอาศัยความถึงพร้อมด้วยศีลจึงทรงทำหนอแล ? เราจักทดลองดู" ไปสู่ที่บำรุงของพระราชาแล้วเมื่อจะ [กลับ] ไปสู่เรือน ไม่บอกเล่าเลย ได้หยิบกหาปณะอันหนึ่งแต่แผ่นกระดานของเหรัญญิกคนหนึ่งไปแล้ว. เหรัญญิกไม่พูดอะไรนั่ง [เฉย] แล้ว เพราะความเคารพในพราหมณ์. ในวันที่ ๒ พราหมณ์หยิบเอาไป ๒ กหาปณะ. เหรัญญิกก็อดกลั้นอย่างนั้นเหมือนกัน. ในวันที่ ๓ พราหมณ์หยิบกหาปณะไปกำมือหนึ่ง. เหรัญญิกโกรธและร้องตะโกน ๓ ครั้งว่า "เราจับโจรปล้นทรัพย์ได้แล้ว." พวกมนุษย์พากันมาข้างโน้นบ้างข้างนี้บ้าง พูดว่า "บัดนี้ท่านทำทีเป็นผู้มีศีลเที่ยวไปแล้วตลอดกาลนาน" ให้ประหาร ๒-๓ ทีจองจำ [เอาไป] ทูลเสนอ

* ชาตกฏฺฐกถา. ๑/๒๕๑.

แต่พระราชา. พระราชาทรงมีวิปปฏิสารรับสั่งว่า "พราหมณ์ เพราะเหตุไร ท่านจึงทำกรรมของคนทุศีลเห็นปานนี้ ?" แล้วรับสั่งว่า "พวกเธอจงไป จงลงอาชญาหลวงแก่เขาเถิด." พราหมณ์กราบทูลว่า "ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ใช่โจร, แท้จริง ข้าพระ-พุทธเจ้าได้ทำอย่างนี้เพราะเหตุนี้" ดังนี้แล้ว กราบทูลว่า "บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทราบโดยถ่องแท้ว่า 'พระองค์ทรงอาศัยศีลเท่านั้น จึงได้ทำความนับถือแก่ข้าพระพุทธเจ้า หาใช่ทรงอาศัยชาติเป็นต้นไม้' แล้วกราบทูลว่า 'จริงอย่างนั้น บัดนี้พระองค์รับสั่งให้ลงพระราชอาชญาแก่ข้าพระพุทธเจ้า, ด้วยเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้านั้นจึงลงสันนิษฐานว่า 'ในโลกนี้ ศีลเท่านั้น สูงสุด, ศีลเป็นประมุข' อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าเมื่อจะทำกรรมอันสมควรแก่ศีลนี้ ดำรงอยู่ในเรือนบริโภคกิเลสทั้งหลายอยู่ จักไม่อาจทำได้" ดังนี้แล้ว ทูลขอพระบรมราชานุญาตว่า "ข้าพระพุทธเจ้าจักบวชในสำนักพระศาสดาในวันนี้แหละ, ข้าแต่สมมติเทพของพระองค์โปรดพระราชทานการบรรพชาแก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด" แล้วไปสู่พระเชตวัน ทูลขอบรรพชากะพระศาสดา ได้บรรพชาและอุปสม-บทแล้ว ไม่สละกัมมัฏฐาน เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว. ก็การโบยแล้วจองจำพราหมณ์นั้นอันใด การโบยแล้วจองจำนั้นบัณฑิตพึงเห็นว่า "เป็นผลของอทินนาทาน."

เรื่องพราหมณ์มาในอรรถกถา*สีลวีมังสกชาดก ในนวมรรคแห่งเอกนิบาต.

* ชาตกฎฺฐกถา. ๒/๑๙๙.

แม้เรื่องอันเป็นอดีต ในนวมวรรค แห่งเอกนิบาต นั้นเหมือนกัน บัณฑิตก็ควรประมวลมา [แสดง]

[เรื่องดาบสโกหก]

[๒๐๖] ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี มีดาบสโกหกคนหนึ่ง เข้าไปอาศัยหมู่บ้านตำบลหนึ่ง พักอยู่ในบรรณศาลาอันกุฎุมพีคนหนึ่งสร้างถวายในป่า ย่อมฉันในเรือนของกุฎุมพีนั้นเนืองนิตย์. กุฎุมพีเชื่อว่า "ดาบสนี้มีศีล" เพราะความกลัวโจร จึงนำทองคำ ๑๐๐ นิกขะไปยังบรรณศาลของดาบสนั้น แล้วฝังไว้ในแผ่นดิน กล่าว [มอบหมาย] ว่า "ท่านช่วยดูแลทรัพย์นี้ด้วยขอรับ." ดาบสตอบว่า "ผู้มีอายุ อันธรรมดาบรรพชิตทั้งหลาย ทำอย่างนั้นย่อมไม่เหมาะ, ขึ้นชื่อว่าความโลภในวัตถุของบุคคลอื่น ย่อมไม่มี แก่พวกอาตมา." กุฎุมพีนั้นกล่าวว่า "ดีละ" แล้วหลีกไป. ดาบสโกหกคิดว่า "เราอาจจะเลี้ยงชีวิตด้วยทองคำมีประมาณเท่านี้ได้" ให้เวลาล่วงไป ๒-๓ วันแล้ว จึงลักเอาทองคำนั้นไปเก็บไว้ในที่แห่งหนึ่งในระหว่างทางมาแล้ว ในวันรุ่งขึ้นทำภัตกิจในเรือนของกุฎุมพีนั้นแล้วพูดว่า "ผู้มีอายุ อาตมาอาศัยท่านอยู่นานแล้ว, ก็เมื่อบรรพชิตทั้งหลายอยู่ในทีเดียวนานนัก ย่อมมีการเกี่ยวข้องกับด้วยพวกมนุษย์, ก็ขึ้นชื่อว่าความเกี่ยวข้อง เป็นมลทินของบัณฑิตทั้งหลาย, เพราะฉะนั้นอาตมาจะไปละ" แม้อันกุฎุมพีนั้นอ้อนวอนแล้ว ๆ เล่า ๆ ก็ไม่อยู่ ไปได้หน่อยหนึ่งแล้วคิดว่า "ควรที่เราจะลวงกุฎุมพีนี้" แล้ววางหญ้าไว้ในระหว่างชะฎากลับไป. กุฎุมพีถามว่า "ท่านกลับทำไม ขอรับ ?"

ดาบสบอกว่า "ผู้มีอายุ หญ้าเส้นหนึ่ง [ตก] จากหลังคาเรือนของท่านติดที่ชะฎาของอาตมา, อาตมาจึงมาโดยคิดว่า 'ขึ้นชื่อว่าอทินนาทานไม่สมควรแก่พวกบรรพชิต." กุฎุมพีพูดว่า "ทิ้งมันเสียแล้วนิมนต์ไปเถิด ขอรับ" แล้วเสื่อมใสว่า "พระผู้เป็นเจ้าของเราไม่ถือเอาของ ๆ ผู้อื่นจนชั้นเส้นหญ้า, แม้ พระผู้เป็นเจ้าของเรารังเกียจ [จริง] นมัสการแล้ว จึงส่งไป. คราวนั้น พระโพธิสัตว์ไปปัจจันตบทเพื่อต้องการสินค้า ซื้อของกินในเรือนนั้น ฟังคำของดาบสแล้วคิดว่า "สิ่งของอะไร ๆ ของกุฎุมพีนี้จักถูกดาบสชั่วนี้ลักเอาแล้วเป็นแน่" ถามกุฎุมพีฟังเนื้อความนั้นแล้ว บอกว่า "ถ้าอย่างนั้น จงไปเร็วเถิด เพื่อนจงตรวจดูของที่ฝังไว้นั้น." กุฎุมพี ไปบรรณศาลาแล้วไม้เห็นทองคำจึงรีบมาบอกว่า "ไม่มี เพื่อน" ชนทั้ง ๒ นั้นติดตามดาบสนั้นไปโดยเร็ว ต่อยเตะดาบสโกหกด้วยมือและเท้า ให้นำเอาทองคำมาคืนแล้ว ในวัตถุสักว่าหญ้า (เส้นเดียว) แต่ทองคำของเขาตั้ง ๑๐๐ นิกขะนี้ ท่านลักเอาไปได้ไม่ยักข้อง" ดังนี้แล้ว ให้โอวาทว่า "ท่านอย่าได้ทำกรรมเห็นปานนี้อีกนะ ชฎิลโกง" ดังนี้แล้ว ปล่อยดาบสโกหกนั้นแล้ว [ก็] กลับ [ไปยังนิวาสสถานแห่งตน].

เรื่องดาบสโกหก มาในอรรถกถา*กุหกชาดก ในนวมวรรคแห่งเอกนิบาตนั้นเหมือนกัน.

กถาว่าด้วยเรื่องในอทินนาทาน จบ.

* ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๒๐๘.

[โทษของกามมิจฉาจาร]

[๒๐๗] ในอดีตกาล พระราชโอรส ๔ พระองค์ในกรุงสาวัตถี ประพฤติผิดในมาตุคาม ที่ชนเหล่าอื่นรักษาคุ้มครองแล้ว ระเริงใจอยู่ ทำกรรมลามกเป็นอันมาก ทำกาละแล้ว เกิดในโลหกุมภีทั้ง ๔ ในที่ใกล้เคียงแห่งกรุงสาวัตถี. พระราชโอรสเหล่านั้นไหม้อยู่ในน้ำแสบอันเดือดปุดขึ้นเป็นฟอง [จมลง] ไปข้างล่างพื้นหม้อโดยกาลประมาณ ๓ หมื่นปี เมื่อขึ้นมาข้างบน เห็นปากหม้อโดยกาลประมาณ ๓ หมื่นปีเหมือนกัน คิดว่า "เมื่อไรหนอแล เราทั้งหลายจักพ้นจากทุกข์นี้ ? " แม้ประสงค์จะกล่าวคาถา ๔ คาถาให้บริบูรณ์ ก็ไม่สามารถเพื่อจะทำอย่างนั้นได้ จึงกล่าวแต่คนละ ๑ อักษรว่า **"ทุ ส น โส"** เท่านั้น แล้วได้จมลงอีก. ในสัตว์นั้น ๔ นั้น สัตว์ที่กล่าว **ทุ** อักษรแล้วจมลง ได้เป็นผู้ประสงค์จะกล่าวอย่างนี้ว่า

[๒๐๘] **ทุชฺชีวิตมชีวิมฺหา เยสํ โน น ททามฺห เส**
วิชฺชมาเนสุ โภเคสุ ทีปํ นากมฺห อตฺตโน

เราทั้งหลายใด เมื่อโภคะทั้งหลายมีอยู่ ย่อมไม่ให้ทาน ไม่ได้ทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว ด้วยเหตุนั้น เราทั้งหลายจึงเป็นอยู่ลำเค็ญ.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุชฺชีวิตํ** ความว่า สัตว์ทั้งหลาย เมื่อประพฤติทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า ย่อมเป็นอยู่ลำเค็ญ คือเป็นอยู่ลามก. สัตว์นั้นหมายความเป็นอยู่นั้นนั่นแหละ จึงกล่าวอย่างนั้น. สองบทว่า **เยสํ โน** ความว่า เราทั้งหลาย เมื่อไทยธรรม และ

เมื่อปฏิคาหก มีอยู่นั่นแหละ ย่อมไม่ให้ทาน. สองบทว่า **ทีปํ นากมฺห** แปลว่า ไม่ทำแล้ว ซึ่งที่พึ่ง.

สัตว์ตัวที่กล่าว **ส** อักษรแล้วจมลง ได้เป็นผู้ประสงค์จะกล่าวอย่างนี้ว่า

[๒๐๙] **"สฏฺฐึ วสฺสสหสฺสานิ ปริปุณฺณานิ สพฺพโส**
นิรเย ปจฺจมานานํ กทา อนฺโต ภวิสฺสติ."

เมื่อเราทั้งหลาย ไหม้อยู่ในนรกสิ้น ๖ หมื่นปีปริบูรณ์โดยอาการทั้งปวง ที่สุดจักมีในกาลไร.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพโส** แปลว่า โดยอาการทั้งปวง. บทว่า **ปริปุณฺณานิ** คือ ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง. บทว่า **ปจฺจมานานํ** ความว่า เมื่อเราทั้งหลาย ไหม้อยู่ในนรกนี้.

สัตว์ตัวที่กล่าว **น** อักษรแล้วจมลง ได้เป็นผู้ประสงค์จะกล่าวอย่างนี้ว่า

[๒๑๐] **"นตฺถิ อนฺโต กุโต อนฺโต น อนฺโต ปฏิทิสฺสติ**
ตทา หิ ปกตํ ปาปํ มม ตุยฺหญฺจ มาริส."

ที่สุดย่อมไม่มี ที่สุดจักมีแต่ที่ไหน ที่สุดจักไม่ปรากฏ เพื่อนยาก เพราะบาปอันเราและท่าน ทำไว้แล้วในครั้งนั้น.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **นตฺถิ อนฺโต** ความว่า การกำหนดเวลาอย่างนี้ว่า "ความพ้นจักมีแก่พวกเราชื่อในเวลาโน้น"

ย่อมไม่มี. บทว่า **กุโต** ความว่า ที่สุดจักปรากฏ เพราะเหตุไร ? บทว่า **น อนฺโต** ความว่า ที่สุดแห่งทุกข์จักไม่ปรากฏแก่พวกเรา แม้ผู้ประสงค์จะเห็นที่สุด. บทว่า **ตทา หิ** คือ ในกาลนั้น, ปาฐะว่า **ตถา หิ** ก็มี ความว่า พวกเราทำบาปไว้โดยอาการที่ไม่อาจเพื่อจะเห็นที่สุดแห่งทุกข์นั้นได้. บทว่า **ปกตํ** ความว่า บาป คือ กรรมที่บัณฑิตเกลียด อันเราด้วย อันท่านด้วย ทำไว้แล้ว คือทำไว้มากมายทีเดียว. บทว่า **มาริส** แปลว่า ผู้เช่นกับด้วยเรา. บทว่า **มาริส** นั่น เป็นคำสำหรับร้องเรียกผู้ที่รักกัน.

สัตว์ตัวที่กล่าว **โส** อักษรและจมลง ได้เป็นผู้ประสงค์จะกล่าวอย่างนี้ว่า

[๒๑๑] **"โสหํ นูน อิโต คนฺตฺวา โยนึ ลทฺธาน มานุสึ**
วทญฺญู* สีลสมฺปนฺโน กาหามิ กุสลํ พหุํ"

เรานั้นไปจากที่นี้แล้ว ได้กำเนิดที่เป็นของมนุษย์แล้ว เป็นผู้รู้วาทะของยาจก สมบูรณ์ด้วยศีล จักทำกุศลให้มากแน่แท้.

[แก้อรรถ]

ศัพท์ว่า **นูน** ในคาถานั้น เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า ส่วนเดียว อธิบายว่า เรานั้นไปจากที่นี้แล้ว ได้กำเนิดเป็นของมนุษย์ เป็นผู้รู้วาทะของยาจก สมบูรณ์ด้วยศีล จักทำกุศลให้มากโดยส่วนเดียวเท่านั้น.

คราวนั้น พระเจ้าโกศล ทรงสดับเสียงของสัตว์นรกเหล่านั้น

* ยาจกานํ วทํ วจนํ ชานาตีติ วทญฺญู อภิธานปฺปทีปิกา สูจิ. หน้า ๗๘๑.

ในกาลอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งราตรีแล้วตกพระหฤทย ในวันที่ ๒ จึงเสด็จไปยังสำนักพระศาสดาทูลเล่า (เรื่องถวาย) แล้ว. พระศาสดาทรงทำเรื่องนั้นให้เป็นอัตถุปบัติเหตุ จึงทรงแสดงโลหกุมภีชาดก* ในทุติยวรรคแห่งจตุกกนิบาต.

เรื่องพระราชโอรส จบ.

ถึงเรื่องพระนางมัลลิกา ในชราวรรค แห่งธรรมบท บัณฑิตก็ควรประมวลมา (แสดง).

กถาว่าด้วยเรื่องในมิจฉาจาร จบ

[๒๑๒] ในอดีตกาล มหรสพใหญ่ได้มีแล้ว ในกรุงพาราณสี. พวกนาคครุฑและพวกภุมมัฏฐกเทพดาเป็นอันมาก พากันมาดูการมหรสพแล้ว. ก็เทพบุตร ๔ องค์ ต่างทำดอกฟักทิพย์ให้เป็นเทริดบทศีรษะแล้วมาแม้จากดาวดึงส์ เพื่อดูมหรสพ ได้ยืนแล้วในอากาศ ณ เบื้องบนพระลานหลวง ด้วยทั้งกายอันปรากฏอยู่. กลิ่นดอกไม้ทิพย์หอมตลบไปทั่วพระนครพาราณสีซึ่งมีประมาณ ๑๒ โยชน์. มนุษย์ทั้งหลายและดูเห็นเทพบุตรเหล่านั้นแล้ว จึงขอดอกไม้ทิพย์กะเทพบุตรเหล่านั้น. เทพบุตรเหล่านั้นเมื่อจะแสดงว่า "ดอกไม้เหล่านี้ไม่สมควรแก่พวกทุศีล, แต่ชนเหล่าใด ประกอบแล้วด้วยคุณเหล่านี้, ดอกไม้ทั้งหลายนั่นสมควรแก่ชนเหล่านั้น" ได้กล่าวคาถา ๔ คาถาโดยลำดับ ก็ในเทพบุตรเหล่านั้น เทพบุตรผู้เป็นหัวหน้า กล่าวอย่างนี้ว่า

"ผู้ใดย่อมไม่ลัก (สิ่งของของผู้อื่น) ด้วยกาย

* ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๒๘๐.

ย่อมไม่พูดมุสาด้วยวาจา ได้ยศแล้วไม่พึงเมา,
ผู้นั้นแล ย่อมควรเพื่ออันขอซึ่งดอกฟัก."

[แก้อรรถ]

[๒๑๓] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาวหเร** ความว่า ย่อมไม่ลักแม้ซึ่งเส้นหญ้าอันเป็นของของผู้อื่น. บทว่า **มุสา** เป็นต้น ความว่า อนึ่ง แม้สละชีวิตอยู่ ก็ไม่กล่าวมุสาวาทด้วยวาจา. จริงอยู่ คำว่า มุสา นั่น เป็นยอดแห่งเทศนาทีเดียว. ใน ๒ บาทคาถานั่น มีอธิบายดังนี้ว่า "ก็ผู้ใดย่อมไม่ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง ทางกายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร." บาทคาถาว่า **ยโส ลทฺธา นมชฺเชยฺย** ความว่า อนึ่ง ผู้ใด ได้อิสริยยศแล้ว ไม่พึงเมาด้วยความเมาอิสริยยศถึงความประมาณ. บทว่า **สเว** เป็นต้น ความว่า บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยคุณเหล่านี้นั้น ย่อมควรเพื่ออันขอและเพื่อประดับซึ่งดอกไม้ทิพย์ชื่อกักการุ (ฟัก), อธิบายว่า ข้าพเจ้าจักให้แก่บุคคลนั้น.

ส่วนเทพบุตรองค์ที่ ๒ กล่าวว่า

[๒๑๔] **"ผู้ใดพึงแสวงทรัพย์เครื่องปลื้มใจโดยธรรม ไม่พึงลักทรัพย์ด้วยการลวง ได้โภคะทั้งหลายแล้วไม่พึงเมา, ผู้นั้นแล ย่อมควรเพื่ออันขอซึ่งดอกฟัก."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ธมฺเมน วิตฺตํ** ความว่า พึง

แสวงหา คือพึงเสาะหา ซึ่งทรัพย์เครื่องปลื้มใจมีทองและเงินเป็นต้น ด้วยอาชีพอันบริสุทธ์. บทว่า **นิกตฺยา** แปลว่า ด้วยการลวง. บทว่า **โภเค** คือ ซึ่งโภคะทั้งหลายมีผ้าและอาภรณ์เป็นต้น.

ส่วนเทพบุตรองค์ที่ ๓ กล่าวว่า

[๒๑๕] **"จิตของผู้ใดไม่เป็นเพียงดังขมิ้น และ**
ศรัทธาของผู้ใดไม่คลี่คลาย และผู้ใดไม่พึงบริโภค
โภชนะมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว, ผู้นั้นและ ย่อมควร
เพื่ออันขอซึ่งดอกฟัก."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อหาลิทฺทํ** ความว่า จิตของบุคคลใดไม่เป็นธรรมชาติเสมอด้วยขมิ้น คือย่อมไม่จืดจางเร็ว เหมือนน้ำย้อมแห่งขมิ้น ได้แก่ เป็นธรรมชาติมั่นคงทีเดียว. บทว่า **อววิราคินี** คือ กำหนดกรรมหรือวิบาก. อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธาของบุคคลผู้เชื่ออยู่ซึ่งคำ ย่อมไม่คลี่คลาย คือ ไม่ทำลายเพราะเหตุเพียงเล็กน้อยเท่านั้น. สองบทว่า **เอโก สาทุํ** ความว่า บุคคลใดไม่กันพวกยาจกหรือบุคคลเหล่าอื่นผู้ควรแก่การแจกไว้ภายนอกแล้ว ย่อมบริโภคโภชนะมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว คือแจกแล้วจึงบริโภค.

ส่วนเทพบุตรองค์ที่ ๔ กล่าวว่า

[๒๑๖] **"ผู้ใดย่อมไม่ว่าสัตบุรุษทั้งหลาย ต่อหน้า**
หรือลับหลัง พูดอย่างใดทำอย่างนั้น, ผู้นั้นแล
ย่อมควรเพื่ออันขอซึ่งดอกฟัก."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺเต** ความว่า บุคคลใด ไม่ว่า คือไม่ด่าบุรุษทั้งหลายผู้สงบระงับแล้ว คือ บุรุษผู้เป็นบัณฑิตประกอบแล้วด้วยคุณมีศีลเป็นต้น. บทว่า **ยถาวาที** ความว่า ย่อมพูดสิ่งใดด้วยวาจา ย่อมทำสิ่งนั้นนั่นแหละด้วยกาย.

[๒๑๗] ก็ในเวลาจบคาถาแห่งเทพบุตรนั้น ๆ ปุโรหิต คิดว่า "บรรดาคุณเหล่านี้ คุณแม้อย่างหนึ่งไม่มีแก่เรา. เราจะทำการกล่าวมุสาขอเครื่องประดับเหล่านั้นถือเอามาประดับ โดยอุบายอย่างนี้ ชนจักรู้เราว่า 'ปุโรหิตนี้สมบูรณ์ด้วยคุณ' ดังนี้แล ได้ทำอย่างนั้น. เทพบุตรแม้เหล่านั้น ให้เทริดดอกไม้ ๔ สำรับแก่เขาแล้ว ไปสู่เทวโลก. ในกาลแห่งเทพบุตรเหล่านั้นไปแล้ว. เขาถึงเวทนาแล้ว แล้วในศีรษะของปุโรหิต. ศีรษะของเขาเป็นดุจถูกเหล็กแหลมอันคมเสียบแล้ว และเป็นดุจถูกยนต์เหล็กบีบแล้ว. เขาถึงเวทนาแล้ว คร่ำครวญอยู่ด้วยเสียงดัง กล่าวว่า "ข้าพเจ้าพูดมุสาวาท ถือเอาเทริดดอกไม้เหล่านี้ประดับแล้ว, ท่านทั้งหลายช่วยนำมันออกจาศีรษะของข้าพเจ้าเถิด." มนุษย์ทั้งหลาย แม้ช่วยกันนำเทริดดอกไม้เหล่านั้นออก ก็ไม่สามารถนำออกได้. ดอกไม้ได้เป็นเหมือนถูกตรึงด้วยแผ่นเหล็ก. พวกมนุษย์จึงอุ้มเขาไปสู่เรือน. เขาคร่ำครวญแล้วสิ้น ๗ วัน โดยกาลล่วงไป ๗ วัน พระราชาทรงดำริว่า "ปุโรหิตทุศีล อย่าตายเสียเลย" จึงรับสั่งให้ทำกรมหรสพอีก. เทพบุตรแม้เหล่านั้นก็มาตาย พระราชารับสั่งให้นำปุโรหิตมาแล้ว ทรงยังเทพบุตรเหล่านั้นให้อดโทษ

แก่เขา. เทพบุตรทั้งหลาย ติเตียนเขาในท่ามกลางบริษัทว่า "ดอกไม้เหล่านี้ ไม่สมควรแก่ท่านผู้ทุศีลเลย.' ท่านได้เป็นผู้มีความสำคัญว่า 'เราจักลวงเทพบุตรเหล่านี้,' ผลแห่งมุสาวาทของตนอันท่านได้แล้ว" ดังนี้แล้ว เปลื้องเทริดออกจากศีรษะของเขาแล้วไปสู่ที่ของตนตามเดิม.

เรื่องพราหมณ์มักพูดมุสา มาในอรรถกถา[๑]กักการุชาดก ในตติยวรรค แห่งจตุกกนิบาต.

[๒๑๘] ในอดีตกาล ชีเปลือยคนหนึ่งชื่อว่ากรัมปิยะ อาศัยบ้านชื่อว่ากรัมปิยปัฏฐนะ พักอยู่ในที่ใกล้สมุทร. พญานาคตัวหนึ่งชื่อว่าปัณฑระก็ดี พญาครุฑก็ดี ย่อมมาสู่ที่บำรุงของชีเปลือยนั้น. วันหนึ่ง บรรดาสัตว์ทั้ง ๒ นั้น พญาครุฑมาก่อนแล้วพูดว่า "ท่านผู้เจริญ ญาติทั้งหลายของพวกข้าพเจ้า เมื่อจับพวกนาค ย่อมฉิบหายเสียเป็นอันมาก, พวกข้าพเจ้ายังไม่รู้วิธีจับนาค, นัยว่าเหตุแห่งความลับของนาคเหล่านั้นมีอยู่, ขอท่านช่วยถามพญานาคนั้นแล้วบอกแก่พวกข้าพเจ้าด้วย" แล้วหนีไป. ชีเปลือยนั้นรับว่า "ดีละ" แล้วถามเหตุแห่งความลับนั้นกะพญานาคบ่อย ๆ. พญานาคไม่บอกสิ้น ๒ วัน ในวันที่ ๓ เมื่อชีเปลือยนั้นพูดว่า "เราจักไม่บอกแก่ใคร ๆ ท่านจงเป็นผู้ไม่มีความกลัว บอกเถิด" กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ถ้ากระนั้นท่านอย่าบอกแก่ผู้อื่น" ดังนี้แล้ว ถือเอาคำปฏิญญาแล้ว บอกเหตุแห่งความลับของตนแก่ชีเปลือยผู้ทุศีลผู้มักพูดมุสานั้นว่า "ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย กลืนหินก้อนใหญ่ ๆ เป็นผู้หนักนอน

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๔/๓๓๕.

แล้ว ในเวลาที่พวกครุฑมา ก็หันหน้าแยกฟันแล้วปรารถนาจะกัดครุฑเหล่านั้น, ครุฑเหล่านั้นมาแล้วย่อมจับศีรษะของพวกข้าพเจ้า เมื่อครุฑเหล่านั้นพยายามเพื่อจะยกพวกข้าพเจ้า ผู้มีภาระหนักนอนแล้วนั่นแล น้ำย่อมท่วม, ครุฑเหล่านั้นจมลงไปตามในภายในน้ำนั่นเอง, ครุฑเป็นอันมาก ย่อมฉิบหายเพราะเหตุนี้, เมื่อครุฑเหล่านั้นจะจับพวกข้าพเจ้า ประโยชน์อะไรด้วยศีรษะที่พวกครุฑจับแล้ว พวกครุฑจับที่หางทำพวกข้าพเจ้าให้มีศีรษะลงเบื้องล่าง ให้สำรอกอาหารที่พวกข้าพเจ้ารับไว้ ทำให้พวกข้าพเจ้าเบาแล้ว ย่อมอาจไปได้" ดังนี้แล้ว หลีกไป. เมื่อพญานาคนั้นหลีกไปแล้ว พญาครุฑก็มา. ชีเปลือยนั้นที่หาง ทำให้มีศีรษะ ณ เบื้องล่าง ให้สำรองอาหารที่ตนรับไว้แล้วบินไปสู่อากาศในวันนั้นเอง. พญานาคห้อยศีรษะลง ณ เบื้องล่าง พูดว่า "เราเองไม่รักษาความลับบอกแก่ผู้ทุศีล จึงนำทุกข์มาให้เรา" ดังนี้แล้วคร่ำครวญโดยประการต่าง ๆ. พญาครุฑติเตียนพญานาคนั้นว่า "ท่านบอกความลับของตนแก่ชีเปลือย, บัดนี้ จะคร่ำครวญเพื่ออะไร ?" เมื่อพญานาคนั้นขอชีวิต ได้ให้ชีวิตแก่พญานาคนั้นแล้ว. สัตว์ทั้ง ๒ นั้นได้เป็นผู้พร้อมเพรียงกัน ร่าเริงอยู่ เป็นมิตรไม่แตกกันตั้งแต่นั้นมา. ส่วนพญานาคโกรธต่อชีเปลือย ไปสู่อาศรมบทของชีเปลือยนั้นแล้วติเตียนชีเปลือยนั้นโดยประการต่างๆ เมื่อจะแช่งกล่าวคาถานี้ในปัณฑรกชาดก[๑] ในติงสนิบาตว่า

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๗๑๒๘๓.

[๒๑๙] **"ท่านผู้ประทุษร้ายต่อมิตรผู้ไม่ประทุษร้าย**
เป็นผู้ประทุษร้ายและเป็นผู้ส่อเสียด, ด้วยการกล่าว
คำสัตว์นี้ ขอศีรษะของท่านจงแตกโดย ๗ เสี่ยง."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บท **อทุฏฺฐสฺส** ความว่า ผู้เจริญ ท่านเป็นผู้ประทุษร้ายต่อมิตร. ด้วยคำสัตย์นี้ว่า "ท่านเป็นผู้ประทุษร้ายและเป็นผู้ส่อเสียด," เมื่อพญานาคเห็นอยู่นั่นเอง ศีรษะของชีเปลือยแตกแล้วโดย ๗ เสี่ยง. แผ่นดินได้ให้ช่องแก่ชีเปลือยนั้น ในที่แห่งเขานั่งแล้วนั่นแล. ชีเปลือยนั้น พูดมุสา ถูกแผ่นดินสูบเข้าไปสู่แผ่นดินเกิดในอเวจีแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

เรื่องชีเปลือยกรัมปยะ จบ

กถาว่าด้วยเรื่องในมุสาวาท จบ.

[๒๒๐] ในอดีตกาล พระราชาในกรุงพาราณสีพระองค์หนึ่ง เว้นจากน้ำเมาแล้วไม่อาจแม้เพื่อทรงประพฤติราชกิจ แม้เพื่อเสวยพระกระยาหารอันปราศจากเนื้อ. ในพระนคร ในวันอุโบสถทั้งหลายไม่มีการฆ่าสัตว์. คนทำครัวซื้อเนื้อในดิถีที่ ๑๓ แห่งปักษ์นั่นเองแล้วเก็บไว้. (วันหนึ่ง) เนื้อนั่น คนทำครัวเก็บไว้ไม่ดี สุนัขทั้งหลายจึงเคี้ยวกินเสีย. คนทำครัวไม่ได้เนื้อในวันอุโบสถ ไม่อาจนำพระ

กระยาหารเข้าไปถวายพระราชา จึงทูลเนื้อความนั้นแด่พระเทวีแล้ว. พระนางดำรัสว่า "พ่อ บุตรของเราเป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัยของในหลวง, ในหลวงทอดพระเนตรเธอแล้ว ทรงจุมพิตคลอเคลียเธออยู่ย่อมไม่ทรงทราบ แม้ความที่พระกระยาหารของพระองค์มีเนื้อหรือไม่มี, เราจะยังบุตรให้นั่งที่พระอูรุของในหลวง, เจ้าควรนำพระกระยาหารเข้าไปในเวลาที่ทรงเย้าหยอกกับพระโอรสของพระองค์" แล้วได้ทรงทำอย่างนั้นแล้ว. คนทำครัวน้อมพระกระยาหารเข้าไปในเวลานั้น. พระราชา ทรงเมาแล้วเพราะความเมาน้ำจัณฑ์ ไม่เห็นเนื้อในถาดจึงตรัสถามว่า "เนื้ออยู่ไหน?" คนทำครัวกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ วันนี้เป็นวันอุโบสถ, ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้เนื้อ." พระราชาตรัสว่า "ชื่อว่าเนื้อสำหรับเราหาได้ยาก" ดังนี้แล้ว ทรงรัดพระศอกพระโอสร ให้ถึงชีพิตักษัยแล้ว โยนไปข้างหน้าคนทำอย่างนั้นแล้ว. แม้คนหนึ่งก็มิได้แล้วนำมาโดยเร็ว." คนทำครัวได้ทำอย่างนั้นแล้ว. แม้คนหนึ่งก็มิได้อาจจะร้องไห้ หรือจะกราบทูลได้ เพราะกลัวพระราชา. พระราชาเสวยพระกระยาหารด้วยมังสะพระโอรส ผทมแล้ว ในเวลาจวนรุ่งทรงตื่น สร่างเมาแล้ว รับสั่งว่า "พวกเจ้าจงนำบุตรของเรามา." ขณะนั้นพระเทวีทรงคร่ำครวญพลางทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ วานนี้ ฝ่าพระบาททรงทำพระโอรสให้สิ้นพระชนม์ เสวยพระกระยาหารด้วยมังสะพระโอรส." พระราชทรงกันแสงเพราะความโศกในพระโอรส เห็นโทษในการดื่มน้ำเมาว่า "ทุกข์นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เราเพราะอาศัยการดื่มสุรา" ทรงหยิบฝุ่นแล้วเช็ดพระพักตร์ อธิษฐานว่า "ตั้งแต่นี้ไป เรา

ยังไม่บรรลุพระอรหัตเพียงใด, จักไม่ดื่มซึ่งสุราอันเป็นเหตุแห่งความพินาศเห็นปานนี้เพียงนั้น." ตั้งแต่นั้นมา ท้างเธอก็ไม่ทรงดื่มซื่อซึ่งน้ำเมา.

เรื่องพระราชาผู้เสวยพระโอรส มาในอรรถกถาธัมมัทธชชาดก[๑] ในสัตตมวรรคแห่งทุกนิบาต.

[เรื่องหลานอนาถบิณฑิกเศรษฐี]

[๒๒๑] หลานของอนาถบิณฑิกเศรษฐียังเงินประมาณ ๔๐ โกฏิ อันเป็นของบิดามารดาให้ฉิบหาย ด้วยการใช้จ่ายให้สิ้นเปลืองไปเพราะการดื่ม (สุรา) แล้วได้ไปสู่สำนักของเศรษฐี, แม้เศรษฐี, แม้เศรษฐีนั้นก็ได้ให้เงินเขาพันกหาปณะ ด้วยสั่งว่า "เจ้าจงทำการค้าขาย." เขายังทรัพย์แม้นั้นให้ฉิบหายแล้ว ได้ไปอีก. เศรษฐีให้อีก ๕๐๐ กหาปณะ เมื่อเขายังทรัพย์แม้นั้นให้ฉิบหายแล้งมาหาอีก จึงให้ผ้าสาฎกเนื้อหยาบ ๒ ผืน และให้ไสคอไล่เขาผู้ยังผ้าสาฎกเนื้อหยาบแม้นั้นให้ฉิบหายแล้วมาหาอีกให้ออกไปแล้ว. เขาเป็นคนอนาถา อาศัยฝาเรือนคนอื่น ได้ทำกาละแล้ว. คนทั้งหลายพากันลากศพนี้นั้นไปทิ้ง ณ ภายนอก. แม้เศรษฐีก็ไปสู่วิหาร ทูลเล่าประวัติของหลายทั้งหมดนั้นถวายพระศาสดาแล้ว. พระศาสดาตรัสว่า "ในกาลก่อน เราแม้ให้หม้อ อันให้ซึ่งสมบัติอันสัตว์พึงใคร่ทุกอย่าง ก็ไม่ได้อาจ ให้บุรุษใดอิ่มหนำได้, ท่านจักยังบุรุษนั้นให้อิ่มหนำได้อย่างไร ?" ดังนี้แล้ว ทรงชักอดีตนิทานมา (ตรัสว่า)

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๓/๒๔๘.

[เรื่องนักเลงสุรา]

[๒๒๒] ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นเศรษฐี มีทรัพย์ฝังไว้ในดินประมาณ ๔๐ โกฏิ ทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น จุติ (จากอัตภาพนั้น) แล้ว ได้เป็นท้าวสักกเทวราช. ก็บุตรของพระโพธิสัตว์นั้นมีความเดียวเท่านั้น. เมื่อบิดาทำกาละแล้ว เขาให้ปลูกปะรำ มีมหาชนห้อมล้อมดื่มสุราแล้ว. เขาให้ทรัพย์ (ทีละ) พัน ๆ แก่คนทั้งหลายผู้ทำการโลดเต้น การระบำ ฟ้อนรำและขับร้องเป็นต้น ถึงความเป็นนักเลงมีนักเลงหญิง นักเลงสุราและนักเลงกินเนื้อเป็นอาทิ หมกมุ่นอยู่ในการมหรสพมีการฟ้อนรำ การขับร้องและการประโคมเป็นต้น เป็นผู้ประมาทแล้ว เที่ยวไปอยู่ ยังทรัพย์มีประมาณ ๔๐ โกฏิ และภัณฑะอันเป็นเครื่องอุปกรณ์แก่เครื่องอุปโภคและบริโภคให้ฉิบหายแล้ว ต่อกาลไม่นานเลย เป็นคนตกยาก กำพร้า นุ่งผ้าเก่าเที่ยวไปแล้ว ท้าวสักกะทรงทราบความที่เขาเป็นคนตกยาก จึงเสด็จมา เพราะความรักในบุตร พระราชทาน หม้อที่ให้สมบัติอันสัตว์พึงใคร่ทุกอย่างแล้ว ตรัสว่า "พ่อ หม้อนี้จะไม่แตกโดยวิธีใด เจ้าจงรักษามันไว้โดยวิธีนั้น, ด้วยว่าเมื่อหม้อนี้มีอยู่แก่เจ้า ชื่อว่าการกำหนดแห่งทรัพย์จักไม่มี, เจ้าจงอย่าประมาท" ดังนี้แล้ว เสด็จไปสู่สถานที่ของพระองค์ตามเดิม. ตั้งแต่นั้นมา เขาเที่ยวดื่มสุราอยู่. ต่อมาวันหนึ่ง เขามาแล้ว โยนแล้วรับ ๆ หม้อนั้น ในอากาศอยู่ (รับ) พลาดไปครั้งหนึ่ง. หม้อตกลงมาบนพื้นแตกแล้ว. จำเดิมแต่นั้นมาเขาเป็นคนเข็ญใจอีก นุ่งผ้าเก่าแล้ว มีมือถือกระเบื้องอาศัยฝาเรือนคนอื่น ได้กระทำกาละแล้ว.

[๒๒๓] พระศาสดาครั้นทรงนำอดีตนิทานนี้มาแล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่เศรษฐี ได้ทรงภาษิตพระคาถา ๓ คาถา ในภัทรฆฏชาดก ในปัญจมวรรคแห่งติกนิบาตว่า

"นักเลงนั้นได้หม้อชื่อกูฏะ ที่ให้สมบัติอันสัตว์
พึงใคร่ทุกอย่างแล้ว ยังตามรักษาไว้ได้เพียงใด,
เขาย่อมถึงสุขเพียงนั้น. เมื่อใดเขาเมาและเซ่อ
แล้วทำลายหม้อเสีย เพราะความประมาท เมื่อนั้น
เขา บางคราวเป็นคนเปลือย บางคราวนุ่งผ้าเก่า
เป็นคนเขลา ย่อมเดือนร้อนในภายหลัง, บุคคล
ใดได้ทรัพย์แล้ว ย่อมใช้สอยด้วยความประมาท,
บุคคลนั้นมีปัญญาทราม ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง
เหมือนนักเลงทำลายหม้อแล้ว ย่อมเดือดร้อนใน
ภายหลัง ฉะนั้น."

[แก้อรรถ]

[๒๒๔] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพกามททํ** ความว่า ซึ่งหม้ออันสามารถจะให้วัตถุกามทั้งปวง. บทว่า **กูฏํ** เป็นไวพจน์ของหม้อ. บทว่า **ยาว** ได้แก่ ตลอดกาลมีประมาณเท่าใด. บทว่า **อนุปาเลติ** คือ ย่อมรักษา. บทว่า **มตฺโต** คือ เมาแล้ว ด้วยความเมาเพราะสุรา. บทว่า **ทิตฺโต** คือ เซ่อแล้ว เพราะเซอะ. บาท

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๑๒๑. ตทฏฺฐกถา.

พระคาถาว่า **ปมาทา กุมฺภมฺพุภิทา** ได้แก่ ทำลายแล้วซึ่งหม้อเพราะความประมาท. สองบทว่า **นคฺโค จ โปตฺโก จ** ความว่า บางคราวเป็นคนเปลือย บางคราวเป็นคนนุ่งผ้าเก่า เพราะเป็นผู้นุ่งผ้าเก่าและผ้าขี้ริ้ว. บทว่า **ปมตฺตา** ความว่า ด้วยความประมาท. บทว่า **ตปฺปติ** คือ ย่อมเศร้าโศก.

เรื่องนักเลงสุรา จบ.

เรื่องบุตรเศรษฐีมีทรัพย์มาก ในชราวรรคแห่งพระธรรมบทก็ดี กุมภชาดกในติงสนิบาตก็ดี บัณฑิตพึงประมวลมา (แสดง).

กถาว่าด้วยเรื่องการดื่มน้ำเมา จบ.

ก็เรื่องตามที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วทั้งหมดนั่น พระอาจารย์ได้แล้วจากที่ต่าง ๆ. ส่วนเรื่องต่อไปนี้ พระอาจารย์ได้แล้วจากที่เดียวกัน.

[เรื่องยักษิณีผู้ประพฤตินอกใจ]

[๒๒๕] ในอดีตกาล พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี ประพฤตินอกใจ ถูกพระราชาตรัสถาม จึงทำการสบถว่า "ถ้าหม่อมฉันประพฤตินอกพระหฤหัยพระองค์, หม่อนฉัน จักเป็นนางยักษิณีมีหน้าเหมือนม้า" ดังนี้แล้ว (ครั้น) ทำกาละแล้ว [เกิด] เป็นยักษิณีมีหน้าเหมือนม้า ในถ้ำที่เร้นที่เชิงภูเขาแห่งหนึ่ง อุปฐากท้าวเวสวัณสิ้น ๓ ปีแล้ว ได้เพื่อจะเคี้ยวกินมนุษย์ทั้งหลาย ในที่ประมาณ ๓๐ โยชน์โดยส่วนยาว ประมาณ ๕ โยชน์โดยส่วนกว้าง. วันหนึ่ง นาง

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๔๗๗. ตทฏฺฐกถา. ๗/๑๙๑.

จับพราหมณ์รูปเสวยได้แล้วให้นอนบนหลัง นำไปสู่คูหาได้รับสัมผัส ของชาย ยังความรักในพราหมณ์นั้นให้ให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจกิเลส ไม่เคี้ยงกินพราหมณ์นั้น ทำเขาให้เป็นสามี ตั้งแต่นั้นมา เมื่อจับมนุษย์ได้ ก็ถือเอาวัตถุทั้งหลายมีผ้าข้าวสารและน้ำมันเป็นต้น ให้โภชนะมีรสเลิศต่างๆ แก่เขา ส่วนตนเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์. อนึ่ง ในเวลาที่ไปหาอาหาร เพราะกลัวพราหมณ์นั้นจะหนีไป จึงเอาสิลาก้อนใหญ่ปิดประตูแล้วจึงไป. ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เกิดในท้องของนาง โดยที่ล่วงไป ๑๐ เดือนนางคลอดบุตร เป็นผู้มีความสิเนหาเป็นกำลัง ในบิดาและบุตรเหล่านั้น ทำบิดาและบุตรทั้ง ๒ นั้นไว้ในภายใน ปิดประตูแล้วจึงไป. พระโพธิสัตว์ถึงความเจริญแล้วโดยลำดับ วันหนึ่ง ในกาลแห่งนางไปแล้ว จึงผลักสิลาออกแล้ว ได้ทำบิดาไว้ภายนอก. นางมาแล้ว ฟัง (คำของบุตร) ว่า "แม่ หนูผลักสิลาออก, พวกฉัน ไม่อาจนั่งในที่มืดได้" ก็ไม่พูดอะไร ๆเพราะความรักในบุตร. ครั้นวันหนึ่ง กุมารถามว่า "พ่อ หน้าของแม่และของพ่อของฉัน ไม่เหมือนกัน, เหตุอะไร ?" บิดาตอบว่า "พ่อ แม่ของเจ้าเป็นยักษิณี, เราทั้ง ๒ เป็นมนุษย์." กุมารฟังคำนั้นแล้ว วันหนึ่งเมื่อมารดาไปแล้ว, พาบิดาหนีไป. ยักษิณีมาแล้วไม่เห็นคนทั้ง ๒ นั้น จึงวิ่งไปด้วยกำลังเร็วเหมือนลม พบคนทั้ง ๒ นั้นพากลับแล้ว. รุ่งขึ้น แม้อีก ๒-๓ วัน พ่อลูกพากันหนีไปเหมือนอย่างนั้น นางก็พามาได้. พระโพธิสัตว์คิดว่า "อันโอกาสที่กำหนดไว้พึงมีแก่มารดาของเรา; อย่ากระนั้นเลย เราพึงถามเขตแห่งที่ซึ่งเป็นไปแล้วแห่งอาชญาแห่งมารดาของเรานั้น แล้วพึง

หนีล่วงเขตนั้นไป. ดังนี้แล้ว จึงถามถึงเขตนั้น. แม้นางก็บอกแก่เขาแล้ว. โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน พระโพธิสัตว์นั้นทำบิดาไว้บนคอ วิ่งไปด้วยกำลังเร็วดุจลม ถึงฝั่งแม่น้ำเป็นเขตกำหนด ไปสู่ท่ามกลางแม่น้ำแล้ว. แม้นางก็ติดตามไปยืนที่ฝั่งแม่น้ำ แม้อ้อนวอน ๒ พ่อลูกนั้นโดยประการต่างๆ ก็ไม่อาจจะให้กลับได้ แม้ถูกทุกข์เห็นปานนั้นครอบงำแล้ว ประสงค์จะให้มนต์เพราะความรักในบุตร จึงกล่าวอย่างนี้ว่า "พ่อ ถ้าเจ้าจักไม่กลับ ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในมนุษยโลก เป็นทุกข์, เพราะผู้ไม่รู้ศิลปะไม่อาจเลี้ยงชีพได้; แม่รู้วิชา ชื่อจินดามณีอยู่อย่างหนึ่ง, ด้วยอานุภาพ แห่งวิชาชื่อจินดามณีนั้น บุคคลอาจเพื่อจะไปตามรอยเท้าของชนทั้งหลายแม้ผู้ลักของแล้ว ไปแล้วในที่สุด ๑๒ ปีได้, วิชาชื่อจินดามณีนี้จักเป็นเครื่องเลี้ยงชีพของเจ้า; พ่อ เจ้าจงเรียนมนต์อันหาค่ามิได้เถิด." พระโพธิสัตว์ยืนอยู่ในท่ามกลางแม่น้ำเทียว ไหว้มารดาเรียนมนต์แล้ว ไหว้มารดานั้น (อีก) กล่าวว่า "ไปเถิด แม่." ยักษิณีนั้นกล่าวว่า "พ่อ เมื่อท่านทั้ง ๒ ไม่กลับ ชีวิตของแม่ก็คงไม่มี." ดังนี้แล้ว ตีอก มีหทัยแตก เพราะความโศกถึงบุตร ตายแล้วล้มลงในที่นั้นนั่นแล. พระอัครมเหสีนั้น ในกาลก่อน ทำมิจฉาจาร กล่าวมุสาแล้ว เป็นยักษิณี เพราะกำลังแห่งการสบถ ถึงความตายอย่างอนาถาแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

เรื่องยักษิณีผู้ประพฤตินอกใจ จบ.

๑. แก้วสารพัดนึก.

[๒๒๖] ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ทำเชิงตะกอนเผามารดา ยังกองฟอนให้ดับแล้ว ทำการบูชาด้วยดอกไม้ ไหว้แล้วร้องไห้ พาบิดาไปยังกรุงพาราณสี ยืนที่ประตูพระราชวัง ให้คนทูลแด่พระราชาว่า "มาณพผู้ฉลาดในรอยเท้ามาแล้ว" เมื่อพระราชารับสั่งว่า "จงมา." เข้าไปถวายบังคมแล้ว อันท้าวเธอตรัสถาม ก็กราบทูลศิลปะที่ตนรู้ เมื่อท้าวเธอรับสั่งว่า "ถ้ากระนั้น เจ้าจงอุปฐากเรา," จึงกราบทูลว่า "เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้ทรัพย์พันหนึ่งทุกวัน จักอุปฐาก." พระราชาตรัสว่า "ได้ซิ" ดังนี้แล้ว รับสั่งให้พระราชาทานทรัพย์พันหนึ่งทุกวัน. ต่อมาวันหนึ่ง ปุโรหิตกราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช เราทั้งหลายไม่ทราบว่า "ศิลปะชนิดนั้นของบุรุษนี้มีหรือไม่มี, เราทั้งหลายจักทดลองเขาดูก่อน." พระราชาทรงยินยอมแล้ว. พระราชาและปุโรหิตแม้ทั้ง ๒ นั้น เมื่อจะทำโจรกรรม จึงลักเอาของสำคัญคือแก้วลงจากปราสาท เจาะในภายในพระราชนิเวศน์ ๓ ครั้ง พาดบันไดแล้วลงไป ณ ภายนอก โดยที่สุดกำแพง เข้าไปสู่โรงวินิจฉัย แล้วกลับมาอีก พาดบันไดแล้ว ลงทางที่สุดกำแพง ไปสู่ฝั่งสระโบกขรณีกระทำประทักษิณ ๓ ครั้งแล้ว ลงสู่สระ ซ่อนห่อภัณฑะไว้ในภายในสระโบกขรณีแล้ว ขึ้นสู่ปราสาท. ในวันรุ่งขึ้น ข่าวเซ็งแซ่เป็นอันเดียวกันเกิดขึ้นว่า "ได้ยินว่า พวกโจรลักแก้วจากพระราชนิเวศน์." พระราชาทำที่เป็นไม่ทรงทราบ รับสั่งให้เรียกพระโพธิสัตว์มาแล้ว ตรัสว่า "เจ้าจงค้นหาโจร." พระโพธิสัตว์นั้น กราบทูลว่า "ดีละ พระเจ้าข้า" ดังนี้แล้ว ไหว้มารดา ร่ายมนต์แล้ว ยืนอยู่ในท้องพระโรง

กราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช รอยเท้าของโจร ๒ คน ย่อมปรากฏ" ดังนี้แล้ว ไปในที่ทุกแห่ง ตามสายแห่งรอยเท้าของชนทั้ง ๒ นั้น นำห่อภัณฑะดุจอันตนวางไว้ออกมาแสดงแด่พระราชา แล้วกราบทูลว่า " ข้าแต่มหาราช โจร ๒ คนนี้ ข้าพระพุทธเจ้ารู้จักแล้ว."

พระราชา. เจ้าอาจจะจับโจรทั้งหลายมาให้ได้หรือ ?

พระโพธิสัตว์. ข้าแต่สมมติเทพ พวกโจรอยู่ที่นี่เอง หาไกลไม่.

พระราชา. ก็ใครเป็นโจร, ก็ใครเป็นโจร ?

พระโพธิสัตว์. ข้าแต่สมมติเทพ ผู้ใดปรารถนา ผู้นั้นแหละเป็นโจร, ช่างเถอะ จะประโยชน์อะไรด้วยโจรทั้งหลาย จำเดิมแต่กาลที่พระองค์ทรงได้ห่อภัณฑะแล้ว.

พระราชา. พ่อ เราให้ทรัพย์เจ้าวันละ ๑ พัน, เจ้าต้องจับโจรให้ฉัน.

พระโพธิสัตว์ เพราะความเอ็นดูพระราชา แม้ปรารถนาจะปกปิดโจรกรรมของท้าวเธอ ถูกท้าวเธอถามแล้ว ๆ เล่า ๆ จึงนำเรื่องอดีตมา ๘ เรื่อง.

[เรื่องที่ ๑]

[๒๒๗] ในอดีตกาล นักฟ้อนชาวบ้านในที่ไม่ไกลแต่กรุงพาราณสีคนหนึ่งชื่อปาตลี เมาสุราแล้ว ข้ามแม่น้ำ ถูกน้ำพัดลอยไปแล้ว กล่าวว่า "น้ำเป็นที่พึ่งอาศัยของมหาชน ยังสังหารเราให้ตาย" ดังนี้แล้ว ได้ทำกาละแล้ว.

[เรื่องที่ ๒]

[๒๒๘] ในอดีตกาล ช่างหม้อ ชาวบ้านใกล้ประตูกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ถือเอาดินเหนียวในหลุมแห่งหนึ่ง เพื่อประสงค์จะทำภาชนะ. ในขณะนั้นเอง ฝนตกลงมาแล้ว. น้ำหลากมาท่วม พัดเชิงหลุมให้พังลงแล้ว. กระหม่อมของเขาแตกแล้ว เพราะเหตุที่ดินเชิงหลุมพังนั้น เขาคร่ำครวญว่า "มหาปฐพีอันเป็นที่พึ่งอาศัยของมหาชน ทำลายศีรษะของเราแล้ว."

[เรื่องที่ ๓]

[๒๒๙] ในอดีตกาล บุรุษคนหนึ่งในกรุงพาราณสี เมื่อไฟไหม้เรือน ไม่อาจจะออก (จากเรือน) ได้กล่าวว่า "ไฟซึ่งเป็นที่พึ่งอาศัยของมหาชน ย่อมไหม้เรา" ดังนี้แล้ว ได้ทำกาละแล้ว (ในเรือนนั้น).

[เรื่องที่ ๔]

[๒๓๐] ในอดีตกาล บุรุษคนหนึ่งในกรุงพาราณสีนั้นนั่นแหละรับประทานมากเกินไป ไม่อาจจะยังอาหารให้ย่อยได้ จึงกล่าวว่า "ภัตรอันเป็นที่พึ่งอาศัยของมหาชน ย่อมสังหารเราให้ตาย" ดังนี้แล้ว ก็ตาย.

[เรื่องที่ ๕]

[๒๓๑] ในอดีตกาล ลมกำเริบขึ้นแล้ว รังควานตัวของบุรุษคนหนึ่งในกรุงพาราณสีนั้นเหมือนกัน. บุรุษนั้นคร่ำครวญว่า "ลมอันเป็นที่พึ่งอาศัยของมหาชนในฤดูร้อน ย่อมผลาญตัวของเรา."

[เรื่องที่ ๖]

[๒๓๒] ในอดีตกาล ในหิมวันตประเทศ มีไม้ใหญ่ต้นหนึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของนกหลายพัน. กิ่ง ๒ กิ่งของต้นไม้ใหญ่นั้น สีกันและกันยังควันและจุณแห่งไฟให้ตกไปแล้ว. นกทั้งหลายเห็นควันและจุณแห่งไฟนั้นแล้ว กล่าวว่า "ต้นไปใหญ่นี้เป็นที่พึ่งอาศัยของพวกเรา บัดนี้มันยังภัยให้เกิดขึ้นแล้ว" ดังนี้แล้ว หลีกไปเสีย.

[เรื่องที่ ๖ จบ]

[เรื่องที่ ๗]

[เรื่องหญิงสะใภ้ฆ่าแม่ผัว]

[๒๓๓] ในอดีตกาล กุลบุตรคนหนึ่งในบ้านชื่อกาสี เมื่อบิดาทำกาละแล้ว ได้ปฏิบัติมารดา. มารดานำหญิงคนหนึ่งมาเพื่อเขาผู้ไม่ปรารถนาอยู่นั่นแล. ก็หญิงนั้นพามารดาของตนไปอยู่ในที่นั้นทีแรกก็ทำให้แม้ผัวรักใคร่ ภายหลังเจริญด้วยบุตรแลธิดา ก็ปรารถนาจะฆ่าแม่ผัวนั้น จึงบอกแก่สามี.

สามี. ก็ชื่อว่าการฆ่ามนุษย์เป็นกรรมหนัก, พวกเราจะฆ่าท่านอย่างไรได้ ?

ภริยา. นาย ในกาลที่ท่านหลับ พวกเราจะเอาท่านกับทั้งเตียงนั่นแล ทิ้งลงในแม่น้ำที่มีจระเข้ร้าย ในตอนหลังเรือนของพวกเรา, ทีนั้น จระเข้ทั้งหลาย จักกัดกินท่าน.

สามี. แน่ะนางผู้เจริญ มารดาของเธอนอนอยู่ที่ไหน ?

ภริยา. ท่านนอนอยู่ในที่ใกล้มารดาของพี่.

สามี. ถ้ากระนั้น เธอจงไป ผูกเชือกที่เตียงที่มารดาของฉันนอนแล้ว จงกระทำเครื่องหมายไว้.

นางได้กระทำอย่างนั้นแล้ว.

สามีนอกนี้แล้ว "หล่อนจงรอหน่อย, พวกมนุษย์จงนอนก่อน" ดังนี้แล้ว ทำทีเหมือนนอนหลับแล้ว ไปผูกเชือกนั้นที่เตียงมารดาของภริยาแล้วปลุกภริยาขึ้น. แม้ทั้ง ๒ ภริยาสามีนั้น ยกมารดาของภริยานั้นขึ้นพร้อมเตียงนั่นแลไปทิ้งในแม่น้ำ. จระเข้ทั้งหลายกัดกินมารดานั้นแล้ว. ในวันรุ่งขึ้น ภริยานั้นรู้ว่ามารดาสับเปลี่ยนกันกล่าวว่า "นาย มารดาของฉัน พี่ฆ่าเสียแล้ว, บัดนี้ พวกเราจักทำเชิงตะกอนในป่าช้าแล้วจักใส่มารดาของพี่เข้าไปในไฟให้ตาย (บ้าง). สามีนั้นรับรองว่า "ดีละ." ทั้ง ๒ ภริยาสามีนั้น นำมารดานั้นผู้กำลังหลับไปวางไว้ (บนเชิงตะกอนนั้น). ลำดับนั้นสามีพูดว่า "แน่ะ นางผู้เจริญ เธอนำไฟมาแล้วหรือ ?"

ภริยา. ฉันลืมเสียแล้ว นาย.

สามี. ถ้ากระนั้น เธอจงไปเอามา.

ภริยา. ฉันไม่กล้า นาย ถึงเมื่อพี่ไปแล้ว ฉันก็ไม่อาจจะอยู่ได้เราไปกันทั้ง ๒ คนเถิด. เมื่อภริยาสามีทั้ง ๒ นั้นไปแล้ว หญิงแก่ถูกลมโชยให้ตื่นขึ้นแล้ว รู้ว่า "เจ้าพวกนี้ใคร่จะฆ่าเรา ไปเพื่อต้องการไฟ จึงคิดว่า 'พวกมันไม่รู้กำลังของเรา" ดังนี้แล้ว ยังซากศพหนึ่งให้นอนบนเตียงแล้ว เอาผ้าเก่า ๆ คลุมแล้วก็ไป เข้าไปสู่ถ้ำ

ที่เร้นแห่งหนึ่งในป่าช้านั้นนั่นเอง. หญิงแก่นั้นพาสะใภ้มาเพื่อต้องการเป็นที่พึ่งอาศัยแก่ตน กลับมีภัยเกิดขึ้นแต่สะใภ้นั้น ด้วยประการฉะนี้. ๒ ภริยาสามีนอกนี้นำไฟมาแล้ว เผาซากศพ ด้วยสำคัญว่าหญิงแก่แล้วหลีกไป. ก็ในที่ซ่อนในถ้ำนั้น โจรคนหนึ่งซ่อนห่อภัณฑะไว้ก่อน. โจรนั้นมาเพื่อจะถือเอาห่อภัณฑะนั้น เห็นหญิงแก่แล้ว มีความสำคัญว่ายักษิณี เข้าใจว่า "ห่อภัณฑะของเราอันอมนุษย์หวงแหนแล้ว" จึงไปนำเอาหมอผีมา. หมอทำมนต์พลางเข้าไปสู่ถ้ำ.

หญิงแก่. เราไม่ใช่ยักษิณี ท่านจงมา เราทั้ง ๒ จักแบ่งทรัพย์นี้

หมอ. เราพึงเชื่อได้อย่างไร ?

หญิงแก่. ท่านจงแลบลิ้นของท่านบทลิ้นของเรา.

หมอนั้นได้ทำอย่างนั้นแล้ว. หญิงแก่นั้นกัดลิ้นของหมอนั้นให้ขาดแล้ว. หมอร้องว่า นี้ยักษิณีแน่ละ ดังนี้แล้ว หนีไป. แม้โจรก็หนีแล้ว. ในวันรุ่งขึ้น หญิงแก่นั้นถือเอาห่อรัตนะต่างๆ ไปสู่เรือน. หญิงสะใภ้เห็นทรัพย์นั้นเข้า ถามว่า "แม่ ท่านได้ทรัพย์นี้ในที่ไหน ?"

หญิงแก่. แม่ พวกชนที่ถูกเผาบนเชิงตะกอนไม้ในป่าช้า ย่อมได้ทรัพย์เช่นนี้.

หญิงสะใภ้. แม้ดิฉันก็อาจจะได้หรือ แม่ ?

หญิงแก่. เจ้าเป็นเช่นเราก็จักได้. หญิงสะใภ้นั้นเป็นคนขลาพูดกับสามีผู้เขลาเพราะโลภในทรัพย์ ให้เผาตนเสียในป่าช้านั้น ได้กระทำกาละแล้ว. หญิงสะใภ้นั้นถึงความตายเองทีเดียว เพราะ

ปรารถนาจะให้ผู้อื่นตาย ด้วยประการฉะนี้.

เรื่องหญิงสะใภ้ฆ่าแม่ผัว จบ.

[เรื่องที่ ๘]

[๒๓๔] ในอดีตกาล บุรุษในกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ปรารถนาบุตร ได้บุตรนั้นแล้ว เลี้ยงดูด้วยคิดว่า บุตรนี้จักเลี้ยงเราในเวลาชราภาพ. แต่บุตรไล่บุรุษนั้นผู้ถึงชราภาพแล้วออกจากเรือน ด้วยพูดว่า พ่อไม่อาจทำงานได้ จงออกจาเรือนนี้. บุรุษนั้นเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยการขอทานโดยฝืดเคียง จึงคร่ำครวญว่า ภัยเกิดขึ้นแล้วแก่เราเพราะบุตรที่เราเลี้ยง ด้วยคิดว่า 'บุตรจะเป็นที่พึงอาศัยของเราในเวลาแก่.'

พระโพธิสัตว์นั้น ครั้นนำอดีตนิทานทั้งหลายมา (แสดง) อย่างนี้แล้ว จึงกราบทูลว่า "คนผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่พึ่งอาศัยของมหาชน ดุจวัตถุมีน้ำเป็นต้น เป็นที่พึ่งอาศัยของมหาชน และดุจต้นไม้เป็นที่พึงอาศัยของฝูงนก และดุจหญิงสะใภ้เป็นที่พึ่งอาศัยของแม่ผัว และดุจบุตรเป็นที่พึ่งอาศัยของบิดา ได้ลักห่อภัณฑะแล้ว ข้าแต่สมมติเทพขอพระองค์จงทรงทราบว่า 'คนชื่อโน้นเป็นโจร' เพราะเหตุนี้." พระราชารับสั่งว่า ถ้ากระนั้น เธอจงประกาศในท่ามกลางบริษัทว่า "ผู้นั้นเป็นโจร และผู้โน้นเป็นโจร." พระโพธิสัตว์กล่าวว่า พระราชาพระองค์นี้ ไม่ทรงยอมให้รักษาพระองค์, บัดนี้ เราจักจับโจร ดังนี้แล้ว กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟังคำของข้าพเจ้า, พระราชาและปุโรหิตได้ทำโจรกรรม, จำเดิม

แต่นี้ไป ท่านทั้งหลายจงรักษาทรัพย์และข้าวเปลือกอันเป็นของของตน." พวกมนุษย์ฟังคำนั้นแล้วพูดกันว่า "พระราชานี้ทรงมุ่งแต่จะยกโทษไว้เหนือคนอื่น จึงทรงซ่อนห่อภัณฑะของพระองค์ไว้ในสระโบกขรณีเองทีเดียว แล้ว (แสร้ง) ให้แสวงหาโจร, พวกเราจงสังหารพระราชาผู้เลวทรามนั้นให้ตาย เพื่อมิให้ทำโจรกรรมอีกตั้งแต่นี้ไป" ดังนี้แล้ว มีมือถือท่อนไม้และพลองเป็นต้น ลุกขึ้นตีพระราชาพร้อมทั้งปุโรหิตให้ถึงความสิ้นชีวิตในที่นั้นเองแล้ว. จึงอภิเษกพระโพธิสัตว์ไว้ในราชาสมบัติ.

บรรดาชนเหล่านั้น นักฟ้อนชื่อปาตลีถึงความตายอันน่าอนาถเพราะโทษแห่งสุรา, หญิงสะใภ้ถึงความตามอย่างน่าอนาถ เพราะโทษแห่งปาณาติบาตในกาลเป็นส่วนเบื้องต้น, พระราชาและปุโรหิตทั้ง ๒ นี้ถึงความตายอย่างน่าอนาถ เพราะโทษแห่งอทินนาทานฉะนี้แล.

ก็เรื่องทั้งหมดตามที่กล่าวมาแล้วนี้ บัณฑิตพึงถือเอาโดยพิสดารจากอรรถกถาปทกุสลชาดก[๑] ในนวานิบาต.

[๒๓๕] บุคคลผู้ก่อเวรย่อมถึงทุกข์ดังพรรณนาฉะนี้. เพราะ-ฉะนั้น บุคคลผู้กลัวแต่เวร จึงควรเว้นจากเวร. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พระสารีบุตรเถระ จึงตรัสไว้ในคิหิสูตร[๒] ในจตุตถปัณณาสก์แห่งปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๓๖๔ง ๒. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๓๘.

"บัณฑิตเห็นภัยในนรกทั้งหลายแล้ว พึงงดเว้นบาปทั้งหลายเสีย, พึงสมาทานอริยธรรมแล้วงดเว้น. เมื่อความบากบั่นมีอยู่ ชนไม่พึงเบียดเบียนสัตว์ และรู้อยู่ไม่พึงพูดมุสา และไม่พึงหยิบฉวยของที่เขาไม่ให้, และพึงเป็นผู้ยินดีด้วยภรรยาของตน พึงงดภรรยาของคนอื่น และไม่พึงดื่มเมรัยสุราอันยังจิตให้หลง."

อรรถกถา*คิหิสูตรนั้น ว่า "ศีล ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าอริยธรรม ในคำว่า **อริยธมฺมํ สมาทาย** นี้. สองบทว่า **เมรัย วารุณึ** ความว่า ซึ่งเมรัย ๔ อย่าง และสุรา ๕ อย่าง.

[๒๓๖] เพราะฉะนั้น กุศลเจตนาผู้ขับไล่เวรกล่าวคืออริยธรรมอันสาธุชนควรสมาทานแท้. เพราะบุคคลเมื่อสมาทานกุศลเจตนาผู้ขับไล่เวรนั้น ชื่อว่าย่อมให้ทานกล่าวคือวิรัติ อันมีผลมากกว่า. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสทาน ๔ อย่างไว้ในกูฏทันสูตร โดยชื่อว่ายัญ อย่างนี้ว่า "ยัญกล่าวคือการให้ภัตเป็นนิตย์ มีผลมากกว่ายัญโดยปกติ, ยัญกล่าวคือการให้วิหาร มีผลมากกว่ายัญกล่าวคือการให้ภัตเป็นนิตย์นั้น, ยัญกล่าวคือการถึงสรณะมีผลมากกว่ายัญกล่าวคือการให้วิหารนั้น, ยัญกล่าวคือศีล ๕ มีผลมากกว่ายัญกล่าวคือการถึงสรณะนั้น."

[๒๓๗] ก็ในอรรถกถากูฏทันตสูตรนั้น ท่านกล่าวเนื้อความว่า

* มโน. ปู. ๓/๗๕.

"เพราะการถึงสรณะ เป็นของ ชื่อว่า ยัญ ด้วยอำนาจแห่งการบริจาคชีวิตแด่พระรัตนะทั้ง ๓ ย่อมให้สมบัติในสวรรค์ ฉะนั้น การถึงสรณะนั้นจึงมีผลมาก แม้กว่าวิหารทาน. อนึ่ง เบญจศีลนั้น ชื่อว่ามีผลมากแม้กว่าสรณคมน์นั้น เพราะความไม่มีแห่งทาน เช่นกับด้วยศีล ๕" ดังนี้แล้ว เพื่อจะยังเนื้อความนั้นให้สำเร็จโดยบาลี จึงแสดงบาลีว่า "ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ เหล่านี้ เป็นมหาทาน เป็นทานที่บัณฑิตรู้ว่าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นวงศ์ (แห่งอริยะ) เป็นของเก่า อันสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูทั้งหลาย ไม่ลบล้างแล้ว ไม่เคยลบล้างแล้ว ไม่รังเกียจอยู่ จักไม่รังเกียจ ไม่คัดค้านแล้ว. ทาน ๕ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในศาสนานี้ ละปาณาติบาตแล้ว ย่อมเป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต, ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้เว้นขาดจากปาณาติแล้ว ย่อมให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน แก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ครั้นให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน แก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้แล้ว ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนหาประมาณมิได้, ภิกษุทั้งหลาย ทานนี้ เป็นมหาทาน เป็นทานอันบัณฑิตรู้ว่าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นวงศ์ (แห่งอริยะ) เป็นของเก่า อันสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูทั้งหลาย ไม่ลบล้างแล้ว ไม่เคยลบล้างแล้ว ไม่รังเกียจอยู่ จักไม่รังเกียจ ไม่คัดค้านแล้ว. ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก อริยสาวก ละอทินนาทานแล้ว... ละกาเมสุมิจฉาจารแล้ว... ละมุสาวาทแล้ว... ละเหตุ

เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในเพราะน้ำเมา คือ สุราและเมรัยแล้ว... ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ เหล่านี้แล เป็นมหาทาน... อันสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูทั้งหลายไม่ลบล้างแล้ว..." ดังนี้แล้ว กล่าวคือว่า "ก็ศีล ๕ นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ยัญ เพราะความเป็นศีลที่พระอริยสาวกสมาทานแล้ว ด้วยตั้งจิตว่า "เราจักสละความรักตนและความรักชีวิตแล้ว รักษา."

[๒๓๘] ฎีกากูฏทันสูตรนั้น ว่า "(ทานทั้งหลาย) ชื่อว่าอัคคัญญะ เพราะความเป็นทานอันบัณฑิตรู้แล้วว่า เลิศ. ชื่อว่ารัตตัญญะ เพราะความเป็นทานที่รู้กันแล้วโดยราตรีนาน. ชื่อว่าวังสัญญะ เพราะความเป็นทานรู้กันแล้วว่า เป็นวงศ์ของอารยชนทั้งหลาย คือของสาธุชนทั้งหลาย. ชื่อว่าโปราณะ เพราะทานทั้งหลายนั่นเป็นของพวกคนโบราณคือบุรุษต้นเดิมทั้งหลาย. ชื่อว่าอสังกิณณะ เพราะทานเหล่านั้นอันสาธุชนทั้งหลายไม่ลบล้าง คือไม่ปล่อยวางไม่ทอดทิ้งแล้ว โดยประการทั้งปวง คือแม้โดยประการไร ๆ. อนึ่ง ทานเหล่านั้นมีนัยดังนี้ ทานเหล่านั้นอันสาธุชนทั้งหลาย ไม่ลบล้างแล้ว ในอดีตฉันใด ในบัดนี้และในอนาคตก็ไม่ลบล้างฉันนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **"อสงฺกิณฺณปุพฺพานิ น สงฺกิยนฺติ น สงฺกิยิสฺสนฺติ."** เพราะความเป็นทานที่ไม่ลบล้างนั้นนั่นแล จึงชื่อว่า ไม่คัดค้าน คือไม่ปฏิเสธแล้ว. ด้วยว่าในกาลไหน ๆ สมณะและพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูทั้งหลาย ย่อมไม่อำนวยบาปธรรมมีความเบียดเบียนเป็นต้น. หลายบทว่า **อปริมาณานํ สตฺตานํ**

อภยํ เทติ ความว่า ชื่อว่าย่อมให้ความไม่มีภัยแก่หมู่สัตว์แม้ทั้งสิ้น เพราะความเป็นผู้มีอาชญาในสรรพสัตว์ อันวางเสียแล้ว. เพราะภัยแต่อริยสาวก ย่อมไม่มีแก่ใคร ๆ. บทว่า **อเวรํ** แปลว่า ความไม่มีเวร. บทว่า **อพฺยาปชฺฌํ** แปลว่า ความเป็นผู้ไม่มีทุกข์.

[๒๓๙] พระอาจารย์ผู้โจทก์พึงท้วงว่า "เบญจศีล เป็นไปในกาลทั้งปวง, อนึ่ง เบญจศีลนั้น ไม่เป็นบ่อเกิดแห่งวิมุตติโดยส่วนเดียว, ส่วนสรณคมน์ มีการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าเป็นเหตุ เป็นบ่อเกิดแห่งวิมุตติโดยส่วนเดียวเทียว มิใช่หรือ ? อย่างไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เบญจศีลมีผลมากกว่าสรณคมน์ไว้ในกูฏทันตสูตรนั้น ?" ข้าพเจ้าจะเฉลย. ความที่เบญจศีลมีผลมากกว่าสรณคมน์นั้น พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสหมายเอาเพียงเบญจศีลอย่างเดียว. แต่พระองค์ตรัสหมายเอาเบญจศีลที่บุคคลตั้งอยู่ในสรณะแล้วจึงรักษา. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ ในอรรถกถา*กูฏทันตสูตรว่า "สรณคมน์นั้นแล ประเสริฐกว่าเบญจศีลก็จริง, ถึงดังนั้นเบญจศีลนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีผลมาก ด้วยอำนาจศีลที่บุคคลตั้งอยู่ในสรณะแล้วจึงรักษา."

ฎีกากูฏทันตสูตรนั้น ว่า "บทว่า **เชฏฺฐกํ** คือสูงสุด. ด้วยสองบทว่า **สรเณ ปติฏฺฐาย** นี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ศีลนั้นอันสรณคมน์ปรุงแต่งแล้ว.

อรรถกถากถาวัตถุ ว่า "วิรัติชื่อว่าทาน เพราะอรรถว่า บั่นรอน

* สุ. วิ. ๑/๓๗๙.

และเพราะอรรถว่าตัด. จริงอยู่วิรัตินั้น เมื่อเกิดขึ้น ชื่อว่าย่อมบั่นรอน และย่อมตัดเจตนาเครื่องทุศีล กล่าวคือ เหตุมีเหตุเป็นแดนกลัวและเหตุเป็นแดนขลาดเป็นต้น เพราะเหตุนั้น วิรัตินั้น จึงชื่อว่าทาน."

หมวดแห่งธาตุมี ทิวธาตุ เป็นต้น ว่า ทา ธาตุ เป็นไปในอรรถว่า บั่นรอน รูปสำเร็จ ทิยติ.

ฎีกากูฏทันตสูตร ว่า "ความที่มีศีลเป็นคุณชาต ชื่อว่าทาน เพราะความเป็นอภัยทาน, อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมเลี้ยงคือย่อมรักษาหมู่สัตว์ ไม่มีส่วนเหลือ ด้วยเจตนากรรมนั้น เหตุนั้น เจตนากรรมนั้น ชื่อว่า ทาน คือศีล."

หมวดแห่งธาตุมี ภูธาตุ เป็นต้น ว่า เท ธาตุ เป็นไปในอรรถว่าเลี้ยง, เจตนากรรมใด ย่อมเลี้ยงคือย่อมรักษา เพราะเหตุนั้น เจตนากรรมนั้น ชื่อว่าผู้เลี้ยง คือเจตนากรรมผู้รักษา.

กถาว่าด้วยการงดเว้นจากบาปและความสำเร็จจากการดื่มน้ำเมา.

จบ.

กถาว่าด้วยความไม่ประมาท*

[๒๔๐] ธรรมอย่างหนึ่งเป็นข้าศึกแก่ความประมาท ชื่อว่า ความไม่ประมาท. บรรดาความประมาทและความไม่ประมาททั้ง ๒ นั้น อาการคือความมัวเมา ชื่อว่า ความประมาท. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้ไว้ว่า "บรรดาความประมาทและความไม่ประมาททั้ง ๒ นั้น ความประมาทเป็นไฉน ? การปล่อย การส่งเสริม การปล่อยจิตไปในกายทุจริตก็ดี ในวจีทุจริตก็ดี ในมโนทุจริตก็ดี ในเบญจกามคุณ ก็ดี ชื่อว่า ความประมาท, อีกอย่างหนึ่ง ความไม่มีการทำโดยเคารพ ความไม่มีการทำโดยติดต่อ ความไม่มีการทำไม่หยุด ความประพฤติย่อหย่อน ความหมดความพอใจ ความทอดธุระ ความไม่ตั้งมั่น ความไม่ประกอบเนือง ๆ ไม่เสพ ไม่เจริญ ไม่ทำให้มาก ในการบำเพ็ญกุศลธรรม ชื่อว่าความประมาท ความประมาทเลินเล่อ มัวเมา เห็นปานนั้น เรากล่าวว่าความประมาท.

บาลีขุททกวัตถุวิวภังค์[๑] จบ.

[๒๔๑] อรรถกถาวิภังคปกรณ์ว่า "สองบทว่า **จิตฺตสฺส โวสฺสคฺโค** คือ ความไม่ข่ม (จิต) ด้วยสติ แล้วส่งจิตไปในฐานะมีประมาณเท่านี้เหล่านี้ อธิบายว่า "ความเว้นจากสติ." บทว่า **โวสฺสคฺคานุปฺปทานํ** ได้แก่ การส่งเสริมซึ่งการปล่อย, อธิบายว่า "ความปล่อย (จิตไป) บ่อย ๆ." การไม่ทำโดยเคารพ ด้วย

* พระมหาอู นิสฺสโภ ป. ธ. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.
๑. อภิ. วิภงฺ. ๓๕/๔๗๒. ๒. สมฺ. วิ. ๖๑๒.

สามารถแห่งการทำโดยไม่เคารพแก่บุคคลก็ดี แก่ไทยธรรมก็ดี ในการเจริญกุศลธรรม มีทานเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่า **อสกฺกจฺจกิริยตา**.

ฎีกาฉัฏฐวรรค ในเอกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "การไม่ทำโดยเคารพแก่บุคคลก็ดี แก่ไทยธรรมก็ดี ในการประพฤติกุศลธรรมมีทานเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่า **อสกฺกจฺจกิริยตา**. ความมีแห่งความติดต่อ ชื่อว่า **สาตจฺจ** การทำโดยมีความติดต่อ ชื่อว่า **สาตจฺจกิริยา, สาตจฺจกิริยา** นั้นแล ชื่อว่า ความมีการทำติดต่อ, ความมีการทำติดต่อก็หาไม่ ชื่อว่า ความไม่มีการทำติดต่อ. บทว่า **อนฏฺฐิตกิริยตา** คือมิใช่ความมีการทำไม่หยุด ได้แก่มิใช่การทำเสมอ ๆ ชื่อว่าความไม่มีการทำไม่หยุด.

[๒๔๒] อรรถกถา*วิภังคปกรณ์ว่า "ไม่ใช่การทำไม่หยุด ชื่อว่า ความไม่มีการทำไม่หยุด. ธรรมดากิ้งก่า วิ่งไปหน่อยหนึ่งแล้วหยุดอยู่หน่อยหนึ่ง ไม่วิ่งเรื่อยไป ฉันใด บุคคลใดให้ทานก็ดี ทำการบูชาก็ดี ฟังธรรมก็ดี บำเพ็ญสมณธรรมก็ดี วันหนึ่งแล้ว ต่อกาลนาน จึงทำอีก หายังกุศลธรรมเหล่านั้นให้เป็นไปเนืองนิตย์ไม่ ฉันนั้นเหมือนกัน. กิริยานั้น ของบุคคลนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความไม่มีการทำไม่หยุด. บทว่า ความเป็นผู้ประพฤติย่อหย่อน คือ ชื่อว่า ความเป็นผู้ประพฤติย่อหย่อน เพราะไม่มีความขยันกล่าวคือความทำเสมอ ๆ. ความเป็นผู้มีความพอใจด้วยสามารถแห่งความเพียงในการบำเพ็ญกุศลอันวางเสียแล้ว ชื่อว่า **นิกฺขิตฺตจฺนฺทตา**

* สมฺ. วิ. ๖๑๒.

ความปลงเสียซึ่งธุระด้วยสามารถแห่งความเพียง ชื่อว่า **นิกฺขิตฺต-ธุรตา,** อธิบายว่า 'ความเป็นผู้มีใจท้อถ้อย.' ความไม่มีความตั้งอยู่ในการบำเพ็ญกุศล ชื่อว่า **อนธิฏฺฐาน**."

ฎีกาเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย ว่า "การไม่ประกอบเนือง ๆ ชื่อว่า **อนนุโยโค**. ความไม่มีแห่งกิจทั้งหลาย มีการเสพมากเป็นต้น ในกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า อาการมีความไม่เสพมากเป็นต้น. ศัพท์ว่า **ปมาโท** เป็นศัพท์แสดงโดยสรูป. ศัพท์ว่า **ปมชฺชนา** เป็นศัพท์แสดงอาการ. ศัพท์ว่า **ปมชฺชิตตฺตํ** เป็นศัพท์แสดงภาวะ."

[๒๔๓] อรรถกถา*วิภังคปกรณ์ ว่า "ความเลินเล่อ ชื่อว่าประมาท. คำว่า **โย เอวรูโป ปมาโท** นี้ ชื่อว่าเป็นคำแสดงอาการเพราะความไม่มีที่สุดแห่งกระบวนอรรถและกระบวนพยัญชนะ. พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายคำนี้ไว้ว่า 'ความประมาทที่เราแสดงมาแล้วตั้งแต่ต้น อนึ่ง ความประมาทแม้อย่างอื่นที่มีอาการอย่างนั้นมีชาติอย่างนั้น อันถึงความนับว่า 'เลินเล่อ' ด้วยสามารถแห่งอาการเลินเล่อ ว่า 'ความประมาท' ด้วยสามารถแห่งความเป็นธรรมชาติมัวเมา เรากล่าวว่า 'ความประมาท' ก็ความประมาทนี้ บัณฑิตพึงทราบโดยลักษณะว่า มีความปล่อยสติไปในเบญจกามคุณเป็นลักษณะ, มีความปล่อยสติไปในเบญจกามคุณนั้นเหมือนกันเป็นอาการ."

[๒๔๔] ในความประมาทและความไม่ประมาททั้ง ๒ นั้น ความ

*สมฺ. วิ. ๖๑๓.

ประมาทย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอกุศล และเพื่อความเสื่อมแห่งกุศล; ความไม่ประมาทย่อมเป็นไป เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลและเพื่อความเสื่อมแห่งอกุศล. ด้วยเหตุนั้น ในฉัฏฐวรรคแห่งเอกนิบาตอังคุตตร[1]นิกาย พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมแม้สักอย่างหนึ่งอื่น อันเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ดี เป็นเหตุเสื่อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วก็ดี เหมือนความประมาทนี้นะ ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย (เพราะว่า) เมื่อบุคคลประมาทแล้ว อกุศลธรรมทั้งหลายอันยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป." และตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมแม้สักอย่างหนึ่งอื่น อันเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลายอันยังไม่เกิดขึ้นก็ดี เป็นเหตุเสื่อมแห่งอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วก็ดี เหมือนความไม่ประมาทนี้นะ ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย (เพราะว่า) เมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมทั้งหลายอันยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป."

[๒๔๕] อรรถกถา[2]แห่งสูตรทั้ง ๒ นั้น ว่า "ความประมาทนี้ วินิจฉัยในคำว่า **ยถยิทํ ภิกฺขเว ปมาโท** นี้ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ภิกฺขเว** เป็นอาลปนะ. ความว่า "ความประมาทนี้ ฉันใด." อาการแห่งความมัวเมา ชื่อว่าความประมาท. คำว่า **อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ** นี้ พระผู้มีพระภาค

๑. องฺ. เอก. ๒๐/๑๓. ๒. มโน. ปู. ๑/๗๗.

ตรัสด้วยสามารถแห่งฌานและวิปัสสนา. ก็เมื่อมรรคและผลเกิดขึ้นคราวเดียวแล้ว ชื่อว่าความเสื่อมอีกย่อมไม่มี. ความไม่ประมาทบัณฑิตพึงทราบโดยความพิสดาร ด้วยสามารถแห่งความเป็นปฏิปักษ์ต่อความประมาท."

[๒๔๖] ฎีกาแห่งสูตรทั้ง ๒ นั้น ว่า "บทว่า **อิทํ** เป็นบทแสดงด้วยความคลาดเคลื่อนแห่งลิงค์, อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อิทํ** นั้นเป็นบทนิบาต เหมือนอย่างบท **อิทํ** ในศัพท์ทั้งหลายว่า **ยทิทํ** เป็นต้น เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **' อยํ ปมาโทติ อตฺโถ.'** การถึงความเลิกเล่อ ชื่อว่าอาการแห่งความมัวเมา. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าความประมาทเป็นธรรมมีโทษ ด้วยบทว่า **ปริหายนฺติ** นี้. บทว่า **ปริหายนฺติ** นี้นั้น ทรงแสดงด้วยสามารถแห่งโลกิยธรรม หาทรงแสดงด้วยสามารถแห่งโลกุตรธรรมไม่ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **' อุปฺปนฺนา ฯ เป ฯ อิทํ '** เป็นต้น. บุคคลย่อมมัวเมาด้วยธรรมนั่นหามิได้ เหตุนั้น ธรรมนั้นจึงชื่อว่า อัปปมาท (ธรรมอันมิใช่ธรรมเป็นเหตุมัวเมา) คือธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความประมาท ได้แก่ความไม่อยู่ปราศจากสติ. คำว่า ไม่ประมาทนั่น โดยเนื้อความ เป็นชื่อแห่งสติอันตั้งมั่นอยู่เป็นนิตย์. ส่วนความประมาท บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นจิตตุปบาทส่วนอกุศล เป็นปฏิปักษ์ต่อสติ หรือสติและสัมปชัญญะ. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ' บัณฑิตพึงทราบอัปปมาทโดยพิสดาร ด้วยสามารถแห่งความเป็นปฏิปักษ์ต่อความประมาท."

[๒๔๗] ความไม่ประมาทนี้มีอุปการะมากในธรรมหาโทษมิได้ เพราะเป็นไปแม้เพื่อยังกุศลให้เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้. ด้วยเหตุนั้น พระธรรมเสนาบดี เมื่อจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงกล่าวว่า "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งมีอุปการะมาก. ธรรมอย่างหนึ่ง มีอุปการะมากเป็นไฉน ? (คือ) ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย. ธรรมอย่างหนึ่งนี้ เป็นธรรมมีอุปการะมาก."

บาลีทสุตตรสูตร[๑] มาในปาฏิกวรรค.

[๒๔๘] อรรถกถาท[๒]สุตตรสูตรนั้น ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น พระเถระกล่าวความไม่ประมาท ซึ่งมีอุปการะเป็นประโยชน์ทั่วไป ด้วยบาลีว่า **'อปฺปมาโท กุสเลสุ ธมฺเมสุ.'** จริงอยู่ ชื่อว่าความ ไม่ประมาทนี้มีอุปการะมากในธรรมทั้งปวง ที่ชื่อว่าเป็นกุศลธรรม เพราะอรรถว่า หาโทษมิได้ คือในการบำเพ็ญศีล, ในการสำรวม อินทรีย์, ในความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ, ในการประกอบ เนือง ๆ ซึ่งความเพียงของบุคคลผู้ตื่นอยู่, ในธรรม ๗ ประการ, ใน อันยังวิปัสสนาให้ถือเอาซึ่งครรภ์ (เพื่อคลอดมรรคผล) ในปฏิสัมภิทา ๔ มีอรรถปฏิสัมภิทาเป็นต้น, ในธรรมขันธ์ ๕ มีศีลขันธ์เป็นต้น, ใน ฐานะและมิใช่ฐานะ, ในสมาบัติเป็นเครื่องอยู่อันใหญ่, ในอริยาสัจ,ใน โพธิปักขิยธรรม มีสติปัฏฐานเป็นต้น, ในวิชชา ๘ มีวิปัสสนาญาณ เป็นต้น. ด้วยเหตุนั้นนั่นแล พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงเปรียบเทียบ อัปปมาทธรรมนั้น ด้วยอุปมามีพระศาสดาและรอยเท้าช้างเป็นต้น

๑. ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๘๘. ๒. สุ. วิ. ๓/๓๒๐.

โดยนัยเป็นต้นว่า 'ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีประมาณเท่าใด ไม่มีเท้าก็ดี ๒ เท้าก็ดี ๔ เท้าก็ดี เท้ามากก็ดี มีรูปก็ดี ไม่มีรูปก็ดี มีสัญญาก็ดี ไม่มีสัญญาก็ดี มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ดี, พระตถาคต บัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอดของสัตว์เหล่านั้นฉันใด; ภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งนั้นทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาท, ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเป็นยอดแห่งกุศลธรรมเหล่านั้นฉันนั้นนั่นแล' ทรงชมเชยความไม่ประมาทนั้นมีประการต่าง ๆ ไว้ ในอัปปมาทวรรค ในสังยุตตนิกาย. พระเถระรวบรวมความไม่ประมาทนั้นทั้งหมด ด้วยบทอันเดียวเท่านั้นแล้ว กล่าวว่า **' อปฺปมาโท กุสเลสุ ธมฺเมส.'** ก็ความที่ความไม่ประมาทนั้นเป็นธรรมมีอุปการะมาก บัณฑิตพึงแสดงแม้โดยอัปปมาทวรรคในพระธรรมบท. แม้ด้วยเรื่องพระเจ้าอโศกก็ควรแสดงได้. ความย่อว่า พระเจ้าอโศกทรงสดับกถาของนิโครธสามเณรว่า ' ความไม่ประมาทเป็นทางอมตธรรม ' เป็นต้นแล้ว ตรัสว่า ' หยุดเท่านั้นเถิด พ่อ พ่อกล่าวพุทธวจนะ คือพระไตรปิฎกแก่โยมแล้ว' ทรงเสื่อมใสในสามเณร รับสั่งให้สร้างวิหารแปดหมื่นสี่พันแล้ว. ความที่ความไม่ประมาทมีอุปการะมาก อันภิกษุผู้บริบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรง ควรกล่าวแสดงแม้ด้วยพระไตรปิฎก ด้วยประการฉะนี้. พระธรรมกถึกเมื่อจะนำสูตร หรือคาถาอันใดอันหนึ่งมาเพื่อแสดงความไม่ประมาท ใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า ' ท่านตั้งอยู่ในฐานะอันไม่ควร นำมา' เป็นผู้แล่นไปแล้วโดยที่ใช่ท่า.' ในการชักสูตรหรือคาถามาเพื่อแสดง

ความไม่ประมาทนี้ เรี่ยวแรงและกำลังของพระธรรมกถึกนั่นแลเป็นประมาณ."

[๒๔๙] ฎีกาทสุตตรสูตรนั้น ว่า "สองบทว่า **สพฺพตฺถกํ อุปารกํ** คือ มีอุปการะแก่ความปฏิบัติชอบอันมีประโยชน์ทั่วไปแล. ลำดับนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า '**อยญฺหิ**' เป็นต้น เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้นโดยพิสดาร. บทว่า **วิปสฺสนาคพฺภคฺคณฺหาปเน** ความว่า วิปัสสนาชั้นสูงย่อมแก่กล้า เป็นปัญญาเฉียบแหลมและสละสลวย ย่อมสืบต่อด้วยมรรคฉันใด ; การเจริญวิปัสสนาอันเป็นส่วนเบื้องต้นก็ฉันนั้น. บทว่า **อตฺถปฺปฏิสมฺภิทาทีสุ** คือ ในปฏิสัมภิทาทั้งหลาย มีอรรถปฏิสัมภิทาเป็นต้น อันโยคาวจรพึงให้สำเร็จ. อธิบายว่า เป็นเครื่องเพิ่มพูน และเป็นเครื่องอุดหนุนปฏิสัมภิทาเหล่านั้น. แม้บทอื่นจากบทนี้ก็เหมือนนัยนี้. บทว่า **ฐานาฐาเนสุ** คือ ในฐานะและอฐานะ อันบุคคลพึงรู้. บทว่า **มหาวิหารสมาปตฺติยํ** คือ ในวิหารสมาบัติมีฌานเป็นต้นใหญ่. พระอรรถกถาจารย์สงเคราะห์ วิปัสสนาญาณทั้งหลายมีฤทธิ์ทางใจเป็นต้นด้วยอาทิศัพท์ ในบทว่า **วิปสฺสนาญาณาทีสุ**. สองบทว่า **อฏฺฐสุ วิชฺชาสุ** คือ ในวิชชา ๘ ประการอันมาแล้วในอัมพัฏฐ*สูตร. วาจาเป็นเครื่องประกอบว่า 'ด้วยเหตุนั้นนั่นแล พระผู้มีพระภาคจึงทรงชมเชย.' บทว่า **นํ** ได้แก่ ความไม่ประมาท. บทว่า ถาม-**สมฺปนฺเนน** คือ ผู้ประกอบด้วยกำลังแห่งญาณ. บทว่า **ทีเปตฺวา**

* ที. สี. ๙/๑๑๔.

คือ ประกาศแล้วว่า "ความไม่ประมาทมีอุปการะมากในการยัง
กุศลธรรมทั้งลายให้ถึงพร้อมแม้ด้วยประการอย่างนี้, มีอุปการมาก
แม้ด้วยประการอย่างนี้." พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า **' ยงฺกิญฺจิ '**
เป็นต้น เพื่อแสดงว่า ' การกล่าวชักเนื้อความ อันเป็นฝักฝ่ายธรรม
อันหาโทษมิได้อย่างใดอย่างหนึ่ง มารวมลงในความไม่ประมาทก็ควร."

[๒๕๐] อรรถกถา*อัปปมาทวรรค ในมหาวรรคสังยุต ว่า
" บัณฑิตพึงเห็นความ ในคำว่า **' เอวเมว โข '** นี้ว่า ' ความไม่
ประมาทเป็นตัวการ เป็นยอด แห่งกุศลธรรมทั้งมวล เหมือนพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นยอดแห่งสรรพสัตว์ฉะนั้น.' ถามว่า ' ก็ความ
ไม่ประมาทนั่นเป็นเพียงโลกิยะ, ส่วนกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นถึง
โลกุตระ (ก็มี), อนึ่ง ความไม่ประมาณนี้เป็นกามาวจรเท่านั้น
ไม่ประมาทนี้เป็นยอดแห่งธรรมเหล่านั้นได้อย่างไร ?' แก้ว่า เป็น
ยอดแห่งกุศลธรรมเหล่านั้น เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้ได้. จริงอยู่
กุศลธรรมเหล่านั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยความไม่ประมาท; เพราะเหตุ
นั้น ความไม่ประมาทนั้น จึงชื่อว่าเป็นยอดแห่งกุศลธรรมเหล่านั้น.
ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำนี้ว่า **' สพฺเพ เต อปฺปมาท-
มูลกา '** เป็นต้น."

อรรถกถาทุติยวรรค ในทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ก็อย่างนั้น.

[๒๕๑] ฎีกา ๒ สูตรนั้น ว่า "ความไม่ประมาทเป็นไปด้วย

* สา. ป. ๓/๒๑๕.

สามารถแห่งการเว้นธรรมที่ควรเว้น และการยังธรรมที่ควรให้ถึงพร้อม ให้ถึงพร้อมนั้น ๆ ว่า 'อกุศลธรรมเหล่านี้ บุคคลควรละ กุศลธรรมเหล่านี้ ควรให้ถึงพร้อม' ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทอันเป็นตัวการ. บทว่า **เอโส โยค อปฺปมาโท.** ความไม่ประมาทอันเป็นโลกิยะอย่างเดียว หาเป็นโลกุตระไม่. ก็พระอรรถกถาจารย์กล่าวความไม่ประมาทนั่นเอง ด้วยคำว่า **อยญฺจ เอโส.** บทว่า **เตสํ** คือ แห่งธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งหลาย. บทว่า **ปฏิลาภกตฺเถน** คือ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้ได้."

[๒๕๒] บทว่า **สตฺถุหตฺถิปทาทีหิ** คือ ด้วยอุปมา ๑๐ ประการ กล่าวคือ พระตถาคต รอยเท้าช้าง ยอดแห่งเรือนยอด กระลำพัก จันทร์แดง ดอกมะลิ พระเจ้าจักรพรรดิ รัศมีพระจันทร์ พระอาทิตย์ และผ้าของชาวกาสี. ข้ออุปมานั้นทั้งหมด ผู้ปรารถนาพึงค้นดูในมหาวรรคสังยุต.[๑] ข้ออุปมาด้วยรอยเท้าช้างในมหาวรรคสังยุตนั้น พึงทราบดังต่อไปนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ปทชาตของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยงไปบนพื้นปฐพีทุกจำพวก ย่อมถึงความรวมลงในรอยเท้าช้างชาวโลกย่อมกล่าวว่า รอยเท้าช้าง เป็นยอดแห่งรอยเท้าของสรรพสัตว์เหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นของใหญ่ ฉันใด; ภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมทั้งหลายทุกประเภท มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท, ความไม่ประเภท บัณฑิตย่อมกล่าวว่า เป็นยอดแห่งกุศลธรรมเหล่านั้น ฉันนั้นนั่นแล."

[๒๕๓] อรรถกถามหาวารวรรคสังยุต[๒] และทสกนิบาต[๓] อัง-

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๖๕. ๒. สา. ป. ๓๑๒๑๕. ๓. มโน. ปู. ๓/๓๖๔.

คุตตรนิกาย และอรรถกถามหาหัตถิปโทปม*สูตร ในมูลปัณณาสก์ ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชงฺคลานํ** คือ ผู้มีปกติสัญจรไปบนพื้นปฐพี. บทว่า **ปาณานํ** คือ แห่งพวกสัตว์มีเท้า. รอยเท้า ชื่อว่า ปทชาต. สองบทว่า **สโมธานํ คจฺแนฺติ** คือ ย่อมถึงความตั้งลงได้แก่รวมลง. บทว่า **อคฺคมกฺขายติ** คือ อันชาวโลกย่อมกล่าวว่าเป็นเลิศ. สองบทว่า **ยทิทํ มหนฺตตฺเตน** คือ รอยเท้าช้างนี้อันชาวโลกย่อมกล่าวว่า เป็นยอด เพราะความเป็นรอยเท้าใหญ่ อธิบายว่าหากกล่าวว่าเป็นยอดด้วยสามารถแห่งคุณไม่."

ฎีกามหาวาวรรคสังยุตเป็นต้นนั้นว่า "บทว่า **ชงฺคลานํ** คือผู้มีปกติเที่ยวไปบนแผ่นดิน. ก็ ชงฺคล ศัพท์ในบทว่า **ชงฺคลานํ** นี้เป็นศัพท์บรรยายถึงแผ่นดิน โดยความเป็นธรรมชาติเสมอกันด้วยความเป็นของแข็งกระด้าง หาเป็นศัพท์บอกประเทศอันไกลซึ่งมิได้ปรากฏไม่ ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'ปธวีตลสญฺจารีนํ.**" คำว่า **สปาทกปฺปาณานํ** พระอรรถกถาจารย์กล่าวให้พิเศษออกไป เพราะท่านกำลังกล่าวถึงรอยเท้าอยู่. บทว่า **สโมธานํ** คือ ซึ่งความเป็นแห่งอันหยั่งลงในภายใน. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'โอธานํ อุปกฺเขปํ.'** อธิบายว่า บุคคลพึงนำเข้าไปรวมลง."

[๒๕๔] ความไม่ประมาท บุคคลควรบำเพ็ญแท้ เพราะความไม่ประมาทนั้น เป็นธรรมมีอุปการะมาก ด้วยประการฉะนี้. แท้จริงบุคคลผู้บำเพ็ญความไม่ประมาทนั้น บ่อมบรรลุมีความไม่กลัวต่อมรณะเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น ในตติยปัณณาสก์แห่งจตุกกนิบาตอังคุตตร[๒]นิกาย

๑. ป. สู. ๒/๒๙๓. ๒. องฺ จตุกฺก. ๒๑/๑๖๐.

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทอันภิกษุควรบำเพ็ญด้วยฐานะ ๔. ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทอันภิกษุควรบำเพ็ญด้วยฐานะ ๔ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละกายทุจริตเจริญกายสุจริต และอย่างประมาทในการละกายทุจริต เจริญกายสุจริตนั้นประการ ๑ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต และอย่างประมาทในการละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต และอย่าประมาทในการละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริตนั้นประการ ๑ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความเห็นผิด เจริญความเห็นถูก และอย่าประมาทในการละความเห็นผิด เจริญความเห็นถูกนั้นประการ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล ภิกษุมาละกายทุจริต เจริญกายสุจริตแล้ว ละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริตแล้ว ละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริตแล้ว ละความเห็นผิด เจริญความเห็นถูกแล้ว, ในกาลนั้นเธอย่อมไม่กลัวมัจจุผู้ทำที่สุดซึ่งจะมีในภพหน้า" และตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาจิตด้วยสติ* อันภิกษุควรทำในฐานะ ๔ ตามสมควรแก่ตน. ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาจิตด้วยสติ อันภิกษุควรทำในฐานะ ๔ ตามสมควรแก่ตนนั้นเป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาจิตด้วยสติ อันภิกษุควรทำตามสมควรแก่ตนว่า ' จิตของเราอย่ากำหนัดในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด, ... จิตของเราอย่าขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความขัด

* ความไม่ประมาท คือการระวังรักษาใจด้วยสติ ก็ว่า.

เคือง, ...จิตของเราอย่าหลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง, ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาจิตด้วยสติอันภิกษุควรทำตามสมควรแก่ตนว่า จิตของเราอย่ามัวเมาในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา. ภิกษุทั้งหลาย ในกาลในแล จิตของภิกษุไม่กำหนัดในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เพราะจิตของเธอปราศจากราคะแล้ว, จิต (ของภิกษุ) ไม่ขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง เพราะจิตของเธอปราศจากโทสะแล้ว, จิต (ของภิกษุ) ไม่หลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง เพราะจิตของเธอปราศจากโมหะแล้ว; จิต (ของภิกษุ) ไม่มัวเมาในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เพราะจิตของเธอปราศจากความมัวเมาแล้ว; ในกาลนั้นเธอย่อมไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวคลอนแคลน ไม่ถึงความสะดุ้ง และไม่คล้อยไปตาม แม้เพราะคำของสมณะ (ผู้มีวาทะอย่างอื่น) เป็นเหตุ."

[๒๕๕] อรรถกถาฐานสูตร* ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยโต โข** คือ ในกาลใดแล. บทว่า **สมฺปรายิกสฺส** นั่น สักว่าเป็นเทศนา. ก็พระขีณาสพ ย่อมไม่กลัว ต่อมรณะ อันจะมีในสัมปรายภพและในทิฏฐธรรม. ก็พระขีณาสพนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาในที่นี้. แต่ควรอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ' พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาพระอริยบุคคลแม้ทั้งหมด ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป เพราะบาลีว่า **' สมฺมาทิฏฺฐิ ภาวิตา."**

อรรถกถาอารักขสูตร* ว่า "บทว่า **อตฺตรูเปน** ได้แก่ ตามสมควร คือพอสมแก่ตน. อธิบายว่า ตามความใคร่ต่อประโยชน์.

* มโน. ปู. ๒/๔๒๘.

บทว่า **รชนีเยสุ** ได้แก่ เป็นปัจจัยแห่งราคะ. บทว่า **ธมฺเมสุ** คือ ในสภาพทั้งหลาย. อธิบายว่า ในอิฏฐารมณ์ทั้งหลาย. นัยในบททั้งปวง บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้. บทว่า **นจฺฉมฺภติ** คือ ย่อมไม่สะทกสะท้าน ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ. แม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. หลายบทว่า **น จ ปน สมณวจนเหตุปิ คจฺฉติ** ความว่า ภิกษุหาละ ความเห็นของตนแล้ว โอนไปด้วยสามารถแห่งทิฏฐิของเขา แม้ เพราะถ้อยคำของสมณะทั้งหลายผู้มีปกติกล่าวอย่างอื่นเป็นเหตุไม่. แม้ ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคก็ทรงประสงค์เอาพระขีณาสพเหมือนกัน."

[๒๕๖] ความไม่ประมาทนั่น เป็นธรรมมีอุปการะมากในธรรม อันหาโทษมิได้ทั้งหลาย ย่อมนำคุณมีความไม่กลัวต่อมรณะเป็นต้นมา ให้แก่บุคคลผู้บำเพ็ญความไม่ประมาทนั้น ด้วยประการฉะนี้, เพราะ เหตุนั้น ความไม่ประมาท จึงชื่อว่าเป็นมงคล. แม้ในอรรถกถาท่าน หมายเอาเนื้อความนี้แล จึงกล่าวว่า "ความไม่ประมาทนั้น ชื่อว่าเป็น มงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุกุศลธรรมมีประการต่าง ๆ หรือเพราะเป็น เหตุให้บรรลุอมตธรรม" ดังนี้แล้ว แสดงบทแห่งพระสูตรว่า "เมื่อ บุคคลไม่ประมาท เป็นผู้มีความเพียรเครื่องยังกิเลสให้เร่าร้อน" และว่า "ความไม่ประมาทเป็นทางอมตะ" อย่างนี้เป็นต้น. บรรดาบทแห่ง พระสูตรทั้ง ๒ นั้น สองบทว่า **อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโนนี้ มาในพระ สูตรหลายแห่ง. อีกอย่างหนึ่ง สองบทนั่น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ใน วิมุตติสูตร* ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "เมื่อบุคคลไม่**

* องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๑.

ประมาทแล้ว เป็นผู้มีความเพียงเครื่องเผากิเลส มีตนอันส่งไปแล้วอยู่ จิตอันยังไม่พ้น ย่อมพ้นได้, หรืออาสวะที่ยังไม่สิ้น ย่อมถึงความสิ้นไป."

[๒๕๗] อรรถกถาพระสูตร อันมาในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกายเป็นต้น ว่า "ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ประมาท เพราะความไม่อยู่ปราศจากสติ. ชื่อว่า ผู้มีความเพียงเครื่องเผากิเลส เพราะเผากิเลสด้วยความเพียร. ชื่อว่า ผู้มีตนอันส่งไปแล้ว อธิบายว่า ผู้มีตนอันแน่วไปแล้ว เพราะเป็นผู้ไม่เยื่อใยในกายและชีวิต."

ฎีกาพระสูตรนั้น ว่า "ความเพียร ชื่อว่าอาตาปะ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องเผาและเป็นเครื่องผลาญกิเลสทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'วีริยาตาเปน อาตาปิโน.'** อธิบายว่า ผู้มีความเพียร. บทว่า **เปสิตตฺตสฺส** คือ ผู้มีจิตอันมุ่งไปสู่ความสำเร็จแห่งประโยชน์ตามที่ตนประสงค์."

[๒๕๘] คำอันเป็นคาถานี้ ว่า

"ความไม่ประมาทเป็นทางอมตะ, ความประมาท
เป็นทางแห่งมัจจุ, บุคคลผู้ไม่ประมาทแล้วชื่อว่า
ย่อมไม่ตาย, ผู้ประมาทย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว."

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระธรรมบทก็มี. รุกขเทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นมะพลับอันมีปม เมื่อจะโอวาทแก่พระเจ้าปัญจาละ ได้กล่าวไว้ในภัณฑุติณฑุกชาดก ในที่สุดแห่งติงสนิบาตก็มี.

[๒๕๙] อรรถกถาชาดก*นั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น ความไม่อยู่ปราศจากสติ ชื่อว่าความไม่ประมาท. สองบทว่า **อมตํ ปทํ** คือ เป็นทางเครื่องถึง ได้แก่เป็นเหตุบรรลุอมตะ คือพระนิพพาน. สองบทว่า **มจฺจุโน ปทํ** คือ เป็นเหตุแห่งมรณะ. ก็บุคคลผู้ประมาท เมื่อไม่สามารถที่เจริญวิปัสสนาบรรลุความเป็นผู้ไม่มีปฏิสนธิได้ ชื่อว่าย่อมเกิดและตายอยู่ในสงสารร่ำไป; เพราะเหตุนั้น ความประมาทจึงชื่อว่าเป็นทางแห่งความตาย. บทว่า **น มียนฺติ** ความว่า บุคคลผู้ไม่ประมาทเจริญวิปัสสนาแล้ว ถึงความเป็นผู้ไม่มีปฏิสนธิ ชื่อว่าย่อมไม่ตายเพราะความเป็นผู้ไม่เกิดในสงสารซ้ำ ๆ ซาก ๆ. สองบทว่า **เย ปมตฺตา** เป็นต้น ความว่า ข้าแต่มหาราช บุคคลเหล่าใดเป็นผู้ประมาทแล้ว พระองค์พึงเห็นบุคคลเหล่านั้น เหมือนคนตายแล้ว.

ถามว่า เพราะเหตุไร (คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว ?)

ตอบว่า เพราะเขามิได้ยังกิจให้สำเร็จ. อธิบายว่า ก็ความรำพึง ความปรารถนา หรือความตั้งใจว่า 'เราจักให้ทาน จักรักษาศีล จักทำอุโบสถกรรม จักทำกรรมอันดีงาม' ดังนี้ ย่อมไม่มีแม้แก่บุคคลผู้ตายแล้ว เพราะเป็นผู้ปราศจากวิญญาณ. แม้บุคคลผู้ประมาทแล้ว ก็ไม่มีความรำพึงเป็นต้นเหล่านั้น เพราะไม่มีความไม่ประมาท เพราะเหตุดังนี้นั้น แม้ชนทั้ง ๒ ประเภทนั่น จึงเป็นเช่นเดียวกันแท้."

อรรถกถาธรรมบท ว่า "แม้ความคิดสักครั้งหนึ่งว่า 'เราจักให้ทาน จักรักษาศีล จักทำอุโบสถกรรม' ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้

* ชาตกฏฺฐกถา. ๗/๓๑๙.

ประมาทซึ่งเป็นคฤหัสถ์ก่อน, แม้ผู้เป็นบรรพชิตก็มิได้เกิดความคิดสักครั้งหนึ่งว่า 'เราจักบำเพ็ญวัตรมีอาจริยวัตรและอุปัชฌายวัตรเป็นต้น จักสมาทานธุดงค์ทั้งหลาย จักเจริญภาวนา,' บุคคลผู้ประมาทเหล่านั้นจะมีอะไรเป็นเหตุให้ต่างจากคนผู้ตายแล้วเล่า ?"

กถาว่าด้วยความไม่ประมาท จบ.

[๒๖๐] พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล ๓ ประการ คือ การเว้นจากบาป ๑ การสำรวมจากการดื่ม (น้ำเมา) ๑ ความไม่ประมาท ๑ ด้วยพระคาถาแม้นี้ ด้วยประการดังนี้. ก็ภิกษุทั้งหลายในบัดนี้โดยมากย่อมสวดตามอำนาจ **น** คณะว่า **รติวิ**. แต่ **น** คณะ ย่อมไม่ถูก เพราะความที่คำว่า **"น สฺนาทิมฺหา"** เป็นคำที่อาจารย์ห้ามแล้วในคำนี้ว่า **ส** คณะ และ **น** คณะ ย่อมไม่มีแต่หน้าอักษรตัวต้นในบาททั้งหลายที่มี ๘ อักษร, **ย** คณะ ย่อมมีได้แต่หน้า ๔ อักษรในพฤทธิ์ใดพฤทธิ์นั้นชื่อว่า "วัตตฉันท์." **ช** คณะ ว่า "รตีวิ" นั่นแล ย่อมใช้ได้เพราะท่านไม่ห้าม. แม้ **ย** คณะ ว่า "รตีปา" ย่อมถูก เพราะคำว่า **"โยณฺณวา."** และย่อมสมด้วย **ย** คณะ ว่า **"จ ธมฺเม."** แม้คำเป็นคาถานี้ก็เป็นปัฐยาวัตรแล.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๖ จบ.